

V00-081



**GENEROLO JONO ŽEMAIČIO  
LIETUVOS KARO AKADEMIJA**

NIJOLĖ JANULAITIENĖ

# **KARINĖS PEDAGOGIKOS ĮVADAS**

**Pedagogikos teorijos ir istorijos pagrindai  
MOKOMOJI KNYGA**

Vilnius  
2003

**7610004000081**

UDK 355.2 (075.8)  
Ja 431

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Humanitarinių mokslų katedros doc. dr. Nijolės Janulaitienės parengtoje knygoje „Karinės pedagogikos įvadas“ nagrinėjami bendriausieji karinio ugdymo mokslo ir jo raidos klausimai, su kuriais turėtų būti susipažinę visi besirūpinantys Lietuvos karių rengimu.

Atsakingasis redaktorius **doc. dr. Aleksejus Malovikas**

Recenzavo: **plk. lt. dr. Gintautas Surgailis, doc. dr. Vytautas Bernotas ir doc. dr. Bronius Puzinavičius**

ISBN 9955-423-22-6

© Generolo Jono Žemaičio  
Lietuvos karo akademija, 2003  
© Nijolė Janulaitienė, 2003

## TURINYS

<b>PRATARMĖ .....</b>	<b>9</b>
<b>I. KARINIO UGDYMO SAMPRATA .....</b>	<b>11</b>
1. KARINĖS PEDAGOGIKOS DALYKAS .....	13
1.1. Lietuvos kariuomenės rengimo uždaviniai ir karinė edukologija .....	14
1.2. Karinės pedagogikos dalykas ir sąvokos .....	15
1.3. Socializacija karių bendruomenėje .....	24
1.4. Socializacija ir motyvacija .....	27
1.5. Karinės pedagogikos sritys .....	30
1.6. Karinė edukologija – nuolatinio (permanentinio) karių ugdymo mokslas .....	32
2. UGDYMO MOKSLO OBJEKTAS IR SISTEMA .....	36
2.1. Ugdymo mokslo ištakos .....	36
2.2. Ugdymo mokslo raidos etapai .....	37
2.3. Ugdymo mokslo strategija XXI amžiuje .....	42
2.4. Edukologijos tyrimų objektas, pagrindinės sąvokos .....	43
2.5. Edukologijos mokslų sistema .....	48
2.6. Edukacinis procesas .....	51
2.7. Edukologija – mokslas ir menas .....	55
3. UGDYMO REIŠKINYS: TIKSLAI, UŽDAVINIAI, VERTYBĖS .....	57
3.1. Žmogaus vystymasis ir socializacija .....	57

3.2. Ugdymo reiškinys .....	65
3.3. Ugdymo tikslai ir uždaviniai .....	69
3.4. Ugdymo vertybės .....	73
3.5. Ugdymo reikšmė .....	77
<b>II. UGDYMO PAGRINDAI .....</b>	<b>79</b>
1. FILOSOFINIAI UGDYMO ASPEKTAI .....	81
1.1. Kosmologinės ugdymo paskirties orientacijos .....	82
1.2. Ontologinė ugdymo prasmė .....	83
1.3. Etika ir ugdymas .....	85
1.4. Estetika ir ugdymas .....	89
1.5. Gyvenimo filosofija ir ugdymas .....	90
2. SOCIALINIAI IR KULTŪRINIAI UGDYMO VEIKSNIAI .....	95
2.1. Žmogaus ugdymas bendruomenėje .....	95
2.2. Kultūra ir ugdymo turinys .....	96
2.3. Religija ir ugdymas .....	98
3. PSICHOLOGINĖ UGDYMO PARADIGMA: ASMENYBĖS RAIDA IR UGDYMAS .....	102
3.1. Ikimokyklinio amžiaus vaikų vystymasis .....	105
3.2. Vidurinė vaikystė .....	109
3.3. Paauglystė .....	112
3.4. Jauni suaugusieji .....	116
3.5. Viduramžiai (vidutinio amžiaus) suaugusieji .....	119
3.6. Pagyvenę suaugusieji .....	121
3.7. Rudolfo Šteinerio dvasinės raidos dėsniai ir amžiaus krizės .....	122
3.8. Karo tarnybą atliekančių jaunuolių socializacijos pereinamosios fazės .....	127
<b>III. UGDYMO PARADIGMŲ KAITA EUROPOJE IR KITOSE PASAULIO ŠALYSE .....</b>	<b>131</b>
1. UGDYMAS PIRMYKŠČIŲ KULTŪRŲ IR VERGOVINĖJE VISUOMENĖSE. KARINIS RENGIMAS .....	133

---

1.1.	Ugdymo reiškinių kilmė .....	134
1.2.	Pirmąsios kultūros tipai ir ugdymas .....	136
1.2.1.	Pradinė kultūra: ugdymo tradicijų ištakos .....	136
1.2.2.	Toteminės kultūros įtaka ugdymo nuostatomis .....	138
1.2.3.	Matriarchatinė kultūra: ugdymo ypatumai .....	139
1.2.4.	Nomadinė kultūra: ugdymo bruožai ir sąlygos .....	141
1.3.	Rytų ir Vakarų kultūrų skirtumai vergovinėje visuomenėje .....	145
1.4.	Antikos mokykla ir ugdymas .....	146
1.4.1.	Mokykla Rytų šalyse .....	146
1.4.2.	Rytų šalių pedagogų idėjos .....	148
1.4.3.	Mokykla Graikijoje. Karinis rengimas .....	149
1.4.4.	Paidėja – pedagoginio etoso filosofija .....	156
1.4.5.	Ugdymo teorijos Graikijoje .....	157
1.4.6.	Ugdymas ir mokykla Romoje .....	163
1.4.7.	Pedagoginės romėnų pažiūros .....	167
2.	UGDYMAS EUROPOJE VIDURAMŽIAIS IR NAUJŲJŲ LAIKŲ PIRMOJE PUSĖJE. RITERIŲ KARINIS RENGIMAS .....	169
2.1.	Viduramžių epochos istorinė charakteristika .....	169
2.2.	Ugdymo sistema viduramžiais .....	171
2.3.	Riterių karinis rengimas .....	175
2.4.	Viduramžių filosofai ir pedagogai .....	177
2.5.	Naujieji laikai (XVI–XVIII a.): Renesanso pasaulėžiūros charakteristika .....	179
2.6.	Renesanso pedagoginės minties raida. Karinio ugdymo elementai .....	182
2.7.	Naujieji laikai: Šviečiamasis amžius (XVI a.pab.–XVIII a.) .....	184
2.7.1.	Janas Amosas Komenskis – klasikinės pedagogikos teorijos pradininkas .....	185
2.7.2.	Džono Loko „džentelmeno auklėjimo“ teorija .....	192
2.7.3.	Žano Žako Ruso „laisvojo auklėjimo“ sistema .....	195
3.	MOKYKLOS IR UGDYMO TEORIJŲ RAIDA EUROPOJE NAUJAISIAIS LAIKAIS. KARINIO UGDYMO BRUOŽAI .....	202
3.1.	Mokykla ir švietimas Europoje po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ....	202

3.2. Johano Henriko Pestalocio elementariojo lavinimo teorija ir karinio rengimo elementai .....	203
3.3. Imanuelis Kantas apie pedagogiką .....	208
3.4. Johano Fridricho Herbarto auklėjamojo mokymo didaktika ir mokinio valdymo sistema .....	211
3.5. Adolfo Dystervego didaktika ir pilietinis ugdymas .....	217
3.6. Roberto Oveno pedagoginė veikla. Karinis lavinimas .....	221
3.7. Karlas Marksas ir Fridrichas Engelsas apie auklėjimą ir karinį rengimą .....	224
3.8. Švietimo sistema XIX a. Rytų Europoje ir demokratinių pedagoginių idėjų raida .....	225
3.8.1. Levo Tolstojaus laisvojo auklėjimo teorija .....	227
3.8.2. Konstantino Ušinsio pilietinio ugdymo sistema .....	229
4. ŠIUOLAIKINĖS UGDYMO TEORIJOS. PILIETINIO UGDYMO SISTEMOS .....	233
4.1. XX a. filosofinės krypties pedagogika .....	233
4.1.1. Neotomistinė pedagogika .....	233
4.1.2. Neopozityvistinė pedagogika .....	234
4.1.3. Pragmatinė pedagogika .....	234
4.1.4. Socialinė pedagogika .....	236
4.1.5. Kultūros pedagogika .....	238
4.1.6. Sovietinė pedagogika .....	239
4.2. XX a. psichologinės krypties pedagogika .....	241
4.2.1. Biopsichinė pedagogika .....	241
4.2.2. „Naujosios mokyklos“ pedagogika .....	243
4.2.3. „Pilietinio auklėjimo“ pedagogika .....	246
4.2.4. Veiksmo pedagogika .....	249
4.2.5. Eksperimentinė pedagogika .....	250
4.2.6. Asmenybės pedagogika .....	251
4.2.7. Humanistinė pedagogika .....	252
4.2.8. Psichoanalitinė pedagogika .....	254
4.3. XX a. religinės krypties pedagogika .....	254

<b>IV. MOKYKLOS IR UGDYMO IDĖJŲ KAITA LIETUVOJE</b> .....	259
1. UGDYMAS IKIKRIKŠČIONIŠKOJE LIETUVOJE .....	261
1.1. Liaudies pedagogika – empirinė pedagoginė ir etninė liaudies patirtis .....	262
1.1.1. Liaudies pedagogika – tradicinės ugdymo patirties apibendrinimas.....	262
1.1.2. Pagonybės elementai lietuvių papročiuose ir ugdymo kultūroje .....	263
1.1.3. Baltų mitologija ir tautinį mentalitetą atitinkantis ugdymas .....	264
1.2. Senojo baltų tikėjimo esminiai bruožai .....	264
1.2.1. Baltų religija ir kalba – kultūros ir ugdymo pagrindas .....	264
1.2.2. Tautosakos ugdomoji galia .....	267
1.2.3. Skaista – doros šaltinis .....	268
1.3. Senoji baltų gyvenimo filosofija .....	271
1.3.1. Doros samprata ir kalendorinės šventės.....	271
1.3.2. Žmogaus nemarumas – gyvybės ir mirties rate .....	273
1.4. Senoji baltų kultūra: virsmo dėsnis ir ugdymo ypatumai .....	273
1.4.1. Žmogaus gyvenimas – virsmų seka .....	273
1.4.2. Prausynos ir žadinimas – žmogaus ugdymas prasmingam gyvenimui .....	278
2. LIETUVOS MOKYKLOS IR PEDAGOGINĖS MINTIES RAIDA XIV–XX AMŽIUJE.....	281
2.1. Lietuvos krikštas – pagrindas švietimui plėtoti .....	281
2.2. Pirmosios mokyklos XIV a. Lietuvoje .....	283
2.3. Reformacijos idėjų plitimas Lietuvoje ir kontrreformacinis judėjimas (XV–XVIII a.).....	284
2.4. Edukacinė komisija ir švietimo reforma (XVIII a. pab.–XIX a.) .....	290
2.5. Carinės Rusijos valdžioje: švietimo būklė Lietuvoje (XIX a. pab.–XX a. pr.) .....	293
2.6. Švietimas nepriklausomoje Lietuvoje.....	398
2.7. Pedagoginės minties raida Lietuvoje .....	302
3. KARINIS RENGIMAS LIETUVOS VALSTYBĖJE .....	311
3.1. Karinio rengimo raida .....	311
3.2. Karininkų rengimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.....	316

---

3.3. Kariuomenė nepriklausomoje Lietuvoje: karių mokymas .....	320
3.4. Karininkų rengimas nepriklausomoje Lietuvoje: Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla .....	324
3.5. Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla .....	328
3.6. Karinis ugdymas nepriklausomos Lietuvos mokyklose .....	332
3.7. Karinės pedagogikos idėjų raiška .....	334
<b>BAIGIAMASIS ŽODIS .....</b>	<b>343</b>
<b>PAVARDŽIŲ RODYKLĖ .....</b>	<b>344</b>



## PRATARMĖ

*Žmogaus ugdymo mokslas – edukologija (lot. educatio – švietimas, ugdy-  
mas; gr. logos – mokslas) nagrinėja asmens ugdymo ir ugdymosi, kuris trunka  
visą gyvenimą, klausimus. Edukologija apima pedagogiką – jaunų žmonių mo-  
kymą ir auklėjimą bendrojo lavinimo, profesinėse ir aukštesnėse mokyklose, taip  
pat andragogiką, suaugusiųjų ugdymą.*

*Šioje knygoje gilinamasi į karinio ugdymo pradmenis ir sistemas, nes kari-  
nės pedagogikos įvadas – tai bendrosios pedagogikos ir edukologijos bendriausių  
klausimų nuoseklus kursas.*

*„Karinės pedagogikos įvadas“ skiriamas Generolo Jono Žemaičio Lietu-  
vos karo akademijos kariūnams. Jis gali būti naudingas profesinės tarnybos  
kariams, kariams klausytojams, bakalauro ir magistrantūros bei savarankiš-  
koms studijoms.*

*Prieškario Lietuvoje pasirodžiusiose publikacijose karinės edukologijos  
klausimai buvo nagrinėjami gana išsamiai, tačiau šiandien vis dar neturime  
autentiško kariams skirto pedagogikos vadovėlio. Todėl kyla nemaža sunku-  
mų norint apibrėžti bendrojo ir karinio ugdymo sąsajas bei skirtumus. Var-  
tojant Lietuvos pedagogams įprastas bendrąsias ugdymo mokslo sąvokas, taip  
pat NATO valstybių karinės edukologijos terminiją, šioje mokomojoje kny-  
goje bandoma patikslinti karinio ugdymo mokslo sąvokas, nužymėti jų veiki-  
mo ribas.*

*„Karinės pedagogikos įvada“ sudaro keturi skyriai.*

*Pirmajame – išaiškinama bendroji ugdymo samprata, aptariamasi ugdymo  
mokslo objektas, tikslai ir uždaviniai, pateikiami karinės pedagogikos ir edukolo-  
gijos sąvokų apibrėžimai.*

Antrajame skyriuje supažindinama su grindžiamaisiais mokslais, filosofinėmis, sociologinėmis ir psichologinėmis ugdymo nuostatomis, siekiama išaiškinti ugdymo, įprasminančio žmogaus gyvenimą, reikšmę.

Trečiajame – gilinamasi į ugdymo mokslo ištakas, pedagogines sistemas ir mokyklų tipus Europoje ir pasaulyje, pristatomi žymiausi pedagogai ir jų darbai, lygiagrečiai gvildenama karinių institucijų ir karinės pedagogikos raida.

Ketvirtajame skyriuje apžvelgiama Lietuvos bendrojo lavinimo ir karinio ugdymo institucijų kaita bei pedagoginių idėjų plėtra nuo jų ištakų iki šių dienų.

Kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikiamas literatūros sąrašas, kuris, manome, pravers kariūnams ir klausytojams savarankiškai studijuojant. Knygoje naudota literatūra pažymėta žvaigždute (\*), kiti leidiniai – rekomenduojamoji literatūra.

Leidinyje panaudotos nuotraukos iš Respublikinio pedagogikos muziejaus ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyvų.

Karo akademią rengia specialistus, kurie tarnaus karinėse struktūrose, dirbs civilinėse institucijose, todėl čia siūloma bendroji ugdymo, taikomo ES, NATO ir kitų demokratinių šalių bendrojo lavinimo ir karinėse institucijose, kryptis. Konkrečius tikslus ar metodus tegu pasirenka kiekvienas ugdytojas.

Už suteiktą paramą ir konsultacijas rengiant šį leidinį nuoširdžiai dėkoju prof. habil. dr. Leonui Jovaišai, plk. ltn. dr. Gintautui Surgailiui, doc. dr. Aleksejui Malovikui, doc. dr. Broniui Puzinavičiui, doc. dr. Vytautui Bernotui, dr. Elmantui Meilui, dr. Raimondui Liutkevičiui, vyr. ltn. Andriui Araminui.

Už pagalbą rengiant rankraštį esu dėkinga dukroms Aidarai ir Dairai, Mariui Brazui, Giedriui Gradeckui, Venantui Griciūnui.

Autorė

◆ Karinio ugdymo

*samprata*

Eugenijaus Žygaičio nuotrauka



## 1. KARINĖS PEDAGOGIKOS DALYKAS

XX amžiaus pabaiga į Europos istoriją įėjo kaip fundamentalių ir dinamiškų pokyčių tarptautiniuose santykiuose metas. Strateginė aplinka ypač pasikeitė „senajame žemyne“. Subyrėjus Sovietų Sąjungai, nebeliko tradicinio NATO priešo. Tarp svarbiausių pasikeitimų, turinčių didžiulę reikšmę Europos ir pasaulio dabarčiai ir raidai, neabejotinai buvo Vokietijos susivienijimas, teroro išpuoliai Niujorke, įvykiai Balkanuose ir Irake bei lig šiol tebevykstanti Europos integracija ir NATO transformacija.

Saugumo ribų išplėtimas bei demokratinių vertybių įtvirtinimas įvardijami kaip svarbiausios priežastys, dėl kurių suintensyvėjo NATO plėtra. Antroji priežastis – regioninio stabilumo stiprinimas. NATO šiandien tampa pagrindine organizacija sprendžiant pasaulio saugumo klausimus.

Lietuvai integruojantis į NATO, kaip ir kitoms Baltijos valstybėms, kur saugumo deficito pojūtis yra akivaizdus, šiandien, gavus pakvietimą tapti Aljanso nare, svarbu įrodyti, kad jos narystė NATO stabilizuos padėtį regione, jog Lietuva prisidės prie taikos Europoje ir pasaulyje palaikymo ir stiprinimo. Todėl šiandien mūsų valstybei iškyla itin aktualūs nacionalinio saugumo užtikrinimo uždaviniai: puoselėti tautinę savimonę, skatinti nacionalinės kultūros plėtrą, tolygią ekonominę ir socialinę raidą ir stiprinti karinį pajėgumą rengiant Lietuvos kariuomenę pagal NATO šalių kariuomenių rengimo standartus.

## 1.1. Lietuvos kariuomenės rengimo uždaviniai ir karinė edukologija

**Gynyba – karinė saugumo dimensija.** Nepriklausomos Lietuvos atkurtai kariuomenei, kaip ir prieškario metais, keliamas dvejetainis uždavinys:

- parengti kariuomenę krašto gynybai;
- išauklėti karių – pilietį, „kuris, grįžęs iš kariuomenės, galės tinkamai savo pareigas atlikti ir savo asmeniniu gyvenimu sudarys atitinkamas sąlygas, kad kariuomenė gerai funkcionuotų“ (*Mūsų žinynas*, 1922, p. 4).

Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme (1996 12 19, Nr. VIII-49) nurodoma, kad pagrindinis Lietuvos valstybės gynybos principas – *visuotinė ir besąlyginė gynyba*. Tai reiškia, kad:

- Lietuvą ginklu gina valstybės *ginkluotosios pajėgos*;
- *kiekvienas pilietis ir tauta priešinas* visais įmanomais būdais.

Lietuvos gynybos politika lemia karinės gynybos organizavimo principus, šalies ginkluotųjų pajėgų gynybinių pajėgumą ir saugumo stiprinimo programas.

Vienas svarbiausių karinės gynybos vykdytojų – **kariuomenė**.

Pagrindiniai kariuomenės uždaviniai *taikos metu*:

- *saugoti valstybės teritoriją*, kontroliuoti ir saugoti jos erdvę, teritorinę jūrą ir išimtinę ekonominę zoną Baltijos jūroje;
- *užtikrinti kovinio parengimo lygį* ir vykdyti karines krašto apsaugos užduotis.

• Kariuomenės užduotis *karo metu* – *ginklu ginti Lietuvos valstybę* (LR krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas, 1998 05 05, Nr. VIII-723).

Kitas gynybos politikos vykdytojas, ne mažiau svarbus nei kariuomenė, yra **pilietinė visuomenė**, kuri, aktyviai dalyvaudama socialiniame, politiniame, ūkiniame bei kultūriniame šalies gyvenime, sąmoningai paklūsta valstybės įstatymams ir juos stropiai vykdo, atidžiai saugo žmogaus teises, tarp kurių dominuoja saugaus gyvenimo garantijos.

Šiandien Lietuvoje, žengiančioje į Europą, į išsivysčiusių demokratinių valstybių sąjungą, turime nuosekliai siekti dviejų prioritetų – *saugo-*

*ti ir plėtoti kultūrą ir intelektualinį šalies potencialą. Tuo besirūpindami neleisime sunykti pilietinės visuomenės dvasiniams pamatams.*

**Karys – pilietis, vilkintis uniformą.** Šeima ir mokykla moko mylėti Tėvynę, o kariuomenė – ją ginti. Visų šių institucijų ugdymo tikslas – išsimokslinusi, tautiškai išprususi, visuomeniška asmenybė, sąmoningas valstybės pilietis. Šiuo metu kariuomenėje rengiant karį orientuojamasi į platesnius uždavinius: formuojama nuostata, kad karys turi būti pasirėngęs saugoti ir ginti ne tik savo valstybės teritoriją, jos žmones, Nepriklausomybę, bet ir bendrąsias žmonijos vertybes – demokratiją ir teisingumą. **Kariuomenė dažnai vadinama pilietiškumo mokykla, o karys – piliečiu, vilkinčiu uniformą. Jis – svarbiausias nacionalinio saugumo garantas.** Kario, kaip ir kiekvieno Lietuvos piliečio, aukščiausias tikslas ir garbingiausia pareiga – ginti Tėvynę.

Šiandien karinėse mokymo įstaigose per socialinių mokslų, karinės pedagogikos paskaitas ir pratybas reikia plėtoti karių dvasines galias, ugdyti pilietinę savimone, stiprinti pasiryžimą ginti Tėvynę ir demokratiją pasaulyje. Nuo 1994 m. Lietuvos kariai aktyviai dalyvauja programoje „Partnerystė taikos labui“, todėl mūsų šalies kariuomenės ginkluotę ir karių kovinio parengimo sistemą stengiamasi priartinti prie NATO šalių kariuomenių standartų. **Techninis ir dvasinis kario rengimas – tai karinės pedagogikos sritis.**

## 1.2. Karinės pedagogikos dalykas ir sąvokos

Karinė pedagogika – viena iš edukologijos disciplinų. Visuomenėje vargu ar surastume sritį, kuri nebūtų susijusi su pedagogika. Kovinis rengimas ir dvasinis auklėjimas ginkluotosiose pajėgose taip pat yra bendrosios pedagogikos sritis, kuriai galioja bendrieji pedagogikos dėsniai.

Ginkluotųjų pajėgų savarankiškos institucijos rengia kvalifikuotus specialistus, kad jie galėtų sėkmingai mokyti ir auklėti karius, organizuoti jų kovinį rengimą. Dėl to **atsiranda karinės pedagogikos poreikis.**

Prieškario Lietuvoje plk. Konstantinas Žukas ir kpt. Vaclovas Biržiška vieni pirmųjų pabandė apibrėžti karinės pedagogikos ribas.

**„Mokslas, kuris nustato fizinio, proto, technikos ir moralinio karių lavinimo pagrindus, vadinasi kariška pedagogika“** (Žukas K., *Mūsų žinynas*, Nr. 29, 1926, p. 253).

**„Mokslas, kuris nurodo kelius geresniam visais atžvilgiais kario kautynėms pasirengimui, kad jisai tiktų karui, ir bus karinė pedagogija“** (Biržiška V., *Mūsų žinynas*, Nr. 1, 1922, p. 48).

Šiandien šveicarų karybos specialistai, pedagogai R. Steigeris ir U. Zwygartas rašo: **„Karinė pedagogika – mokslas apie jaunuolių karinį rengimą ir vadovavimą jiems karinėje srityje. Šis mokslas apima ne tik individą, bet ir visų žmonių santykius kariniame kontekste“** (1998, p. 8). Karinė pedagogika dėstoma taikos metu, bet jos rezultatai akivaizdžiausi mūšyje.

Karinės pedagogikos **objektas** – tikslinga karybos specialistų, pedagogų ir instruktorių, veikla siekiant suteikti kariams žinių, suformuoti jų individualius ir karių grupėms reikalingus įgūdžius ir mokėjimus, ugdyti ir stiprinti jų kovos dvasią. Karinės pedagogikos **dalykas** tiria karių kolektyvų ir individualaus karių rengimo atlikti kario pareigas pedagoginius dėsningumus.

Pagrindinis karinės pedagogikos **uždavinys** – mokyti spręsti kovinio rengimo problemas, galinčias kilti mūšyje. *Todėl karių ugdymas – svarbiausia taikos meto užduotis*, už kurią atsakingi karinio rengimo specialistai – karininkai, seržantai ir puskarininkiai. Ugdymo kokybę lemia vadų ir instruktorių žinios, kuriomis remiamasi mokant ir auklėjant karius, ir gebėjimas jas pritaikyti praktiškai (Žukas K., *Mūsų žinynas*, 1926, p. 446–464). Kariuomenėje, kaip ir kiekvienoje ugdymo institucijoje, turi būti išlaikytas ne tik **„pilnutinio“ ugdymo principas**, bet ir karinio ugdymo specializacija (Šalkauskis S., 1994, I kn., p. 24).

Karinė pedagogika iš esmės nesiskiria nuo bendrosios pedagogikos, tačiau ji turi tam tikrų **specifinių bruožų**, tarp kurių svarbiausieji yra šie:

- Organizuojant karinį rengimą siekiama sukurti tokius kovinius vienetus, kurie galėtų veiksmingai panaudoti *fizinę jėgą* vadovybės politinėms užduotims vykdyti.

- Užduotis kariniai daliniai turi išmokti vykdyti net ir *patirdami didžiausią krūvį*, kuris gali būti mūšio lauke.

- Karių rengimo tikslus lemia jų *pareiginės funkcijos*, atliekamos dalinyje.

- Karinio rengimo vadovai (vadai ir instruktoriai), be *pedagoginių užduočių*, atlieka ir *kitas funkcijas* – jie yra padalinių ar dalinių vadai, administracijos (štabų, tarnybų) vadovai.



- Rengiant karius reikia sukurti ir palaikyti kiekvieno kario *motyvaciją*.

- Karinis rengimas – *suaugusiųjų mokymas*. Tai karinės pedagogikos pranašumas, nes galima tikėtis reikiamos mokymo proceso dalyvių brandos, didesnės negu bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių (*Pedagoginiai karių mokymo principai*, 2000, p. 7).

Anot S. Šalkauskio, karinio rengimo specialistai – karinių vienetų viršininkai, jų padėjėjai – privalo turėti tinkamą pedagoginį pasirengimą, taip pat reikiamų pedagogui dorinių savybių. Tik tuomet jie galės įvykdyti reikalavimus, kuriuos jiems kelia karinė pedagogika (1992, I kn., p. 231).

R. Steigeris, U. Zwygartas mano, kad šiandien karinėje pedagogikoje tikslinga vartoti šias **pagrindines sąvokas**:

- **karinis vadovavimas**: humaniški ir atitinkantys užduotį viršinių ir pavaldinių veiksmai, nukreipti nurodytam ar numatytam tikslui pasiekti;

- **karinis rengimas**: lavinami karių pažintiniai gebėjimai ir praktiniai įgūdžiai, kad jie karo ir krizinių situacijų metu galėtų įvykdyti savo užduotį;

- **karinis auklėjimas**: plačiąja prasme – tai sąmoningas ir nesąmoningas poveikis kario elgesiui, pažiūroms, nuostatoms, kad jis būtų pasirengęs vykdyti karines užduotis.

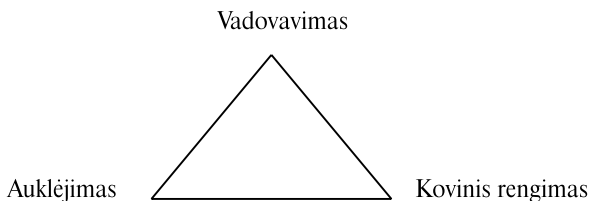
Kalbant apie karinio rengimo, auklėjimo ir vadovavimo santykį, brg. gen. Rolfo Dubso nuomonė tokia: „Pedagoginiu požiūriu gerai organizuotas karinis rengimas nebus efektyvus, jei vadui nepavyks taip elgtis su pavaldiniu ir jį skatinti, kad jis iki galo atliktų paskirtąsias užduotis ir pareigas. Tai auklėjimo tikslas, kurį turi pasiekti kiekvienas vadas“ (Steiger R., Zwygart U., 1999, p. 19).

Pateikiame ir austrų pedagogų H. Jungo ir H. Floriano suformuluotas karinės pedagogikos sąvokas, kurias jie laiko pagrindinėmis (1 pav., 1994, p. 33).

#### **Pagrindinės karinės pedagogikos sąvokos:**

- **Vadovavimas**. Karinio vadovavimo efektyvumas daugiausia priklauso nuo dviejų veiksnių:

- vado atsakomybės už visą užduotį;
- valios pastangų siekiant ją įvykdyti.



1 pav. Pagrindinės karinės pedagogikos sąvokos

Vadovaujant kariniams veiksams itin svarbu *teigiamas pavyzdys* – tai pabrėžiama įvairiose instrukcijose. „Kiekvienas viršininkas yra auklėtojas, jo priedermė – duoti gyvą tinkamo elgesio pavyzdį“ (Biržiška V., *Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 50). Karinei pedagogikai taip pat rūpi ištirti ir neigiamas apraiškas, jų kilmę, žinoti, kaip užkirsti joms kelią.

• **Auklėjimas.** Ginkluotų žmonių minia dar nėra kariuomenė. Tik auklėjimas šią minią gali paversti kariuomene. **Auklėjimas yra procesas, pagrįstas asmeniniu vado ir kario santykiu.**

Individualaus karinio auklėjimo tikslas – ugdyti kario kovos dvasią, stiprinant teigiamus charakterio bruožus, slopinant neigiamas charakterio savybes.

Auklėjimo poveikis kariniam vienetui daromas remiantis tokiomis idėjomis, kuriose sukonkretinta „žmonijos dvasia“. Kariuomenei keliami ypatingi uždaviniai – nuo išorės grėsmių ginti Tėvynę, teisinę valstybę, konstitucinę santvarką.

#### **Kariuomenėje auklėjant siekiama:**

• kad visų tarnybinių laipsnių kariai laikytųsi drausmės ir normų, kuriomis vadovaujantis organizuojama šalies gynyba. Šios normos yra nustatytos statutuose ir instrukcijose;

• diegti kariams dorines, patriotines vertybes.

Taikos metu išmokytas drausmės karys atitinkamai mokės elgtis ir kautynių lauke. Kariuomenėje *drausmė yra dvejopa: išorinė ir vidinė*, todėl dalinyje reikia sukurti tokius karininkų, seržantų ir puskarininkų santykius, kokie būna auklėtojų ir geros klasės auklėtinių, – pagrįstus nuoširdumu ir reiklumu. „Demokratinė karinė drausmė, reikalaujanti iš kareivių susipratimo, iniciatyvos, savo garbės pajautimo, yra svarbesnė negu

grynai išviršinė drausmė, atremta į moralinę ir fizinę prievartą. Tačiau iš kitos pusės, reikia pasakyti, kad demokratinės drausmės taikymas kariuomenėje reikalauja daugiau pedagoginio pasiruošimo ir patyrimo, kaip tradicinės drausmės realizavimas iš viršaus aklos subordinacijos ir grąsos priemonėmis“ (Šalkauskis S., 1994, I kn., p. 232).

Anot nepriklausomos Lietuvos karinio pedagogo kpt. Balio Vosyliaus, kuris auklėjimą suprato kaip tiesioginę vado įtaką ne tik kariui, bet ir visai karių grupei, „karinis auklėjimas yra sąmoningas idėjinis, karinis žmonių proto, valios, jausmų veikimas, norint išugdyti kariškai patriotines vertybes ir parengti jų dvasią krašto gynimui“ (*Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 682). Kalbėdamas apie *karinį tautos auklėjimą, jis išskiria tris elementus, apibūdinančius visuomeninio auklėjimo pobūdį bei idėjinę jo kryptį. Tai:*

- *kovingumo ugdymas,*
- *bendrojo karinio sąmoningumo bei nusiteikimo ugdymas,*
- *pagarbos kariuomenei ugdymas.*

*Kovingumo ugdymas – pirmoji visuomeninio auklėjimo pakopa.* Net fiziškai karių neįmanoma tinkamai parengti karui nesustiprinus jų dvasinio nusiteikimo, ryžto laimėti, neišugdžius dorinių vertybių. **Dvasinių savybių ir ginklo vienybė garantuoja sėkmę siekiant išsaugoti tautos laisvę.** Tokiu karinio auklėjimo principu pagrįstas kariuomenės rengimas. Kautynėse ne ta pusė nugalėta, kuri daugiausia neteko karių ar kovos priemonių, bet ta, kurios kovotojų dvasia palaužta. *Dvasinė kariuomenės ištvėrmė grindžiama pasitikėjimu.* Karys turi pasitikėti savimi, savo vadais, ginklu ir draugais. Todėl reikia dvasiškai parengti karius, kad jie į kautynių lauką neitų kaip į nežinią. Jie turi gerai išmanyti šią sritį, būti pasirengę atremti visus galimus pavojus, visada pasitikėti savimi, nesijaudinti dėl nesėkmių, vengti žodžių ir veiksmy, kurie galėtų sukelti abejonių, – tai kelias į pergalę.

Dvasinių jėgų pagrindas – kryptingas pilietinis jaunimo auklėjimas šeimoje ir mokykloje, kuris vėliau lemia karių kovinę parengtį, nuo to priklauso ir visos tautos atkaklumas bei ryžtas laimėti.

*Bendrojo karinio sąmoningumo ugdymas – antroji visuomeninio auklėjimo pakopa.* Keliant karių bendrąjį pilietinį sąmoningumą svarbiausia:

- gerai suvokti tautos idealus,
- skatinti domėtis nacionalinio saugumo problemomis,
- išugdyti karinę drausmę, atsakingumą, vienybę.

*Pažarbos kariuomenei ugdymas – trečioji visuomeninio auklėjimo pakopa.* Kariuomenė saugo tautos ir valstybės nepriklausomybę, kuri itin svarbus veiksnys siekti tautos idealų. *Karys gali pasiaukojamai kovoti, jei jaučia, kad juo tauta pasitiki.* Todėl kiekvieną Lietuvos žmogų reikia pratinti domėti kariuomenės reikalais ir kartu kelti kariuomenės autoritetą. Kariuomenės tobulėjimas ir stiprėjimas įmanomas tik jai glaudžiai bendraujant, sąveikaujant su visuomene.

„Mes didžiausiai prasikalstame, kai užmariname savyje meilės ir užjautimo jausmą, kuris privalo apgaubti tuos, kurių iš mūsų valstybė pareikalavo, ir mes savo rankomis nunešėm tą gyvą deginamą auką – mūsų sūnus. Kareivius, jų kraują, jų gyvybę atidavėm Tėvynei kaip brangiausią atnašą, kokios tik begalima iš žmogaus pareikalauti. Taigi užjauškime kareivius, mylėkime juos – tegul jie jaučia, kad už tą gerą visuomenę verta galvas guldyti“ (*Židinys*, 1935, Nr. 7, p.4).

S. Šalkauskis rašė: „Tinkamai traktuoti savo kariuomenę sykiu reiškia dirbti savo Tėvynės, savo valstybės, savo tautos naudai, tobulumui“ (1992, II kn., p. 306). Pedagogo nuomone, jei nebus stiprinami visuomeniniai, doriniai karių jausmai, jei kariai nebus auklėjami tam, kad galėtų suprasti tikrąją savo pašaukimo prasmę, tai jų visuomeninė samprata nebus išugdyta ir netaps tvirta nuostata. *Todėl reikia skatinti jaunimą atlikti privalomąją karo tarnybą, nes tai pati geriausia meilės Tėvynei mokykla.*

• **Kovinis rengimas – tai ginkluotųjų pajėgų funkcionalumo karo atveju užtikrinimas.** Kovinio rengimo tikslas – kovinė parengtis, t. y. karių – piliečių, vilkinčių uniformą, parengimas šalies gynybai.

Kovinio rengimo procesas apima rikiuotės, ginkluotės ir šaudybos, kovinių mokymą. Apibendrinantis kovinio rengimo požymis – **gebėjimas**, tai reiškia: „Sugebėk kovoti, kad nereikėtų kovoti“. Iš kiekvieno kario reikalaujama, kad jis būtų drausmingas, užsigrūdinęs, fiziškai ir psichiškai pasirengęs atlikti jam skirtas užduotis.

Reikalaujamam kovinės parengties lygiui pasiekti reikalingos sąlygos: moderni ginkluotė (ginklai, prietaisai, transporto, asmeninės apsaugos priemonės ir kt.) ir gerai apgalvotas kario rengimo tarnybai mokymo planas. Brigada ar pulkas turi būti rengiami ne tik vadovautis komandomis, bet ir tarpusavyje bendradarbiauti. Todėl aukštesnės institucijos jau vertinimo etapu turėtų tiesiogiai pavaldžius vadus ir šta-

bus įtraukti į darbą: reikalauti parengti projektus ir juos su kariais aptarti. Kovinio rengimo metu reikia stengtis bendrauti ir parodyti, kad rūpinamasi kariu.

Lietuvos kariuomenei integruojantis į NATO, kovinis rengimas privalo atitikti NATO gynybos politikos reikalavimus ir turi būti teigiamai vertinamas užsienio karybos specialistų.

• **Karių ugdymas** – plačiausioji karinės pedagogikos sąvoka, apimanti karių mokymą, lavinimą ir auklėjimą. Ji pradėta vartoti prieškario nepriklausomoje Lietuvoje. **Karinis ugdymas – tai visų valstybės piliečių karinis ir moralinis rengimas krašto gynybai.**

Anot Balio Vosyliaus, *karinis ugdymas – valstybės nacionalinio saugumo garantas*. „Karinis ugdymas gaivina patriotinę sąmonę ir neleidžia sustingti tautinės savisaugos instinktui, kuris kartais virsta savo tautos laisvės nesupratimu, nebranginimu“ (*Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 676). Mažose valstybėse gali būti priešinamasi kariniam ugdymui. Kai kurių pesimistiškai nusiteikusių asmenų nuomone, mažai valstybei nereikalinga kariuomenė, karinio rengimo pamokos mokyklose ir apskritai tautos šio pobūdžio ugdymas, nes valstybė, iškilus grėsmei, vargu ar galės atsispirti stipraus priešo puolimui. Šias nihilistines nuotaikas paneigia ilgaamžės lietuvių pastangos ir ryžtas, parodytas kovojant dėl Laisvės ir Nepriklausomybės. Todėl šiandien Lietuvos valstybėje, žengiančioje demokratijos keliu, keliami tokie **karinio ugdymo tikslai**:

- stiprinti karių ryžtą ir kovingumą,
- rengti tautą visuotiniam pilietiniam pasipriešinimui.

Kartu nurodomi šie **karinio ugdymo uždaviniai**:

- nuolat karinėje srityje lavinti piliečius,
- žadinti jų patriotinius jausmus, stiprinti pilietinę savimonę.

**Karinis ugdymas apima**:

- karinį rengimą (mokymą ir lavinimą) ir
- pilietinį patriotinį auklėjimą.

*Karinis rengimas – tai konkretus techninis mokymas ir lavinimas.*

*Moralinio rengimo tikslas – „paveikti žmonių dvasią, sielos vertybes, ugdat realios meilės Tėvynei jausmus“* (Vosylius B., *Mūsų žinynas*, 1937, Nr. 6, p. 672). Taigi karinis auklėjimas – dorinių, kariams reikalingų patriotinių vertybių ugdymas.

Prieškario nepriklausomoje Lietuvoje buvo formuojama (o vėliau visą gyvenimą stiprinama) patriotinė jaunuomenės nuostata, kad krašto gynimas ir tarnyba kariuomenėje yra garbinga pareiga. Todėl nemažai jaunuolių, mokydamiesi ar baigę mokyklas, pasukdavo į šaulių, skautų ir kitas patriotines organizacijas. Lietuvos kariuomenėje reguliariai vykdavo rezervo mokymai. Buvo manoma, kad jei tauta patriotiškai ugdoma, tai karo metu pasyvių žmonių nebus: visi stengsis dirbti ir aukotis dėl valstybės laisvės ir gerovės. Tokio ugdymo tikslas – *pasiekti, kad visuomenė būtų organizuota ir drausminga ištikus krizėms ar kilus karo pavojui.*

Šiandien Lietuvos kariuomenėje atsargos karių ugdymu rūpinasi Mobilizacijos departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, kurio svarbiausios funkcijos – užtikrinti nenutrūkstamą, nuoseklų ir planingą atsargos karių kovinių igūdžių tobulinimą, kartu nepamirštant ir pilietinio patriotinio auklėjimo.

**Pilietinio pasipriešinimo esmė – išugdyti dvasines tautos jėgas – pilietiškumą ir patriotiškumą.** Tautos dvasinių jėgų augimas yra istorinis procesas, trunkantis dešimtmečius ir šimtmečius. Visuomenė gali būti pasirengusi pilietiniam pasipriešinimui tik remdamasi dvasinėmis tautos vertybėmis, kurias lemia atskirų piliečių nuostatos ir visos visuomenės kultūra. Tai savanoriškas individualus procesas, nuo kurio priklauso tautos apsisprendimas nebendradarbiauti su priešu. Tokia valia susiformuoja demokratijos sąlygomis, kai kiekvienas pilietis skatinamas būti laisvas. Ji kyla iš tautos vidinės jėgos – atsakomybės už savo tautos ateitį.

#### **Papildomos karinės pedagogikos sąvokos:**

- **karinis švietimas,**
- **karinis mokymas,**
- **pilietinis ugdymas,**
- **pilietinis patriotinis ugdymas.**

• **Karinis švietimas.** Šalių, kur šnekama vokiškai, kariuomenėse dažnai vartojama sąvoka „karinis švietimas“. **Karinis švietimas – tai socialinės patirties karybos klausimais gausinimas.** *Švietimo sąvoka neapima grįžtamojo ryšio.* Tai reiškia, kad kariui suteikiama apsisprendimo teisė: jis gali gilintis į pateikiamą medžiagą arba tik susipažinti su nauja informacija, jei jos nebūtina įsisavinti. Šiuo atveju karys perima tik tas žinias, kurios jį domina.

Lietuvoje karinio švietimo prioritetai priklauso žiniasklaidai. Skelbdama įvairias individų ar grupių nuomones ar sociologinių tyrimų išvadas, ji formuoja visuomenės požiūrį į krašto apsaugą.

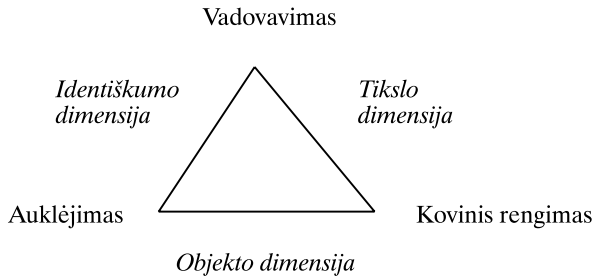
- **Karinis mokymas.** Prieškario nepriklausomos Lietuvos mokyklose nuo 1930–1931 mokslo metų, kai progimnazijose ir gimnazijose, aukštesniosiose mokyklose buvo įvestas mokinių karinis rengimas, buvo vartojamos sąvokos „**karinis mokymas**“ ir „**karinis rengimas**“. Mokyklų 4–8 klasėse 1–2 valandas per savaitę vykdavo karinio rengimo pamokos, kurių metu buvo mokoma karybos dalykų – rikiuotės, kautynių veiksmų, rengiamos lauko pratybos, supažindinama su vidaus tarnybos ir drausmės statutais ir kt.

*Karinio rengimo tikslas – supažindinti mokinius su karybos dalykais ir atitinkamai juos ugdyti, nes „tėvynei ginti tauta turi būti kariškai išugdyta, kiekvienas pilietis turi būti geras karys. Kiekvienas mokinys turi būti auklėjamas mylėti ir ginti tėvynę. Mokykla ir kariuomenė yra du svarbiausi karinio ruošimo veiksniai, atitinką du pagrindinius uždavinius: nusiteikti ginti tėvynę ir mokėti kariauti. Mokykla nuteikia jaunimą herojiškai pasiaukoti tėvynės reikalams. Kariuomenė išmoko jį karo veiksmų“ (Maceina A., 1990, p. 288).*

- **Pilietinis ugdymas. Pilietinis patriotinis ugdymas.** Mūsų šalyje kai kurios bendrojo lavinimo mokyklos, susipažinusios su prieškarinio mokyklų patirtimi, pagal *gynybinio pilietinio* ugdymo profilį perorganizuoja mokymo procesą. Pavyzdžiui, Telšių rajono Alsėdžių vidurinėje mokykloje nuo 2001 metų du kartus per savaitę vyksta specialios karinio rengimo pamokos ir į kitus mokomuosius dalykus integruojamos pilietinio patriotinio ugdymo idėjos: Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo, visuotinės ir besąlyginės gynybos, pilietinio pasipriešinimo strategijos menų nuostatos. Manome, kad sąvokos „**pilietinis ugdymas**“ (itin dažnai vartojama bendrojo lavinimo mokyklose) ir „**pilietinis patriotinis ugdymas**“ sėkmingai pakeičia sovietinėje mokykloje ir kariuomenėje vartotą *karinio patriotinio ugdymo* sąvoką, nusakančią „plačiosios tėvynės“, Sovietų Sąjungos, piliečio ugdymo turinį.

Anot Antano Maceinos, „kariuomenė yra patriotizmo mokykla. Mokydama ir pratindama jaunimą savo tėvynę ginti, ji kartu moko ir pratinti ją mylėti ir jai tarnauti“ (1990, p. 292).

2 paveikslas paaiškina trijų pagrindinių karinės pedagogikos sąvokų tarpusavio sąsajas.



**2 pav.** Karinės pedagogikos dimensijos

H. Jungas ir H. Florianas atskleidė karinės pedagogikos sąvokų tarpusavio ryšį (2 pav., 1994, p. 33). Šių pedagogų nuomone, ryšį tarp vadovavimo ir auklėjimo galima laikyti *identiškumo dimensija*, kuri priklauso nuo to, kaip vadas sugeba susitapatinti su savo vaidmeniu, su savąja profesija. Vadovavimo ir auklėjimo įtaką kariams lemia vado įsitikinimai.

Auklėjimas ir mokymas susiję per *objekto dimensiją*. Mokymo turinys tada yra objektas, kai pedagoginiai veiksmai orientuoti į karinę užduotį. Karys yra objektas, kai pedagoginio veiksmo esmė – auklėjimas. Vadas pavaldžiam kariui sukuria tiesiogines arba netiesiogines auklėjamasias situacijas, kurių metu atsiskleidžia pavaldinio elgesys. Vadas privalo įvertinti pavaldinio elgesį ir aptarti su juo tinkamo ar netinkamo elgesio pasekmes.

*Tikslo dimensija* sieja vadovavimą su koviniu rengimu. Vadovavimo tikslas – suvienyti užduotį vykdančius karius, o kovinio rengimo metu siekiama suformuoti ir tobulinti reikiamus įgūdžius ir gebėjimus, reikalingus tikslingai veiklai (gavus kovinę užduotį) atlikti. Rengiant karius paaiškėja vado ar viršininko dalykinė ir pedagoginė kompetencija.

### 1.3. Socializacija karių bendruomenėje

Remdamiesi tuo, kad *auklėjimas nėra vienpusis procesas, o tarpusavio sąveika*, karybos specialistai, pedagogai, pradėjo kitaip traktuoti auklėjamąją veiklą ir ieškoti naujų sąvokų. F. Pөгeleris (Pөгgeler), analizuodamas auklėjamąjį procesą, prieina tokia išvada: „Kiekvienoje sąveikoje tarp žmonių – sąmoningai ar nesąmoningai, noromis ar nenoromis – visus,

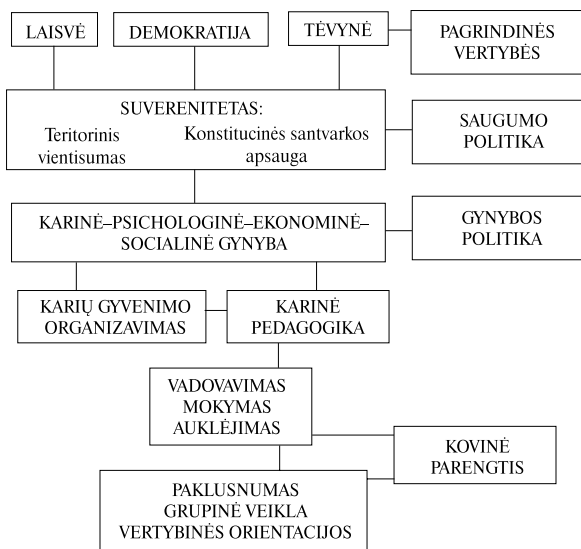


dalyvaujančius joje, pasiekia auklėjamasis poveikis. Todėl auklėjimas – tai socializacija“ (1989, p. 34).

Manome, kad tokia šio proceso samprata yra šiek tiek per siaura. Išanalizavus socializacijos sąvokos sampratą Lietuvos pedagogų darbuose (žr. I. 3.), galima teigti, kad šį terminą tinka vartoti ir karinės pedagogikos srityje. **Socializacija karyboje suprantama ne tik kaip auklėjimas, bet ir kaip karių ugdymas.**

Kiekvienas individas greičiau tampa visuomenišku žmogumi, kai aktyviai įsitraukia į specialias ugdymo programas. Manoma, kad Lietuvos karių rengimo sistemoje dirbantiems pedagogams labiau priimtina H. Jungo ir H. Florianio pateikta individo tapsmo karių bendruomenės nariu samprata, pagal kurią socializacija – tai „individo prisitaikymas prie reikalavimų, keliamų ginkluotosiose pajėgose, jį mokant ir auklėjant“ (1994, p. 22). *Tuomet gaunamas siekiamas rezultatas – karių elgesys ima atitikti jų bendruomenės keliamus reikalavimus.*

Panagrinėkime individo socializacijos karinėje srityje schemą (3 pav., Jung H., Florian H., 1994).



3 pav. Socializacijos karinėje srityje schema

Ne visi kariai tokiomis pat sąlygomis jaučiasi ir elgiasi vienodai. Kiekvienas individas mąsto ir elgiasi skirtingai. Tai priklauso nuo individualios motyvacijos, emocijų, žinių, patirties, todėl pasiekiamas skirtingas efektas. Kai kurios sąvokos, kaip antai: *Demokratija, Laisvė, Tėvynės gynimas*, reikalauja asmeninio požiūrio, o to išmokti neįmanoma. **Auklėjimas, kaip kryptingos socializacijos rezultatas, – tai kario pažiūros ir įsitikinimai, kurie lemia karinę parengtį, jo kovingumą.**

Karinėje srityje **socializacija vyksta kariams bendraujant, bendradarbiaujant, vykdant tarnybos užduotis.** Vado ir jam pavaldžių karių santykių esminis požymis – besąlygiškas pavaldinio paklusnumas. Kai aukštesnis vadas duoda įsakymą, žino, ką ir kada gali įsakyti, o pavaldinys – ką privalo daryti (besąlygiškumo principo galima nesilaikyti, kai skelbiami įsakymai, kurie prieštarauja tarptautinei teisei ar pažeidžia žmogaus teises).

**Paklusnumą** kariuomenėje įprasmina trys pagrindinės humanistinės vertybės: **Laisvė, Demokratija, Tėvynė.** Karys tarnyboje vykdo visus viršininkų įsakymus remdamasis ne tik statutais, bet ir įsitikinimu, kad vadas taip pat vadovaujasi šiomis vertybėmis, gyvybiškai svarbiomis kiekvienam valstybės piliečiui. Pagrindas viršininko autoritetui palaikyti – teisėtumas ir teisingumas. Kario ugdymo specifika tokia, kad čia pavaldinys labiau priklausomas nuo viršininko negu kitose ugdymo institucijose.

Kita svarbi pedagoginių santykių kariuomenėje dalis – *paklusnumas ir lojalumas.* Lojalumas – ne tik pavaldinio ar viršininko pareiga, bet ir galinga moralinė jėga. Paklusti – tai pripažinti viršininko, kuris išmano karybą, gerai žino reikalavimus, keliamus jam pačiam ir pavaldiems kariams, autoritetą. Toks vadovavimas ir sprendimai didina pasitikėjimą juo kaip vadu ir žmogumi ir lemia kovinės parengties kokybę. Jei karys savo vadais pasitiki, „su juo galima nuveikti daugiau negu be to pasitikėjimo, ir kas svarbiausia, – tada pranyksta baimė, kada jaučiama, kad ten, užnugary, vado štabe, bus padaryta viskas, kad pavojus būtų pašalintas“ (Biržiška V., *Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 254).

Kiekvienas karys privalo žinoti, kad jis – kariuomenės dalis ir aktyvus gynybos politikos dalyvis, kad yra ne tik karinė, bet ir psichologinė, ekonominė, socialinė gynyba, kurios paskirtis ir tikslas – įveikti grėsmes, pavojingas nacionaliniam saugumui. Užkirsti kelią grėsmių plėtrai gali tik gerai organizuota gynybos sistema. Todėl „pilietiškumo auklėjimas,

prisirišimo prie savo krašto skiepijimas, pasitikėjimo savo jėgomis, savo tauta, kad ji gali išgyventi nepriklausoma, stiprinimas, išauklėjimas tų privalumų, kurių neseniai, tik mūsų Nepriklausomybei susikūrus, kariai neatneša kariuomenės iš pirmesnio gyvenimo“, – tai dvasinis gynybos pagrindas (Biržiška V., *Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 256).

Karinėje pedagogikoje itin svarbus *grupinio darbo principas* (mąstymo, bendrų sprendimų paieškos procesas). Šiuolaikinio karo sąlygomis pavaldinys pats gali ir privalo surasti priemonių ir būdų užduočiai įvykdyti. Ypač dažnai tai gali atsitikti vykstant šiuolaikiniam mūšiui, kai vargu ar įmanomas glaudus kontaktas su vadu, o situacija gali itin greitai keistis. Todėl kiekvienas karys privalo sugebėti pagal užduotį veikti savarankiškai ir iniciatyviai. Taip veikti jį reikia išmokyti kovinio rengimo metu. Pavaldinys privalo mokėti išivaizduoti save vado vietoje – tai jį mobilizuoja, skatina jo motyvaciją. Kovinio rengimo metu reikia organizuoti pasikeitimo vaidmenimis situacijas. Grupinio darbo, kai bendrai galvojama, ieškoma sprendimų, principas veiksmingas atliekant ir kasdienes užduotis: nuo to dažnai priklauso, ar sėkmingai jos bus įvykdytos.

Pavaldiniams taip pat svarbu, kokias kultūros *vertybes* ir *normas* perteikia viršininkas. Fizinis žavesys, dalykinė kompetencija, rūpestingumas turi būti rodomi atvirai, kad pavaldinys pasitikėtų savo vadu. Kai jam bus priimtinos tos pačios vertybinės orientacijos kaip ir jo vadui, karys sėkmingai ras savo vietą karių bendruomenėje ir pasirengs vykdyti kovines užduotis.

## 1.4. Socializacija ir motyvacija

Socializacija dalinyje vyks sėkmingai, jei karys bus motyvuotas, t.y. jei norės tarnauti kariuomenėje. **Motyvacija – tai elgesio, veiksmų ar išgyvenimų priežastys, skatinančios veikti ir neleidžiančios sustoti.**

Motyvacija gali būti *išorinė* ir *vidinė*.

- *Išorinė* motyvacija yra tada, kai kariams už atliktą veiklą yra atlyginama.

- *Vidinė* motyvacija atsiranda tuomet, kai karys junta asmeninį pasitenkinimą teisingai atlikęs užduotį ar išmokęs ko nors naujo. Kariai atlie-

ka užduotį, nes to nori. Pirmiausia vadams reikėtų siekti, kad pavaldiniai vadovautųsi vidine motyvacija, tačiau mokymo pradžioje jie gali daryti įtaką per išorinę motyvaciją. Išorinė motyvacija – tai karių gyrimas ir skatinimas, premijos, suteikiami laisvadieniai.

Vidinę motyvaciją stiprina noras įgyti žinių, tobulėti ir baimė nepateisinti lūkesčių. Vadui ir dėstytojui dažnai tenka prisitaikyti prie besikeičiančių motyvų, kai iš pradžių elgiamasi pagal vieną, o vėliau – pagal kitą motyvą (*Karių ugdymo pagrindai*, 2002).

Šveicarų karybos specialistai R. Steigeris, U. Zwygartas „Karinėje pedagogikoje“ (1999, p. 54) pateikia koncentruotą karių motyvacijos sampratą ir išskiria šiuos **motyvacijos lygmenis**:

- **gynybos motyvaciją,**
- **tarnybos motyvaciją,**
- **mūšio motyvaciją.**

**Gynybos motyvacija turi būti suprantama plačiau, saugumo politikos, prasme – kaip kiekvieno piliečio, pačios visuomenės požiūris į ginkluotą šalies gynybą.** Šią motyvaciją lemia pagarba valstybei ir jai kylančių grėsmių suvokimas. „Gynybos motyvaciją reikia įdiegti politiniame ir visuomeniniame gyvenime, o jos skatinimas yra svarbiausia politinė ir visuomeninė užduotis“ (Steiger R., Zwygart U., 1999, p.54).

Lietuvos suvereniteto, teritorinio vientisumo ir konstitucinės santvarkos gynimo ir gynybos institucijų veiklos teisinis pagrindas – **Lietuvos Respublikos Konstitucija, atitinkami įstatymai ir tarptautiniai teisės aktai.**

Pagrindinės Konstitucijos normos, reglamentuojančios valstybės saugumo ir gynybos klausimus:

- 94 straipsnis įpareigoja Vyriausybę saugoti ir ginti Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoti valstybės saugumą ir viešąją tvarką.

- 139 straipsnis skelbia, kad Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo – kiekvieno Lietuvos piliečio teisė ir pareiga.

1992 m. birželio mėn. 8 d. Konstitucinio akto reikalavimai nurodo niekada ir jokių pavidalu nesijungti į jokiais buvusios SSRS pagrindu kuriamas naujas politines, karines, ekonomines ar kitokias valstybių sąjungas ar sandraugas.

Nacionalinis saugumas užtikrinamas ir remiantis Jungtinių Tautų Chartija, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos dokumentais, žmogaus teisių apsaugos ir kitais tarptautinės teisės aktais, kuriuos Lietuvos Respublika yra ratifikavusi ar prie kurių yra prisijungusi, taip pat visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymu. Jame nurodoma, kad Lietuva siekia integruotis į Vakarų saugumo bei gynybos struktūras, ginančias tas pačias humanistines ir socialines vertybes, kurias ji pripažįsta. 1994 metų pradžioje Lietuva oficialiai pareiškė norą tapti NATO nare ir išitraukė į programą „Partnerystė taikos labui“.

Lietuva siekia plėtoti bendradarbiavimą karinėje srityje. Konstruktivus karinių struktūrų bendradarbiavimas ne tik padeda stiprinti Lietuvos kariuomenės ir Vakarų valstybių kariuomenių sąveiką, bet ir pereinamuoju laikotarpiu yra viena iš Lietuvos saugumo garantijų.

**Tarnybos motyvacija.** *Karo tarnybos motyvacija turi būti suprantama kaip kiekvieno kario indėlis stiprinant krašto apsaugos sistemą.* Tarnybos motyvacija – tai pirmiausia kovinio rengimo metu visų vadų suvokiama vadybos užduotis.

Tarnybos motyvacijos skatinimas yra kiekvieno vado ar instruktoriaus pagrindinė užduotis. Vadas atsako už du visiškai skirtingus dalykus – kovos užduotį ir karinio vieneto gerovę, t. y. už jam patiktų karių fizinę ir dvasinę būseną. Todėl taikos metu vadas privalo griežtai mokyti vykdyti kovines užduotis pagal karo meto reikalavimus ir kartu apdairiai rūpintis kiekvienu kariu. Tarp rūpinimosi ir griežtumo prieštaravimo nėra, priešingai – kuo griežtesnės sąlygos, tuo svarbesnė užduotimi ir daliniu besirūpinančio vado globa. Tokia vado pozicija formuoja kiekvieno kario pagarbų požiūrį į tarnybą ir kariuomenę.

**Mūšio motyvacija.** *Mūšio motyvacija suprantama kaip kiekvieno kario pasirengimas psichiškai ir fiziškai ekstremaliomis sąlygomis vykdyti užduotį.* Iš esmės tai psichologinis susitaikymas su mirties neišvengiamybe.

Mūšio motyvacija stipresnė, jei karys įsitikinęs savo dalyvavimo mūšyje teisėtumu. Jis turi suprasti, kad jo veiksmai daugelio šalies žmonių yra palaikomi, kad to iš jo tikimasi. Mūšio motyvacijai labai svarbu tiksli ir sąžininga informacija ir mokėjimas įveikti ar sumažinti savo baimę. Priemonės, kuriomis galima sumažinti kylančią baimę, galima apibendrinti žodžiu „pasitikėjimas“. Pasitikėjimo sritys:

- pasitikėjimas koviniu pasirengimu, ginklais ir prietaisais;
- pasitikėjimas mūšio draugais ir vadovybe;
- pasitikėjimas kolektyvu;
- savisaugos instinktas ir kova už būvį.

Mūšio metu daug karių kaunasi ne iš pareigos ar meilės Tėvynei, o todėl, kad liktų gyvi. Tenka konstatuoti negailestingą tiesą, kad šis motyvas dažnai yra pagrindinis, nes tada yra didesnė tikimybė ne tik pačiam kariui išgyventi, bet ir nugalėti priešą.

Kuo įtikimesnė bendra valstybės gynybos motyvacija, tuo stipresnė kiekvieno kario tarnybos motyvacija, tuo daugiau galimybių, kad nekils konfliktų ir neprireiks remtis mūšio motyvacija.

## 1.5. Karinės pedagogikos sritys

Anot D. Portnerio ir D. Kiselio, karinė pedagogika nagrinėja:

- karių ugdymo ir kovinio rengimo tikslus, uždavinius, sąvokas, turinį;

- vadų ir pavaldinių veiklą ir santykius karių ugdymo proceso metu;
- karinių ugdymo institucijų bendradarbiavimą ir tarpusavio sąveiką vykdant kovos užduotis;

- pedagoginio karių mokymo proceso organizavimo principus ir metodus;

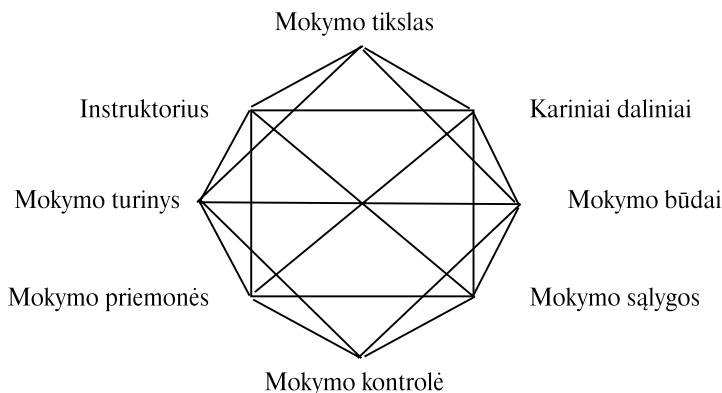
- informacines, garso ir vaizdo bei kitas mokomąsias priemones, jų efektyvaus panaudojimo sąlygas;

- karių ugdymo ir kvalifikacijos tobulinimo sistemos funkcionavimo klausimus (Portner D., Kissel D., 1984).

Šių pedagogų nuomone, karinė pedagogika apima:

- viršininko ir pavaldinio santykius vykstant kariniam rengimui;
- karinius vienetus (kaip mokymo institucijas);
- kariuomenės kadru ir kareivių rengimo ir kvalifikacijos kėlimo struktūras;

- karių mokymo ir auklėjimo tikslus;
- mokymo turinį, būdus ir priemones;
- mokymo sąlygas;
- mokymo kontrolę (4 pav., 1984, p. 41).



4 pav. Karinės pedagogikos sritis

Karių mokymo tikslas – kovinis rengimas, todėl austrų pedagogai H. Jungas, H. Florianas kiekvieną mokymo procesą dalija į šešias pakopas:

1. **Motyvacijos pakopa:** reikia sužadinti susidomėjimą mokomąja medžiaga, nes tada lengviau mokytis ir įsiminti.

2. **Užduočių nustatymo pakopa:** mokoma(si) sėkmingai, kai užduotys nėra per lengvos ar per sunkios, todėl jas reikia diferencijuoti.

3. **Sprendimų pakopa:** reikia siekti, kad būtų mokomasi sąmoningai, remiantis bandymais, – tik tokiomis sąlygomis įgyjami atitinkami kario įgūdžiai ir mokėjimai.

4. **Užduočių vykdymo pakopa:** kur reikia, kariai turi būti aktyvūs (tačiau vengti per didelio aktyvumo): prašyti patarimų, užduoti klausimų, mokytis iš klaidų.

5. **Žinių įtvirtinimo pakopa:** tai, kas turi išlikti ilgam, privalu kartoti, netgi gerai išmokus.

6. **Treniravimosi pakopa:** reikalingas muštras, kuris neturi virsti buku kartojimu, – prasminga medžiaga išmokstama daug lengviau negu beprasmė.

G. Jungas ir G. Florianas teigia, kad mokantis, ypač kai tai susiję su problemų sprendimu (kovinis rengimas kaip tik toks ir yra), reikalinga **motyvacija**. Formuojant kovinius įgūdžius ir mokėjimus, svarbu pagrįn-

dinius dalykus daug kartų pakartoti sudarius įvairias situacijas. Tačiau kovinis rengimas orientuojamas ne į mechaninių, bet į sąmoningą mokymąsi, nes karius reikia išmokyti „gebėti kovoti, kad nereikėtų kovoti“ (1994, p. 20).

Mokant svarbus vadovavimo, mokymo ir auklėjimo ryšys. Jis galimas tik tuomet, kai karininkai tinkamai parengti ir sugeba diferencijuoti vadovavimo ir mokymo metodus ir reikalavimus.

## 1.6. Karinė edukologija – nuolatinio (permanentinio) karių ugdymo mokslas

Manome, kad profesinės tarnybos karių kvalifikacijos kėlimo sistemos organizavimas jau ne pedagogikos dalykas, nes tai nenutrūkstamo ugdymo ir ugdymosi sritis. Netikslinga, kad karinė pedagogika apimtų ir nagrinėtų rezervo karių ugdymo problemas. Tai greičiau karinės edukologijos sritis. Taigi karinę edukologiją galima būtų apibrėžti taip: **karinė edukologija – nuolatinio, nenutrūkstamo ugdymo, kuris prasideda šeimoje ir mokykloje ir tęsiasi per visą karinę karjerą, mokslas.**

*Karinė edukologija – tai suaugusiųjų ugdymo teorija ir praktika.* Palyginti su vaikų ir jaunuolių auklėjimu, iš suaugusiųjų galima tikėtis didesnio saviuklos ir sąmoningo mokymosi poveikio.

Karinė edukologija praplečia karinio ugdymo objektą. Ji apima ne tik tiesioginę ugdytojo ir ugdytinio sąveiką, bet ir mokymo sistemas bei vadybą. Prof. Palmyra Jucevičienė (1997, p. 22) išskiria šiuos ugdymo lygmenis:

*mikroedukacinį* (tiesioginę ugdomoji sąveika),

*makroedukacinį* (karinio rengimo sistemos, vadyba).

Šiuo skirstymu galima remtis ir karinėje edukologijoje.

Ugdymas mikroedukaciniu lygmeniu apima kario, kaip subjekto:

- biofizinę sandarą,
- sielą (psichiką),
- santykius,
- kultūrą,
- dvasią (Jovaiša L., 2002, p. 8).

Šioms subjekto struktūros dalims ugdyti karinė edukologija pasitelkia savo specialiąsias disciplinas:



- *karinę didaktiką*: ji apima karių mokymo ir mokymosi, karinio rengimo klausimus;

- *hodegetiką*, mokslą, nagrinėjantį dvasios bei dvasingumo, doros, bendrosios ugdymo kultūros ir karių auklėjimo, besitęsiančio per visą karinę karjerą, problemas.

Permanentinio karinio ugdymo, vykstančio visą gyvenimą, struktūra yra tokia:

- ugdymo tikslai;
- ugdymo vertybės;
- kariai ugdytojai ir ugdytiniai, karinės veiklos sritys;
- keitimasis patirtimi sąveikos metu ir motyvacija;
- karinio ugdymo sąveikos valdymas.

Mokymas makroedukaciniu lygmeniu apima ginkluotąsias pajėgas ir piliečius – kaip svarbiausius karinio rengimo sistemos subjektus. Ištikus pavojui Lietuvą ginklu gintų ginkluotosios pajėgos, o kiekvienas pilietis priešintųsi visais įmanomais būdais, su kuriais jie supažindinami mokyklose ir pilietinio pasipriešinimo rengimo centre. Pagrindiniai karinių vienetų vadybos taikos metu uždaviniai: užtikrinti reikiamą valstybės gynybinę parengtį stiprinant kariuomenės kovinį parengimą. Nuolat tobulinama ir plėtojama karinių pajėgų valdymo taikos ir karo sąlygomis metodika.

Karinė edukologija glaudžiai susijusi su psichologija, etika ir fiziologija. Be šių ir kitų specialiųjų karo mokslų žinių karius ugdyti būtų tiesiog neįmanoma. Edukologijoje taikomi kai kurie jų dėsniai, tyrimo metodai, todėl karinė edukologija yra karo mokslų šaka.

Mokslo žinios ir dėsningumai, sėkmingai taikomi praktiškai, tampa menu. *Karinės edukologijos žinių meistriškas taikymas rengiant karius gali būti laikomas viena karybos meno rūšių.*

Ar karinės edukologijos žinios bus kūrybiškai panaudotos gyvenime, priklauso nuo asmeninių kiekvieno karininko savybių, jo gabumų, dvasios turtingumo. Tačiau bet kuris karininkas tik tuomet bus geras pedagogas, kai gerai išmanys edukologijos teoriją, jos metodus ir mokės visa tai taikyti praktiškai.

Apžvelgtieji karinio ugdymo faktai leidžia daryti šias išvadas:

- Karinė pedagogika yra karinės edukologijos pagrindas.
- Karinė edukologija – tai nauja ir mažai tirta ugdymo mokslo šaka, fundamentalusis ir kartu taikomasis mokslas.

## Literatūra

*Naudota literatūra pažymėta žvaigždute (\*), kiti leidiniai – rekomenduojamoji literatūra.*

1. Ažubalis A., Kazlauskaitė-Markelienė R. (2001). Pagrindiniai istoriniai lietuviškos karinės pedagogikos šaltiniai apie piliečio ugdymą // Šiuolaikinės kultūrinės dvasinės plėtros problemos. Kaunas: Akademija, p. 133–135.
2. \*Biržiška V. (1922). Karo pedagogijos bruožai // Mūsų žinynas, Nr. 1, p. 44–59; Nr. 2, p. 250–269.
3. Janulaitienė N. (1997). Mokymo ir švietimo strategijos problema Lietuvos kariuomenėje rengiantis narystei NATO // Karybos specialistų rengimo problemos. Vilnius: Leidybos centras, p. 131–133.
4. Jazerskas Č., Nazelskis E. (2000). Nacionalinio saugumo objekto klausimu // Nacionalinis saugumas amžių sandūroje. Vilnius: Mokslo aidai, p. 65–71.
5. \*Jucevičienė P. (1997). Ugdymo mokslo raida. Nuo pedagogikos iki edukologijos. Kaunas: Technologija, 67 p.
6. \*Jung H., Florian H. (1994). Grundlagen der Militärpädagogik. Berlin: Peter Lang, S. 191.
7. Karinio auklėjimo paskaitos. I knyga (1940). Kaunas: Kariuomenės štabas, 266 p.
8. Karių ugdymo pagrindai. (2002). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 303 p.
9. \*Kisinas E. (2000). Kario ugdymas. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 385 p.
10. Konferencijos „Karininkų rengimas ir profesinis tobulinimas“ medžiaga / Ats. redaktorius Dudavičius A. (2001). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 55 p.
11. Nacionalinio saugumo strategija. Patvirtinta LR Seimo 2002 m. gegužės 28 d. nutarimu Nr. IX - 907 // Krašto apsauga, Nr. 13 (16), 2002 06 14.
12. \*Pedagoginiai karių rengimo principai / Ats. redaktorius Jankauskas P. (2000). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 109 p.
13. \*Pöggeler F. (1989). Probleme der Ausbildung in demokratischen Armeen in Militärpädagogik. Frankfurt, S. 209.
14. \*Portner D., Kissel D. (1984). Militärische Ausbildungspraxis. Walhalla u. Praetoria Verlag. S. 179.

15. \*Roysl W. (1991). Militārpādagogik. Pādagogik – Handbuch für Studium und Praxis. München, S. 243.
16. \*Steiger R., Zwygart U. (1999). Karinė pedagogika / Ats. redaktorė Janulaitienė N. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 120 p.
17. \*Šalkauskis S. (1992). Rinktiniai raštai. Vilnius: Leidybos centras, I knyga, 439 p.; II knyga, 447 p.
18. Weniger E. (1990). Lehrerbildung, Socialpādagogik, Militārpādagogik. Weinheim und Basel, S. 358.
19. Vinters A. (1939). Militārās pedagogijas konspekts. Riga, 107 p.
20. \*Vosylius B. (1937). Karinis visuomenės auklėjimas // Mūsų žinynas, Nr. 6, p. 673–682.
21. \*Žukas K. (1926). Kariškosios pedagogikos bruožai // Mūsų žinynas, Nr. 29, p. 252–282; Nr. 30, p. 417–452; Nr. 31, p. 59–84; Nr. 32, p. 250–280; Nr. 33, p. 440–464.

## 2. UGDYMO MOKSLO OBJEKTAS IR SISTEMA

### 2.1. Ugdymo mokslo ištakos

Ugdymo mokslo pradmenų reikėtų ieškoti pedagogikoje (gr. *pais*, *paidos* – vaikas ir *agogen* – vesti). Senovės graikai žodžiu *paidagogos* vadino vergą, vedžiojantį turtingų vergvaldžių vaikus į mokyklą. Graikų kalboje žodis *paidagogike* reiškia vaikų ugdymo meną. Daugelį šimtmečių ugdymas buvo suprantamas kaip vaikų ugdymo menas.

**Pedagogikos** terminas vartojamas nuo XVIII a. **Imanuelis Kantas** (Kant) pedagogiką laikė ne tik vaikų, bet apskritai žmogaus ugdymo mokslu. Itin didelis I. Kanto nuopelnas pedagogikai tas, kad jis nurodė būdą, kaip pedagogika gali išsivaduoti iš filosofijos globos. Tas būdas – empirinis eksperimentas. Pirmiausia reikia eksperimentuoti kuriant ir pritaikant praktiškai planus, sistemas, o po to steigti mokyklas ir remiantis praktika kurti teorijas.

Desau miestelyje buvo įkurta internatinė mokykla, kurioje mokytojai eksperimentuodami pasiekė gerų rezultatų. Todėl mokytojas E. H. Trappas (Trapp) buvo pakviestas į Halės universitetą, kur 1779 m. įsteigė pirmąją pedagogikos katedrą. **Nuo tada pradėtas vartoti terminas „pedagogika“**. **Pedagogika buvo suprantama kaip žmogaus ugdymo mokslas, nors iš tikrųjų buvo ugdoma tik jaunuomenė.**

XIX a. pradžioje **Robertas Ovenas** (Owen) organizavo vakarinį mokymą (pokalbius, paskaitas ir t.t.) suaugusiesiems, rašė straipsnius apie suaugusiųjų mokymą. **Johanas Fridrichas Herbartas (Herbart)** suaugusiųjų pedagogiką vadino andragogika.

XX a. pedagogikos terminas darosi per siauras visoms žmogaus ugdymo sritims apimti, todėl 1993 metais Lietuvoje pradedama vartoti **edukologijos** sąvoka (Jovaiša L., 1993). **Edukologija apibrėžiama kaip permanentinio** (lot. *permanens* – nuolatinis, nenutrūkstamas) **jaunimo ir suaugusiųjų ugdymo mokslas**.

Pedagogikos mokslo objektas liko tas pats – jaunuomenės mokymas, lavinimas ir auklėjimas.

Šiandien Lietuvos pedagogai ir visuomenė plačiai vartoja pedagogikos ir edukologijos terminus. Jei gyvuoja tarptautinės sąvokos, ar nevertėtų dažniau vartoti lietuvišką terminą „**ugdymo mokslas**“, apimančią pedagogikos ir edukologijos veikimo sritį – žmogaus ugdymą. Išsamiau panagrinėkime ugdymo mokslo raidą, tyrimo objektą ir ugdymo mokslų sistemą.

## 2.2. Ugdymo mokslo raidos etapai

Ugdymo mokslo dalyko raidą galima padalyti į tris etapus (Jucevičienė P., 1991).

**I etapas – mokytojavimo tyrimas, kuris truko nuo XIX a. pabaigos iki XX a. pradžios, Antrojo pasaulinio karo. Šiam etapui būdinga taidomojo pobūdžio veikla – eksperimentinių žinių, reikalingų mokytojams rengti ir jų kvalifikacijai tobulinti, kaupimas ir sisteminimas.**

XVII a. čekų švietėjo Jano Amoso Komenskio (Komensky, Comenius) veiklą „Didžioji didaktika“ (gr. *didasco* – mokau) daugelis laiko teorinės pedagogikos pradžia.

**G. Mialereto** požiūriu, pedagogika tapo moksline disciplina 1910 m., kai buvo publikuotas Lucieno Celerero (Cellerr) darbas „Pedagogikos mokslo apybraiža“. Jame aiškiai išskirti ugdymo mokslas (teorija) ir ugdymo menas (praktika). G. Mialeretas pabrėžė, jog pedagogika – ugdymo praktikos teorija, pagrindines sąvokas pasiskolinusi iš psichologijos ir sociologijos (Mialeret G., 1985).

Kiek siekia pedagoginių mokslų sistema, pradėta vadovautis kiekybinių tyrimų metodais, kurie taikomi tiksliuosiuose moksluose.

Ypač reikšmingas institucionalizacijos faktas – 1912 m. Ženevoje buvo įkurtas Žano Žako Ruso (Rousseau) edukacinių mokslų institutas. Todėl iš karto po Pirmojo pasaulinio karo buvo patvirtintos įvairių lygių

(bakalauro, magistro, daktaro) ugdymo mokslo programos ir universitetuose, kur kūrėsi atskiri fakultetai. Tuo metu ugdymo problemas tyrė įvairių sričių specialistai, filosofai, psichologai, istorikai, t.y. žmonės, neturėję specialaus išsilavinimo.

3–4-ajame dešimtmetyje pedagogikos tyrimų objektas plečiasi: tiriamas ne tik ugdymo procesas, bet ir jo turinys. Todėl 1944 m. Verneris Jaegeris (Jaeger) teigė, kad pedagogikos mokslas pradėtas grįžti *Paidėjos* (gr. *paideas*) – graikų ugdymo koncepcijos – teiginiais.

*Paidėjos* koncepcija apima 3 plotmes: ugdymo procesą, ugdymo turinį, ugdymą, kaip visuotinį reiškinį (apimančią visą visuomenę arba atskirą jos veiklos sritį).

Lietuvoje 1936 m. Stasys Šalkauskis savo darbe „Bendrieji pedagogikos pagrindai“ taip pat išskiria dvi sąvokas: *pedagogiką – ugdymo teoriją ir pedagogiją – ugdymo praktiką*.

Taigi ugdymo mokslo tyrimo I etapą galima pavadinti pedagogikos, kaip eksperimentinio mokslo, tiriančio ugdymo procesą, atsiradimo ir įtvirtinimo laikotarpiu.

## **II etapas – Antrojo pasaulinio karo pabaiga – 9-asis dešimtmetis: ugdymo moksle įvyko didelių kiekybinių ir kokybinių pokyčių.**

1965 m. liepos mėn. UNESCO būstinėje susirinkę ugdymo ekspertai, apibendrinę mokslo ir technologijų pažangos rezultatus, priėjo išvadą, kad tokiomis sąlygomis reikia, jog ugdymas tęstųsi visą gyvenimą (angl. *lifelong education*, pranc. *permanent*). Iškilio tęstinio (angl. *continued*) mokymo idėja. Pedagogikos mokslo terminas tapo per siauras permanentiniam žmogaus ugdymo reiškiniui (visą gyvenimą trunkančiam ugdymuisi) įvardyti. Didėjant ugdymo reikšmei, tapo aktualu tirti ne tik ugdymo procesą, bet ir mokyklą, jos ryšius su visuomene. Išsiskyrė keletas pedagoginių tyrimų krypčių: pedagogikos istorijos, pedagogikos filosofijos, administravimo tyrimai.

Tokie sudėtingi tyrimai, išskylančios problemos skatino į pedagogiką integruoti įvairius mokslus. *Ugdymo mokslo ribos išsiplėtė, ugdymui apibūdinti vis dažniau buvo vartojamas terminas „educational science“.*

G. Mialeretas UNESCO užsakymu atliko tuometinio ugdymo mokslo tyrimą ir apibendrino jo rezultatus darbe „Įvadas į edukacinius mokslus“ (1985). Šiuo etapu ugdymo mokslą jis apibūdino kaip „edukacinius

mokslius“: pedagogikos mokslą, ugdymo filosofiją, ugdymo istoriją, švietimo ekonomiką, ugdymo sociologiją, ugdymo psichologiją, ugdymo fiziologiją (Mialereto G., 1985).

G. Mialereto požiūriu, ugdymo mokslo ribos išsiplėtė: imamasi nagrinėti ir švietimo sistema, todėl *ugdymo moksle įvyko didelių kiekybinių ir kokybinių pokyčių*.

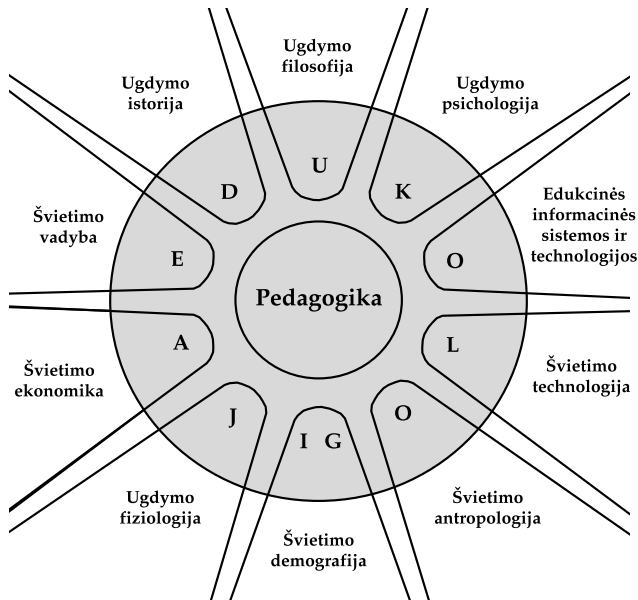
Įvykus kokybiniam šuoliui, kilo ir naujo termino poreikis. *Pakitusi ugdymo mokslo objektą apibūdino sąvoka „edukacijos mokslas“ (angl. educational science)*. Terminas „education“ kildinamas iš lotynų kalbos žodžio „educere“, kuris reiškia „vesti aukštyn, organizuoti žmogaus tobulėjimą“. *Šiuo terminu akcentuojamas ne ugdytojas, o ugdytinis*.

R. B. Peris atkreipė kitų tyrėjų dėmesį į tai, kad termino „edukacija“ nereikėtų sieti su reikšmėmis „ištraukti, išvesti“. Autorius pabrėžė, jog ugdytinis tobulinamas taikant ugdomasias priemones, o ne jį vedžiojant (Perry R. B., 1966).

Lietuvos mokslininkai, ugdymo specialistai, nors sovietinio režimo ir buvo atskirti nuo pasaulinės pedagoginės minties, buvo susipažinę su Vakarų mokslininkų veikalais, tačiau jų idėjas perėmė ir plačiau ėmė taikyti tik atkūrus Nepriklausomybę. Jau **1987 metais L. Jovaiša siūlė vartoti terminą „edukologija“** (lot. *educare* + gr. *logos*), kuris prigijo **1993-iaisais. Jis edukologiją apibūdino kaip sudėtingą ir įvairiomis disciplinomis išsiskojusį mokslą, tiriantį nuolatinį žmogaus ir grupių ugdymą**. Edukologija turi orientuotis ne tik į bendrojo lavinimo mokyklų jaunimo rengimą darbu ir studijoms, bet ir į visą suaugusio žmogaus gyvenimą, jo ugdymą besikeičiančios tikrovės sąlygomis. Vakarų mokslininkai buvo informuoti apie terminą „edukologija“ P. Juzevičienės publikacijose.

Taigi II etapo metu *ugdymo mokslo objektas tampa kompleksinis*. Todėl galima teigti, kad **edukologija – mokslas apie žmogaus ugdymą ir ugdymąsi per visą gyvenimą (permanentinis ugdymas)**. Edukologija **apima ne tik mikroedukacinį lygmenį (mokytojas–mokinys), bet ir makroedukacinį – švietimo sistemas, edukacinę vadybą**.

1996 m. B. Bitinas savo darbe „Apie edukologijos mokslo objektą“ modifikavo 1985 m. G. Mialereto pateiktą edukologijos integruotos struktūros schemą (5 pav.). Schemos centre – pedagogika. Ji yra visų edukologijos mokslų branduolys.



5 pav. Edukologijos integruotoji struktūra (modifikuota)

**III ugdymo mokslo etapas prasidėjo paskutinįjį XX a. dešimtmetį, kai ugdymas tampa visuotiniu reiškiniu.**

Šiandien sprendžiant sudėtingus žmogaus ugdymo ir saviugdos per visą gyvenimą klausimus, reikia visa apimančios aukšto koncepcinio lygio teorijos. Atsižvelgiant į šiuolaikinės visuomenės išsivystymo lygį, bene labiausiai tinkama būtų *žinių visuomenės koncepcija*.

*Kas yra žinių visuomenė?*

*Sparti technologijų plėtra ir globalizacija šiandien skatina Lietuvos postindustrinę visuomenę tapti žinių visuomene. Žinios sukuria rinkos, kurioje kompanijos konkuruoja ne pačiais produktais ar paslaugomis, o apie juos pateikiamomis žiniomis, verte. Taikydami naujas technologijas, žmonės gali gauti įvairių informaciją greičiau ir pigiau, tapti labiau išsilavinę. Išlikimo kelias žinių visuomenėje – kūrybingumas, susijęs su gebėjimu idėjas įgyvendinti praktiškai.*



### *Kas yra globalizacija?*

Globalizacija – tai procesas, apimantis ekonomiką, kultūrą, naujas technologijas ir valdymą. Tai nėra naujas reiškinys, tačiau dabarties sąlygomis jis įgyja išskirtinių bruožų. Globalizacija – tai procesai, vykstantys visuotiniu mastu, nepaisantys nacionalinių sienų, sujungiantys bendrijas ir organizacijas į naujus laiko ir erdvės darinius ir vidiniais ryšiais susiejantys realųjį pasaulį ir jo patirtį. Globalizaciją apibūdina trys procesai: „susitraukianti erdvė“, „susitraukiantis laikas“, nykstančios ribos raida (Guman Development Report, 1999). Vienas iš veiksnių, spartinančių integraciją, yra informacinės ir ryšių technologijos. Todėl šiandien dažnai vartojamas terminas „žinių visuomenė“ („informacinė visuomenė“). Globalizacija vieniems atveria didžiules pasirinkimo galimybes, kitų galimybes apriboja, dėl jos kyla naujų pavojų tiek turtingų, tiek skurstančių šalių žmonių saugumui. (OECD šalyse gyvena tik 19 proc. viso pasaulio gyventojų, tačiau jose tiesioginės užsienio investicijos sudaro 71 proc. 91 proc. interneto vartotojų taip pat yra šių šalių gyventojai.)

Vienas iš veiksnių, spartinančių globalizaciją, yra informacinės ir ryšių technologijos. Tobulėjant kompiuterių ir kitoms ryšių priemonėms (sunku išsiversti be mobiliojo telefono, fakso ir kt.), plėtojantis jų tinklui, „suspaudė“ erdvė – žmonės bendrauja nepaisydami atstumų, pasaulis tampa „globaliu kaimu“, formuojasi nauja socialinė kultūra, vis dažniau vadinama informacine (žinių). Tai pagrindinė paklausios prekės ir strateginis visuomenės išteklius.

Žinių visuomenėje daug žmonių atlieka su informacija susijusius uždavinius: ją renka, saugo ar sleidžia. Žmonės, dirbantys aukštesnio lygio, vadinamosiose „white-collar“, srityse, užsiima informacijos (žinių) „gamyba“. Mokslininkai ir techniniai darbuotojai renka ir parengia informaciją, vadybininkai – apdoroja, o mokytojai ir komunikacijos sričių darbuotojai ją sleidžia.

Europos Sąjungos dokumentuose (pradedant „Fifth Framework Program“) vis labiau akcentuojama žinių visuomenės plėtra. Tarp prioritetinių sričių pirmąją žinių visuomenę, kuriai itin aktualu gyvenimo kokybę, žmonių išteklių vadyba, konkurencingumas, nuolatinis tobulėjimas. Iš 14 950 mln. jos biudžeto žinių visuomenės plėtrai skatinti skirta 3 666 mln. eurų.

Lietuvoje žinių visuomenės plėtra kitą dešimtmetį turi tapti pagrindine nacionaline idėja. Tai neblogai dera su UNESCO siūlomais XXI a. visuomenės ugdymo siekiais, tarp kurių pagrindiniai – mokyti pažinti ir suprasti, mokyti veikti ir kurti, mokyti gyventi kartu.

### 2.3. Ugdymo mokslo strategija XXI amžiuje

XXI a. pradžioje ugdymo mokslas ižengia į III etapą, kurio sąlygas lėmė kokybiniai visuomenės vystymosi pokyčiai. Šiuo žinių visuomenės kūrimo laikotarpiu susiformuoja žmogaus ugdymo per visą gyvenimą – nuo gimimo iki mirties – koncepcija. Žmogus privalo turėti kryptingo ugdymosi galimybių, kurių lanksti sistema jį lydėtų visą gyvenimą: **įgyjant bendrąjį, profesinį išsilavinimą, tobulinant kvalifikaciją ir prireikus keičiant veiklos sritį**. Su žmogaus ugdymo per visą gyvenimą koncepcija glaudžiai siejasi *tęstinio ugdymo* koncepcija, kuri akcentuoja podiplominio ugdymo galimybes, apimančias ne tik specialias ugdymo institucijas, kurios priklauso švietimo sistemai, bet ir įmonių, organizacijų edukacinius posistemius.

*Formuojantis žinių visuomenei, į ugdymą imama žiūrėti kitaip: išryškėja mokymosi visą gyvenimą būtinybė.* Todėl švietimo, pavyzdžiui, mokyklų, sistema netenka homogeninio (vienalyčio) pobūdžio ir tampa daug platesne – heterogenine (nevienalyte, sudaryta iš skirtingų sudedamųjų dalių) institucine struktūra.

Švietimu rūpinasi ne tik specialios edukacijos institucijos, bet ir verslą plėtojančios įmonės, ne pelno siekiančios vyriausybinės organizacijos, kurios tampa neformaliomis ugdymo įstaigomis.

Šiandien vis sudėtingesni ugdymo mokslo uždaviniai: reikia sukurti tokią žinių visumą, kuri užtikrintų palankias kiekvieno žmogaus ugdymo ir saviugdos sąlygas.

Kuriantis žinių visuomenei, ypatingų pokyčių gali patirti tradicinė ugdymo situacijos samprata. Paprastai ją sudaro ugdantysis ir ugdomasis. Aukšto lygio žinių visuomenės edukacinės technologijos leidžia ugdomajam, pasiekusiam atitinkamą žinojimo lygį, savarankiškai šviestis (imtis savišvietos), pačiam organizuoti saviugdos procesą. Esant tokiai situacijai, ugdantysis gali veikti ir vienas (žinios, gaunamos per internetą, nuotolinis mokymasis).

Ateityje reikės ne tik gebėti dirbti kompiuteriu, išmanyti šią sritį – pedagogai, analizuodami ugdymo procesą, neišvengiamai turės mokėti pakankamai profesionaliai atlikti taikomojo pobūdžio tyrimus. Profesijos ir ugdymo mokslo reikšmė dar labiau išaugs.

Šiandien šalia edukologų konkurencines pozicijas gali užimti informatikai, plečiantys nuotolinio mokymo galimybes, psichologai, besigilinantys į mokymosi klausimus, vadybos specialistai, bandantys perimti darbuotojų nuolatinio tobulinimo organizacijoje patirtį.

Dėl šių pokyčių išaugo ir reikalavimai ugdymo mokslui. Todėl edukacijos teorija bus plėtojama pasinaudojant kitų mokslų – pedagogikos, psichologijos, antropologijos, sociologijos, istorijos, vadybos, informatikos ir kt.– teikiamomis galimybėmis.

**Taigi III etapo, kuris prasidėjo paskutinįjį šio amžiaus dešimtmetį, metu edukologija tampa multidisciplina** (lot. *multum* – daug). Lietuva, išitraukdama į daugiamatę pasaulio raidą, Europos ir pasaulio erdvėje kartu išitraukia ir į konkurencinę kovą.

Šiandien švietimas regimas kaip svarbiausias veiksnys, galintis užtikrinti visų piliečių gerovę. Todėl reikia formuoti kiekvieno jaunuolio mokymosi visą gyvenimą nuostatą, nes tik nuolatinis atsinaujinimas gali padėti konkuruoti ir išlikti rinkoje.

Lietuvoje dar nemažai jaunuolių, kurie, neturėdami materialinių galimybių, negali siekti aukštojo mokslo. Todėl valstybei yra iškilęs sunkus uždavinys – padėti įgyti aukštąjį išsilavinimą visiems to siekiantiems šalies gyventojams.

## 2.4. Edukologijos tyrimų objektas, pagrindinės sąvokos

**Edukologijos tyrimų objektas.** Edukologijos (ir toliau vartosime terminą „edukologija“, kadangi jis apima ir pedagogiką) tiesioginių tyrimų objektas – ugdymo reiškiniai. Ugdymo mokslo tyrimų potencialas yra kryptingas: ji vadovaujasi koncepcija, sukurta prieš 24 amžius. Tai *Paidėja*, III ugdymo mokslo raidos etape aiškinanti ugdymą kaip visuotinį reiškinį, apimantį visą visuomenę, besigilinantį į konkrečių visuomenės sričių edukacijos galimybes (pvz., medicina, kaip *Paidėja*, – sveiko žmogaus, sveikos visuomenės ugdymo aspektas; technologija, kaip *Paidėja*, – visuomenės bendrasis technologinis ugdymas (kompiuterizacija, faksai, mobilieji telefonai ir kt.).

Nuo seno **pedagogika ir edukologija tiria žmogaus ir grupių ugdymo procesą**. Individo ir grupės sąmoningo ugdymo ir ugdymosi per visą gyvenimą struktūra yra tokia:

- ugdymo tikslai;
- tikslus atitinkančios ugdymo vertybės;
- ugdytojo ir ugdytinių veikla, jos pobūdis;
- saviugdos aktyvinimas;
- keitimasis fizine ir psichine patirtimi vykstant ugdytojo ir ugdytinio sąveikai.

Anot L. Jovaišos, ugdant asmenybę apimamas visas žmogus: jo biofizinė (somatinė) sandara, psichika, santykiai, dvasia, kultūra. **Žmogaus ugdymas – tai tikslinga ugdytojo ir ugdytinio sąveika, vertybėmis brandinanti žmogaus biofizinę sandarą, psichiką, santykius, kultūrą ir dvasią** (Jovaiša L., 2000).

Edukologija turi ir kitų fundamentaliesiems mokslams būdingų požymių:

- *naujos informacijos apie ugdymo tikrovę (sąmoningą ugdymą – pedagoginę sąveiką), ja remiantis sukurtą mokslinę teoriją (permanentinio ugdymo koncepciją);*

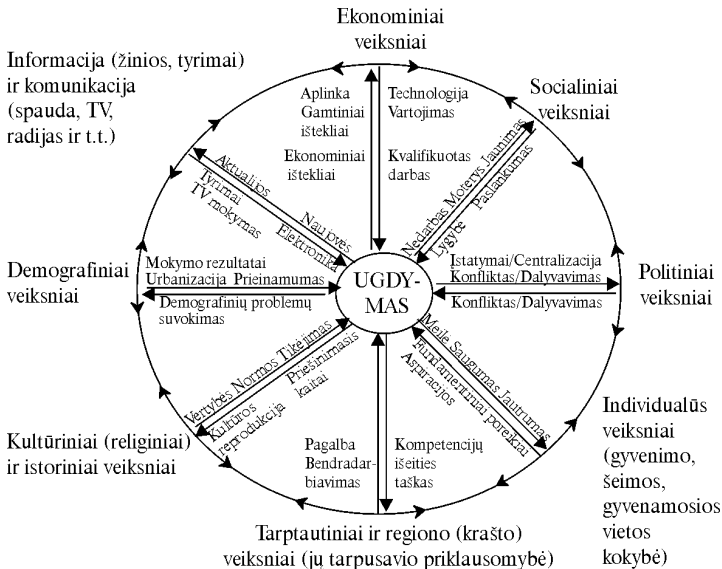
- *sukauptų žinių apie ugdymo tikrovę sistemą;*
- *specifinių ugdymo tikrovės tyrimo metodų.*

Šiandien edukologijoje, atliekant ugdymo reiškinių tyrimus, reikia pasinaudoti įvairių mokslų teikiamomis galimybėmis ir siekti suvienyti įvairių šalių edukologijos specialistų pastangas.

**Edukologijos mokslo sąvokos (funkcijos).** Terminas „**ugdymas**“, anot S. Šalkauskio, bendriausia edukologijos sąvoka. Ja apibrėžiama ugdytojų ir ugdytinių *pedagoginė sąveika*.

Reikia pažymėti, kad vien ugdytojų pastangomis gerų mokymo, lavinimo ir auklėjimo rezultatų nepasieksime. **Ugdymo prasmė – skatinti fizinį, psichinį, socialinį žmogaus tobulėjimą, t.y. kurti savo asmenybę.** Tuomet vyksta *savikūra ir ugdymo rezultatai priklauso nuo ugdytojų veiklos, ugdytinių pastangų ir galimybių, mikro-, mezo- ir makroaplinkos įtakos*.

6 paveiksle parodyta ugdymo ir visuomeninių veiksnių sąveika (*Reflexion sur le developpement futur de l' éducation UNESCO, 1984, Nr. 49*).



6 pav. Ugdymo ir visuomeninių veiksnių sąveika

Savikūrą lemia ugdymo procesas, kurio metu individas mokosi, lavinasi, auklėjasi. Todėl pradedamos vartoti bendrosios ugdymo mokslo sąvokos, apibūdinančios ugdymo veiklą.

Pagrindiniai ugdymo veikėjai – ugdytojas ir ugdytinis. Svarbiausias ugdytojo tikslas – mylėti ir suprasti savo ugdytinius, juos pažinti ir būti humanistu, skatinti žvelgti į pasaulį iš humanistinių pozicijų (Lepeškienė V., 1996). Pasirinkdami ugdymo siekiu humanizmą, privalome prisiminti, kad kiekvienas iš mūsų atstovaujame savo tautai. Anot Vandos Aramavičiūtės, tautos ateitis daugiausia priklauso nuo ugdymo tautiškumo (1999, p. 24).

Ugdytinio tikslas – įgyti žinių apie gamtą, žmones, save, pasaulį, kosmosą, jomis grįstų atitinkamų mokėjimų ir jais naudojantis kurti savo ateitį, tobulinti tautos ir pasaulio gyvenimą.

Ugdytojų ir ugdytinių bendrosios ugdymo funkcijos: mokymas, lavinimas, auklėjimas, savikūra ir t.t. Išsiaiškinkime bendrąsias edukologijos sąvokas ir jų reikšmes (7 pav.).

Ugdymo veikla	Ugdymo veikla
Ugdymas	Saviugda
Švietimas	Savišvieta
Mokymas	Mokymasis
Lavinimas	Lavinimasis
Auklėjimas. Auginimas	Saviaukla
Formavimas	
Rengimas (profesinis, karinis)	

7 pav. Bendrosios edukologijos sąvokos

Ugdymo veiklą nusakančios sąvokos dažnai painiojamos: „ugdymas“ su „formavimu“ ir „auklėjimu“, „lavinimas“ su „mokslinimu“. Tą patį reiškinį vadindami skirtingais terminais, nesusikalbame. Todėl ugdymo sąvokas būtina teisingai suprasti (žr. 8, 9 pav.).

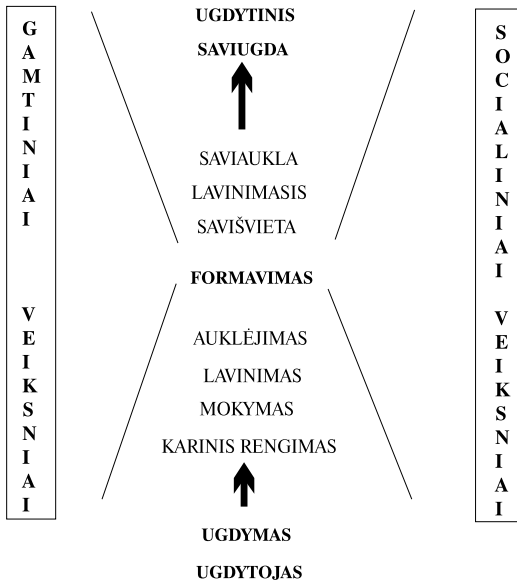
<b>Auginimas</b>	Šeimos, lopšelio, mokyklos veikla, teikianti materialines ir dvasines vertybes, reikalingas žmogui bręsti
<b>Švietimas</b>	Žmogaus socialinės patirties (kultūrinės, politinės, ekologinės ir kt.) gausinimas
<b>Mokymas</b>	Kryptinga ir sisteminga ugdymo ir ugdymo sąveika
<b>Lavinimas</b>	Fizinė ir psichinė plėtra (protas, sugebėjimai, jausmai, charakteris)
<b>Auklėjimas</b>	Skatinimas pageidaujama linkme formuoti žmogaus pažiūroms, elgsenai: auklėjant formuojasi žmogaus santykiai su žmonėmis, aplinka, požiūris į darbą, save
<b>Formavimas</b>	Ugdymo siekis suteikti asmenybės savybėms bei psichiniams procesams atitinkamą kokybę
<b>Rengimas (profesinis, karinis)</b>	Ugdymo siekis suteikti asmeniui profesinį, karinį pasirengimą

8 pav. Bendrųjų ugdymo veiklą įvardijančių sąvokų samprata

<b>Saviugda</b>	Savišvieta ir saviaukla
<b>Saviaukla</b>	Sąmoningas poveikis sau pačiam siekiant įveikti neįgijamas savybes ir išsiugdyti naujas
<b>Savišvieta</b>	Savarankiška veikla siekiant žinių ir tobulinant įgūdžius
<b>Lavinimasis</b>	Savarankiškas savęs lavinimas
<b>Mokymasis</b>	Savarankiškas žinių kaupimas, išmokimas

9 pav. Bendrųjų ugdytinio veiklą įvardijančių sąvokų turinys

Remdamiesi V. Jakavičiumi, A. Juška (1996), galime pateikti tokią ugdymo sąvokų sistemą, kuri atskleidžia ugdytojo ir ugdytinio tarpusavio sąveiką ir ugdytinio kaitą, jį veikiant socialiniams ir gamtiniams ugdymo veiksniams (10 pav.).



10 pav. Bendrųjų ugdymo sąvokų sistema

## 2.5. Edukologijos mokslų sistema

Supratus, kas yra edukologijos objektas, galima komponuoti sistemą. L. Jovaiša (2001) siūlo remtis **ugdymo subjekto ir ugdymo vyksmo struktūromis**. Šioms žmogaus struktūros dalims ugdyti skiriamos specialios edukologijos disciplinos:

**somatikai** (gyvenimo būdui formuoti) – *dietetikos mokslas* (tiria kūno kultūros, gyvenamosios ugdymo praktiką ir teoriją);

**psichikai** – *psichopedija* (psichinių procesų ir būsenų plėtotė vykstant edukaciniam susitikimui);

**kultūrai** (mokslo, meno, technikos) – *didaktika* (mokymo ir mokymosi mokslas, siekiantis suformuoti ir plėtoti kultūros vertybes);

**dvasiai** – *hodegetika* (dvasingumo, doros, bendros vidinės kultūros ugdymo ir ugdymosi mokslas).

**Edukologiją sudaro šios mokslo šakos:**

**1. Pedagogika** (jaunimo ugdymo mokykloje teorija ir praktika).

**2. Socialinė edukologija** (tiria ugdymo formaliose ir neformaliose visuomenės grupėse problemas).

**3. Kultūros edukologija** (apima visuomenės ugdymo meno ir religinėse institucijose klausimus).

**4. Familistika** (šeimos ugdymo mokslas).

**5. Subkultūros edukologija** (tiria nusikaltimų prevencijos ir nusikaltėlių perauklėjimo problemas).

**6. Andragogika** (apima suaugusiųjų ugdymo teoriją ir praktiką).

Edukologijos sistemai priskiriami ir **specialieji ugdymo mokslai**:

- neįgaliųjų ugdymo – **oligofrenopedagogika, surdopedagogika, tiflopedagogika**;

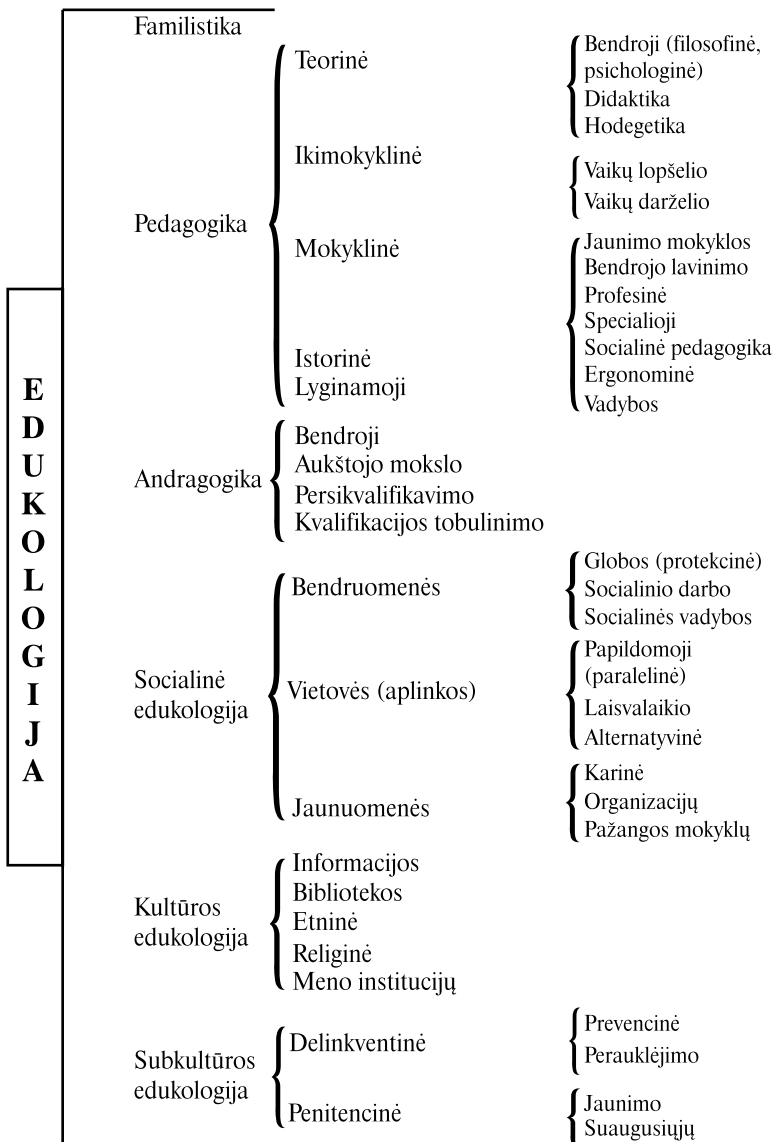
- nusikalstančiųjų ugdymo – **delinkventinė pedagogika**;

- kalinamųjų ugdymo – **penitenciarinė pedagogika**;

- beglobių ir asocialių ugdymo – **socialinė pedagogika**.

Edukologijos disciplinas L. Jovaiša (2002) pateikia tokioje schemeje (11 pav.).





11 pav. Edukologijos disciplinų klasifikacija

Edukologijos sistemai priklauso **įvairioms ugdymo institucijoms skirtos disciplinos:**

- Vaikų darželio pedagogika.
- Vidurinės mokyklos pedagogika.
- Aukštosios mokyklos edukologija.
- Meno mokyklų edukologija.
- Profesinių mokyklų edukologija.
- Policijos mokyklų edukologija.
- Karo mokyklų edukologija.

**Edukologija glaudžiai siejasi su socialiniais, humanitariniais, gamtos mokslais:**

**filosofija** – mokslu apie gamtos, visuomenės, žmogaus mąstymo raidą. Ji sudaro atitinkamą edukologinės krypties metodologinį pagrindą;

**politika** – valdžios remiama edukologija vadovaujasi tos valdžios politiniais reikalavimais;

**anatomija ir fiziologija** – norėdami ugdyti asmenybę, turime ją pažinti kaip biologinį subjektą, kaip besivystantį individą;

**psichologija** (gr. *psyche*) – mokymu apie psichikos dėsnius ir mechanizmus;

**logika** – mokslu apie taisyklingą mąstymą;

**sociologija** – mokslu apie visuomeninių sistemų funkcionavimą ir raidą;

**kibernetika** – mokslu apie techninių įrengimų, organizacijų valdymo procesus.

Plėtojasi edukologijos ir **antropologijos, informatikos, vadybos** ryšiai. Integruojantis glaudžiai sąveikaujantiems mokslams susikūrė šie edukologijos mokslai:

- Filosofinė pedagogika.
- Istorinė pedagogika (pedagogikos istorija).
- Psichologinė pedagogika.
- Socialinė pedagogika.
- Teologinė edukologija.
- Lyginamoji edukologija ir kt.

## 2.6. Edukacinis procesas

Ugdymo procesas jaunuomenės ugdymo institucijose dažniausiai vadinamas pedagoginiu procesu. Jei ugdymas vertinamas kaip trukus reiškinys, jam pavadinti tiktų edukacinio proceso terminas, tada jo sudedamosios dalys būtų: 1) pedagoginis ir 2) andragoginis (suaugusiųjų tęstinio ugdymo) procesai.

Anot Vytauto Jakavičiaus, **ugdymo procesą tinka vadinti „edukaciniu procesu, o jo sudedamąsias dalis – pedagoginiu ir andragoginiu procesais, pastarieji bendrai ir specifiškai reiškiasi mokymo ir auklėjimo procesų metu“** (1998, p.83).

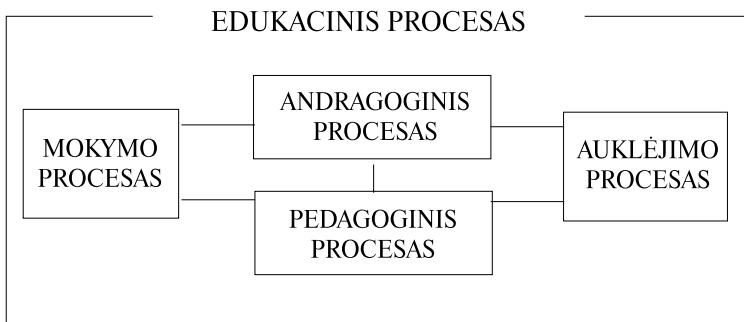
Edukacinis procesas – tai **veikla** sistemoje *subjektas–objektas*. Mokiniai rašo rašinius, augina augalus, tvarko aplinką. Jie dirba drauge, tačiau nebendruoja.

Edukacinis procesas – tai **bendravimas**: santykiai tarp žmonių ir jų palaikymas. Bendravimas vyksta sistemoje *subjektas–subjektas*.

Edukacinio proceso struktūrą V. Jakavičius vaizduoja tokia schema (12 pav., 1998, p. 83).

**Bendravimo samprata.** Bendravimas – tai būties raiškos poreikis. Gyvūnų bendravimas (komunikacija) – keitimasis informacija ženklais.

**Žmonių bendravimas – žodinis arba nežodinis keitimasis patirimi.** Kiekvienas žmogus ieško ne bet kokio, bet vertingo bendravimo,



12 pav. Edukacinio proceso schema

kuris patenkintų geros savijautos, naujų išpūdžių poreikį. Visais amžiaus tarpsniais bendravimas daugiausia lemia ir gyvenimo kokybę. Bendravimo funkcijos: reguliuojamoji, psichoterapinė, ugdomoji. Žmonijos sukauptos patirties perteikimas ir perėmimas taip pat vyksta bendraujant.

**Bendravimas** – kontaktų tarp žmonių užmezgimas ir palaikymas, komunikacija. Komunikacija – tai pasikeitimas psichinės veiklos rezultatais (žiniomis, mintimis, sprendimais, jausmais) ir sąveika, kaip keitimasis veiksmais bei tarpusavio poveikiu. Toks **bendravimas – tai ugdymas**. Ugdymo metu bendravimas gali būti vienpusis, vienos krypties: mokytojas aiškina, mokiniai klauso. Jis gali būti ir abipusis. Abipusis bendravimas – tai ugdytojų ir ugdytinių bendra veikla, skirta asmenybei tobulinti. Toks bendravimas – ugdymas suprantamas kaip socialinė konstrukcinė sąveika (Vabalas-Gudaitis J., 1987). Kitų nuomone – tai vyresniųjų ir jaunuomenės bendravimas. Šių požiūrių įvairovė verčia aiškintis **komunikacijos, sąveikos ir santykių** sąvokas.

**Komunikacija edukacinio proceso metu – tai keitimasis informacija, patyrimu, mintimis, išgyvenimais**. Tai besisukantis funkcijų ratas: informacija–priėmimas–perėmimas (internalizavimas)–grįžtamoji informacija. Jei sutrinka viena funkcija, nustoja sukstis ir visas ratas – nutrūksta komunikacijos procesas. Šis keitimasis vyksta ugdytojo ir ugdytinio veiklos, kurią organizuoja ugdytojas, siekdamas pageidaujamo tikslo, metu. Kiekviena pusė atlieka tam tikras funkcijas: ugdymo institucijose (darželyje, mokykloje, kvalifikacijos kėlimo kursuose ir kt.) ugdytojas kuria ugdomasias situacijas (pamoką, paskaitą, žaidimą) ir jose dalyvauja. Ugdytiniai perima teikiamą informaciją arba jos neperima; tuo pat metu ugdytojas siekia grįžtamojo ryšio.

**Sąveika vykstant edukaciniam procesui**. Sąveika – tai keitimasis veiksmais bei tarpusavio poveikiu, tarpusavio suvokimu ir supratimu. *Psichologinė sąveika vyksta tada, kai vertinama ir koreguojama veikla ir bendravimas remiantis grįžtama informacija*. Jei nėra grįžtamojo ryšio, neįmanoma tikslinga abipusė veikla.

Edukacinio proceso pagrindas – ugdytojo ir ugdytinio pedagoginė sąveika. **Pedagoginė sąveika – glaudi ir tikslinga veikla siekiant abipusio ugdomojo poveikio**. „Kai kalbame apie pedagoginę sąveiką, turi-

me galvoje glaudžią tikslingą veiklą į vienas kitą, skirtą ką nors keisti vienas kitame“ (Jovaiša L., 2001, p. 185). Ji turi *kryptį* (kad ugdytinis žinotų, mokėtų, galvotų, vertintų) ir *tikslą* (išugdyti dorovingą, veiklią asmenybę). Pavyzdžiui, kai mokytojas klausinėja mokinį ir jį taiso, o mokinys pasitaiso, kai po to jis dar prašo papildomai paaiškinti ir mokytojas vykdo jo prašymą (tuojau pat arba vėliau, specialiai pasirengęs), tada jie sąveikauja, veikia vienas kitą.

**Sąveiką lemiantys veiksniai: ugdytojų ir ugdytinių individualios savybės, jų socialinės nuostatos ir psichinės būsenos.** Individualios savybės – tai temperamento, charakterio, sugebėjimų ypatumai. Stebėjimai patvirtina, kad didžiausią įtaką sąveikai turi ugdytojų ir ugdomųjų temperamentas ir charakteris. Ugdytojai mielai eina į susitikimą su grupe, kurios atžvilgiu turi teigiamą socialinę nuostatą (šis terminas vartojamas daugiareikšmiškai: kaip požiūris, pozicija), ir prisiversdami – su jiems nemielia grupe.

Reikšmingas yra psichinių būsenų veiksnys. Pavargusiam ir susikrėtusiam ugdytojui sunkiau sekasi bendrauti su ugdytiniais. Sąveikauti trukdo ir prasta emocinė atmosfera. Ugdytojų ir ugdytinių sąveiką lemia ne kiekvienas veiksnys atskirai, o veiksnių sankirtos ir jų pasekmės.

Sąveikos veiksnius klasifikuojame atsižvelgdami į santykių kokybę ir vertybes.

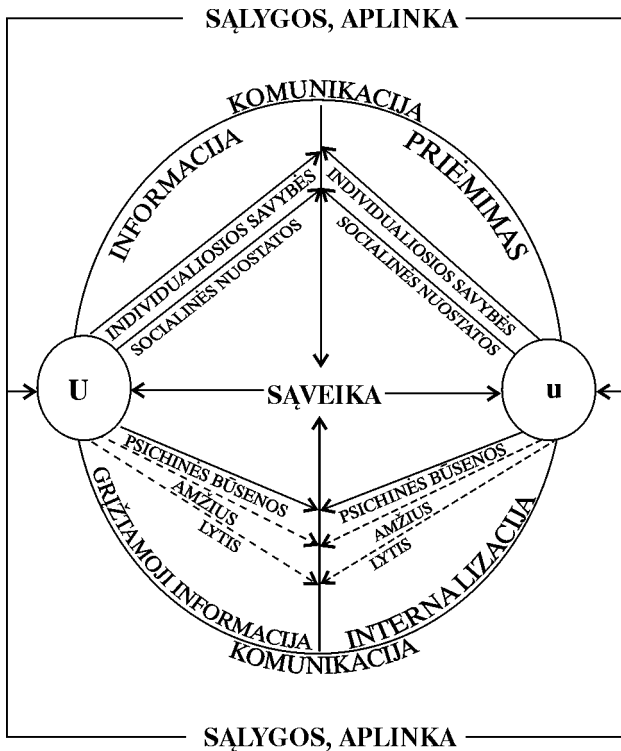
Santykiai lemia sąveiką. Tai priklauso nuo ugdytojo ir ugdytinių lyties, amžiaus, psichinių būsenų, socialinių nuostatų ir individualių savybių sankirtų ir nuo ugdytojo mokėjimo bendrauti. Jei ugdytojas nesukelia ugdytiniais noro bendrauti, sąveika neįvyksta.

Keitimosi informacija proceso efektyvumą lema ugdytojo ir ugdytinių išprusimas ir informacijos perteikimo bei jos perėmimo technologijos (metodikos). Jei žemesniųjų klasių mokiniai informaciją priima pasitikėdami, tai vyresni ir studentai – gana kritiškai. Neretai vienu ar kitu klausimu jų turima informacija pranoksta mokytojo žinias. Dėl tos priežasties komunikacija yra mažai arba iš viso nerezultatyvi (pavyzdžiui, sovietinės propagandos srauto daug žmonių iš viso nepriėmė, todėl sovietiniai ideologai stengėsi blokuoti Vakarų pateikiamą informaciją).

Ugdymo, arba edukacinis, procesas apibrėžiamas kaip tikslingas ugdytojų ir ugdytinių bendravimas, pasireiškiantis sąveika ir komunikacija. Pozityvi sąveika lemia sėkmingą komunikaciją.

*Pedagoginė sąveika – tai visapusiška pedagoginė veikla. Sąveika yra vidinė ugdymo proceso dalis, tačiau ji nulemia ir išorinę keitimosi informacija veiklą ir jos pobūdį.*

Sąveiką lemiančių veiksnių įtakos hierarchinis reikšmingumas pa-vaizduotas 13 paveiksle (Jakavičius V., 1998, p. 87).



13 pav. Ugdymo proceso išorinės dalies – komunikacijos funkcijos ir vidinės dalies – sąveikos veiksniai

## 2.7. Edukologija – mokslas ir menas

Antikos laikais jaunosios kartos mokymas ir auklėjimas (edukacija) buvo suprantamas kaip menas. Taip vadinti galima ir šiandien, kadangi ugdymo esmė yra bendravimas. Bendraudamas pedagogas siekia šių tikslų:

- pažinti ugdytinį;
- jį išmokyti;
- žinoti, ko, kada, kaip mokyti, reikalauti, siekti;
- atitinkama linkme formuoti jo elgseną.

Bendravimo sėkmė priklauso nuo pedagogo, nuo jo takto, sugebėjimų, atitinkamų asmeninių savybių. Mokėti taikyti edukologijos žinias praktiškai – menas.

Visos žmonių veiklos sritys grindžiamos mokslinėmis teorijomis, nes be jų negalima tikėtis sėkmės. Mokslo užduotis – rinkti, teoriškai apibendrinti objektyviausias žinias apie tikrovę, prireikus keisti tiriamus reiškinius, išmokyti juos valdyti.

• Edukologija – tai ugdymo teorija ir praktika, kurios raidą lemia šiandienos mokslo ir technologijų pasiekimai. Atliekant edukologijos tyrimus, reikėtų taikyti įvairių mokslo sričių tyrimo metodus.

## Literatūra

1. \*Aramavičiūtė V. (1999). Tautinė savimonė: prasmė ir problema vyresniame amžiuje // Acta paedagogica Vilnensia. T. 6. Vilnius, p. 23–28.
2. Adomonienė R., Daukilas S., Krikčiūnas B., Maknienė I., Palujanskienė A. (2001). Profesinio ugdymo pagrindai. Vilnius: Petro ofsetas, 376 p.
3. \*Bitinas B. Apie edukologijos mokslo objektą // Socialiniai mokslai: Edukologija. 1(5), 1996.
4. Beresnevičienė D. (1995). Nuolatinis mokymasis Lietuvoje: psichologiniai pagrindai. Vilnius: Pedagogikos institutas, 279 p.
5. Bernotas V. Mokinių savarankiški darbai – intelektinių gebėjimų ugdymo pagrindas // Acta paedagogica Vilnensia, T. 2, 1993, p. 154–159.
6. \*Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui. (1998). Kaunas: Technologija, 539 p.

7. \*Jakavičius V. (1998). Žmogaus ugdymas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 159 p.
8. \*Jakavičius V. (2002). Edukologijos istorijos logografika studijoms. Kaunas: Technologija, 140 p.
9. \*Jaeger W. (1944). Paideia, Die Forming des griechischen Menschen. Vol. 2 . Berlin, S. 197.
10. \*Jovaiša L. (2002). Edukologijos įvadas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė, 256 p.
11. \*Jucevičienė P. (1997). Ugdymo mokslo raida. Nuo pedagogikos iki šiuolaikinės edukologijos. Kaunas: Technologija, 67 p.
12. \*Lepeškienė V. (1996). Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius: Valskybinis leidybos centras, 119 p.
13. \*Mialeret G. (1985). Introduction on the educational sciences. UNESCO, Paris.
14. \*Perry R. B. (1996). Education and the Science of Education. In J. Sheffer (Ed), Philosophy and Education, Boston, p. 235.
15. Rajeckas V. (1999). Pedagogika – mokslas ir menas. – Vilnius: Vilniaus pedagogikos universiteto leidykla, 74 p.
16. Targamadžė V. (1999). Bendrojo lavinimo mokyklos mokinių edukacinio stimuliavimo aspektai. Kaunas: Technologija, 216 p.
17. \*Vabalas-Gudaitis J.(1983). Pedagogikos ir psichologijos straipsniai. Vilnius: Mokslas, 247 p.
18. \*Želvys R. (2000). Švietimo vadyba ir kaita. Vilnius: Garnelis, 290 p.



### 3. UGDYMO REIŠKINYS: TIKSLAI, UŽDAVINIAI, VERTYBĖS

#### 3.1. Žmogaus vystymasis ir socializacija

Žmogus visą gyvenimą keičiasi: auga, bręsta, sensta, todėl kinta jo fizinė konstitucija, psichika (atmintis, dėmesys, jausmai, nuostatos), požiūris į pasaulį (vertybės) ir save.

Žmogaus kiekybinius ir kokybinius pokyčius vadiname **vystymusi**, kuris gali būti trejopas:

- fizinis,
- psichinis ir
- socialinis.

Vystymasis – kryptingas ir negrįžtamas procesas, kurį nusako trys kryptys:

- filogenezę (gr. *phylon* – gentis, rūšis; *genda* – kilmė),
- ontogenezę (gr. *on* – būtis, visas amžius) ir
- aktualioji genezę (tam tikra individo vystymosi stadija, pvz., jaunystė, senatvė).

Žmogus keičiasi veikiamas nevaldomų ir valdomų veiksnių, pavyzdžiui, Arktikos šaltis ir pusiaujo karštis savaimė ugdo žmogaus ištvėrmę. Tačiau šią savybę galima ugdyti visų klimato juostų sąlygomis specialiai kryptingai veikiant: grūdinant, nuolat treniruojantis ir plėtojant fizines galias, stiprinant ištvėrmę.

Savaiminis žmogaus vystymasis – socializacijos sritis. **Socializacija – tai biologinio prado tapsmas socialiniu turiniu, t.y.:**

- socializacija (lot. *socialus* – visuomenė) – individo tapsmas visuomeniniu žmogumi, asmenybe (*Tarptautinių žodžių žodynas*, 1995, p. 456);
- naujagimis yra biologinė būtybė, bet per visą gyvenimą, sąveikaudamas su aplinka, žmogus tampa asmenybe, socialiniu veiksniumi (Bitinas B., 1996, p. 57);
- socialinio brendimo proceso metu, veikiant mikro-, mezo-, makroveiksniams, formuojasi žmogaus pasaulėžiūra, charakterio ypatybės (Sulavičius H., 1995, p. 28).

*Makroveiksniai:* kosmosas, planeta, visuomenė.

*Mezoveiksniai:* tautinis požymis, gyvenamoji vieta, jos tipas – miestas, gyvenvietė, kaimas.

*Mikroveiksniai:* šeima, bendraamžiai, organizacijos.

G. Kvieskienė pateikia platesnį socializacijos apibrėžimą. „Individas perima socialinį patyrimą, kai yra ugdomas (t. y. kai jį formuoja kiti žmonės), ir tada, kai jį veikia įvairūs stichiniai, dažnai prieštaringi socialiniai veiksniai“ (Kvieskienė G., 2000). Jos nuomone, daugiausia šio tapso sėkmė priklauso nuo mokymo ir auklėjimo. Siaurąja prasme socializacija suprantama kaip specifinės pedagogiškai orientuotos programos, kurių metu ugdymo institucijos, nevyriausybinės organizacijos, privatūs asmenys siekia padėti jaunuomenei perprasti ir perimti socialines normas ir kultūros vertybes.

Žmogus virsta visuomenės nariu formuojant jį kaip socialinį objektą, bet jis taip pat yra ir aktyvusis socializacijos dėmuo – subjektas: žmogus ne tik perima socialines, kultūros vertybes, bet ir jas keičia, reikšdamasis visuomenėje, todėl vystosi, tobulėja jo asmenybė.

*Kas yra asmenybė?*

Žinoma daug asmenybės sąvokos apibrėžimų: filosofai akcentuoja socialumą, o ugdymo specialistai – veiklą. Psichologai pabrėžia psichologinį aspektą: asmenybė – individo savitumas, reikšmingų pastovių jo savybių (įgimtų ir įgytų) sistema, nusakanti jo vietą kurioje nors bendrijoje (*Psichologijos žodynas*, 1993, p. 15).

Asmenybė – sistema, jungianti žmogaus psichikos procesus, elgesio bruožus, motyvus, pažinimą ir veiklą į unikalią darnią visumą, kuri skiria jį iš kitų žmonių tarpo, daro vienintelį ir nepakartojamą (*Psichologija studentui*, 1996, p. 21).

Pedagogai įvairiai apibūdina asmenybę.

**Asmenybė – vidinių žmogaus veiksmių visuma, lemianti jo veiklą ir elgesį, savarankiškumą ir atsakingumą** (Jovaiša L., 1993, p. 13).

**Asmenybė – tai žmogus, kaip visuomeninė, protinga būtybė, gebanti dirbti, turinti savitus psichikos ir socialinius bruožus – požiūrį į aplinką, visuomenę, žmones, darbą, vertybes, elgesį** (Rajeckas V., 1999, p. 13–14).

**Asmenybė – žmogaus socialinė esmė, išryškėjanti per jo individualybę** (Jakavičius V., 1998, p. 40).

*Ar kiekvienas žmogus yra individualybė?*

Taip. **Individas** (lot. *individuum* – kas nedaloma, atskira būtybė) – **tai žmogus, asmuo**. Individu galima laikyti kiekvieną žmogų, kadangi jį šis terminas apibūdina bendriausia biologine prasme kaip „savo rūšies atstovą“.

**Asmens fizinių, psichinių, socialinių skirtumų raiška – individualybė** (Jakavičius V., 1998, p. 40). Ši sąvoka vartojama kalbant tik apie vienam žmogui būdingą unikalių savybių derinį, kuriuo jis skiriasi nuo kitų savo rūšies atstovų. Todėl žmones, pasižyminčius gera nuotaika, optimistiškus, apibūdiname kaip optimistus, o liūdnius, dažnai besiskundžiančius gyvenimu – kaip pesimistus.

Kur kas sudėtingesnė ir platesnė už individualybės sampratą yra asmenybės sąvoka, kuri apima fizinius ir psichinius žmogaus ypatumus, visa tai, ką žmogus suvokia ir išgyvena kaip savąjį „aš“, t. y. jo vidaus ir išorės savybes, suvokimo ir mąstymo procesus, sugebėjimus.

Iš anksčiau pasakyto aiškėja, kad asmenybę apibūdina tokie požymiai:

- individas – kaip žmogaus biologinių ir socialinių savybių ansamblis;
- individualybė – kaip veiklos, bendravimo, santykių savitumas;
- asmuo – kaip savarankiška būtybė, sąmoningai atsižvelgianti į santykius su aplinka;

- subjektas – kaip esybė, suformuota išgyvenimų ir vertinimų, atsi-randančių sąveikaujant su pasauliu.

Pagrindiniai asmenybės komponentai:

- asmenybės tapsmo galimybės;
- kryptingumas;
- veikla.

*Asmenybės tapimo galimybės* – tai asmenybės tapimo potencialiniai pradžios: fizinė sveikata, psichiniai procesai ir psichinės savybės.

*Asmenybę formuoja žmogaus santykiai su išoriniu pasauliu, t.y. santykiai su mikro- ir makroaplinka.* Be tokios sąveikos asmenybė negali formuotis. Santykiai su pasauliu, dirbant, poilsiaujant, bendraujant su kolegomis, sukuria vidinę patirtį, leidžiančią suprasti aplinką, jos veikėjus ir save. Asmenybei daro poveikį konkreti situacija, kuri lemia asmenybės santykį su aplinka, jos turinį.

*Pavyzdžiui, vaikas mėgsta sportuoti: formuojasi jo teigiamas požiūris į sportą, kuris jam yra didelė vertybė (tai – turinys). Be abejo, jam patinka bendraamžiai ir suaugę žmonės, kurie sportuoja, ta aplinka, kurioje jis pasiekia gerų rezultatų (tai – santykiai su aplinka). Jei vaikas patenka į delinkventinę (teisės pažeidėjų, nusikaltėlių) aplinką, jis gali perimti šios grupės vertybes ir pradėti joje reikštis. Tada pradeda formuotis delinkventinė asmenybė.*

Objektyvios vertybės tampa subjektyviomis, kai jos pasidaro asmenybės veiklos orientacijomis.

Visuomenėje asmenybės vertingumą lemia veiklos kokybė, santykių su kitais žmonėmis lygis, kūrybingumas, atsakingumas.

*Ar kiekvienas žmogus yra asmenybė?*

Žmogus asmenybe tampa tik būdamas tarp žmonių, t. y. sąveikaudamas su artimaisiais (mikroaplinka) ir visuomene (makroaplinka). Be tokios sąveikos asmenybė negali formuotis. Kiekvienam žmogui, nesugebančiam dirbti, mokytis, bendrauti su aplinka, tenkinti savo poreikių, mąstyti, sunku tapti visaverčiu visuomenės nariu. Dažniausiai šie žmonės pasižymi fiziniais, psichikos sutrikimais, yra psichikos ligoniai. Tačiau jie taip pat pagal sugebėjimus veikia toje aplinkoje. Vis dėlto žmogus, nepajėgiantis įveikti socializacijos sunkumų, negali tapti asmenybe.

**Vadinasi, asmenybe reikia laikyti žmogų, glaudžiai susijusį su produktyvia ir atsakinga veikla: dirbantį, bendraujantį su kitais žmonėmis, prisidedantį kuriant pažangą.**

Žmogaus egzistencijos pagrindas – *aktyvumas*, kuris formuoja asmenybę. Aktyvumas – žmogaus įgimta savybė. Vos gimęs vaikas juda, verčia, valgo – jis aktyvus. *Kryptingą aktyvumą* sukelia procesai, kurie kyla sutrikus organizmo ir aplinkos pusiausvyrai (pvz., išdžiūvus burnai, no-

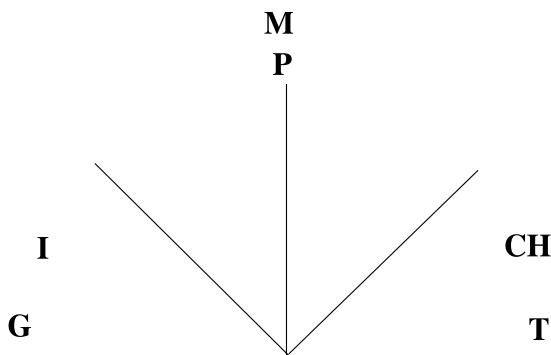
risi vandens). Reikmės ar pertekliaus pojūtis sukelia nepasitenkinimą, kuris skatina individą veikti. Aktyvumą taip pat gali sužadinti ko nors nežinojimas (pvz., skauda ranką – ką daryti?) ar žinojimas (tarkim, gresia pavojus – reikia pasiruošti gintis).

Aktyvumo kryptį lemia motyvai. **Motivas – tai vidinė paskata, lemianti veiksmų kryptį, jėgą, trukmę** (čia nekalbama apie atsitiktines paskatas). Motivas – veiksmo ir jo krypties priežastis.

Motyvai skatinamai veikia žmogaus elgesį tik tada, kai vidiniams elgesio veiksniams – emocijoms, poreikiams, valiai – situacija yra aktuali. **Motivas ne tik kreipia veiksmus, padedančius pasiekti tikslą, patrauklaus objekto link, bet ir juos reguliuoja. Tokia motyvų grandinė ir yra motyvacija.**

Aktyvumas kokia nors kryptimi reiškiasi savitu būdu. Vaizdumo dėlei aktyvumo kryptį pažymėkime vertikalia strėle, o būdą – horizontalia.

Aktyvumo būdas yra dvejopas – kiekybinis ir kokybinis. **T** (temperamentas) ir **G** (gabumai) reiškia kiekybinį aktyvumo būdą. Sąveikaudamas su aplinka **T** virsta **CH** (charakteriu) ir įgyja naujų bruožų (daugiausia dorovinių). Sąveikaudami su aplinka **G** virsta **I** (intelektu), pažintiniais žmogaus sugebėjimais. Aktyviai veikiant kaupiama **P** (patirtis). Ji – motyvo krypties šaltinis. Motyvacija lemia motorines, intelektines operacijas (14 pav., Jovaiša L., 1981).



14 pav. Asmenybės struktūra

*Pavyzdžiui, kario noras tobulinti šaudymo įgūdžius ne tik tarnybos metu, bet ir atostogaujant gali žadinti jo kryptingą aktyvumą: jis stengiasi sužinoti, kur gali pašaudyti, t. y. treniruotis, kad „neprarastų formos“. Todėl susiieško šaudyklų adresus, pasikalba su pažįstamais, norėdamas sužinoti, kurios iš jų geriausiai įrengtos, ir jose apsilanko. Tuomet jis gali nuspręsti, kur geriausiai gali įgyvendinti savo norą „gerai pašaudyti“.*

Visybinė pastovi motyvacinė patirtis – **kryptingumas (pozicija)**. Daugkartiniai poelgiai (sąžiningi arba nesąžiningi) formuoja poziciją. **Pozicija – žmogaus santykis su tikrove: gamta, žmonėmis, daiktais.** Ją nagrinėja psichologai, pedagogai, sociologai ir kitų sričių mokslininkai.

*Asmenybės kryptingumą* nusako socialinė sąmonė. Asmenybės kryptingumas rodo žmogaus socialinę esmę, kuri išryškėja per veiklą. *Veikla* – asmenybės kryptingumo išraiška per sąmoningą ir tikslingą elgseną.

Asmenybės pozicijos sąvoka atsiskleidžia per socialinę tikrovę, su kuria sąveikauja ugdytinis. Jo požiūris į žmones, su kuriais jis bendrauja, vadinamas **dorovine pozicija**, o tos pozicijos ugdymas – **doroviniu auklėjimu**. Ugdytinio požiūris į veiklą ir jos rezultatus – **dalykinė pozicija** – formuojama auklėjant (darbinis auklėjimas) ir ugdant teigiamą požiūrį į mokymąsi. Asmenybės nuostata grožio atžvilgiu apibrėžiama kaip **estetinė pozicija**, jos ugdymas vadinamas estetiniu auklėjimu. Taigi **daliniai auklėjimo uždaviniai yra sukonkretinti asmenybės bendrosios pozicijos formavimo uždaviniai**, sudarantys vieningą hierarchinę sistemą.

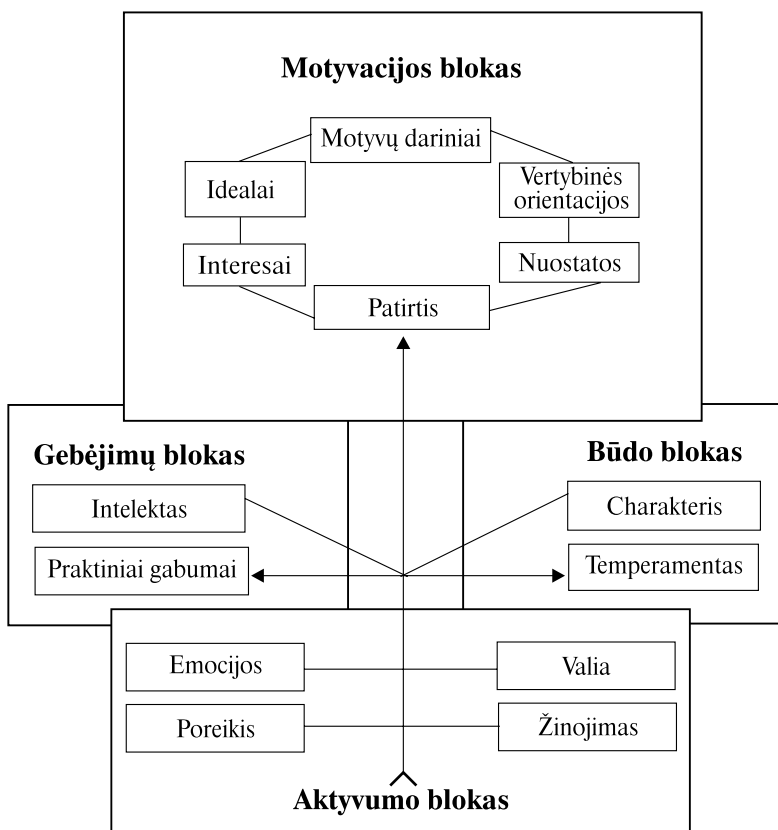
*Ar galime pažinti asmenybę?*

Taip, asmenybę galima pažinti:

- per jos *santykį su tikrove*: tas santykis – *poreikiai, interesai, pasaulėžiūra, idealai*;
- asmenybės santykis išryškėja ir *per veiklą*, kuri priklauso nuo asmenybės pastangų ir galimybių (išskyrus atvejus, kai žmogus tai atlikti verčiamas);
- asmenybės santykį su tikrove lemia *socialinė aplinka*.

Asmenybė yra atvira ir kartu uždara sistema. Atvira todėl, kad sąveikauja su aplinka ir ima iš jos visa, kas reikalinga, kad ji galėtų egzis-

tuoti, ir atiduoda tai, kas būtina jos ir socialinės aplinkos gerovei užtikrinti. Asmenybė yra uždara sistema, nes ji turi savo vidinį gyvenimą, pasiduodantį savikontrolei ir saviugdai. Visos asmenybės struktūros dalys neatsiejamos ir funkcionuoja kaip nedalomo fizinio, psichinio ir dvasinio prado vienybė. „**Asmenybė yra visybinė psichinių struktūrų organizacija, pasižyminti kryptingu aktyvumu, savitais gebėjimais ir vertingu veiklos bei elgesio būdu**“ (15 pav., Jovaiša L., 2002, p. 182).



15 pav. Visybinė asmenybės struktūra

Asmenybės visybiškumą lemia aktyvumas. Schemoje galima išskirti keturis *aktyvumo jėgos šaltinius*:

- poreikius,
- emocijas,
- valią,
- žinojimą.

Motyvacija kreipia mūsų poelgius ir veiklą tam tikra kryptimi, kurios mes dažnai nesuvokiame, nežinome, kodėl vienaip ar kitaip padarome, pasakome. Galima išskirti bent keturias motyvacijos struktūras, išplaukiančias iš aktyvumo jėgos šaltinių ir lemiančias *aktyvumo kryptį*:

- idealus,
- nuostatas,
- vertybines orientacijas,
- interesus.

Motyvacijos veiksniai, ypač idealai, yra mūsų vertingumo išraiškos gairės.

Ne mažiau sudėtinga asmenybės struktūra – *aktyvumo būdas*. Iš schemos aiškėja, kad individo anatomicinės-fiziologinės ypatybės lemia dvejopą aktyvumo būdą:

- gebėjimų būdą, pasireiškiantį gabumais ir intelektu;
- veiklos būdą ir elgesio stilių, kuris pasireiškia temperamentu, charakteriu.

Gebėjimai reiškiasi gabumais, kurie, įgijus praktinės patirties, išryškėja sugebėjimais teoriniams ar praktiniams dalykams.

Intelektas reiškiasi visomis psichinėmis galiomis: suvokimo tikslumu, atminties tvirtumu, mąstymo lankstumu, vaizduotės originalumu. Gebėjimas derintis prie kintančių gyvenimo sąlygų dažnai vadinamas intelektu.

Elgesys su kitais žmonėmis ar daiktais atskleidžia charakterį, temperamentą. Karininko ir pedagogo profesijai tinka tik komunikabilios asmenybės.

Gabumus, intelektą, temperamentą ir charakterį lemia ne tik genų ypatumai, bet ir socialiniame gyvenime praverčianti valingo grūdinimosi patirtis.



Pagal asmenybės struktūros apibūdinimą konstruojamas visybinis asmenybės struktūros paveikslas, kuriame visos čia išvardytos asmenybės struktūros sudėliojamos, bet ne mechaniškai, nes jos turi bendrą pamatą – žmogaus prigimties aktyvumą. Iš jo kyla fizinis, psichinis, dvasinis ir vertybinis veiklumas, dėl kurio žmogus tampa socialinio gyvenimo subjektu, gebančiu kurti ir keisti pasaulį.

**Asmenybės veikla kinta veikiama ugdymo ir saviugdos.** Ugdytojų pastangos yra reikšmingos, tačiau svarbiausia, kad individas būtų įtrauktas į veiklą, kuri skatintų jį keistis: padėtų jam tapti geresniam, doresniam, darbštesniam. Taip didėja asmenybės vertingumas.

Šiandien nepriklausomos Lietuvos mokyklose skatinama **formuoti mokinių aktyvią pilietinę poziciją**. Todėl labai svarbu asmenybės kryptingumas: reikia, kad mokiniai palankiai priimtų demokratinės valstybės idėjas ir jomis remdamiesi aktyviai veiktų – kurtų savo ir valstybės ateitį.

### 3.2. Ugdymo reiškiny

Specialus kontroliuojamas poveikis dažnai yra veiksmingesnis už nevaldomą, todėl jis itin reikšmingas žmogaus raidai. Specialus kryptingas poveikis daromas šeimoje, mokykloje, svarbi Bažnyčios, žiniasklaidos, kultūros (meno, literatūros, papročių, tradicijų) įtaka.

Kai kryptingai, turėdami kokį nors tikslą, formuojame asmenybę, mes ugdome žmogų.

**Ugdymas – tai asmenybę kuriantis žmonių bendravimas, sąveikaujant su aplinka bei žmonijos kultūros vertybėmis** (Jovaiša L., 1993, p. 245).

Žodis „ugdyti“ reiškia „kelti ūgi“. Pavyzdžiui, sodininkas tręšia, puoselėja augalą, kad jis gerai augtų. Taip ir tėvai, pedagogai išoriniais tikslingais veiksmais (padėdami, paskatindami, padrašindami) sukelia vidinius auklėtinio veiksmus, kurie keičia žmogaus fizinius ir psichinius duomenis.

Ugdyti asmenybę – reiškia skatinti potencialių galimybių, kryptingumo ir veiklos plėtotę ugdytojo numatyta kryptimi. **Ugdymo prasmė – padėti žmogui fiziškai, psichiškai ir socialiai tobulėti, t.y. kurti savo asmenybę.**

Ugdymo procese dalyvauja ugdytojai (tėvai, pedagogai ir kt.) ir ugdytiniai (vaikai, jaunuoliai ar suaugę žmonės).

*Bendravimas prasideda nuo susitikimo, t.y. nuo kontakto susitikus ugdytojų santykių dalyviams. Pedagoginio susitikimo metu ugdytojas vadovauja bendravimui, jį kreipia kultūros vertybių link. Ugdoma bendraujant. Tačiau pedagoginis bendravimas nuo paprasto skiriasi tuo, kad yra kryptingas, tikslingas: ugdytojas siekia, kad ugdytinis išmoktų, įgustų, galvotų, vertintų, elgtųsi taip, kaip pageidauja ugdytojas.*

**Ugdymas kaip bendravimas ir santykiai.** Ugdymas visada iš esmės yra tarpasmeniniai ir kolektyvo santykiai. Jei susitikimo dalyviai palankūs vienas kitam, jų bendravimas bus efektyvesnis: ugdytojo žodis bus įtaigesnis, o ugdytinis lengviau priims jo pamokymus, nuomonę. Ir priešingai, jei ugdytojas ir ugdytinis nemėgsta vienas kito, jų pedagoginis bendravimas nebus sklandus. Vadinasi, ugdytojo ir ugdytinio tarpusavio santykiai priklauso ir nuo bendravimo stiliaus.

**Ugdymas kaip veikla.** Ugdymas – tai konkretus tėvų, mokytojų, auklėtojų, dėstytojų darbas. Jis turi tikslą, jo metu naudojamos įvairios priemonės, praktiniai priemonių panaudojimo būdai (pvz., darbas kompiuteriu).

Pastaraisiais metais daugelis mokslininkų pabrėžia, kad **ugdymas yra dvipusis procesas** – bendra mokytojų (ugdytojų) ir mokinių (ugdytinių) lygiagreti veikla (nors kiekvienas ugdymo proceso veikėjas atlieka skirtingas funkcijas). Pedagoginės veiklos aktyvumą stiprinantys veiksniai – geri tarpusavio santykiai ir nuoširdus bendravimas, pedagoginė sąveika.

Pedagoginė veikla skiriasi nuo kitų darbo sričių. Jos tikslas – keisti žmogų, parengti bręstančią kartą, kad ji galėtų tapti kultūros paveldėtoja, išmokyti kurti materialines vertybes, su kitais visuomenės nariais dalytis dvasiniais turtais. Ugdymo objektas – bręstantis žmogus, kuris kartu yra ir subjektas – savitas, turintis patirties, vertinantis ir aktyvus gyvenimo veikėjas.

Pedagoginė veikla – žmonių bendravimas, kuriam vykstant perduodamos ir perimamos kultūros vertybės. *Žmonių kultūrą ugdantis bendravimas – tai ugdymas, pedagoginis darbas.*

**Ugdymas kaip sąveika.** Šio šimtmečio antroje pusėje pedagogų darbuose vis dažniau vartojama filosofinė sąveikos kategorija (Vabalas-Gudaitis J., 1983). Ją pritaikius pedagogikoje, buvo sudarytos sąlygos žvelgti į ugdymo dalyvius kaip į lygiateisius subjektus.

Yra dvi sąveikos rūšys: psichologinė ir pedagoginė.

**Psichologinė sąveika** – tai vienas kito veikimas sukeliantis psichines reakcijas. Kai mokinys atsakinėja, mokytojas klausosi, mintyse vertindamas jo pasirengimą. Jis džiaugiasi arba rūstauja, kai jį pasiekia grįžtamoji informacija apie tai, kaip mokinys išmoko pamoką.

**Pedagoginė sąveika** – tai vienas į kitą nukreipta veikla, skirta kažką vienas kitame keisti, tobulinti, atlikti bendrai koordinuojamą darbą.

*Pavyzdžiui, mokytojas, besirengiantis eiti į žygį su jaunesniais mokiniais, pasikvietė pagalbininką – aktyvumu ir išdaigomis garsėjantį paauglį. Žygio pradžioje šis, atsidūręs tarp jaunesnių mokinių, nuobodžiavo. Mokytojui pastebėjus, kad jam sekasi kurti laužą, paskyrė atsakingu už vakarienę. Kai vaikinui pasisekė išvirti žuvienę, vadovas žygio dalyvių akivaizdoje jį pagyrė. Žygio metu paauglys visai neblogai „susidorėjo“ su savo pareigomis. Grįžęs į mokyklą, per darbų pamokas jis išmokė bendraklasius ruošti ant laužo tinkamas virti sriubas. Laipsniškai pradėjo keistis mokytojų nuomonė apie paauglį, o pastarojo – apie pedagogus. Jis ėmė geriau elgtis ir mokytis.*

Mokytojo veiklos tikslas – išmokyti mokinių, atsižvelgiant į jo pastangas ir sugebėjimus. Orientuodamasis į mokinio pasirengimą, jis renkasi darbo priemones ir metodus. Jei mokinys gerbia mokytoją, jam patinka ir dalykas, kurio mokosi. Jei pedagogas nepatinka – nesimoko.

**Ugdymas kaip valdymas.** Mokytojo ir mokinio bendravimas suprantamas kaip bendra atvira sistema, kur mokytojas – valdančioji, o mokinys – valdomoji sistema.

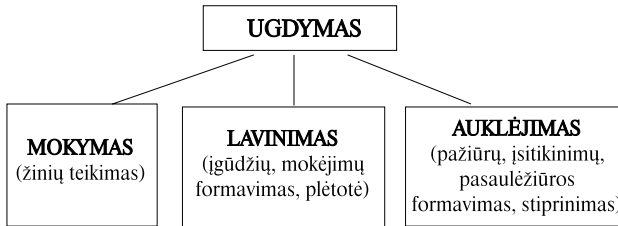
Vadovauti – tai reiškia:

- kelti individui ir kolektyvui tikslus,
- planuoti,
- organizuoti darbą.

Ugdymas – vadovavimas ugdytinių brandai. Ugdymo turinį sudaro žmonijos patirtis, kultūros vertybės (meno, mokslo, technikos, moralės), todėl **vadovavimas perimant žmonijos patirtį yra pagrindinė ugdymo funkcija, o ugdymas – svarbiausias žmogaus raidos veiksnys.**

Ugdymo veikloje:

- mokome (skaityti, rašyti, skaičiuoti),
- laviname (fiziškai, protiškai),
- auklėjame (formuodami Gėrio, Grožio, Doros, Tiesos vertybes ir skatindami jų plėtotę). Ugdymo funkcijos parodytos 16 paveiksle.



16 pav. Pagrindinės ugdymo funkcijos

Ugdydami skatiname žmogaus pastangas tobulėti. Tuomet ugdytiniai išmoksta orientuotis pasaulyje, bendrauti ir dirbti.

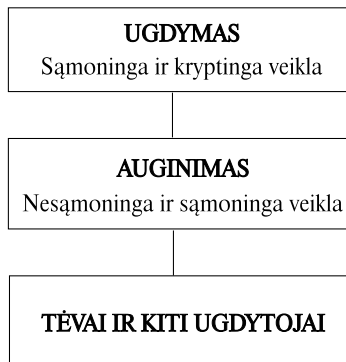
Socialinės ugdymo institucijos skirstomos į keletą grupių: vienai jų priklauso formaliosios ugdymo įstaigos, kitai – neformaliosios.

Formaliojo ugdymo institucijos yra šeima, ikimokyklinės ir papildomo ugdymo įstaigos, mokyklos, universitetai.

Neformaliojo ugdymo institucijos – žiniasklaidos ir kitos organizacijos, referentinės grupės.

Ugdymo raida: nuo tėvų iki socialinių institucijų – kiekybinė kaita, nuo nesąmoningo iki sąmoningo auginimo bei ugdymo – kokybinė (17 pav.).

Kiekybinė ir kokybinė kaita vyksta per visą žmogaus gyvenimą, kartu ji apima ir visos žmonijos vystymosi istoriją.



17 pav. Ugdymo reiškiny

### 3.3. Ugdymo tikslai ir uždaviniai

Turint galvoje bendrą žmonijos raidos kontekstą, ugdymas siejamas su civilizacija: jis leidžia žmonėms perimti visuomenės patirtį, dalyvauti dabartinėje jos raidoje ir kurti ateities visuomenę (McLaughlin T., 1997).

Ugdymas siejamas su žmonija, konkrečia visuomenės grupe, su individu, atsižvelgiant į jo nuostatas, vertybes ir charakterio savybes (18 pav.).

**Ugdymas yra kultūros dalis** (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992). Todėl ugdydami turime atsižvelgti į visuomeninius veiksmus, lemiančius individo ugdymo pobūdį.

Studijuojant ugdymo reiškinių, reikia susipažinti su svarbiausiomis filosofinėmis idėjomis, suprasti jų daromą poveikį žmonių, mokančių ir auklėjančių jaunuomenę, mąstysenai.

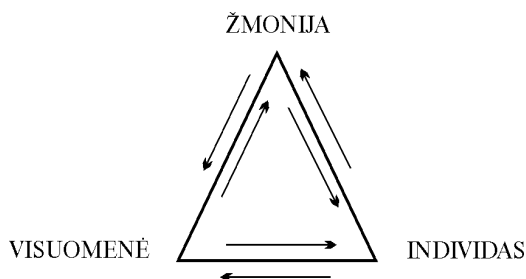
Pažiūrų į kuriuos nors reiškinius sistema vadinama koncepcija (lot *conceptio* – priėmimas). Ugdymo koncepcijos vienareikšmiškai grindžiamos materialinio ir dvasinio prado santykiu, kuris atsiranda ugdytinio asmenybės raidos metu. Todėl klasikinės koncepcijos paremtos filosofijos teorijomis :

*idealizmu*, ugdytinio asmenybę traktuojančio kaip absoliutaus dvasinio prado išikūnijimą;

*realizmu*, pripažįstančiu dualistinę, idealistinę ir materialistinę pasaulėžiūrą;

*neotomizmu*, kuris ugdytinio dvasinę substanciją pripažįsta kaip Dievo kūrinį;

*materializmu*, teigiančiu, kad ugdytinio asmenybė yra visuomeninių santykių išikūnijimas, transformuojantis individo biologinę prigimtį.



18 pav. Ugdymo veiksnių tarpusavio sąveika

Šios koncepcijos nuo antikos laikų veikia ugdymą ir ugdytinį, ugdymo tikslus.

**Ugdymo tikslų raida.** Formuojantis valstybėms (visuomenės organizuotoms politinėms bendruomenėms) iškilo ugdymo tikslų problema. Istorija rodo, kad politinės ir ekonominės, teisinės institucijos, valdančios valstybę, diktavo jaunosios kartos ugdymo tikslus. Pavyzdžiui, karingoje Spartoje ugdymo svertai buvo valdančiosios klasės rankose. Valstybė siekė ugdyti jaunuosius piliečius ištvermingais kariais. Viduramžių Europoje išgalėjus dvasininkams, kurie iš esmės vadovavo valstybės valdymui, jaunuomenei buvo diegiamas nuolankumas Dievui ir Bažnyčiai. Sovietų laikais visose SSRS respublikose ugdymo institucijos, „formuodamos asmenybę“, turėjo veikti viena valstybės nurodyta kryptimi. Keičiantis visuomeninėms formacijoms, keitėsi ir **ugdymo tikslai**.

*Pirmąkart visuomenės ugdymo tikslas – parengti jaunąją kartą išlikti, kartu siekiant, kad jaunuoliai taptų gerais gentainiais.*

*Ugdymo vergovinėje santvarkoje siekinys – parengti gerus karius (Spartoje) ir išugdyti harmoningas asmenybes (Atėnuose) įgyvendinant nuostatą: „Sveikame kūne – sveika siela!“*

*Viduramžiais svarbiausias uždavinys buvo išugdyti asketą, kilmingus vyrus – riteriais. Moters idealas – „Vaikai, virtuvė, Bažnyčia“ (vok. „Kinder, Küche, Kirche“).*

*Renesanso epochos humanistai atgavino antikinę harmoningo žmogaus – sveiko kūno ir dvasios – ugdymo idėją.*

*Rinkos visuomenės išskeltas idealas – pragmatiškas žmogus.*

**Ugdymo tikslai demokratinėse šalyse.** Specifinės fizinės ir dvasinės žmogaus plėtotės užuomazgos yra įgimtos, todėl **tiesioginis ir amžinas ugdymo tikslas – sudaryti sąlygas atsiskleisti žmogaus įgymiams.**

Nūdien civilizuotuose kraštuose vis dažniau keliami **humanistiniai ugdymo idealai**: siekiama ugdyti pagarbą žmogui, didelė reikšmė teikiama harmoningo asmenybės, doros ugdymui ir kt.

*Anot V. Jakavičiaus, svarbiausias ugdymo tikslas – skatinti žmogaus pastangas tobulėti, pasitelkiant aplinką ir šalinant neigiamų veiksnių įtaką (1998).*

*L. Jovaiša bendrąjį ugdymo tikslą apibrėžia taip: padėti individo saviškai realinėmis ir idealinėmis vertybėmis tobulinti prigimtį, kad jis galėtų protingai, kūrybingai ir dorai veikti gyvenime (1993).*

Neatsitiktinai ugdymo apibrėžime vartojamas žodis „padėti“. Skirtingai nuo vis tebevyraujančio požiūrio, pagal kurį ugdytojas turi vadovauti ugdytiniui, čia pabrėžiamas ugdytinio aktyvumas ir veiklumas, saviraiškos siekiai, kuriuos realizuoti padeda ugdytojas. Žinoma, ugdytojui reikia vadovauti, tačiau taip, kad ugdytinis, ypač jaunas žmogus, pats sau keltų tikslus, mąstyty, kaip juos pasiekti, ir imtųsi praktinių veiksmų.

Kiti autoriai įvairiai apibrėžia ugdymo tikslus. Galima ir savaip juos apibūdinti. Svarbiausia, kad ugdymo tikslų būtų siekiama ir kad jie padėtų kurti demokratišką ir humanišką mokyklą, kurios dėmesio centre – žmogaus prigimties ypatumai ir jų plėtotė.

Dabarties pasaulietinė mokykla siekia, kad ugdymo tikslai pirmiausia būtų siejami su individo rengimu praktiniam gyvenimui. Šiandien ugdytojas turi taip vadovauti ugdytiniui, kad šis išsisaugintų ugdymo tikslus, lemiančius ugdymosi poreikį, kuris yra vertingiausias asmenybės brandos veiksnys.

**Ugdymo Lietuvoje principai ir tikslai.** Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja ugdymą, pagrįstą žmogaus laisve, asmens ir minties neliečiamybe, įskaitant privalomą mokymą iki 16 metų. Šie tikslai sukonkretinti Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (1991 06 25), **Lietuvos švietimo koncepcijoje** (1992). Joje apibrėžiami **Lietuvos švietimo sistemos principai**:

**1. Demokratiškumas:** mokymasis ir gebėjimas gyvenime vadovautis išsisaugintomis demokratijos vertybėmis.

**2. Nacionalumas:** rūpinimasis tautinio identiteto, Lietuvos kultūros, praturtintos nacionalinių mažumų patirtimi, išsaugojimu.

**3. Humaniškumas:** asmens pasirinkimo laisvės ir atsakomybės teigimas.

**4. Atsinaujinimas:** kritiškas naujo priėmimas orientuojantis į universalios dorovės normas ir tautiškumo esmę.

Koncepcijoje yra specifinių pedagoginių švietimo sistemos, dvasinės kultūros ugdymo principų – nurodyta, kuo vadovautis ugdymo veikėjams, siekiantiems tobulinti ugdymo vyksmą.

XXI a. pradžioje Lietuvos pedagogams iškilo dilema, ar toliau remtis klasikinėmis ugdymo koncepcijomis, ar realizuoti naujasias ugdymo idėjas. Klasikinė samprata vyrauja ir dėl to, kad fundamentaliųjų mokslų atstovai nuogaštuoja, jog, atsisakius kryptingo akademinio bendrojo lavinimo, susilpnės aukštos kvalifikacijos specialistų rengimas. Vargu ar įvyks revoliucinis perėjimas prie naujos ugdymo koncepcijos. Reikės klasikinę paradigmą mo-

difikuoti, pritaikyti kuriant naujo tipo ugdymo koncepciją, kuri išsaugotų pozityviusius, XX a. išsitvirtinusius Lietuvos švietimo ypatumus. Tolesnis šios koncepcijos tobulinimas – šiandienos mokslininkų edukologų pareiga.

**Visiems šalies ugdytojams keliamas tikslas – ugdyti sveiką, taurų (dorą, darbštų, dvasingą) tautietį ir Lietuvos pilietį.**

Siekiant galutinio ugdymo tikslo, vienu metu reikia spręsti gausybę dalinių tikslų (uždavinių). Pedagogai dažnai remiasi L. Jovaišos edukologine struktūra, kurioje išskirti **penki dalinių ugdymo tikslų ruožai ir nurodyti šių rūšių ugdymo uždaviniai:**

**I. Fizinis lavinimas:**

Higieninis lavinimas.

Ekologinis lavinimas.

Fizikultūrinis ir sportinis lavinimas.

**II. Psichinis lavinimas:**

Intelektinis lavinimas.

Praktinio veikimo (operacijų) lavinimas.

Motyvacijos (savireguliacijos) tobulinimas.

Charakterio tobulinimas.

**III. Socialinis auklėjimas:**

Drausminimas.

Darbinis auklėjimas.

Ekonominis auklėjimas.

Visuomeninis (tautinis, patriotinis, tarptautinis) auklėjimas.

**IV. Kultūrinis lavinimas:**

Mokslinis, techninis ir technologinis lavinimas.

Meninis lavinimas.

Etinis ir estetinis lavinimas.

**V. Dvasinis auklėjimas:**

Pasaulėžiūrinis auklėjimas.

Vertybines (aksiologinis) auklėjimas.



Dorinimas.

Estetinis auklėjimas (2001, p. 19).

Įgyvendinant šiuos ugdymo ir ugdymosi tikslus lengviau kurti humanišką ir demokratinę pasaulietinę ugdymo instituciją, kurios dėmesio centre – žmogaus prigimties ypatumai ir jų plėtotė, paremta bendrosiomis vertybėmis.

### 3.4. Ugdymo vertybės

Ugdymo ir ugdymosi tikslus pagrindžia svarbiausios **vertybės, kurios yra pageidaujamas ugdymo siekinys.**

Kokiomis vertybėmis remiasi Lietuvos ugdymo sistema?

Vertybės formavosi amžius. Jas įvardyti ir klasifikuoti bandė žinomi Lietuvos mokslininkai: Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, Bronislavas Bitinas, Vladas Rajeckas, Leonas Jovaiša, Juozas Vaitkevičius, Vytautas Jakavičius, Meilė Lukšienė.

Jie mano, kad reikėtų apibrėžti:

- humanistines ugdymo vertybes, svarbias kiekvienam žmogui, gyvenančiam Žemėje, ir
- specifines vertybes, svarbias vienos ar kitos šalies žmonėms.

L. Jovaiša **vertybes** skirsto į **idealines, realines ir psichines**, apibrėždamas jas kaip visybinio ugdymo pagrindų vertybes (2001, p.17). Siedamosi su žmogaus prigimties ypatumais, jos sudaro prielaidas vidinei vertybių integracijai, laiduojančiai individo dvasinę plėtrą. Mokslininko nuomone, itin svarbios fundamentaliosios tautinės sąmonės ir elgesio vertybės, kurias per amžius puoselėjo lietuviai, yra tiesa ir teisingumas, savarankiškumas ir darbštumas, dvasingumas ir tautiškumas. Vykstant ugdymo procesui jos integruojasi į asmenybės vertybines orientacijas ir tampa išmintimi, kūrybingumu ir dora. Šių vertybių raiška apibūdina asmenybės brandos laipsnį.

J. Jakavičius (1998, p. 19) nurodo svarbiausias siektinas ugdymo vertybes.

• **Žinojimas, mokėjimas, protingumas.** Mokydami (mokslindami) žmogų siekiame, kad jis įgytų:

- žinių,
- atitinkamų mokėjimų, įgūdžių.

*Bendrasis išsimokslinimas* įgyjamas šeimoje (ugdo tėvai), ikimokyklinio auklėjimo įstaigose, bendrojo lavinimo mokyklose, *specialusis* – profesinėse, aukštesniosiose ir aukštosiose mokyklose, kursuose.

Įgyjant naujų žinių, plėtojantis mokėjimams, įgūdžiams, formuojasi sąlygiškai pastovi praktinių sugebėjimų sistema – intelektas. Tai – proto išlavavimo rodiklis.

Žmogaus išsimokslinimas rodo jo žinias, mokėjimus, įgūdžius, intelektas – išlavinto proto lygį.

Kuo aukštesnis visuomenės išsivystymo lygis, tobulesnė gamyba, tuo daugiau reikia itin išsilavinusių, intelektualių žmonių. Todėl visuotinio privalomo mokymo apimtyms išsivysčiusiose šalyse auga – nuo pradinio (XVIII a.) iki vidurinio (XX a. pab.) išsimokslinimo. Lietuvoje 1925 m. buvo įvestas visuotinis pradinis, 1949 m. – septynmetis, 1958 m. – aštuonmetis, 1972 m. – vidurinis mokymas, o dabar privaloma mokytis iki 16 metų. Tačiau informacijos kaita verčia žmones nuolat atsinaujinti, mokytis visą gyvenimą. Tokia permanentinio ugdymo klausimais yra ir UNESCO pozicija.

• **Dorumas.** *Dorovė – individualios sąmonės forma, atspindinti visuomenės moralę.* Tai – *visuma pažiūrų, įsitikinimų, kurie lemia individo elgseną.*

Doroviškai auklėdami siekiame, kad:

- žmogus įgytų žinių apie dorovingą elgseną;
- sąmoningai susiformuotų jo žinias atitinkančios pažiūros, įsitikinimai;
- ugdytinis išmoktų elgtis vadovaudamasis pažiūromis, įsitikinimais;
- žmogus doroviškai tobulėtų: lavintų charakterį, jausmus, valią.

*Dorovingas asmenybės tapsmo atskaitos taškas – savimonė.* Ji savaime fiksuoja, koks žmogus yra, taip pat skverbiasi į ateitį kurdamą viziją, koks turėtų būti jis pats, jo gyvenimas. Tai tarsi ėjimas nuo esamybės link privalomybės. Dėl dorovinės savimonės mes susiduriame su nuolatinio vidinio prieštaravimu tarp šiandienos ir ateities – tai niekad nenutrūkstantis dorovinio tobulėjimo procesas, arba asmenybės tapimas. Nesitenkinti dorovine esamybe, skatinti save doroviškai tobulėti – tai dorovinio auklėjimo esmė.

Tobulėjimas vyksta žmogui orientuojantis į amžinąsias ir besikeičiančias dorovės normas. *Amžinąsias normas nurodo esamybė, logika, regimoji Būties santvarka: darna, tiesa, teisingumas, patikimumas.*

*Darna* žmogui – palaimos šaltinis.

*Tiesa* – faktai, atitinkantys tikrovę.

*Teisingumas* – žmogaus prigimtine teisę atitinkantys teiginiai, elgesys.  
*Patikimumas* – žodžiu, veiksnu pastovumas bet kokiomis aplinkybėmis.  
 Kiekvienos normos pagrindas yra tam tikros vertybės:  
 darnos – *meilė, pagalba kitam, žmoniškumas,*  
 tiesos – *išmintingumas, atvirumas, tyrumas, taurumas,*  
 teisingumo – *sąžiningumas, pakantumas, pareigingumas,*  
 patikimumo – *ištikimybė, drausmingumas, orumas.*

• **Dvasingumas.** Nepajėgsime išugdyti dorą žmogaus nežadindami jo dvasingumo. **Dvasingumas – vidinė būseną, išgyventa palaima dėl savo dorų poelgių.** Kuo tie išgyvenimai bus dažnesni, tuo doresnis augs žmogus. Racionali dora („Aš taip darau, nes taip reikia“) dvasingumo nežadina. Tai tik bedvasė forma. Dvasingumas nėra įgimtas.

*Dvasingumui žadinti yra daug įvairiausių priemonių:* teigiamų emocijų kupinos šventės, apeigos, tradicijos; dorų poelgių aukštinimas; paties ugdytojo dvasingumas – pavyzdys ugdytiniams; dvasingumą žadinančios meditacijos (dvasininkai kasdien medituoja) ir kt.

*Dvasingumas – kilnūs vidiniai žmogaus išgyvenimai, kurie reiškiasi vidiniu nusiteikimu, jausmais, elgsena.* Dvasingumas atsiskleidžia tada, kai žmogus liaujasi siekti naudos sau ir ima rūpintis kitais. Dvasingumas papildoma dorovinė auklėjimą.

• **Tautiškumas.** Pagrindinis tautinio auklėjimo uždavinys – tautos ugdymas (Šalkauskis S., 1992, p. 397). Tautiškumas – priklausymo tautai suvokimas.

**Tautinis auklėjimas** remiasi tautos kultūra, yra patriotinio auklėjimo dirva ir susijęs su tarptautiniu auklėjimu.

*Tautinė savimonė – tai tautinės individualybės suvokimas, meilė tautiečiams, gimtosios kalbos vartojimas ir puoselėjimas, tautos kultūros perėmimas ir saugojimas, tautos ir valstybės istorijos pažinimas.*

**Patriotinis auklėjimas** – sudedamoji tautinio auklėjimo dalis. Tai meilė savo tautai. Mylime tautą todėl, kad ji sava, kaip vaikui sava jo motina. Nesavanaudišką meilę savo šaliai rodo žmogaus pažiūros, elgsena. Ji dažnai pareikalauja fizinių ir moralinių aukų.

Doras patriotizmas skatina ir kiekvieną kitą tautą mylėti kaip savyją, nes *egoistiška meilė savo tautai tautiškumą iškelia aukščiau už dorą, teisingumą ir virsta nacionalizmu.*

Nūdien tauta negali užsisklęsti savo tautiškumo ir patriotizmo kiau-  
te, nes ekonominės, kultūrinės integracijos procesai verčia daugiau suži-  
noti apie kitas tautas ir su jomis sąveikauti. Todėl svarbus tarptautinis  
auklėjimas, kaip tautinio auklėjimo dalis.

**Tarptautiniu auklėjimu** siekiama suformuoti tinkamą tarptautinį nu-  
sistatymą, t.y. dora ir teisingumu grindžiamą tautiečio elgseną ir požiūrį  
į kitataučius.

Tautinis auklėjimas, apimantis tautiškumą, patriotizmą, tarptautinį auk-  
lėjimą, yra kosmopolitizmo priešingybė (gr. *kosmopolites* – pasaulio pilietis).

- **Pilietiškumas** siejamas su pilietybe. Pilietybė – asmens priklausomybė valstybei, įteisinusiai jo pareigas ir teises.

**Pilietiškumas – sąmoningas piliečio išsipareigojimas būti valstybės piliečiu, įgyvendinančiu savo teises, vykdančiu pareigas.**

- **Grožio pajauta** – tai siekimas išvelgti grožį visose veiklos srityse ir jį vertinti. Grožio pajautos ugdymas apima 3 etapus, kuriems keliami šie tikslai:

- mokyti suprasti grožį,
- lavinti grožio pajautą,
- skatinti jį kurti.

Individo gebėjimas suprasti grožį priklauso nuo estetinio suvokimo, estetikos žinių ir poreikio ieškoti grožio aplinkoje. Žmogus tuomet ieškos daiktų ir reiškinių grožio, jei kilę vaizdiniai jam sukels teigiamų išgyvenimų – teiks džiaugsmo. Malonius išgyvenimus visuomet siekiama patirti dar kartą. Gebėjimas išvelgti grožį remiasi ne tik estetikos žiniomis – reikia lavinti estetinį suvokimą, vaizduotę, estetinį skonį, gebėjimą suprasti ir vertinti reiškinių estetines savybes.

Žmogus grožį kuria kasdiene ir specialia veikla.

Skatindami kurti grožį kasdiene veikla, siekiame, kad ugdytinis jį supančią aplinką estetiškai veiktų, t.y. estetiškai pateiktų daiktus, atitinkamai elgtųsi ir kita. Tai įmanoma tik tuomet, jei jo pastangos, jo darbas bus vertinami ne tik naudos, bet ir estetiniu požiūriu.

Jei veiklą vertiname šiuo požiūriu, skatiname individą estetiškai apipavidalinti ir kitus savo veiklos komponentus. Čia glūdi estetinio auklėjimo prasmė.

Estetinio auklėjimo sritys: menas, žmogus ir jo aplinka, žmonių tarpusavio santykiai, žmogaus santykiai su gamta.

*Menas* – svarbiausia grožio pajautos sritis. Jis įkūnija kilnius idealus: didvyriškus poelgius, darbštumą, humanizmo idėjas. Menas daro žmogui ne tik estetinį, bet ir dorovinį poveikį.

Estetinį pasigėrėjimą gali kelti drabužiai, eiseną, buities ir *darbo aplinka*. Graži aplinka gali žmogų dvasiškai praturtinti, teikti džiaugsmo arba slėgti.

Atsižvelgiant į žmonių gebėjimą vertinti grožį, *žmonių santykiai* gali džiuginti arba nuvilti. Jie rodo žmonių kultūrą, pavyzdžiui, mandagumas ne tik estetiškai nuspalvina bendravimą, bet ir yra dorovinė vertybė, grindžiama tarpusavio pagarba.

Estetiškai auklėjant, natūralu lavinamųjų objektų ieškoti gamtoje, todėl toks svarbus yra *gebėjimas išvelgti gamtos grožį*, kuris skatina jį kurti ir puoselėti.

- **Sveikata ir darbštumas.** Fiziškai lavindami žmogų siekiame, kad jis būtų sveikas, mokome sveikos gyvenimosi pagrindų.

Fizinis lavinimas kartu reiškia ir fizinį auklėjimą. Tai galėtume apibrėžti taip: žmogaus noro ir pastangų fiziškai tobulėti skatinimas yra **fizinis auklėjimas**.

Darbas – žmogaus egzistencijos šaltinis. Dirbdamas žmogus keičia aplinką, taip pat ir pats save, intelektiniu požiūriu ir fiziškai plėtojama jo estetinė, dorovinė samprata. Kai žmogus rengiamas darbui psichologiškai, pratinamas dirbti, kai formuojami atitinkami įgūdžiai, tai vadinama **darbiniu auklėjimu**. Pagrindiniai tokio auklėjimo uždaviniai – ugdyti sąmoningą požiūrį į darbą ir darbštumą.

### 3.5. Ugdymo reikšmė

Ar gali neugdomas vaikas tapti visaverčiu žmogumi, asmenybe, visuomenės nariu?

Negali. Tiesa, jis turės žmogaus pavidalą, bet tikriausiai nemokės kalbėti, bendrauti, neturės išugdytos sąmonės, savimonės. Žinoma nemažai dramatiškų atvejų, kai vaikai patekdavo tarp laukinių žvėrių ir išaugdavo drauge su jais, tačiau vėliau, grąžinti į žmonių visuomenę, prie jos nepripildavo.

Ugdymo procese dalyvaujantys veiksniai:

- išoriniai – socialinė aplinka, tėvai, pedagogai, ugdymo institucijos;

- vidiniai – įgymiai ir paties žmogaus aktyvumas, jo pastangos.
- Ugdytinio asmenybė – aplinkos poveikio ir ugdymo, kurio kokybę lemia individualios žmogaus savybės, rezultatas.
- Ugdydami spartiname žmogaus socializacijos procesą, t. y. tapimo visuomenės nariu raidą.

## Literatūra

1. \*Aramavičiūtė V. (1999). Ugdymo samprata // *Pedagogika*. T. 30, 1994, p. 26–40.
2. \*Bitinas B. (1990). *Bendrosios pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Mokslas, 91 p.
3. \*Jakavičius V. (1998). *Žmogaus ugdymas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 159 p.
4. \*Jovaiša L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa, 193 p.
5. \*Jovaiša L. (1998). *Profesinio konsultavimo psichologija*. Vilnius: Agora, 151 p.
6. \*Jovaiša L. (2001). *Ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: Agora, 501p.
7. \*Kvieskienė G. (2000). *Socializacijos pedagogika*. Vilnius: Baltijos kopija, 83 p.
8. Lassahn R. (1999). *Pedagogikos įvadas* (Ats. redaktorius Jovaiša L.). Vilnius, 169 p.
9. \*Lietuvos švietimo koncepcija (1992). Vilnius: Vilniaus 1-osios politechnikos mokyklos spaustuvė, 51 p.
10. \*Psichologijos žodynas (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 201 p.
11. \*Psichologija studentui (1996). Kaunas: Technologija, 166 p.
12. \*Rajeckas V. (1999). *Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa, 382 p.
13. \*Suslavičius A. (1995). *Socialinė psichologija*. Kaunas: Šviesa, 140 p.
14. Šiaučiukėnienė L., Stankevičienė N. (2002). *Bendrosios didaktikos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 159 p.
15. \*Tarptautinių žodžių žodynas (1985). Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 527 p.



Ugdymo

*pagrindai*

*Aš kalbu lietuviškai  
I speak in English  
Ich spreche deutsch*







## 1. FILOSOFINIAI UGDYMO ASPEKTAI

Filosofija – būties, žmogaus egzistencijos, visuomenės gyvenimo ir kultūros reiškinių aiškinimas ieškant jų esminių požymių, tarpusavio ryšių, priešasčių ar padarinių. Filosofija atspindi tai, kas žmonijos sukurta geriausia – išmintį.

Kiekvienam žmogui naudinga studijuoti filosofiją, nes filosofijos studijos moko ją aiškiau mąstyti. Mąstymas apie gyvenimą ir ugdymas dažnai buvo siejami, žvelgiant į ugdymą kaip į būdą prasmingiau gyventi. Ugdant labai svarbu remtis didžiosiomis pastoviomis žmonijos filosofinėmis idėjomis apie būtį, žmogaus gyvenimo tikslą. Kiekvienam žmogui gyvenime kyla klausimai: Kodėl aš gyvenu? Kokia mano gyvenimo prasmė? Kaip aš privalau gyventi? Į juos gali atsakyti filosofija.

Ugdymo filosofija – tai filosofijos idėjų pritaikymas ugdymo teorijoje. Ugdymo praktika padeda išgryninti šias filosofines idėjas. Ugdymo filosofija prasminga tik tuomet, kai ugdytojai analizuoja savo veiklą, siekdami ją įvertinti individualios ir visuomenės raidos kontekste: apgalvoti, kas mes esame, ką darome, kaip elgiamės ir kaip savo poelgius pateisiname.

**Ugdytojų tikslas – paakinti ugdytinius nagrinėti įvairesnius filosofinius požiūrius į ugdymą, kad jie kuo daugiau sužinotų apie tai, kas iki šiol šioje srityje buvo daroma ir kas vyksta dabar, kokios prognozuojamos ateities ugdymo ir saviugdos galimybės.** Tokia analizė suteikia ugdytiniams pagrindą toliau tobulėti, nes daugelis idėjų gali būti jiems gera atspirtis imantis saviugdos. Jei jie nėra igiję žinių apie tai, kas žmonijai gerai žinoma, tuomet turi iš naujo „išrasti dviratį“. Čia pateikia-

mos pažiūros, grindžiamos kai kuriomis L. Jovaišos mintimis, kurias galima rasti knygoje „Edukologijos įvadas“ (2002).

### 1.1. Kosmologinės ugdymo paskirties orientacijos

**Kosmologija – mokslas, tiriantis Visatą kaip visumą ir bendriausias Galaktikos savybes.** Astronominė kosmologija ir kosmogonija (mokslas apie galaktikų kilmę ir raidą) skatina žmogų gilintis į Visatos sandarą ir pasaulio kilmę. Daugeliui žmonių kyla įvairiausių klausimų: iš kur atsirado Visata, galaktikos, žmogus, kokia jų ateitis? Kinta jos ar yra amžinos? Kosmogonija sukūrė nemaža teorijų ir modelių, kuriais remiantis bandoma į šiuos klausimus atsakyti.

Visatoje sukasi amžinasis kitimo – gimimo ir mirties – ratas, ir žmogui dažnai kelia baimę nepermaldaujami jos dėsniai. Čia nėra nieko amžina, viskas kinta. Žmogus ieško pastovumo: gyvenimo prasmės, savo vietos jame bei Visatoje. Mokslo pasiekimai padeda jam vis geriau pažinti Visatą, kurią mūsų protėviai laikė šventa. Žvaigždės, Mėnulis ir Saulė pagonių religijoje buvo dieviškosios jėgos, kurias suprasti galėjo tik išminčiai. Rytų tautos įsivaizdavo, kad išsigelbėjimas (išganymas) įmanomas tik pasiekus žmonių visuomenės ir Visatos dėsnių harmoniją. Krikščioniui Visata – Dievo namai, o materialistinių pažiūrų žmogui – materijos judėjimo forma. Kuris iš jų teisus?

Žmogus yra ne tik informacijos veikiamas (ir formuojamas) objektas, bet ir subjektas, kuris tobuliausiai parengia ir kuria naują informaciją. Tai daryti leidžia jo intelektas. Tačiau visada yra tikimybė, kad žmogus apie Visatą gautą informaciją gali suvokti ir suformuluoti neadekvačiai, ją interpretuodamas padaryti klaidų.

**Ugdymo paskirtis – artinti žmogų prie aiškesnės Visatos sąrangos sampratos.** Kosmogonija, tirdama gyvybės kilmę, domisi ir žmogaus kilmę. Yra teorijų, kurios teigia, kad žmogus atsirado materijai vystantis. Kitos teorijos bando įrodyti, kad žmonės yra ateiviai iš kitų planetų, o trečiosios – kad Dievas sukūrė ir Žemę, ir žmogų. Žmogus žino tai, ką mato ir ką suvokia protu: jog gyva ir negyva yra saistoma negailestingų tarpusavio dėsnių. Gyvybė gimsta ir miršta. Galingesni nugali silpnesnius. Vieni gyvūnai žudo kitus ir jais minta. Gimimas ir žudymas – gyvūnų kasdienis gyvenimas.

**Kosmogoninės pažiūros, būdamos skirtingos, leidžia pedagogui laisvai apsispręsti, kurios teorijos patikimos ir gali būti atramos taškai formuojant ugdytinių gyvenimo idealus ir tikslus.**

## 1. 2. Ontologinė ugdymo prasmė

**Ontologija – būties filosofija.** Kai gyvenimas apmąstomas ontologiniu požiūriu, ugdytojams ir ugdytiniams atsiveria platesnis tikrovės, būties, vaizdas.

Analizuojant būties priežastis, išsiskiria *panteistinis, teistinis ir ateistinis* požiūriai. Ontologijoje Dievo problema labai svarbi. *Panteistai Dievą sutapatina su gamta, teistai pripažįsta Visatos kūrėją, o ateistai atmeta dievybę.* Teistai tiki, kad gyvenimo prasmę gali teikti tikėjimas Dievą. Dievas gali žmogų gelbėti nuo gyvenimo beprasmybės ir padėti įveikti nesaugumo gyvenant šioje Žemėje jausmą. Teistams mirtis tėra žemiškosios būties peržengimas – perėjimas į transcendentinę būtį, kur laikinumas susilieja su amžinybe. Žmogus savo mintimis peržengia kasdienybę apmąstydamas aukštesnes idėjas. Kiekvienam žmogui, turinčiam savus įsitikinimus, norisi suvokti savo vidinę ir bendrąją būtį.

**Būties sampratai ugdytojai turi skirti specialų dėmesį,** nes žmonės mąsto skirtingai. Reikia mokyti auklėtinius suvokti materialiąją ir idealiąją Visatos būtį – visa tai, kas neturi pradžios ir pabaigos. Ją galima vadinti esamybe, Esatimi. Esatis čia suvokiama kaip buvimas, nesusietas su laiku ir erdve, kaip faktas, neigiantis nebūtį. Esatis – tai amžinasis *Yra*. Esatis be galo didelė, kaip Visata, ir be galo maža, kaip atomas. Ji nėra nei dangus, nei saulė, nei žmogus, nei gyvūnas, nes visa tai – Esaties saviraiška, jos kūriniai. Esatis – tai Dievas, žmonių vadinamas įvairiais vardais.

Dieviškoji kūryba atsiskleidžia mums per regimus įvykius ir neregimos raidos aktus. Įvykiai pasaulyje vyksta susiklosčius tam tikroms situacijoms. Pasaulio, kaip įvykio, atsiradimo galutinė situacija: kuriantis Esatis – Dievas. Įvairūs įvykiai tampa vystymosi, raidos, impulsu. Įvykiai ir raida yra susiję. Todėl reikia kalbėti apie visuotinį ryšį ir esamybės sąveiką, sudarančią harmoniją, kurios egzistenciją lemia gamtinių ir idealinių būtybių informacinis bendravimas – keitimasis elementarios fizinės, biologinės ir

idealosios informacijos turiniu. Žemiškoji esamybės darna yra dinamiška ir besiplėtojanti. Ją galima pavaizduoti schema: įvykių darna – įvykių susidūrimas – virsmas – išsilyginimas – naujoji darna. Taip vyksta kiekvienas kūrybos aktas. Be abejo, taip kūrėsi ir pasaulis. Vadinasi, Esatis yra evoliucijos reiškinys ir dėsnių įkvėpėja. Tuo grindžiama darnos filosofija.

**Darnos filosofijos esmė: tai, kas neišvengiamai būtina, yra išmintinga.** Vadinasi, išmintis yra būtinybė. Išmintis apima visuotinį (globalų) teisingumą ir dorą, kurios šaltinis yra darna – Meilė. Gamtos dėsniai yra būtini, kitaip viskas žlugtų. Todėl gamtos dėsniai byloja, kad **Dievas yra Išmintis, Protas, Darna, Meilė.**

*Žmogaus proto aukščiausia galia – išmintis.* Ji – tolimas Dievo išminties atspindys. Vadinasi, ir Visatos vystymosi principas yra išmintis.

Esamybėje glūdi materialaus ir nematerialaus prado darna. Tai rodo žmogaus būtis: materija – kūnas, ne materija – dvasia, kuri reiškiasi per psichiką. Kūno ir dvasios prigimtis skirtinga, tačiau jų paskirtis bendra – leisti žmogui gyventi, įprasminti tą gyvenimą. Todėl ir *objektyvioji būtis – tai materijos ir dvasios sąveika.* Šiandien mokslas specializuojasi tirdamas faktus, reiškinius ir egzistuojančius tarp jų priežastinius ryšius, o religija žmonių gyvenimui teikia idealiųjų vertybių ir kelia fundamentaliuosius egzistencijos tikslus.

Žmogaus egzistencija šiame pasaulyje yra prasminga žmonijai, nes pratęsia jos egzistenciją. Apie žmogaus gyvenimą po mirties filosofai ir teologai mano dvejopai: jis palaidojamas ir vėl grįžta į tą pačią Žemę arba pradeda pomirtinį gyvenimą.

Deja, pomirtinio žemiškojo gyvenimo negali būti. Bet individo dvasios, kaip Esaties dalelės, buvimas yra amžinas. Mirties aktas sunaikina gyvą kūną, bet ne principą, kuris žmogaus kūną padarė judančia ir mašančia būtybe. Tas gyvybės pradas yra žmogui nepažinus gyvybės elementas. **Žmogaus dvasia – jėga, teikianti kūnui gyvybę.**

Tokia ontologinė tikrovės analizė leidžia daryti kai kurias išvadas ir atsižvelgiant į tai vertinti ugdymo turinį ir tikslus. *Ugdymo turinys tik tada prasmingas ugdytiniui, jei jam teikiama teisinga informacija apie Visatos prigimtį ir žmogaus egzistenciją, jo paskirtį. Esamybės judėjimą ir kaitą lemia Dievas, kurį suvokiame kaip Darną ir Išmintį, todėl žmogaus darną su savi-*

mi ir su Esatimi, jo išmintingas gyvenimas yra aukščiausias ugdymo gėris ir prasmė. Ši darna – harmoningos asmenybės pamatas.

**Ontologinis ugdymo pagrindas – visybinė integrali asmenybės samprata, teigianti, kad ugdymas yra būties elementas, kuris kinta ir plėtojasi, todėl praktinis ugdymo tikslas – padėti žmogui per darną suvokti būtį ir Dievą.** Šią ugdytiną sampratą kuria dvasines visuomenės vertybes tiriantys mokslai – filosofija, teologija, aksiologija. Empirines vertybes padeda suvokti mokslas, menas ir technologijos.

Informacija veikia visus esamybės objektus, jų santykius ir bendravimą. Keitimasis informacija žmonėms reiškia bendravimą, o tai – ugdymo pamatas. Todėl ugdymas įgauna ontologinės prasmės, jei jį suvokiame ne tik kaip pedagogų ar kitų ugdytojų norą ar pageidavimą, bet ir kaip sąveiką su Dievu.

Tarptautiniai, nacionaliniai, ideologiniai konfliktai bei karai, ekologinio ir branduolinio susinaikinimo grėsmė privertė žmoniją kitaip pažvelgti į savo paskirtį.

### 1.3. Etika ir ugdymas

**Etika** (gr. *ethos* – paprotys, būdas) – savarankiška filosofijos disciplina, tirianti žmogaus elgesį gėrio ir blogio aspektais. Tai vienas seniausių pasaulyje teorinių dalykų, kurio tyrimo objektas yra moralė, dorovės teorija. Etika remiasi dorovinio, darbinio, tautinio, patriotinio ir kitomis auklėjimo teorijomis.

**Dorovė – tai dora, moralė.** Manoma, kad žodis „dora“ yra kilęs iš būdvardžio „doras“, o šis – iš veiksmazodžio „derėti“ (pritikti). Taigi *dora* reiškia tai, kas dera, pritinka, kas gerina žmonių santykius ir stiprina vidinę darną.

Sąvoka „dorovė“ yra vartojama vertinant individo požiūrį į moralės normas. **Moralė – objektyvi, bendra, visuomeninė, o dora – subjektyvi, individuali to paties reiškinių pusė.** Anot L. Jovaišos, **dora – tai realizuota dorovė, doras elgesys.**

Gėrio ir blogio sampratą nuo amžių formuoja filosofai, teologai ir valdančiųjų klasių atstovai. Dauguma etikos koncepcijų grindžiamos tuo, kad žmogui lemta gyventi tarp žmonių, visuomenėje. Todėl kyla porei-

kis reguliuoti žmonių tarpusavio santykius. Tai daroma nustatant taisykles ir normas, kurios apibrėžia, kas yra gera, o kas – bloga. Toks dorovės atsiradimo priežasčių aiškinimas yra galimas, tačiau supaprastintas.

Dorovės šaknų reikia ieškoti ir žmogaus prigimtyje. Anot Ž. Ž. Ruso, žmogus iš prigimties yra geras, tik miesto aplinka jį dažnai sugadina. Dž. Lokas teigė, kad žmogui gimus jo siela yra kaip *tabula rasa* (iš *lot.* – švari lenta, t.y. neprirašytas lapas). Sielą keičia gėris ir blogis, egzistuojantis gyvenime. Pasak J. F. Herbarto, žmogus iš prigimties yra blogas padaras, todėl jį reikia „taisyti“: valdyti, mokyti ir auklėti. I. Kanto nuomone, žmogus gimsta nei geras, nei blogas, bet turi duomenų, kurie leidžia tarpti tiek gėriui, tiek blogiui. Pagal judaizmo ir krikščionybės teiginius moralės normas nustatęs Dievas. Moralės pagrindas – 10 Dievo įsakymų.

Dauguma lietuvių yra katalikai, todėl jų gyvenimas remiasi krikščioniškąja morale. Jos pagrindą sudaro Dekalogas, kuris ugdo žmogaus, kaip demokratinės, humanistiškai orientuotos visuomenės nario, sąmonę. Bažnyčia, mokydama gerbti tėvą ir motiną, kartu užtikrina ir tautinės kultūros tęstinumą, pagarbą kitiems žmonėms, tramdo egoistines aistras ir siekius. Todėl kapelionų vaidmuo šiandienos kariuomenėse ypač svarbus: religinių apeigų metu, per individualius susitikimus jie stiprina karių tautinę savimonę, ugdo taurumą, pagarbą kitų tautų ir rasių atstovams, taip įprasmindami žmoniškumą ir pagarbą visiems žmonėms – Dievo kūriniams.

Moralę, žmonių elgesio normas, jų kaitą, priežastingumą nagrinėja etika, tačiau ji nepajėgi įvertinti dorovingumo ir teisingumo kategorijų. Šią misiją atlieka religija, kartu net ir mokslui suteikdama dorovinę orientaciją.

Žmogus sugeba suvokti gamtos dėsnius ir netiesioginę informaciją: mikrokosmoso (žmogaus) ir makrokosmoso (Visatos) santykius. **Žmogaus prigimtyje glūdi darnos, tiesos, teisingumo ir patikimumo pradai.** Todėl etikos pagrindų reikia ieškoti paties žmogaus ir būties sandaroje (vadinasi, etika yra ne tik mokslas, tiriantis dorovę, bet ir žmogaus būties raiška, gyvenimo menas).

Žmonijos raidos istorija liudija, kad nuo amžių egzistavo amžinosios dorovės normos: Darna, Tiesa, Teisingumas, Patikimumas. Kartu egzistavo ir laikinosios elgesio taisyklės ar dorovės normos.

1. Įgyvendinti **darnos** normas gyvenime – didžiausioji vertybė ir gėris, o nesugebėti to padaryti (nukrypti nuo darnos) – blogis. Vyksta amžina gėrio ir blogio kova. Žmogaus prigimtis veržiasi į gėrį, tačiau neretai ji per silpna, kad išlaikytų gėrio „spaudimą“. Tai vyksta dėl to, kad gėris kai kuriems žmonėms yra per didelis „dorovinis krūvis“, trukdantis įgyvendinti jų prigimtine pasirinkimo laisvę. Todėl jis gali greitai virsti blogiu.

Krikščioniškoji darnos samprata – darna yra Meilė. Meilė yra visų dorovingų poelgių galutinis ir dieviškasis darnos motyvas, lemiamasis kriterijus.

*Darnos normos apima dorovines vertybes: žmoniškumą, gerumą, gailestingumą, altruizumą.*

**Pedagoginės veiklos aukščiausias motyvas – meilė žmogui, atsi-  
skleidžianti skatinant jį tobulėti ir kūrybiškai reikštis kuriant savo ir  
kitų laimę.** Ugdytiniai taip pat turėtų vadovautis Meilės įstatymu, veikti skatinami Meilės, kaip dorovinio motyvo.

2. **Tiesa** tampa siektina vertybe, nes kai kurie žmonės dėl įvairių socialinių ar asmeninių priežasčių sako netiesą arba tik dalį tiesos. Taip vyksta dėl to, kad silpna žmogaus prigimtis dažnai skatina rinktis lengviausią veiklos būdą.

Tiesa gali būti buitinė, religinė, mokslinė, filosofinė. Kad gerėtų buitinis, žmonėms reikia patikimos informacijos ir darbo. Mokykloje buitinė informacija praturtinama mokslina, tuomet iš buitinio lygmens išengiamą į kultūrinį-dvasinį lygmenį.

Religinės tiesos pagrindas – dieviškasis apreiškimas, prabylantis į žmogų pranašų, apaštalų, Dievo tarnų lūpomis. Dekaloge sakoma: „Ne-  
kalbėk netiesos“. Religinės tiesos papildo mokslo teiginius. Filosofinė tiesa remiasi mokslo ir religijos tiesomis. Pasaulėžiūros ir dorovinio elgesio ugdymo filosofija atskleidžia giliausius būties klodus, todėl be filosofijos neįmanomas pedagoginis darbas, ja grindžiama ir ugdymo teorija.

Šiandien Bažnyčia yra pasirengusi bendradarbiauti su Lietuvos valstybe, t. y. su visuomene, kurioje gerbiama žmogaus laisvė ir pagrindinės jo teisės, grįstos demokratija ir tiesa. „Jeigu neegzistuoja transcendentinė tiesa, kuriai paklusdamas žmogus įgyja savo tapatybę, – teigia popiežius

Jonas Paulius II, – tai negalioja ir jokie teisiniai principai, garantuojantys teisingus žmonių santykius“.

*Tiesa, kaip norma, apima šias vertybes: išmintingumą, tiesumą, atvirumą, taurumą.*

3. **Teisingumo** norma saugo žmogų nuo savivalės, kad nebūtų prievartaujama jo prigimtis (pvz., tam skirti trys Dekalogo įsakymai: „Nežudyk“, „Nevok“, „Negeisk nė vieno daikto, kuris yra tavo artimo“). Žmogus turi prigimtine teisę į tėvystę, į gyvybę, į asmeninį turtą ir kt. Jis instinktyviai jaučia, kada su juo elgiamasi teisingai, o kada – neteisingai, ir priešinasi, kai pažeidžiamos jo prigimtinės savybės: aktyvumas, spontaniškumas, jautrumas ir t. t.

*Teisingumo norma apima dorovines vertybes: pareigingumą, atsakingumą, pakantumą, sąžiningumą.*

Šių normų laikytis itin svarbu ir Lietuvos kariuomenėje, kurios svarbiausioji funkcija – gynybinė. Gen. P. Plechavičius kariams rašė, kad reikia „laikytis geležinės drausmės, pasitikėti savo viršininkais ir vyresniaisiais, pasitikėti savimi, gerbti ir mylėti savo kalbą ir tikyba, gerbti savo ir svetimus dorus piliečius, niekad nesikrausti dorų žmonių, su priešais būti neperkalbamiems, išlaikyti paslaptis, gyviems nepasiduoti nelaisvėn, bet kautis iki paskutinio kraujo lašo. Tada... Lietuvos žemelė bus kapas priešams“.

4. **Patikimumo** norma laiduoja žmonių sąmonės ir elgesio pastovumą, dorumą. Ši norma pažeidžiama, kai nesilaikoma pažadų, elgiamasi nedrausmingai, gyvenama palaidai. Normą gina Dekalogo įsakymai: „Nepaleistuvauk“, „Negeisk savo artimo moters“, „Nesvetimoteriauk“. Jei šių įstatymų nesilaikoma, tai rodo, kad asmuo yra nepastovus, greitai pasiduoda egoizmui, erotikai, vaikosi malonumų.

*Juos nuslopinti gali dorovinės vertybės: ištikimybė, orumas, drausmingumas.*

Tada asmenybės elgesys darosi patikimas, prognozuojamas. Todėl ugdytojų uždavinys – formuoti ir stiprinti šias vertybes.

Šiandien pastebime, jog mūsų šeimų gyvenime vis labiau nyksta dorovinių vertybių pasaulis, nusitrina riba tarp leistino ir neleistino, tarp



gėrio ir blogio, net pati žmogaus gyvybė tampa nieko neverta. Tam turėjo įtakos tiek sovietmečiu stropiai diegta ateizmo ideologija, tiek dažnai neteisingai suvokiamo „vakarietiško“ vaikymasis, todėl pavojus mūsų šaionei, vykstant šiam psichologiniam karui, išauga šimteriopai. Tačiau Bažnyčia, mokykla ir kariuomenė privalo ir toliau likti tautą vienijančiomis jėgomis, kurios moko žmones eiti tiesos, meilės ir žmoniškumo keliu. Tokia šių institucijų istorinė misija.

**Ugdymo mokslas ir praktika turi remtis ugdytinio prigimtimi. Tik tinkamai atliekant pedagoginius veiksmus galima teisingai ugdyti. Ugdytojai turi puoselėti ugdytinių įgimtą teisingumo jausmą: saugoti, kad jie nesusidurtų su teisingumo pažeidimais, padėti suvokti, kas teisinga, o kas ne.**

## 1.4. Estetika ir ugdymas

**Estetika** (gr. *ais – thetike*) – savarankiška filosofijos mokslo šaka, kuri aiškina grožio prigimtį, esmę ir vertybes.

Grožis – kintanti sąvoka, kuri įvairiais amžiais buvo suprantama ir apibrėžiama skirtingai. Platonas, Augustinas (Augustinus), G. V. Hėgelis (Hegel), A. Šopenhaueris (Schopenhauer) teigė, kad gražu tai, kas patinka akiai, t. y. tobula materialinė forma. R. Šelingas (Schelling), H. Locė (Lotze) grožį išvelgia giliau: vertina objekto turinį, idėjas, vertybes. Š. Lalo, E. Diurkheimas (Durkheim) teigė, kad grožio standartus nustato visuomenė.

Nuo antikos laikų ugdymas siejamas su grožiu. Senovės Graikijoje buvo skelbiama *kalokathios* vertybė: graikų nuomone, grožis susijęs su dora taip, kaip siela ir kūnas. Todėl buvo rengiamos olimpiados, kurias graikai suvokė kaip treniruoto kūno ir darbštumo, tvirtos valios sintezę. Grožis, gėris ir tiesa graikams buvo svarbiausios siektinos ir ugdytinios dorybės.

Sutapatinti tiesos, gėrio ir grožio negalima, nes šių vertybių skirtinga prigimtis. Grožis yra savarankiška tikrovės apraška: jo esama visur – gamtoje, muzikinių tonų darnoje, įvairių rūšių mene, netgi žmonių tarpusavio santykiuose. Jis pajuntamas rega ir klausia. **Gražu tai, kas emociškai suvokiama kaip ideali reikšmė ar prasmė.**

Švelnūs žmonių santykiai, kilnūs ar altruistiški poelgiai taip pat gali sukelti estetinių jausmų. Tvarkinga, švari butis, skoningi drabužiai, gražus kūnas kelia pasigėrėjimą ir norą pačiam būti gražesniai.

*Grožio ugdymo proceso metu pagrindinis vaidmuo teikiamas informacijai.* Pojūčiai atspindi objektyvų vaizdą. Kai vaizdas pasiekia emocijų ir proto sferas, jis vertinamas. Informacija, kuri gaunama jį įvertinus, yra netiesioginė, sukelianti smagumo pojūtį, pasigėrėjimą. *Grožybės išgyvenimas turi didelę ugdomąją galią, nes apima žmogaus jausmus ir protą, įtikindamas jį savo vertybėmis.* Pavyzdžiui, kai Gedimino prospektu darnia greta žygiuoja kariai, jų tvarkinga rikiuotė, vienodos uniformos kelia aplinkinių pasigėrėjimą, juos apima pasididžiavimo savo šalies kariuomene jausmas.

Ugdant visi mokomieji dalykai, ypač literatūra, dailė, gimnastika, yra estetinių išgyvenimų šaltinis, tik reikia grožį mokėti ir mokyti pastebėti.

*Mokant ugdytinius pastebėti grožį nagrinėjamos estetiškos vertybės:*

- grožio objektas,
- subjektyvūs išgyvenimai,
- grožio kūrėjas.

Tiriama, kokie objekto elementai – tikslai, struktūra ar santykiai – lemia objektyvų kūrinio grožį. Kūrinyje tik tuomet visapusiškai išnagrinėjamas, kai turinys ir forma nagrinėjami kartu.

Grožio pajautos ugdymas gali itin veiksmingai ir sparčiai plėtoti asmenybės dvasines galias, skatinti išorinio ir vidinio grožio ilgesį ir poreikį.

## 1.5. Gyvenimo filosofija ir ugdymas

Daug edukologijos reiškinių aiškinami remiantis **gyvenimo filosofija, kuri yra integralus žmogaus gyvenimo pamatas.** Gyvenimo filosofijos pagrindas, anot L. Jovaišos, yra prigimties saviraiška, kuri vyksta visą žmogaus gyvenimą jam sąveikaujant su aplinka. Saviraiška – tai materialinių, kultūrinių ir dvasinių poreikių tenkinimas, bet svarbiausia – individualios dvasinės esmės spontaniška raiška materialioje ir dvasinėje tikrovėje (Jovaiša L., 2002). **Žmogus gyvena dėl to, kad yra gyvas, kad galėtų džiaugtis gyvenimu ir įgyvendinti savo tikslus.** (Tai artima egzistencialistiniam požiūriui į gyvenimą, kai gilinamasi į asmenybės esmę, jos būti šiame pasaulyje, jos santykius su būtimi ir nebūtimi.)

Žmogus yra gyvas, tačiau tai dar nereiškia, kad jis prasmingai gyvena. Norint prasmingai gyventi, reikia tapti savarankiškam, gebėti kelti tikslus, juos įgyvendinti ir t. t. Šių dalykų žmonėms tenka mokytis visą gyvenimą – nuo gimimo iki mirties.

Embriono egzistencija prasideda motinos iščiose. Todėl svarbus prenatalinis ugdymas, kurį lemia motinos fizinė ir dvasinė būseną. Kai kūdikis gimsta, jam reikia globos ir nuolatinės priežiūros. Nors vaikas silpnas, bet jau nuo pirmųjų dienų yra aktyvus ir spontaniškas. Aktyvumas skatina įveikti silpnumą, o spontaniškumas – veikti savaip, individualiai. Tobulėja vaiko pažintiniai ir praktiniai gebėjimai, plėtojasi jo vaizduotė, kūrybingumas, formuojasi charakteris. Tai pagrindiniai žmogaus prigimties veiksniai, kurie yra asmenybės raiškos gyvenime pagrindas.

Žmogus gyvena ir bręsta gamtoje, visuomenėje. Tai vadinama aplinka. Todėl gyvenimas – artima ir tolima jo ir artimiausios bei tolimiausios aplinkos sąveika. Kai sąveika nutrūksta, žmogus vegetuoja.

*Gyvenimą įprasmina trys dalykai: pažinimas, veikla ir bendravimas.* Kad gyvenimas būtų prasmingas, žmogui reikia mokytis, dirbti, kovoti, nuolatėti ir pralaimėti. Taip įgyjama gyvenimo patirties. *Sėkmingas gyvenimas garantuoja dvasinę pusiausvyrą ir gyvenimo pilnatvę.* Kuriant gyvenimą tenka kurti ir gyvenimo **prasmę**. Kas tai yra?

**Gyvenimo prasmė.** „Gyvenimo prasmė – integruota sąvoka, išreiškianti visų žmogaus gyvenimo ir veiklos aspektų, tarp jų – profesinės, socialinės bei politinės veiklos, šeimos gyvenimo, kryptingumą“ (Bitinas B., 2000, p. 81). Kiekvienas žmogus gyvenimo prasmę suvokia savaip, pagal tai, kaip suvokia save. Vieniems gyvenimo prasmė yra turtai, kitiems – garbė, malonumai, sveikata, dar kitiems – sąžiningai atliekamos pareigos, aukojimasis kitų labui. Atsakymas slypi žmogaus *prigimtyje*: ji veržiasi bręsti, tobulėti, siekti ko nors aukštesnio, įgyvendinti tikslus ir vėl kelti naujus. Kartais žmogaus veržimasis sutrikdo nesėkmė. Jo gyvenime atsiranda nedarnos, kurią tenka įveikti, kad vėl galima būtų siekti naujų tikslų.

**Gyvenimo tikslas.** Gyvenimo prasmė yra susijusi su gyvenimo **tikslu**. *Tikslas gali tapti idealu, kurį sušildo emocijos ir vaizduotė.* Jei siekiant idealo patiriama nesėkmių, žmogus savo būtį ima suvokti pesimistiškai. Klaidos nemenkina asmenybės, jos turėtų ją užgrūdinti. Tačiau labai svarbu suvokti savo klaidas ir mokytis jų išvengti. Toks žmogaus tobulėjimo kelias.

Tikrai vertingas gyvenimo tikslas, kai žmogus dirba ne tik sau, bet ir savo šeimai, tautai, visuomenei. Tai prasminga, nes giminė gyvuoja šimtmečius, o tauta – tūkstantmečius. Gyventi ne tik sau, bet ir valstybei – tai pranokti save ir užkopti į viešumos aukštumas, kur žmogus vertinamas ir teisiamas pagal tai, kiek ir ką jis padarė visuomenės labui. Tai atsakingas išpareigojimas. Pavyzdžiui, *kario išpareigojimas valstybei ir jos žmonėms – pasiryžimas ginti savo žemę, tautą ir valstybę*. Todėl kiekvieno profesinės tarnybos kario gyvenimo tikslas turėtų būti gerai pasirengti ginti Tėvynę.

**Gyvenimo vertybės – gyvenimo prasmės turinys.** Gyvenimą įprasmina atsakomybė: kiekvienas individas atsako už save, savo artimuosius ir visuomenę. Kita vertus, kiekvieną poelgį tenka vertinti – yra atsakomybė sau, artimiesiems, visuomenei. *Gyvenimo prasmę nusako aukščiausioji vertybė, kurią žmogus pasirenka ir kuriai tarnauja*. Pagal gyvenimo sritis susiformuoja ir atitinkamos žmogaus vertybinės orientacijos, lemiančios žmogaus gyvenseną, mąstyseną, jauseną. Jų visumą galima pavadinti **gyvenimo forma**. Tai vidinė struktūra, skatinanti ją veikti.

Žmogaus gyvenimo formą gali lemti šios **vertybės**:

- *Prigimtinės* – veiklumas, savarankiškumas, parama, gebėjimas įveikti silpnumą.

- *Egzistencinės* – orientacija, biologinės vertybės, pusiausvyra.
- *Ekonominės* – vertinimas, numatymas, iniciatyva, nauda.
- *Socialinės* – teisingumas, atjauta, pakantumas, politinės vertybės.
- *Kultūrinės* – tiesa, grožis, gėris, tautiškumas.
- *Psichinės* – žinojimas, sėkmė, tvirtumas.
- *Dvasinės* – santykių tyrumas, santūrumas, darna.

Žmogus imamas orientuoti, rengti gyvenimui, dar vaikystėje. Žaidimas – gyvenimo imitacija, nors vaikas jaučiasi gyvenęs tikrą gyvenimą. Tačiau vaikystė nėra tikrasis gyvenimas, nes vaikas daro tai, ko išmoksta iš suaugusiųjų. Troškimas savarankiškai gyventi išsižiebja paauglystėje, o įgauna jėgos jaunystėje. Jaunystę lydi pažinimas ir meilės aistra, tačiau atsakomybė už profesinį darbą ir savo ateitį dar menka. Maždaug 20 metų žmogus rengiasi visavertei būčiai.

**Kaip galima padėti pasirengti gyvenimui?**

- *Ugdytinius jau vaikystėje reikia pratinti rūpintis savo sveikata, tiek fizi-*

*ne, tiek psichine, laikytis higienos, etiketo reikalavimų, formuoti jų dorovinius įpročius.* Formuojant dorovinius įpročius labai svarbu saugoti nuo blogų pavyzdžių. Blogiui itin sunkiai atsispiria neturintis patirties žmogus, o kai jį demonstruoja autoritetingi suaugusieji, toks pavyzdys labai veikia, ir jaunuolis pradeda smukti. Suaugusieji turėtų mokėti įtakingamai kritikuoti blogį.

- *Jaunuoliui reikia skatinti įgyti kompetencijos.* Turėti aukštą profesionalo kvalifikaciją – gero gyvenimo pagrindas. Būtina formuoti jaunuolių sampratą, kad nėra lengvo darbo. Tik kruopščiai dirbant kylama socialinės karjeros laiptais. Net ir labai sunkiai siekiant vienos ar kitos veiklos aukštumų kartais tenka persikvalifikuoti.

- *Jaunuomenę reikia pratinti būti savarankiška ir atsakinga.* Savarankiškumo pamatas – asmens laisvė, kai galima rinktis darbą ar tinginystę, darną ar chaosą, išsilavinimą ar nemokšišumą. Šiuo atveju *ugdymo tikslas – padėti jaunuoliui susikurti teisingus atrankos kriterijus.*

Ar teisingai pasirinktas vienas ar kitas kelias, parodo pats gyvenimas. Teisingiausi sprendimai priimami pačiam individui aktyviai dalyvaujant socialiniame gyvenime, remiantis literatūra, kita informacija, atsižvelgiant į kitų nuomones.

Kai gerai orientuojamasi pasaulyje, atsiranda perspektyva laisvai ir išmintingai gyventi. Tačiau ši orientacija nelengvai įgyjama. Dėl per didelio informacijos kiekio, per ilgai mokantis, per mažai turint praktikos, gali būti sunku teisingai orientuotis. Todėl *labai svarbios tampa refleksijos: apmąstyti, koks buvau, koks esu, koks norėčiau būti.* Jos padeda rasti pusiausvyrą tarp gėrio ir blogio, apibūdina dorovinį „aš“. Taip formuojasi savimonė. Refleksijos leidžia suvokti ryšius su pasauliu ir juos keisti. Šiuo požiūriu kiekvienam žmogui svarbu:

- norai ir siekimai (kas skatina norus, kokie yra veiklos motyvai);
- objektyviai vertinti fizinius ir protinius sugebėjimus;
- derinti protą ir jausmus, norą ir valią;
- saviaukla ir kt.

Saviaukla prasideda nuo savikritikos ir neigiamų savybių išsiaiškinimo. Po to sudaroma saviauklos programa, kuri įgyvendinama atkakliai kovojant su savo ydomis ir silpnybėmis. Tenka save peikti, įtikinėti ir girti. Taigi persiauklėjimas yra tarsi naujos asmenybės gimimas. Pavyz-

džiui, kariūnams rengiantis karininko profesijai, ugdant vado charakterį, tobulinant vadybinius įgūdžius, stiprinant valią ir fizinį pasirengimą, tenka imtis saviauklos. Visą tarnybos kariuomenėje laiką saviaukla padeda šiuos įgūdžius tobulinti.

• Ugdytojai turi mokėti organizuoti saviauklą, kuri tobulina jaunuo-  
menę ir skatina ją pozityviai kokybiškai keistis.

## Literatūra

1. Anzenbacher A. (1998). Etikos įvadas. Vilnius: Aidai, 291 p.
2. \*Bitinas B. (2000). Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija, 247 p.
3. \*Brauner Ch. J., Burns H. W. (1995). Problems in education and phylosophy. London.
4. \*Gutek G. L. (1988). Philosophical and ideological perspectives on education. New Jersey, p. 323.
5. Jonuška V. (1995 ). Filosofijos pradmenys. Vilnius: „Litimo“ leidykla, 143 p.
6. \*Jovaiša L. (2002). Edukologijos įvadas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 226 p.
7. Jovaiša L. (1998). Apie mūsų būtį / Jaunimui. Vilnius: Agora, 94 p.
8. Kierkegaard S. (2000). Filosofiniai trupiniai, arba Truptis filosofijos. Vilnius: Aidai, 165 p.
9. \*McLaughlin T. H. (1997). Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė. Kaunas: Technologija, 279 p.
10. Noddings N. (1995). Phylosophy of Education. Oxford, p. 267.
11. \*Ozmon H. A., Craver S. M. (1996). Filosofiniai ugdymo pagrindai. Vilnius: Leidybos centras, 467 p.
12. Šalkauskis S. (1992). Rinktiniai raštai. I knyga. Vilnius: Leidybos centras, 439 p.
13. Žmogaus dvasinis pasaulis (1996). Kaunas: Technologija, 245 p.
14. Vaišvila A. (1994). Filosofinė žmogaus samprata ir ugdymo idealas // Filosofija. Sociologija, Nr. 12.

## 2. SOCIALINIAI IR KULTŪRINIAI UGDYMO VEIKSNIAI

### 2.1. Žmogaus ugdymas bendruomenėje

Ugdyti – tai rengti žmogų gyvenimui bendruomenėje. Žmogaus prasmingo gyvenimo terpė – *bendrija*, sąveikaujanti su individu keičiantis informacija ir koordinuojant veiksmus. Ta bendrija – sociumas (lot. *socius* – bendrininkas, draugas, talkininkas). Į bendrijas žmones sujungia mokykla, šeima, draugijos, religinės bendruomenės, partijos, tauta, valstybė. Taip susikuria mikro- ir makrosociumas.

*Žmonės buriasi į bendrijas įvairiais pagrindais.* Vienas svarbiausiųjų – *kalba*. Kalbant perteikiama informacija, reikalinga pavienių asmenų ar grupių tarpusavio ryšiams užmegzti. Kalba ne tik bendravimo priemonė, bet ir politinių, socialinių, ekonominių santykių reguliavimo instrumentas. Ji taip pat ir dvasinių vertybių, orientuojančių žmogų į transcendentinių tiesos, gėrio, grožio pasaulį, ugdytoja.

Mažiausia bendruomenė – šeima. *Šeima parengia vaiką svarbiausiam uždaviniui – būti žmogumi tarp žmonių.* Ji mažiausia sociumo dalis, regeneruojanti tautą ir žmoniją. Šeima susideda iš daugelio šeimų ir giminių. Jų atpažinimo kriterijai – kalba, papročiai, tradicijos, kultūra, istorija.

Kad bet kuri bendrija sėkmingai gyvuotų, reikalinga santarvė. Tautos politinės, ekonominės, kultūrinės, religinės santarvės svarbiausioji sąlyga – demokratiški santykiai.

Ugdymo tikslas – rengti žmogų gyventi bendruomenėje, todėl:

- ugdytojai turi mokyti jaunuomenę gyventi demokratijos ir rinkos ekonomikos sąlygomis;

- ugdytiniai taip pat turi orientuotis į tautines vertybes, amžius kurtas ir įtvirtintas kovojant dėl tautos ir valstybės išlikimo.

Lietuvių tautos nuo seno pripažįstama vertybė – *darbštumas* tapo kiekvieno žmogaus vertės matu. Darbštumas amžiams bėgant įgijo socialinę prasmę. Tinginys Lietuvoje visada buvo peikiamas. Laisvą žmogų džiugina darbas, todėl jis tapo ne tik egzistenciniu poreikiu, bet ir dvasine vertybe.

Ilgus šimtmečius lietuvių tautos siekis buvo *Laisvė*. Laisvė visada siejama su teisingumu. *Tiesa ir teisingumas* – amžinas kiekvieno doro lietuvių siekis. Lietuvoje amžius kurta bendruomenė įgijo neįkainojamą vertybę – *dvasingumą*. Pagonio lietuvių santykiai su kosmosu, gamta, paukščiais ir gėlėmis paženklintas dvasingumo, kuris stiprino *tautiškumą* – ištikimybę savo kalbai, papročiams, Tėvynei.

## 2.2. Kultūra ir ugdymo turinys

**Kultūra – žmogaus sukurtų materialinių ir dvasinių gėrybių visuma.** Tai bet koks žmonių ar gamtos pertvarkymo pagal vertingą idėją rezultatas. **Kultūros rezultatai – materialinės ir dvasinės gėrybės: mokslas, menas, technika, papročiai. Kultūra visada lemia ugdymo turinį.**

Šiuolaikinė dvasinė kultūra atsilieka nuo materialinės kultūros. Pastarąjį šimtmetį žmonija sparčiai kuria sau patogesnę, lengvesnę gyvenimą. Šių dienų pragmatiškas žmogus dvasinius reikalus nustūmė į šalį: jais rūpinamasi tik tiek, kiek tai užtikrina jo komfortą ir laisvę. Atsiranda poreikis saugoti jaunimą ir suaugusius visuomenės narius nuo dvasinio nuosmukio. Todėl dvasinė žmogaus plėtra, kultūrinimas turi tapti vienu svarbiausių ugdymo tikslų.

Pagrindinės kultūros sritys: mokslas ir menas; technika; moralė ir papročiai; religija ir dvasingumas. Pedagogika ir edukologija priklauso mokslų, kurių objektas yra ugdymas, sistemai.

**Ugdymo perspektyva – ugdyti įgimtą žmogaus poreikį žinoti, visą gyvenimą dirbti ir kurti.** Tobulėjimas suprantamas kaip žmogaus prigimtinių fizinių ir dvasinių galių, saviraiškos stiprėjimas.



Tobulinimo *technologijos* – ugdymo proceso aprūpinimas ugdymo priemonėmis ir jų taikymas praktiškai. Tai perspektyvi materialinės kultūros sritis.

*Technika* – puikus žmogaus pagalbininkas. Ji kuriama ir tobulinama siekiant palengvinti gyvenimą ir buitį. *Reikia techninę pažangą palenkti dvasiniams poreikiams tenkinti*. Jau šiandien Lietuvoje ir pasaulyje aktualios ekologijos problemos: gamtos užterštumas ir naujų ligų grėsmė. Kiekvienas Lietuvos pilietis turėtų rūpintis, kad nuolat mažėtų pavojus aplinkai ir žmogui.

*Materialinė kultūra klestės, jeigu jai vadovaus kvalifikuoti ir gabūs specialistai*. Todėl būtina tobulinti švietimo sistemą, kad ji galėtų rengti darbuotojus, kurie sugebėtų dirbti rinkos ekonomikos sąlygomis. Lietuvos ugdymo institucijoms šiandien iškilė nelengva problema – poreikis tobulinti pačią švietimo sistemą ir taip prisidėti prie šalies kultūros plėtros.

**Švietimo politika turi užtikrinti permanentinį diferencijuotą jauniosios kartos ir suaugusiųjų ugdymą pagal jų norus ir gebėjimus, nuolat stiprinti ugdytinių jėgas, didinti jų savarankiškumą, skatinti kūrybingumą.**

*Švietimas ir politika* visada buvo glaudžiai susiję. Tiek Platonas, tiek J. F. Herbartas švietimą laikė politikos įrankiu, nes, jų nuomone, kaip tik ugdymo institucijos rengia būsimuosius valstybės piliečius, valstybės politikos vykdytojus. Remiantis tokia politikos ir ugdymo samprata totalitarinėje Sovietų Sąjungoje buvo ugdomi valstybinės politikos tarnai, todėl nukentėjo laisvos, aktyvios, kūrybingos asmenybės ugdymas. Šiandien posovietiniuose kraštuose gerai matomi tokios politikos padariniai: vyresnioji karta – lojalūs vykdytojai, nekūrybingi ir neiniciatyvūs.

Valstybės politika yra ir bus demokratiška, jeigu padės bendruomenei tenkinti kultūros (švietimo) poreikius. **Efektyviai jaunimą ir suaugusiuosius įmanoma ugdyti tik atlikus esminę ugdymo turinio ir metodų pertvarką.**

- Reikia aprūpinti švietimo institucijas moderniomis mokomosiomis priemonėmis, pirmiausia – kompiuteriais. Nors jau parengta nemažai vadovėlių, kurių turinys orientuojasi į demokratinių Europos ir kitų šalių patirtį, vis dėlto dar daug pastangų prireiks rengiant originalius

lietuviškus vadovėlius. Juose plėtojamos tautinės ir patriotinės idėjos neturi ištirpti visuotinės globalizacijos kontekste.

- Ugdytinius kultūrinti (prusinti) neįmanoma, jei socialinės aplinkos moralė bus žema. Moralė – visuomenės dorovės rodiklis. Tik moralioje aplinkoje formuojasi dorovinga asmenybė. Dažnai dorai gyventi sunku. Elgtis dorovingai ugdytiniui gali padėti nuolat ugdytojų stiprinamas tikėjimas. Dorovės normos – tai Dievo valia, kuri saugo žmoniją nuo pražūties.

### 2.3. Religija ir ugdymas

**Religija – konservatyviausias kultūros reiškiny.** Daugelį amžių nesikeičia tikėjimo tiesos. Pastarąjį šimtmetį itin sparčiai plėtojosi ateistinė mintis, todėl teologai, religijų istorikai ir filosofai pradėjo keisti kai kurių religijos tiesų sampratą, ėmė kitaip jas interpretuoti, naujai aiškinti. Atsirado religijų ir bažnyčių vidinių prieštaravimų. Ateizmas atmeta religiją kaip sąmonės formą, priešingą mokslui ir socialinei pažangai. Tačiau ar teisingi šie ateizmo ideologų teiginiai?

Tikinčiam žmogui religijos tiesos svarbesnės už mokslo tiesas. Ko nepajėgia išaiškinti mokslas, išaiškina religija. Todėl daugeliui atrodo, kad religija ir mokslas vienas kitą papildo. Religija visada buvo dvasinio gyvenimo ir dvasinės kultūros elementas. Ji sudaro svarbią bendrosios visuomenės kultūros dalį, kuri yra dvasingumą ugdanti, mobilizuojanti, išlaisvinanti jėga.

Daugiausia tikinčiųjų išpažįsta krikščionybę. Šiandien pasaulyje yra apie 1,5 milijardo krikščionių, iš jų 800 milijonų – katalikai. Norint suprasti krikščioniškojo ugdymo vertybes, reikia gilintis į fundamentaliuosius krikščioniškojo ugdymo teiginius, kylančius iš Evangelijoje aprašyto Jėzaus Nazariečio gyvenimo, jo darbų ir tikėjimo.

Evangelijoje pagal Joną istorinė asmenybė Jėzus Nazarietis skelbiamas visybine, pasaulį tveriančia Būtimi. Jis – Dievas ir Žmogus, Dievo Sūnus, kuris teikia žmonėms šviesą, žinias apie tai, kaip gyventi ir nemirti, kuris byloja Dievo vardu. Jėzus apreiškė Dievą–Meilę. Kad pelnytum Meilę, reikia tik vieno dalyko – mylėti vienas kitą. Pats Jėzus yra ir Dievas, ir žmogus, dvasia ir materija, Meilė ir Tiesa. Dvasia – tai žodis, kurio forma – garsas, o turinys – mintis.

Jėzaus Nazariečio mokymas reguliuoja žmonių tarpusavio, kartu ir visos visuomenės narių santykius, taip pat apima jų santykius su valstybe. **Krikščionybė žmonių lygybės principu grindžia socialinio teisingumo sampratą.** Jei Dievui visi žmonės lygūs, tai ir valstybei bei visuomenei jie taip pat turi būti lygūs. **Dievas yra Tiesa, todėl jis reikalauja įgyvendinti teisingumą.** Teisingo gyvenimo pagrindas – pagalba skurstantiems, nelaimingiems žmonėms. Todėl žmonių santykiai saistomi dorovės normų – 10 Dievo įsakymų, Dekalogo.

Bendriausias krikščionybės moralinis principas – **Meilė**. Kristus laikomas meilės pavyzdžiu, nes jis iš meilės žmonėms, kad jie būtų išgelbėti, atpirkus jų nuodėmes, ėjo mirti ant kryžiaus. Todėl Meilė – didžiausia dieviškoji vertybė, tas matas, pagal kurį, atėjus pasaulio pabaigai, per visuotinę teismą, bus įvertintas kiekvienas žmogus. Tik mylintieji gaus palaimingą amžinąjį gyvenimą Dangaus karalystėje. Todėl Jėzaus misija – išgelbėti žmoniją nuo blogio ir sukurti laimingą gyvenimą Žemėje. Tai pasiekti galima, jei žmonės tikės jo mokymu, mylės vienas kitą ir darys gerus darbus. Jis skelbė visuotinę meilę.

Kryžiaus kultas – tai krikščionių šauksmas gelbėtis darant gerus darbus. Kas tą šauksmą išgirsta, tampa Jėzaus mokiniu. **Jėzus ir Bažnyčia ragina atsiverti Meilei, Tiesai ir Šviesai, kad būtų išgelbėtas pasaulis.** Jis taip pat ragina atsiversti tuos, kurie gyvena ne pagal meilės įsakymą. Atgaila – grįžimas prie Dievo meilės, kuri tobulina žmoniją.

Žmogus, stengdamasis mylėti kitus žmones, „nukryžiuoja“ savo egoizmą. Nesavanaudiškos meilės pavyzdys – tėvų meilė savo vaikui. Jie pasiryžę paaukoti savo sveikatą, siekius ir svajones, jei tik vaikui ko nors trūksta. Vaiko santykiai su tėvais primena Jėzaus santykius su savo tėvu, kurių pagrindas – paklusnumas.

Tėvų ir pedagogų meilė iš esmės nesiskiria, tik pedagogų meilė daugiau dvasinė, nes ji peržengia buities rūpesčius, išiliedama į aukštesnę dvasinę kultūros sritį – mokslą, meną. Todėl *mokytojo asmenybė turėtų atsiverti mokiniams kaip dvasingo žmogaus meilė. Kaip to pasiekti?*

- *Reikia pažinti jaunuolio prigimtį – jo stipriąsias ir silpnąsias puses;*
- *padėti ugdytiniui įveikti sunkumus siekiant dvasinės kultūros brandos;*
- *būti jauno žmogaus likimo vadovu, nes tai – krikščioniškosios pedagogikos esmė.*

Kai jaunuolis atsiveria Dievo meilei, nelieka vietos egoizmui, pykčiui, pavydui, nežmoniškumui. Tačiau ir tikintieji neišvengia nedarnos, pykčio, ginčų. Ką tai reiškia? Gal meilė, kaip darnos veiksnys, yra labai silpna?

Ne, visos gyvos būtybės Žemėje gali peržengti darnos ribas ir patekti į chaosą, nes neištengia išvengti prieštaravimų. Joms dėl to nėra geriau, todėl ilgimasi harmonijos. Vadinasi, ir per konfliktus siekiama darnos. Tai amžinas žmonijos siekis. Nukrypimas nuo normos suprantamas kaip blogis. **Darna ir blogis yra ne priešingos, bet viena kitą papildančios kategorijos.** Nukrypimus lemia aplinka, kurioje asmenybė formuojasi. Ta aplinka – šeima, mokykla, referentinė grupė. Ją paprastai reguliuoja darnos ar nedarnos procesai. Aplinka ugdo žmogų ir skatina apsispręsti, laikytis fizinio ir dvasinio gyvenimo normų ar paklusti nedarnai.

Be šeimos, socializacijos vyksmui didelę reikšmę turi religija. Sovietmečiu religijos įtaka visuomenei, kartu ir socializacijos procesui, mažėjo. Tačiau suirus SSRS ir atkūrus nepriklausomybę, religija šioje srityje vėl vaidina svarbų vaidmenį.

*Kario socializacijos laikotarpiu daug dėmesio turi būti skiriama sielovadai. Jos funkcijos:*

- *vertybinis orientavimas* – stengiamasi suformuoti atitinkamą tikėjimą, teigiama požiūrį į religijos, pilietines visuomenės vertybes;
- *elgesio reguliavimas* – vykstant masinėms religinėms apeigoms propaguojamas religines ir visuomenės doro elgesio normas atitinkantis elgesys;
- *gailestingumo funkcija* – realizuojama įvairiomis gailestingumo ir labdaringos veiklos formomis tiek pačioje organizacijoje, tiek ir už jos ribų;
- *kompensacinė funkcija* – harmonizuojamas tikinčiųjų pasaulis, padedama jiems suvokti savo problemas, ugdoma dvasinė atspara įvairiems dvasiniams sukrėtimams ir nemalonumams;
- *ugdomoji funkcija* – tai žmogaus religinis ugdymas, grindžiamas humanizmo dvasia.

Reikia atminti, kad *dorovė – ilgo dorovinio ugdytojo ir ugdytinio dialogo vaisius.* Ugdymas – visada dialogas, keitimosi vertybine informacija procesas. Tik gaila, kad nei bendrojo lavinimo, nei aukštosiose mokyklose

šio susikalbėjimo meno nemokoma. Šiandien ugdytojai dažniausia apsiriboja draudimais.

- Ugdymas grindžiamas prigimties pradmenų plėtote. Negalima daryti nieko, kas viršytų žmogaus jėgas arba neišnaudotų jo galimybių. Tai harmoningo fizinio ir dvasinio vystymosi prielaida.

- Ugdymas turi stiprinti dvasią. Žmonija per amžius kūrė vertybes, kurių žmonės turi siekti, kad išgalėtų darna. Tos vertybės – Darna, Tiesa, Teisingumas, Patikimumas.

## Literatūra

1. \*Jovaiša L. (2002). Edukologijos įvadas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 226 p.

2. \*Jovaiša L. (1997). Krikščionio ugdymo prielaidos ir metodas // Lietuvos edukologija. Vilnius, p. 123–129.

3. Kučinskas V., Kučinskienė R. (2000). Socialinis darbas švietimo sistemoje. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 203 p.

4. Leliūgienė I., Bačėnienė E. (1998). Ugdymas mikroaplinkoje ir mikroaplinkai // Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui. Kaunas: Technologija, p. 444–449.

5. \*Maceina A. (1976). Religijos filosofija. 1 d. Putnam.

6. Matulionis A. (2002). Sociologija. Vilnius: Homo libes, 197 p.

7. \*Religijos pedagogika. T. 1, 2, 3 (1996). Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla.

8. Retzinger J. (1991). Krikščionybės įvadas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 222 p.

9. \*Starfeldt E., Mathiaseu Ch. R. (1999). Pedagogika ir demokratija. Vilnius: Aidai, 142 p.

10. \*Šalkauskis S. (1927–1932). Visuomeninis auklėjimas. Kaunas: „Raidės“ spaustuvė, 198 p.

11. Trimakas K. A. (1998). Tikint bręsti. Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla. 370 p.

12. Žmogaus dvasinis pasaulis (1996). Kaunas: Technologija, 245 p.

### 3. PSICHOLOGINĖ UGDYMO PARADIGMA: ASMENYBĖS RAIDA IR UGDYMAS

Ugdymo moksle ypatinga reikšmė teikiama gyvenimo psichologijai ir psichologinei diagnostikai. Ugdant itin svarbu gerai išmanyti psichologijos dėsnius, atsižvelgti į asmenų amžiaus ypatybes ir individualiąsias savybes, kurias būtina nuodugniai iširti. Šiuos dalykus derėtų išsamiau aptarti.

Žmogaus gyvenimas keičiasi: vyksta fizinio, psichinio ir socialinio brandimo procesas. *Raida ir keitimasis itin ryškūs vaikystėje, paauglystėje ir jaunystėje.* Tada ypač sparčiai vyksta kiekybiniai ir kokybiniai įgimtų ir įgyjamų savybių pokyčiai. Augant ir bręstant formuojasi asmenybė.

Šeima, ikimokyklinės ugdymo įstaigos, mokykla, kariuomenė – tai visuomenės pagalba individui įgyvendinant vystymosi uždavinius. Ugdymas turi skatinti kiekvienos asmenybės raidą, padėti reikštis ir atsiskleisti individualybei.

Visų pripažįstama, kad be veiklos asmenybės raida beveik neįmanoma. Todėl ypatingą dėmesį reikia skirti ugdytinių įvairios veiklos ir jų gyvenimo organizavimui, visokeriopai jų aktyvumo ir savarankiškumo plėtrai. Žodžio poveikis gana dažnai nėra veiksmingas. Įvairi veikla padeda greičiau įgyti gyvenimo patirties, moko siekti asmeninės laimės, derinant tai su pareiga tautai, Tėvynei, žmonijai.

Žmogaus raidos mokslinių tyrimų ištakos – antikos filosofų ir pedagogų darbai. Aristotelis pirmasis pateikė amžiaus periodizacijos lentelę.

Jo teoriją apie asmenybės psichinę raidą vykstant ugdymo procesui toliau plėtojo J. A. Komenskis, Ž. Ž. Ruso, vėliau R. Šteineris (Steiner). Ši problema naujausiais laikais tapo psichologų prerogatyva.

Susipažinkime su bendriausia psichikos raidos periodizacija, patvirtinta 1965 m. psichologų simpoziume (19 pav., Gučas A., 1981).

Trukmė	Tarpsnio pavadinimas	Vyrai	Moterys
10 dienų–1 m.	Kūdikystė		
1–3 m.	Ankstyvoji vaikystė		
4–7 m.	Pirmoji vaikystė		
	Antroji vaikystė	8–12 m.	8–11 m.
	Paauglystė	13–16 m.	12–15 m.
	Jaunystė	17–21 m.	16–20 m.
	Pirmasis brandos tarpsnis	22–35 m.	21–35 m.
	Antrasis brandos tarpsnis	36–60 m.	36–56 m.
	Pagyvenusio amžiaus tarpsnis	61–74 m.	56–74 m.
	Senatvė	75–90 m.	75–90 m.
	Ilgamžystė	90 m. ir daugiau	90 m. ir daugiau

19 pav. Amžiaus tarpniai

Psichologas J. Černius pateikia kitokią amžiaus periodizaciją:

- **Ikimokyklinis amžius – iki 6 metų.**
- **Vidurinė vaikystė – 6–12 metų.**
- **Paauglystė – 12–18 metų.**
- **Jauni suaugusieji – 18–35 metų.**
- **Viduramžiai (vidutinio amžiaus) suaugusieji – 35–65 metų.**
- **Pagyvenę suaugusieji – daugiau nei 65 metų (1992).**

R. J. Havighurstas (Havighurst, 1948) nusako vystymąsi kaip gyvenimo uždavinių sprendimą. S. Froidas kreipė dėmesį į biologinius (Freud, 1964), o E. Eriksonas – į visuomeninius veiksnius (Erikson, 1963). Anot E. Eriksono, žmogaus gyvenimas yra gyvenimo krizių sprendimas. Jis išvelgia 8 krizes, kurias reikia pozityviai išspręsti, kad gyvenimas sėkmingai klostytųsi:

- **I krizė (12–18 mėn.) – susikuriamas įsitikinimas, kad pasaulyje gera gyventi.**
- **II krizė (1,5– 3m.) – autonomijos krizė.**
- **III krizė (3–6 m.) – iniciatyvos ir kaltės krizė.**
- **IV krizė (6–11 m.) – Ego tapatybės krizė.**
- **V krizė (11–18 m.) – paauglystės krizė.**
- **VI krizė (18–35 m.) – intymumo ir izoliacijos krizė.**
- **VII krizė (35–65 m.) – viduramžio krizė – kūrybingumo ir uždarumo, stagnacijos krizė.**
- **VIII krizė (po 65 m.) – integruotos darnos arba desperacijos krizė (1963).**

Tyrimai rodo, kad žmonės per visą savo gyvenimą išgyvena bent vieną psichologinę krizę.

B. Blumas (Bloom, 1964) išskiria asmenybės vystymosi jautriausius periodus, t. y. intelekto pagreitėjusio vystymosi tarpsnius:

**nuo gimimo iki 3 metų** – regimojo suvokimo jautrusis periodas;

**nuo 2 iki 5 metų** – išmokstama kalbos;

**iki 4 metų** – vystosi jutimai ir intensyvėja protinė veikla;

**nuo 5 iki 7 metų** – ypač sparčiai tobulėja klausa;

**nuo 14 iki 20 metų** – tobulėja matematiniai sugebėjimai.

Intelektas sėkmingai ugdomas **mokytiniais momentais**. Kai fiziškai individas tam yra subrendęs, visuomenė reikalauja, o individas yra pasi-



rengęs atlikti tam tikrą užduotį – tai ir yra mokytinasis momentas. Mokyamosi rezultatai bus prasti, jei pradedama mokyti prieš šį momentą, ir labai geri, jei mokoma mokytinu momentu.

Pažvelkime į žmogaus raidą (vystymąsi) remdamiesi V. Černiaus amžiaus periodizacija ir jo požiūriu į uždavinius bei problemas, kylančias žmogaus gyvenime nurodytais amžiaus tarpsniais (1992).

### 3.1. Ikimokyklinio amžiaus vaikų vystymasis

Čia trumpai apibūdinami ikimokyklinio amžiaus vaiko vystymosi ir ugdymo uždaviniai.

Ugdymo ir ugdymosi uždaviniai yra šie:

- **Mokytis bendrauti, vaikščioti ir jaustis saugiam.**

Naujagimis, dar būdamas motinos iščiose, girdi garsus, todėl vos gimęs jau po 3 dienų pradeda skirti motinos balsą. Jis gerai girdi. Maždaug po 2 mėnesių pradeda skirti ir gimtosios kalbos intonacijas: jos jam tampa mielesnės už svetimų kalbų garsus, kuriuos girdi per radiją ar televizorių. Kūdikio patyrimas pradedamas kaupiti prieš kelis mėnesius iki jam gimstant, kai dauguma tėvų dar nesuvokia, kad jau vyksta jo pirminio mokymosi procesas, kad jis į daug ką reaguoja. Todėl tėvams dabar kaip tik laikas juo domėtis, nes tai jau yra sparčiai besiformuojantis vaikas, kurio gimimas kasdien artėja. Motinos netinkamo elgesio padariniai labiausiai išryškėja, kai kūdikiai gimsta su alkoholizmo ar imuniteto deficito (AIDS) sindromais. Tokiais atvejais normali raida sutrinka.

Iki 2 mėnesių vaiko akių raumenys prastai išsivystę, todėl jis silpnai mato – tik bendrus kontūrus 1 metro atstumu. 2 mėnesių kūdikiai pradeda ryškiau matyti daiktus trimatėje erdvėje. Nuo šiol jie pradeda ir šypsotis. Iš pradžių kopijuoja grimasą, vėliau ima sąmoningai šypsotis, nes patiria, kad tuomet su jais mieliau bendraujama.

Naujagimiai daug verkia. Verkia, kai yra alkani, verkia, kai su jais nebendraujama. Pagal verksmą jau galima skirti, ko vaikui reikia.

*Iki 1 metų vaikas turi labai daug ko išmokti, kad galėtų atsistoti ant kojų ir pradėti kalbėti. Kol vaikai nėra biologiškai subrendę, jų išmokyti vaikščioti nepavyksta. 6–15 mėnesių vaikai jau pajėgūs su suaugusiųjų pagalba ir jiems skatinant pradėti vaikščioti.*

Per pirmuosius 2 metus vaikas itin sparčiai vystosi fiziškai (panašiai suaktyvėja vystymasis paauglystės metais), todėl suaugusieji, tai žinodami, turėtų sudaryti tam kiek galint palankesnes sąlygas.

Jau pirmaisiais gyvenimo metais vaikas turi įveikti **I krizę (12–18 mėn.), kai susikuriamas įsitikinimas, kad pasaulyje gera gyventi.**

Vaikas pradeda suvokti, kad ne visada gera šiame pasaulyje. Kartais jam šalta, nes jis šlapias, kartais jis nori valgyti, bet jam neduoda, kartais jam nuobodu, kai jis vienas ir jam stinga dėmesio. Todėl pirmaisiais metais itin svarbūs motinos ir vaiko santykiai – ne tiek svarbu, kiek yra tų kontaktų, kiek jų kokybė. Reikia ne tik kūdikį pamaitinti, bet ir apglėbti, svarbi motinos raminanti šiluma, jos šypsena, jos kalba. Pasitikėjimas leidžia motiną išleisti iš akių, nes ji yra tapusi ne tik matomu, išoriniu, bet ir vidiniu jo ramsčiu.

*Pradinis vaiko prisirišimas prie motinos turi labai didelę reikšmę (ypač nuo 3 iki 7 mėn.), nes nuo to priklauso vėlesnių ryšių stiprumas. Emociniam motinos ir vaiko ryšiui neužsimezgas ar nesustiprėjus per pirmuosius trejus jo gyvenimo metus, vėlesnė vaiko ateitis parodys, kad jis nesugeba užmegzti pastovių ryšių ir dalytis džiaugsmu bei skausmu su kitais. Mes matome, kad šiais laikais yra nemažai žmonių, kurie neturi tikrų draugų arba nesugeba sukurti tvirtos šeimos, todėl negalima paviršutiniškai žiūrėti į tėvų ir vaiko santykius, besiklostančius pirmaisiais jo gyvenimo metais. Gera gyvenimo pradžia – sveiki genai ir stiprus ryšys su motina ir tėvu.*

• **Išmokti kalbėti.**

Tai reiškia tarti prasmingus garsus. Atrodo, kad kūdikis tam yra subrandęs dar gerokai prieš tai, kai pradeda kalbėti. Jau 2,5 mėnesių vaikas stengiasi atlikti judesius, panašius į tuos, kurie atliekami tariant kalbos garsus. Jie lavėja kūdikiui žaidžiant. Žaisti jis pradeda trečią mėnesį. Pirmieji žaidimai – kojų ir rankų judesiai, šypsniai ir garsų tarimas.

Šešerių metų vaiko žodyną jau sudaro 2500–3500 žodžių. Vyresnių klasių moksleiviai supranta iki 80 000 žodžių. Mergaitės šioje srityje lenkia berniukus.

*Tinkamiausias laikas mokyti kalbos, kai vaikui 12–18 mėnesių. Jei jis tuo laikotarpiu neišmoks kalbėti (taip nutinka, kai su juo nekalbama), tai neigiamai paveiks jo vystymąsi. Kalba reiškiami jausmai. Jei kalba neatlieka šios funkcijos, individas negali prisitaikyti.*

Mokantis kalbos labai reikšmingi socialiniai skirtumai. Vaikų, augančių šeimose, kur daug rašoma, skaitoma, klausoma, platesnis žodynas. Čia atsilieka šeimų, kur dažniau dirbama su įrankiais ir daiktais, vaikai.

**II krizė (1,5–3 m.) – autonomijos krizė** (sugebėjimas būti nepriklausomam nuo gėdos ir abejonių).

Kūdikio pasitikėjimas motina ir pasauliu leidžia jam tapti savarankiškam. Jis turi savo valią ir ją bando vykdyti. Nuolat kartoti žodį „ne“ būdinga daugeliui 1–3 metų vaikų. Atsiranda poreikis viską daryti pačiam, o mokėjimų, žinių, įgūdžių dar nėra. Todėl vaikai priešinasi, neigia suaugusiųjų reikalavimus, užsispiria. Taigi išryškėja 3-ųjų metų krizė. Formuojantis savimonei, vaikas pradeda suvokti savo norus, todėl neišvengiami tėvų ir šio amžiaus vaikų konfliktai, kylantys dėl įvairiausių priežasčių, pavyzdžiui, dėl valgymo, prausimosi. Vaiko negatyvizmas dažniausiai išnyksta ketvirtaisiais jo gyvenimo metais.

Vaikas mato savo nepakankamas galias. Nuolatinė priklausomybė nuo kitų jį verčia abejoti savo sugebėjimu būti savarankiškam. Šio amžiaus vaikai, jei jų pakankamai nekontroliuoja suaugusieji, per anksti išsiugdo sąžinės bei gėdos jausmą (t. y. išmoksta ant savęs pykti).

Vaikai, kurie neišsiugdo savarankiškumo dėl pernelyg griežtų ar per daug leidžiančių tėvų, pradeda save kontroliuoti impulsyviai. Baimė prarasti savikontrolę slopina jų saviraišką, dėl to jie ima savimi abejoti, savęs gėdytis, o tai menkina jų savigarbą.

Augančios ir besiformuojančios asmenybės konfliktas – vaikas trykšta energija, nori išbandyti jėgas ir visa tai, kas nauja, o asmenybės dalis, kuri bręsta orientuodamasi į suaugusio žmogaus nuostatas, nuolat egzaminuoja, ar jo motyvacija ir veiksmai yra tinkami.

*Vaikui reikia padėti išsiugdyti atsakingumą, bet kartu ir leisti džiaugtis gyvenimu.* Jei *Superego* pasidaro per griežtas, jei per stiprus kaltės jausmas ir vaikas pernelyg save kontroliuoja, varžo, jo asmenybė nyksta. Jei šio amžiaus vaikas neišsiugdo iniciatyvumo, suaugęs kenčia nuo psichosomatiinių reiškinių. Kita vertus, vaikai gali pasidaryti itin valdingi, netolerantiški, norintys užgniaužti kitų iniciatyvą, o ne kreipti ją tinkama linkme.

• **Išmokti kontroliuoti šalinimo funkcijas.**

Tuštšinimosi nervai labai retai išsivysto, kol vaikui nesukako 2–3,5 metų, todėl visiškai savikontrolė įmanoma, kai jis yra beveik penkerių.

Tada vaikas pats sugeba tvarkytis, kad būtų švarus ir sausas. Per anksti pradėjus vaiką to mokyti dažnai patiriama nesėkmė.

*Vaiką reikia mokyti paklusti šeimos, visuomenės reikalavimams.* Pratini-  
mas kontroliuoti šias funkcijas – **pirmasis moralinis auklėjimas**. Manoma, kad šis laikotarpis turi įtakos vaiko asmenybės raidai, formuoja jo charakterį.

- **Gebėti suprasti realybę.**

Iki 6–7 metų vaikams atrodo, kad viskas, ką jie mato ar valgo, visa, kas juda (žmonės, gyvuliai, automobiliai ir kt.), yra gyvi. Pagaliau maždaug 12 metų vaikai suvokia, kad tokie yra tik biologiniai organizmai. Bet pasitaiko, kad kai kurie paaugliai ir suaugusieji įvairius objektus (Saulę, kalnus ir kt.) laiko gyvais, kartais tai išreiškia poezijoje.

Vaikai jaučiasi esą viso pasaulio centras: jiems atrodo, kad žmonės sukūrė medžius, Saulę, Mėnulį, žvaigždes, lietu, t.y. visa, ką jie aplink save mato. Tik vėliau, būdami 9–11 metų, suaugusiesiems išaiškinus, pradeda suvokti, kad ne žmonės yra gamtos kūrėjai. Vaikiška maštysena atsispindi pasakose, kur žvėrys, paukščiai ir medžiai geba kalbėti. Anot senovės graikų, dievai sukūrė ir dangų, ir Saulę, ir metų laikus, ir kalnus, ir medžius.

*Suaugusieji turi padėti vaikams suprasti, kad Visatą sukūrė ne žmonės.*

- **Išmokti skirti gera ir bloga ir išsiugdyti sąžinę.**

Vaikas įsimena tėvų pagyrimus, draudimus, barimą, taip pat jų meilės apraiškas. **Tai – vertybių sistemos ir charakterio formavimosi pradžia.**

Judrų 3–6 metų vaiką gali persekioti kaltės jausmas, kad jam viskas įdomu. Jis daug juda, klausinėja ir suaugusiesiems kelia nemažai rūpesčių, todėl šie slopina vaiko iniciatyvumą ir kaltina, kad jis neklauso. Prasidėjus **III – iniciatyvos ir kaltės krizei**, nuolatinė kritika gali užslopinti vaiko aktyvumą ir iniciatyvą, jis gali prarasti pasitikėjimą savimi.

Negerai, jei mažylis paverčiamas dresavimo objektu. Tėvų pedantiškumas (vaikų barimas, mušimas, nuolatiniai priekaištai) skatina neigatyvizmą, nepaklusnumą, užsispyrimą, agresyvumą, netgi žiaurumą. Silpnos nervų sistemos vaikai tokiomis sąlygomis ima jausti savo nevertinumą, todėl pradeda meluoti, gudrauti, auga bailūs prisitaikėliai.

### 3.2. Vidurinė vaikystė

6–12 metų vaikų raidą apibūdina svarbiausieji šiuo laikotarpiu kylantys uždaviniai:

- išėjus iš namų įsilieti į savo draugų grupę;
- tobulėjančio kūno galias panaudoti žaidžiant;
- įžengti į suaugusiųjų sąvokų ir emocijų pasaulį.

Vidurinės vaikystės ugdymo tikslai:

- **Lavinti sugebėjimus, reikalingus žaidžiant.**

Sugebėjimai, reikalingi žaidžiant paprastus žaidimus, įgyjami toliau tobulėjant nervų ir fizinei sistemai. Didieji raumenys išsivysto pirmiausia, o smulkieji – vėliau. Todėl tėvai neturėtų reikalauti, kad vaikai tiktai mokytųsi ir tuščiai neleistų laiko žaidimams. Iš šio amžiaus berniukų laukiama, kad jie, žaisdami fizinius žaidimus (krepšinį, tinklinį, futbolą), bėgiodami, plaukiodami ir kt., sugebės būti pranašesni už mergaites. *Todėl berniukus reikėtų skatinti nuolat treniruotis, kad jie būtų vikrūs ir stiprūs.* Antraip jie bus vadinami lepūnėliais, dėl to jų statusas bendraamžių grupėje gali smarkiai pašlyti. Be to, siekiant gerų rezultatų, stiprėja valia ir nelieka laiko dykinėti.

Mergaitė gali ir nebūti fiziškai pajėgi, gera sportininkė, bet jei yra tvarkinga ir maloniai elgiasi, draugų vis tiek bus vertinama.

- **Mokytis žvelgti į save kaip į besivystantį organizmą.**

Šio amžiaus vaikų raumenys greitai vystosi, susiformuoja įprastinė kūno laikysena (išsitiesęs, susikūprinęs). Susidaro švaros, valgymo, miego įpročiai. Gražiems, energingiems, savimi pasitikintiems vaikams lengviau – jie dažnai kitų vaikų ir suaugusiųjų yra mėgiami ir giriami. Sunkiausiai ne tokiems išvaizdiems, ypač mergaitėms, dėl to jos gali pasidaryti liūdnos ir pradėti šalintis bendraamžių.

*Mokytojai ir tėvai turi vaikams padėti – pratinti prie švaros, tvarkos, dienotvarkės, netgi dietos, skatinti diskutuoti apie grožio sampratą.*

Lytinis potraukis iki 9–10 metų dar nepasireiškia, bet lytiškumas vaikus domina. Tėvams ir mokytojams tai kartais kelia nerimą. *Per anatomijos ir fiziologijos pamokas mokantis apie gyvūnų ir žmonių dauginimąsi galima vaikus parengti paauglystės ir jaunuolystės išbandymams.*

- **Išmokti bendrauti su savo bendraamžiais.**

Vaikai turi turėti draugų, išmokti bendrauti su bendraamžiais. Jie daug laiko praleidžia ne šeimoje, todėl bendraudami su kitais vaikais išmoksta būti grupės nariais. Socialinio elgesio išmokstama visam gyvenimui. Jau devynmečio bendravimas rodo, koks jis bus 50 metų. Nors tuo metu vaikai dažniausia buriasi į atskiras berniukų ir mergaičių grupes, tačiau juos domina ir priešingos lyties atstovai. Daugelis jų išmoksta sėkmingai bendrauti su kitos lyties asmenimis.

*Tėvai ir mokytojai turėtų žinoti, kad šio amžiaus vaikams socialinis bendravimas yra itin svarbus. Norint suprasti mokinio sėkmių ir nesėkmių priežastis, reikia atkreipti dėmesį į jo santykius su bendraamžiais.*

- **Išmokti vyro ar moters socialinį vaidmenį.**

Vidurinės vaikystės tarpsniu išmokstama būti berniuku ar mergaite. Pirmaisiais mokykliniais metais berniukai ir mergaitės fiziniu požiūriu nelabai skiriasi. Mergaitės mėgsta judriuosius žaidimus ne mažiau nei berniukai, todėl yra tokios pat stiprios ir ištvermingos kaip ir jie. Tačiau jau ankstyvaisiais jaunystės metais jos pradeda nebepajėgti lygintis su berniukais žaisdamos lauko žaidimus. Apie vaikystės vidurį, maždaug 9–10 metų, berniukų ir mergaičių kūnų fiziniai duomenys ir cheminiai organizme vykstantys pokyčiai ima skirtis.

Berniuko ir mergaitės elgesio (vaidmens) išmokstama jau šeimoje. Jis tobulinamas būnant tarp draugų, draugių ir įvairiose visuomenės institucijose. *Bręstantiems vaikams svarbu, kad jų mokytojai būtų ir vyrai, ir moterys, kad jais galėtų sekti, matyti vyriškos ir moteriškos elgsenos pavyzdį.*

- **Išmokti skaityti, rašyti, skaičiuoti.**

Iki 6 metų vaiko pirštų nervai dar nėra taip gerai išsivystę, kad galėtų valdyti smulkiuosius rankos raumenis, todėl jis nesugeba gražiai ir greitai rašyti. Lygiai taip pat ir mokyti skaityti geriausia pradėti maždaug 7 metų. Tada tiek jo akių nervai, tiek raumenys yra pakankamai išsivystę, kad vaikas galėtų sekti puslapyje raides.

JAV atlikti tyrimai parodė, kad dažnai vaikai per anksti (nuo 5–6 metų) praddami mokyti skaityti ir rašyti. Tuomet tėvams ir pedagogams reikia sugaišti nemaža laiko. Daugelis vaikų labai greitai išmoksta skaityti ir rašyti, jeigu to pradeda mokyti nuo 7 metų, nes jų nervų ir raumenų sistema jau būna tam pasirengusi.

*Tėvai ir mokytojai turi žinoti, kad dauguma vaikų gana greitai gali skaityti tik būdami 12 metų.* Tačiau skaitytą tekstą suprasti mokomasi visą gyvenimą. Panašiai būna su rašymu ir skaičiavimu.

- **Išmokti sąvokų, reikalingų kasdiniame gyvenime.**

Kai vaikas ateina į mokyklą, jis jau žino ir vartoja kelis šimtus sąvokų, nusakančių jo patirtį, pavyzdžiui: „saldumas“, „apvalumas“, „pyktis“, „meilė“ ir kt. Sąvokos – tai tarsi mąstymo „įrankiai“. Vaikas mokykloje išmoksta naujų, jas siedamas su turimomis susikuria keliolika tūkstančių savųjų sąvokų. Tos sąvokos iš dalies yra nulemtos vaiko aplinkos, jo patirties. Jos gali būti sėkminga pradžia, bet kartais ir stabdys, trukdantis suprasti kitos aplinkos, kitų tautų, kitos kultūros žmonių gyvenimą. Pavyzdžiui, miesto vaikas gali nesuprasti kaimo aplinkos ir jo žmonių, lietuvis – nelietuvių.

*Mokykla turi suteikti galimybę susipažinti su kitų mokyklų, kitų tautybių, kitų valstybių žmonėmis. Tai plečia vaikų sąvokinių supratimą.*

- **Sąžinės, dorumo ir vertybių ugdymas.**

Naujagimis neturi sąžinės, o jo „ vertybių skalė“ labai siaura: jam pagrindinė vertybė yra maistas ir šiluma. Kūdikis auga ir palaipsniui pažįsta vertybes, išmoksta skirti gėrį nuo blogio.

*Sąžinė susiformuoja tėvams ir kitiems artimiesiems draudžiant ir skatinant.*

Identifikuodamasis su tėvais, vaikas įgyja vidinį išpėjantį ir smerkiantį balsą – sąžinę, kuri yra jį visur ir visada kontroliuojanti jėga. Taip tėvai diegia vaikams pagarbą doros principams. Vėliau, anot J. Pjažė (Piagot), vaikas suvokia, kad normos yra reikalingos bet kokiai socialinei veiklai (nesvarbu, ar tai būtų žaidimas, ar valstybės valdymas) reguliuoti. J. Pjažė yra įsitikinęs, kad vidurinė vaikystė (6–11 metų) yra pats palankiausias periodas išmokti doros. Šiuo laikotarpiu kiekvienam individui reikia įveikti **IV – Ego tapatybės krizę**.

L. Kohlbergas, remdamasis įvairiais tyrimais, teigė, kad *moralė formuojasi pakopomis*:

*Pirmoji pakopa – tarp 4–9 metų – ankstyvosios moralės laikotarpis.* Šiuo metu svarbiausia – išorinė kontrolė: normas nustato kiti, jų vaikas laikosi todėl, kad išvengtų bausmių.

*Antroji pakopa – tarp 10–13 metų. Formuojasi sąmoningas, prisiderinimo poreikio nulemtas moralumas.* Vaikas jau būna perėmęs kai kurias aplinkos normas. Jis nori būti geras žmonėms, kurių nuomonė jam svarbi. Jis taip pat gali nuspręsti, ar kitų poelgiai geri, ar blogi.

*Trečioji pakopa – nuo 13 metų. Nuo tada formuojasi moralumas pagal savo paties principus. Kartais tai vyksta sulaukus jaunuolio amžiaus, bet būna, kad toks moralumas iš viso nesusiformuoja. Individas pripažįsta esant konfliktą tarp dviejų socialiai priimtinių poelgių ir pats bando nuspręsti, kaip elgtis. Žmonės daro tai, kas, jų nuomone, yra moralu, nepaisydami, ką kiti apie tai pagalvos (Kohlberg L., 1984).*

Mokykla turi įtakos mokinio moralės raidai: čia mokoma doros, reguliuojamas elgesys mokytojo draudimais ir paskatinimais, remiamasi mokytojo pavyzdžiu ir vaiko patyrimu, įgytu bendraujant su mokyklos draugais. Labai svarbu, kad mokiniai bendrautų su įvairaus amžiaus abiejų lyčių mokytojais, nes mergaičių ir berniukų vertybės anksti pradeda skirtis. Berniukai labiau vertina jėgą, pasiekimus, o mergaitės – bendravimą, rūpinimąsi kitais, draugystę. Jie turi stebėti savo lyties vyresnius žmones, kaip šie elgiasi įvairiais gyvenimo momentais.

### 3. 3. Paauglystė

Šiuo amžiaus tarpsniu vyksta trejopi itin svarbūs pokyčiai:

- *biologiniai;*
- *mąstymo, perspektyvos ir jausmų;*
- *savęs ir pasaulio sampratos.*

Lytinis brendimas paprastai vyksta nuo 12 iki 16 metų. Per tą laikotarpį berniukų ir mergaičių kūnai pasikeičia labiau negu per visą gyvenimą, išskyrus pirmuosius dvejus gyvenimo metus. Per metus vaikas gali greitai užaugti ir pradėti žiūrėti į tėvus ir į pasaulį jau visai nevaikiškai. Lytinis brendimas Europoje ir Šiaurės Amerikoje gali prasidėti turint 10–11 metų ir užsitęsti iki 17–18 metų. Apskritai mergaitės lytiškai subręsta dviem metais anksčiau negu berniukai.

Ką skirtinga paauglių branda reiškia jiems patiems? Dvylikamečių ar trylikamečių klasėje dažnai pasitaiko, kad viena kita mergaitė jau būna fiziškai subrendusi, o bendraamžiai berniukai net nepradėję bręsti. Dėl to kyla nemaža problemų, nes paaugliams rūpi, kaip keičiasi jų kūnas, jie nuolat lygina save su kitais.

#### **Prasideda V – paauglystės krizė.**

Paaugliui keičiantis fiziškai, keičiasi ir jo mąstymas: buvęs konkre-



tus tampa abstraktus. Tai mąstymo būdas, kurio esmė – sugebėjimas susieti dvi idėjas, jas turėti omenyje ir tuo pačiu metu lyginti.

*Pavyzdžiui, būdamas vaikas, aš žinau, kad nenoriu baigti ruošti namų darbų, nes trokštu išeiti į kiemą žaisti su draugais. Žinau, kad mano tėvai kitaip galvoja: jie nori, kad būčiau geras mokinys. Bet aš nesuvokiū, ką jiems reikštų, jeigu mokytūciaus blogai. Aš esu vaikas, todėl mąstau konkrečiai: man labiausiai rūpi, ar pasiseks išbėgti į lauką arba kaip mane nubaus, jeigu tai išaiškės. Suprantu, kad jiems mano elgesys nepatinka, tačiau daugiau galvoju apie tai, kas manęs laukia. Aš dar negaliū savo ateities susieti su jų ateitimi. Kol kas nesijaučiu nesmagiai net ir suprastamas, kad dėl mano netinkamų poelgių jie gali jaustis blogai.*

*Tapęs paaugliū, aš kitaip pradedu suvokti tėvų ir kitų žmonių perspektyvas. Darydamas bloga, pradedu jaudintis ne dėl to, kad mane gali nubausiti, – aš žinau, kaip mano tėvai jaustis užklupę mane netinkamai elgiantis. Taigi pradedu į save žvelgti jų akimis.*

Paauglystės metais išskyla šie uždaviniai:

- **Nepriklausomumo siekis.**

C. Giliganas (Gilligan) rašo, kad paauglystė – tai tas metas, kai vaikystės upė įsilieja į visuomenės jūrą (1982). Vaikai pradeda suvokti, kad visuomenė iš jų laukia kitokio, brandesnio, elgesio. Paaugliams neretai kyla klausimas, ar gali jie beatodairiškai pasitikėti suaugusiais, kaip tai darė iki šiol.

Šiuo gyvenimo laikotarpiū išryškėja paauglio siekis planuoti ir veikti pačiam, neatsižvelgiant į tėvus ir kitus suaugusiuosius, tačiau emociškai jis dar ilgai būna nuo jų priklausomas. Vaikystėje tėvai atrodo viską žiną ir gali, jų tiesa būna neginčijama. Tačiau pamažu vaikai pradeda pastebėti, kad tėvai taip pat kartais klysta ir kad vaikai kai ką žino geriau už suaugusiuosius. Tai supratę, jie pradeda elgtis savo nuožiūra. Nepriklausomybę vaikai pamažėle įgyja ir tarp savo draugų, ypač jei dėl to susilaukia pripažinimo. Vaikai vis daugiau laiko praleidžia ne namuose. Apskritai berniukai greičiau tampa savarankiški, nes juos tėvai mažiau prižiūri. Dažniausia mergaitės namuose turi daugiau pareigų: jos tėvams padeda rūpintis buitimi ir jaunesniais šeimos nariais.

*Siekiant jausminio nepriklausomumo nuo tėvų ir kitų suaugusiųjų, reikia išsilaisvinti iš vaikiško priklausomumo. Paauglys turi emociškai atitolti nuo tėvų, kad galėtų bendrauti su bendraamžiais ir vėliau sukurti savo šeimą.*

Paaugliai nori greičiau suaugti, bet suaugusiųjų gyvenime daug netikrumo, todėl dažnai juos traukia saugus, garantuotas gyvenimas tėvų namuose. Tie, kurie ir suaugę lieka emociškai susiję su tėvais, nepajėgia laisvai jaustis suaugusiųjų pasaulyje. Jie jaučiasi kaip vaikai. Tokiems paaugliams vėliau sunku sukurti šeimą, nebent jie randa į tėvą ar motiną panašų partnerį. Bet ir tada vedybos dažnai būna tik iš dalies sėkmingos.

Daugelis paauglių ginčus dėl savarankiškumo sprendžia sėkmingai, nors neretai konfliktuoja netgi su tėvais. Taip jie užima deramą vietą tarp suaugusiųjų.

- **Išmokti socialinį vyro ar moters vaidmenį.**

Paauglystės metais tai tampa bene sunkiausia užduotimi. Kaip būti moterimi, kaip būti vyru – visą gyvenimą sprendžiamas uždavinys.

**12–18 metai – pats svarbiausias fizinio ir emocinio brendimo periodas.** Šiuo laikotarpiu didžiausi pokyčiai vyksta emocinėje ir socialinėje srityse, mažesni – intelektinėje. Berniukai ir mergaitės pajunta lytinių potraukį. Išmokstama bendradarbiauti ir dirbti siekiant bendro tikslo.

- **Išmokti bendrauti su bendraamžiais.**

Jei dėl santykių su bendraamžiais nekyla problemų, tai ir visas socialinis gyvenimas bus sėkmingas. Dėl nemokėjimo bendrauti prasčiau klostosi suaugusiojo gyvenimas.

Dažnai pavėluotai išmoksta bendrauti gerieji mokiniai. Tokiam jaunam vyrui paskui bus daug sunkiau išmokti elgtis su merginomis todėl, kad jis tai turėjo padaryti būdamas paauglys. Nors ateityje toks „pavėlavimas“ ir pataisomas, tačiau tai reiškia, kad paauglystė nebuvo laiminga.

E. Eriksonas žvelgia į mokyklos gyvenimą kaip į vaiko pasiruošimo suaugusio žmogaus gyvenimui etapą. Vaikas daug ką bando, bet jam ne viskas pavyksta, todėl jis gali pradėti jaustis esąs menkas. *Mokytojų ir kitų suaugusiųjų uždavinys – apsaugoti vaiką nuo per didelių reikalavimų sau ir kitiems, nes jie gali pažadinti menkumo jausmą.*

Vaikystėje ir paauglystėje nėra nė vieno uždavinio, kurį mokykla galėtų ignoruoti. Atsilikimas arba sėkmė vienoje srityje susijusi su atsilikimu ir sėkme kitoje srityje. Mokymosi nesėkmės gali reikšti, kad mokiniui ir kitur reikalinga pagalba.

- **Padėti ugdyti savarankiškumą.**

Mokykla gali padėti ugdyti mokinių savarankiškumą, suteikdama galimybių jiems patiems daryti sprendimus, įgyvendinti įvairius užmojus. **Mokytojai turi mokinius padrašinti, stengtis jų nepeikti.** Su mokiniais apie jo nesėkmes geriausia kalbėti kuo mažiau.

Paaugliui svarbu taip pradėti tvarkytis gyvenimą, kad ateityje jis nuo tėvų būtų ekonomiškai nepriklausomas. Apskritai daugelyje kultūrų sugebėjimas tapti ekonomiškai nepriklausomam rodo, kad paauglys suaugo.

*Paauglių tykantys pavojai* (Erikson E., 1950):

- *Išankstinis nusistatymas.* Dažnai paaugliai nebemato įvairių gyvenimo spalvų, todėl nutaria, kad atsakymai į klausimus yra vienareikšmiai – teigiami arba neigiami. Jie nepajėgia suvokti sudėtingo aplinkybių konteksto.

- *Suaugusieji privalo netrukdyti paaugliams galvoti taip, kaip jie nori.* Pasirinkę tam tikrą idėją, paaugliai turi turėti laiko jai suvokti. Be to, jiems reikia sudaryti sąlygas susipažinti su daugeliu idėjų, kad galėtų nutarti, kurios idėjos jiems atrodo vertingos, o kurios ne.

- *Paaugliams padedama arba trukdoma vystytis.* Paaugliams reikia padėti susidaryti asmeninę nuomonę arba pateikti jiems visiškai subrandintas idėjas.

- *Skirtingas visuomenės požiūris į paauglius berniukus ir mergaites.* Daugelis psichologų yra pastebėję, kad paaugliai berniukai atviresni, jaučiasi esą laisvesni, dažniau linkę eksperimentuoti ir save tyrinėti, jie laisviau kalba klasės akivaizdoje. Tuo tarpu mergaitės uždaresnės, mažiau negu anksčiau kalba klasėje ir apskritai blogiau jaučiasi. 15–16-metės dažnai pradeda nebepasitikėti savimi, nors anksčiau to nebuvo. Sumažėja mergaičių savigarba.

Deja, visuomenė save viešai išreikšti labiau skatina berniukus negu mergaites. JAV ir kitose šalyse atliekami tyrimai nuolat rodo, kad pedagogai (vyrai ir moterys) atidžiau klauso berniukų, dažniau ir ilgiau jiems leidžia kalbėti, daugiau remia berniukus, kai šie bando pateikti naujas idėjas.

Demokratinių permainų procesai keičia ir Lietuvą. Todėl atsiranda naujų galimybių, ypač pedagoginiams darbuotojams, sustiprinti ryšius

su jaunimu. Siekiant glaudžiau bendradarbiauti ir stiprinant jaunimo ir suaugusiųjų sąveiką, svarbu:

- *gerbti paauglius kaip žmones, visada su jais pagarbiai kalbėti, remti juos kaip individus, kad jie jaustųsi esą unikalios, vertingos asmenybės. Paaugliai greitai pastebi veidmainystę;*

- *kad suaugusieji rimtai išklaustytų jų nuomonių, tiek teigiamų, tiek tų, kuriomis reiškiamas nepasitenkinimas. Tada paaugliai dažniausiai būna atviri ir pasako, ko nori. Kai suaugusieji kalba iš savo patirties, jais pasitikima, o tai paaugliams padeda gyventi be baimės (jie gerbia ir tuos suaugusiuosius, kurie moka pripažinti savo silpnybes ir kartu džiaugtis savo stiprybe);*

- *su berniukais ir mergaitėmis diskutuoti apie jų socialinį vaidmenį.*

Daugelis 13–14 metų berniukų ir mergaičių, mokydamiesi savo socialinio vaidmens, eksperimentuoja. *Todėl mokykla tampa socialine laboratorija.* Iš pradžių tarp savo lyties narių mokomasi, kaip elgtis kaip suaugusiam. Vėliau, sukakus 14–16 metų, jau ima atsirasti abiejų lyčių grupelių ir porų, kurios linkusios intymiau draugauti. Merginoms vaikinams pasidaro patrauklios, todėl turi jiems daug įtakos. Merginoms taip pat daug įdomiau mišrioje kompanijoje. Ypač daug dėmesio abiejų lyčių paaugliai ima skirti savo išvaizdai, drabužiams.

XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje itin sparčiai kinta moters gyvenimo prasmės samprata. Dažnai jos nesiruošia tenkintis vien motinos vaidmeniu, bet, kaip ir vyrai, nori siekti karjeros. *Todėl apie šiuos pokyčius būtina kalbėtis su vyresniaisiais berniukais, nes daugelis jų nesąmoningai tikisi, kad jų draugės ir būsimosios žmonos elgsis panašiai kaip jų motinos ar kitos jų vaikystės laikų moterys.*

### 3.4. Jauni suaugusieji

Kiekvienas suaugęs jaunuolis gyvenimo pradžioje daugiausia galybėjasi su **VI – intymumo ir izoliacijos krize (18–35 m.)**. Tai amžius, kai norima bendrauti, draugauti su kitais žmonėmis. Jei šis etapas baigiasi sėkmingai, tie žmonės pamilstami. Tuo metu reikia išmokti užmegzti prasmingus santykius. Jei to padaryti nepavyksta, atsiranda pavojus, kad gyvenimas bus dvasiškai skurdus, be artimų žmogiškų ryšių.

*Tai gresia tiek pradedančiajam pedagogui, karininkui ar gydytojui, tiek bet kurios kitos profesijos atstovui, jei jis visą savo meilę ir laisvalaikį skirs vien karjerai, pamiršdamas savo bendraamžius. Dėl savo darbo ar tarnybos jis gali likti nuošalyje, izoliuotas, nesukurti šeimos, kurios narių ryšiai įprasmina visą žmogaus gyvenimą. Todėl jaunam specialistui būtina dalyvauti savo amžiaus jaunuolių susibūrimuose, renginiuose, rasti progų susipažinti su įvairiais žmonėmis.*

Kiekvienas žmogus, anot C. Bucher (Bücher), kuri savo studijoje peržvelgė šimtus suaugusiųjų gyvenimų, turi 3 didžiausius norus:

- *nori save mėgti: vengia prisiminti tuos laikus, kai pats savęs nemėgo;*
- *siekia prisitaikyti prie kitų;*
- *nori kūrybingai augti: jam svarbu žinoti, kad yra pajėgus, produktyvus, svarbu pasitikėti savimi* (1972).

Jaunystės uždaviniai:

- **Susirasti žmoną (vyrą).**

Kartais vedybos būna nesėkmingos. Žmonės skiriasi ir vėl tuokiasi. Daugumai žmonių vedybos yra svarbios, todėl nepasisekus po kurio laiko vėl bandoma susirasti partnerį (partnerę). Kiekvienoje šeimoje kyla klausimas, kaip išlaikyti šeimą, kaip pasidalyti pareigas.

- **Išmokti gyventi su pasirinktuoju.**

Tai nėra lengva, nes partnerio gali būti skirtingi įsitikinimai, būdas. Lietuvoje dėl finansinių sunkumų neretai tenka dalytis būstu su tėvais ar kitais giminaičiais. Todėl dažnai jaunoms poroms trūksta privatumo, gali kilti įtampa, ginčų.

- **Puoselėti šeimą ir auginti vaikus.**

Kai kurie vyrai išsigąsta padidėjusios atsakomybės ir pokyčių šeimoje: mylimoji tampa motina ir daugiau dėmesio skiria kūdikiui, o ne vyrui. *Todėl tenka mokyti tėvo ir motinos elgsenos.* Kūdikiui gimus, reikia prisitaikyti prie naujų sąlygų, nes žmona dažniausiai kurį laiką lieka namie.

- **Siekti karjeros.**

Ypač tai svarbu vyrams – būsimiesiems duondaviams. Kur geriausios perspektyvos žengti į priekį? Kai vaiką augina motina, sumažėjus šeimos pajamoms, ji neretai pradeda abejoti, ar gerai padarė, atidedama savo profesinę karjerą bei pasirinkdama vedybas ir motinystę.

- **Prisiimti visuomeninę atsakomybę.**

Labai svarbu ištraukti į visuomeninį gyvenimą, prisidėti kuriant visuomenės (apylinkės, miesto ir pan.) gerovę.

- **Susirasti draugų grupę, kurioje gerai jaustumeisi.**

Vedybos reiškia tam tikrą ryšių su buvusiais draugais nutraukimą. Vedus (ištekėjus) dažniausiai tenka ieškoti naujų draugų.

**Vyrų ir moterų skirtumai.** *Moterys daugiau domisi žmonių santykiais ir ryšiais, kad ir kokie jie būtų: vyrų ir moterų, moterų tarpusavio, šeimų. Jos daug laiko praleidžia aptardamos įvairiausias problemas. Ir dažnai užklopus nelaimei – ar tai būtų mirtis, ar atleidimas iš darbo, ar skyrybos – jos turi draugių, su kuriomis gali pasikalbėti, kurioms gali pasiguosti. Vyrai – ne. Todėl jiems daug sunkiau. Jų interesai – siekti, domėtis veikla, veržtis į priekį. Jie domisi politika, sportu, tarpusavyje apie asmeninius dalykus kalbasi mažai.*

Neretai jaunos moterys pasigenda vyresnių moterų, kurios turėtų profesiją ir suprastų pasikeitusias jaunųjų gyvenimo normas, draugijos, patirties.

Abiem lytims svarbus „socialinis laikrodis“. Žmonės yra susidare nuostatas, kada maždaug reikia baigti studijas, vesti, kada gimdyti pirmuosius vaikus. Ir šios socialinės nuostatos mums turi įtakos. Moterims svarbiau sukurti šeimą, susilaukti vaikų, vyrams – profesinė sėkmė, tinkama jų amžiui pozicija, vidinė jėga.

Neįveikus krizinės situacijos, neišsprendus asmenybės raidos uždavinių, nepaklausius socialinio laikrodžio, sunku eiti toliau. Pavyzdžiui, nevedus (neištekęs) vėliau jau daug sunkiau tai padaryti, taip pat susilaukti vaikų bei susirasti sau tinkamą socialinę grupę.

*Verta prisiminti:*

- *Žmogui reikalingi žmonės, todėl reikia jų ieškoti.*

- *Kiekvienas žmogus turi savo „slėnius“ ir savo „viršūnes“, savo džiaugsmų ir savo vargų.*

- *Kiekviena karta susikuria savo normas, kurios skiriasi nuo vyresnių žmonių nuostatų, todėl neverta nei jaunesnius versti priimti vyresniųjų normas, nei vyresniesiems su jaunais kovoti.*

- *Daug, kas šiandien atrodo skaudu, nepriimtina, po kurio laiko pasidaro ir priimtina, ir suprantama.*

- *Kiekvienas iš mūsų turime tik savo patyrimą, savo išmintį, atsakome už save. Ir galių gale, planuodami savo gyvenimą, priimdami sprendimus, galime vadovautis tik savo patirtimi.*

- *Meilė gali būti sunki liga, bet nuo jos nemirštama. Laikas išgydo, o patyrimas lieka.*

- *Tarnybinės karjeros laiptais kyla tie žmonės, kurie yra kitiems naudingi dėl savo sugebėjimų, žinių. Jie yra veiklūs, turi savo nuomonę, bet gerbia ir kitų pažiūras. Jie gerai planuoja savo ir kitų laiką.*

- *Darbas ir tarnyba turi teikti patitenkinimą. Kai nėra malonumo, ima kamuoti depresija, pradeda kauptis pyktis, nutrūksta socialiniai ryšiai. Kai pastebima, kad džiaugsmo mažėja, reikia keisti pareigas, gyvenamąją vietą.*

### **3.5. Viduramžiai (vidutinio amžiaus) suaugusieji**

Vieni vidutinio amžiaus suaugusiaisiais laiko 30–55, kiti – 35–65 metų žmonės. Anot Eriksono, tai amžius, kai mes galynėjames su **VII – viduramžio (kūrybingumo ir uždarumo bei stagnacijos) krize (35–65 m.)**.

Eriksonas *kūrybingumą supranta kaip pagalbą, kuri reikalinga jaunajai kartai įsitvirtinant visuomenėje*. Visų pirma tai savų vaikų ugdymas, taip pat pagalba ir kitiems jauniems žmonėms, besimokantiems, atliekantiems tarnybą kariuomenėje, dirbantiems. Tai patirties perdavimas jaunesniems, ateities visuomenės kūrimas. *Tie suaugusieji, kurie neišsiugdo visuomeniško kūrybingumo ir poreikio rūpintis kitais (nes rūpinasi tik savimi ir elgiasi lyg būtų savo pačių vaikai), vėliau tampa neurastenikais.*

*Vidutinio amžiaus žmogaus uždaviniai:*

- **Vykdyti suaugusiojo visuomeninę ir socialinę užduotį.**

Visuomenės gyvenimas daugiausiai priklauso nuo vidutinio amžiaus žmonių. Jie turi daug energijos ir įtakos, dažnai yra vadovai. Kai kurių vyrų visa energija skiriama profesinei veiklai ir šeimai aprūpinti. Jie dažnai neranda laiko kitiems dalykams: vaikams auklėti, laisvalaikio pomėgiams. Kai kurioms moterims, kurių vaikai jau paaugę, visuomeninė veikla suteikia kūrybinės raiškos galimybę.

Vidutinio amžiaus vyrų ir moterų skirtumai taip pat gana ryškūs.

*Verta žinoti:*

*Vyrai moralines problemas sprendžia pagal taisykles ir priimtas normas, o moterims labiau rūpi, kaip išvengti problemų, klaidų.*

*Vyrams svarbu autonomija ir lenktyniavimas, jie siekia nepriklausomumo. Vyrams moralumas – agresijos stabdymas ir teisių gynimas.*

*Moterims gyvenime svarbiausia bendravimas, todėl joms moralumas – tai santykių neliečiamumas ir ryšių išlaikymas.*

*Moterų asmenybės branda – tai siekimas įsitraukti į didesnę žmonių bendriją, visuomenės junginį.*

- **Padėti vaikams tapti atsakingiems ir laimingiems.**

Svarbiausia, kad tėvai jiems duotų gerą pavyzdį kaip tėvai ir piliečiai. Jie turėtų suprasti vaikų jausminius poreikius, pamažu didėjantį nepriklausomumą, dalytis su jais savo patyrimu.

*Motinos ypač turėtų vengti būti per daug reiklios ir griežtos. Reikia atminti, kad vaikai auga kitomis sąlygomis, kad patarimai, tikę tėvų jaunystės metais, ne visada gali būti pritaikomi dabar, ir nebandyti įgyvendinti per vaikus savo neišsipildžiusių troškimų ir norų.*

- **Plėtoti suaugusiųjų laisvalaikį.**

Vaikams augant ir bręstant, šeimos reikalavimai mažėja, veržlumas profesinėje srityje silpnėja, todėl dažnai abiem sutuoktiniams atsiranda daugiau laisvo laiko. Senieji laisvalaikio užsiėmimai (krepšinis, tenisas ir pan.) dažnai jau yra pasidarę nepatrauklūs. Tenka ieškoti kitų malonumą teikiančių laisvalaikio praleidimo formų, veiklos.

- **Bendrauti su sutuoktiniu kaip su asmeniu.**

Vaikams tapus savarankiškiems, moteris vis daugiau dėmesio ima skirti vyrui, vėl tampa labiau žmona, o ne vaikų motina. O vyras pradeda jausti, kad profesinėje srityje pasiekė ką galėjo ir daugiau vargu ar nepasieks. Jam vis dažniau reikia žmonos dėmesio, pripažinimo. Abu vienas kitą ima vertinti jau ne tik kaip sutuoktinį, bet ir kaip reikalingą asmenį.

- **Suvokti vykstančius fizinius ir fiziologinius pokyčius, prie jų prisitaikyti.**

Moteris netenka galimybės tapti motina. Vyras pastebi savo fizinį silpnėjimą, išgirsta iš draugų apie širdies „atakas“. Tiek moters, tiek vyro kūnas keičiasi: dažnai papildinama, nusilpsta regėjimas ir kt. Lytinis potraukis mažėja, nors abiem jis gali reikštis iki gilios senatvės. Kartais



vyrų pradeda domėtis jaunesnėmis moterimis, o moterys bando paskutiniu momentu dar kartą tapti motinomis arba ima itin daug dėmesio skirti aprangai, grožiui. Abiem lytims tai pavojingas amžius, susijęs su nauju suaktyvėjimu, kova su senėjimu ir depresija.

**Kai kurie vidutinio amžiaus vyrai, dažniau negu moterys, išgyvena vadinamąją viduramžio krizę (35–42 m.).** Tai staigus suvokimas, kad gyvenimas iš tikrųjų pasibaigs jau po 20–30 metų. Nors jaunas žmogus žino, kad kada nors mirs, tačiau jam atrodo, kad tai atsitiks greitai. Ištikus viduramžio krizei, konstatuojama: kas padaryta, tas padaryta, artėja gyvenimo pabaiga. Žmonės į tai skirtingai reaguoja:

- vieni iš gyvenimo stengiasi paimti ką gali, bando gyventi taip, tarsi būtų atėjusi antroji jaunystė, nors viduramžiui tas jau nebetinka;
- kiti skiriasi ar užmezga ilgalaikius nesantuokinius ryšius („meilės romaną“);
- tretį pasiduoda depresijai;
- ketvirtą, konstatuodami, kad laikas yra ribotas, pamastę atsisako įvairių projektų, susitelkia ir imasi to, kas jiems yra svarbiausia, ką jie dar gali atlikti.

- **Prisitaikyti prie senstančių tėvų.**

Vidutinis amžius baigiasi žmogui išėjus į pensiją. Dabar siekiama įveikti senatvės problemas. Visą gyvenimą tėvai yra artimiausi žmonės, į kuriuos mes galime kreiptis patarimo, kurie mus myli. Mes juos taip pat mylime ir gerbiame. Tačiau senatvėje jiems reikalinga mūsų parama ir priežiūra. Už juos turime spręsti, kas jiems naudinga ir pan.

Kol tėvai jauni, jie kaip seneliai dažnai reikalingi augančiais kartais, bet vėliau jiems patiems gali prireikti visapusės paramos, globos.

### 3.6. Pagyvenę suaugusieji

Šis laikotarpis, VIII – integruotos darnos arba desperacijos krizė, prasideda sulaukus 65 metų. Senatvė, pasak E. Eriksono (1963), yra laikotarpis, kai dažnai keliamas klausimas – ar mano gyvenimas buvo prasmingas? Apima desperacija, nes nebėra laiko jį keisti. Bet nebūtina, kad gyvenimas būtų tobulas.

Svarbu, kad, peržvelgęs visus slėnius ir viršūnes, visus klystkeliuos ir tiesius kelius, visus skausmus ir džiaugsmus, sėkmes ir nesėkmes, suvoktum – jis buvo vertingas. Taip gimsta gyvenimo išmintis. Ir taip žmogus, pradėjęs gyvenimą su meile, gali jį užbaigti su išmintimi.

*Primintina:*

- *Jaunas viską sprendžia iš principo, vyresnis – vadovaudamasis gyvenimo patyrimu, pakančiau, prisitaikydamas, suvokdamas gyvenimo nelogiškumą.*

- *Svarbu suprasti tiek moteriškąją, tiek vyriškąją galvosena: išmokyti jaunėsius jų socialinių vaidmenų.*

- *Kiekviena karta susikuria savo pažiūras ir normas. Jos skiriasi nuo jaunėsių kartos nuostatų. Jaunesnioji karta visada laimi, vyresnioji – miršta.*

- *Žmonės – tiek jauni, tiek vyresni – mėgsta pozityvias, geros nuotaikos, paslaugias ir turinčias savo planų asmenybes. Jie nemėgsta susiraukusiu, tik savimi susirūpinusių individų.*

- *Gyvename tik vieną kartą, tačiau, nepaisant visų knygų, gudrių išvedžiojimų, galų gale tenka pasikliauti vien savo protu, savo patyrimu, savo nuomone, savo sprendimais.*

- *Ne visada gyvendamas įgyji tai, ko nori. Tačiau žmogus pats save kuria. Todėl reikia žinoti gyvenimo dėsnius:*

- *Pavieniai baisūs išgyvenimai retai kada lemia individo gyvenimą.*

- *Neigiamos įtakos turi užsitęsę skausmingi santykiai, neišspręstos situacijos.*

- *Žmonės įgyja patirties, kaip apsiprasti su įtampa.*

- *Laikui bėgant žmonės keičiasi.*

### **3.7. Rudolfo Šteinerio dvasinės raidos dėsniai ir amžiaus krizės**

Visą gyvenimą besitęsiančio ugdymo mokslo pamatas – gyvenimo filosofija, kuri atskleidžia gyvenimo reiškinių pagrindus ir prasmę, reikalingą ugdymo tikslams ir uždaviniams išskelti. Ilgą laiką gyvenimo teorija ir praktika daugiausia rėmėsi XVII–XIX a. pedagogikos klasikų veikalais, grindžiamais vienokia ar kitokia etika, religija, politika ir psichologija, kur buvo ieškota gyvenimo filosofijos, tačiau rasti tik fragmentai.

R. Šteineris (Steiner R., 1861–1925), domėdamasis žmogaus esme, gyvenimu ir likimu, sukūrė naują gyvenimo filosofijos šaką – *antroposofiją*. Tai pažinimo būdas, padedąs žmogui sąmoningai tobulėti, pažįstant kosmines jėgas ir dėsnius, kuriuose reiškiasi dieviškasis pasaulis. Antroposofija tapo jo skelbiamos humanistinės pedagogikos pagrindu.

**R. Šteinerio (arba Valdorfo mokyklos) ugdymo turinys suderintas su žmogaus dvasinės raidos dėsniais**, kurie padeda individui suvokti save ir išgyventi tam tikrais amžiaus tarpsniais kylančias **krizes**. Anot R. Šteinerio, žmogus – dieviška esybė, maža visata, o jo gyvenimas – ilgas tobulėjimo kelias, kurį sudaro **7 metus** trunkantys tarpsniai. Jie jungiami į didesnius laikotarpius: 1. **nuo gimimo iki 21 metų – Mokinio etapas**; 2. **nuo 21 iki 42 metų – Pameistrio etapas**; 3. **nuo 42 metų iki mirties – Meistro etapas**.

### **1. Mokinio etapas – pirmasis žmogaus gyvenimo tarpsnis (iki 21 m.)**

#### **Iki 7 metų**

Esminis šio amžiaus bruožas – judėjimas. Vaikai nepavargsta judėdami, jie pavargsta sėdėdami. Tai intensyvus fizinio kūno vystymosi laikotarpis. Jam būdinga džiaugsmas ir pasitenkinimas, kuris patiriamas mėgdžiojant.

Jei būsime itin griežti, išugdysime vykdytoją, bet ne kūrėją: jis nieko nedarys pats, lauks nurodymų, be to, gali pradėti meluoti.

#### **7–12 metai**

Tai jausmų lavinimo tarpsnis. Jei 7 metų vaikui iškrito dantys, baigėsi fizinio kūno formavimosi etapas. Šio amžiaus vaikai – menininkai. Jie noriai šoka, dainuoja, piešia, vaidina. Todėl menas – visų mokomųjų dalykų pamatas. *Jei neišlavinsi jausmų, ateityje vaikas nebus harmoningas, laimingas ir dvasingas*. Jei išlavinti estetiniai jausmai, žmogus negali daryti bloga.

Šiuolaikinio gyvenimo ritmas traumuoja vaiką savo tempu, šiurkštumu, jis darosi nervingas. Vaikai per mažai žaidžia.

#### **12–14 metai**

Šie metai – dvasinis gimimas. Paauglio atvira, neapsaugota ir jautri siela. Jis labai lengvai pažeidžiamas, staiga pajunta simpatiją. Jį grei-

tai apima aistros, viskas verda viduje. Greitai rausta ir bąla. *Stiprėjanti fizinė jėga ieško išraiškos, todėl vaikai stumdosi, mušasi. Tai lytinio gyvenimo branda.*

Paauglys jaučia įvairius jausmus, bet nesugeba jų valdyti, vertinti. Mergaitės geriau suvokia savo vidinį gyvenimą, berniukai – išorinį pasaulį. Jos ieško idealo, dėl kurio verta gyventi, o berniukams jų pačių vidinis pasaulis – didžiausia paslaptis.

Šio amžiaus vaikai tarsi „bjaurieji ančiukai“. Tėvai ir pedagogai turėtų stengtis į „ančiuką“ žiūrėti kaip būsimą „gulbę“. Paauglys jaučia tėvų, mokytojų požiūrį ir tai jam padeda auginti sparnus.

#### **14–21 metai**

Aštuoniolikmečiai rengiasi ateičiai. Tai – *savarankiško mąstymo laikotarpis*: noras sąmoningai suvokti pasaulį, visuomenę, savo vertę joje.

Anot B. Livihudo, kuo mažiau asmenybė suvokia būti, tuo ji kategoriškesnė. Šio amžiaus individui kyla klausimai:

- Kas aš?
- Ko noriu?
- Ką galiu?

Todėl mokytojai turėtų suprasti jaunuolio ieškojimus ir padėti jam rasti kelią į ateitį. Mokytojas turi piešti ateities vaizdus, o ne dejuoti, kad gyvenimas sunkus. Juk jaunuoliams ir taip neramu, nes neaišku, ką jiems žada likimas.

## **2. Pameistrio etapas – antrasis žmogaus gyvenimo laikotarpis (21–42 m.)**

Šį tarpą R. Šteineris pavadino Saulės laikotarpiu, nes tada *formuojasi dvasinė žmogaus esmė*. Tie metai kupini ieškojimo ir nerimo. Tik 42 metų žmogus laikomas iš esmės subrendusiu. Iki tol – tai spalvinga ir paini gyvenimo ieškant savęs atkarpa, kurią galima palyginti su Odisejo kelione (Žilienė D., 1997).

#### **21–28 metai**

Jei 14-ieji – sielos aušra, tai 21-ieji – sielos saulė. Tai veržlumo, siekių, kuriems teikia impulsų jausmai, metai. Siela veržiasi viską partirti, išgyventi. *Tai iššūkis pasauliui, apsisprendimo, atsakomybės laikotarpis.*

Apie 28-uosius metus auklėjimo mokykloje (ir kariuomenėje) epocha baigiasi. Jausmų stichija pradeda rimti. Žmogus tarsi atsigręžia atgal ir pamato, kad jaunystė jau praėjo. Jis jaučia atsidūręs ant naujo gyvenimo slenksčio.

### **28–35 metai**

*Tai materialinių siekių, organizacinis tarpsnis.* Sielą persmelkia mąstymo galia. Formuojasi mąstančioji siela. Rimsta jaunuoliškos aistros, jas užgožia nestokojantis rūpesčių gyvenimas:

- reikia įsitvirtinti profesinėje srityje;
- išreikšti save;
- rūpintis šeima.

Vyrai ir moterys skirtingai suvokia pasaulį:

- Vyrams – tai išsilaisvinimas iš per didelės jausmų valdžios. Jie puikiai jaučiasi, kuria, tampa savarankiški. Įsakymai – būdinga trisdešimtmečio kalba.

- Moterys liūdi dėl praeinančios jaunystės, tačiau vis labiau ima vadovautis protu (darbe, šimoje).

35 metų žmogus pradeda suvokti, nujausti, kad gyvenimas ne tik dalykiškumas, logiškumas ir materialinės vertybės.

### **35–42 metai**

*Prasideda ankstesniųjų vertybių krizė, gyvenimo prasmės ir naujų vertybių ieškojimo (kuris trunka kelerius metus) etapas.* Kas domėjosi menu, gamta, socialine veikla, tas beveik nepastebimai praeina pro didįjį posūkį. O tas, kas atsidavė karjerai, aukojosi dėl materialinių vertybių, kuriam teko dirbti nekūrybišką darbą, gali patirti krizę. Žmogus susimąsto: kokia mano misija šioje Žemėje? Jis turi surasti egzistencinių vertybių, dėl kurių verta gyventi, ir jomis remtis.

Siela veržiasi pažinti objektyviasias vertybes: tiesą, gėrį, pareigą. Jei jos tampa žmogaus savastimi, ją tarsi apšviečia Amžinosios Dvasios šviesa. Siela susilieja su amžinybe. Šį amžinąjį švytėjimą R. Šteineris ir vadina *sąmoningąja siela*, žmogaus sielos branduoliu.

Artėja žmogaus pasiekimų įvertinimo laikotarpis – dvasinio tobulėjimo rezultatai ryškiausi jam esant 42–63 metų. Taigi ką pasėsi, tą ir pjausi.

**Gyvenimo krizes patiria visi: tiek teoriškai susipažinusieji su jų ypatybėmis, tiek visai apie tai nenučiuokiantys.** Tik pirmieji daugiau stebi save, analizuoja, o nežinantys, kas tai yra, ieško „atpirkimo ožių“.

### **3. Meistro etapas – trečiasis žmogaus gyvenimo laikotarpis (42– 63 m.)**

Į šį etapą išengęs žmogus gali parodyti tai, ką subrandino. Į žmogaus gyvenimą žvelgiama kaip į kūno, sielos ir dvasios vienovę.

#### **42–48 metai**

Ankstesniu tarpsniu buvo ilgamasi ir ieškoma naujų vertybių. Dabar jau reikia vadovautis tomis vertybėmis ir jas įgyvendinti. Biologinės jėgos pradeda sekti, o dvasine prasme šie metai reiškia kovą su tuštuma: atrodo, praradai žemę po kojomis, o naujo atspirties taško nesuradai. Todėl vieni užsimiršti stengiasi dirbdami, kiti – ieškodami nuotykių.

*Tai žmogaus gyvenimo kryžkelė, kai sprendžiama:*

- ar žmogus įgyvendins savo siekius;
- ar jie bus nustumti į pašamonę ir grūmos nerimu, depresija.

Šio amžiaus žmonėms dvasinė tikrovė gali būti tokia pat prieinama kaip ir fizinė. Gebama gauti dvasinio peno. Čia padeda intuicija ir išmintis. Pasaulis įgyja naujų spalvų.

#### **49–56 metai**

*Vidinė darna, žmogaus ir pasaulio harmonija.* Gyvenimo patirtis subrandino asmenybę, kuri pasiekė dvasinių aukštumų, ir padėjo jai atsiskleisti. Išaugo ir atsakomybė – žmogus turi įvykdyti ir atskleisti tai, ką kužda vidinis balsas. Tai atlikęs, jis gali rasti vidinę ramybę, darną.

50-ieji gyvenimo metai – susikaupimo ir ramybės sala. Gyvenimas darosi prasmingesnis: žmogus vėl planuoja, vadovauja, atsiranda naujų kūrybinių jėgų. Jis gali tapti išmintingu vadovu. Šie metai vadovams suteikia daug erdvės. Tokia būseną – tai likimo dovana už tai, kad buvo ieškota gyvenimo prasmės, gilintasi, siekta, eita pirmyn.

Vaikai išaugo. Žmogus dėkingas likimui už tai, kad gyveno kitiems, o dabar gali imtis to, apie ką svajojo visą gyvenimą. Ypač jautriai jis atlieka senelio ir senelės vaidmenį, kuria jaukią aplinką anūkams.

Tačiau jeigu žmogus buvo sustojęs, nerado naujų vertybių, jo vidinė

būsena gali būti dramatiška. Ji gali daug kas erzinti: žmona, draugai, valdžia. Tik praeitis regisi gera, šviesi. O jaunimas atrodo brutalus, abejingas, negerbiąs vyresniųjų. Tokios nuostatos – dramatiškos dvasinės būsenos padarinys. Pasak B. Livehudo, tokio požiūrio būta visais laikais. Tai liudija ir senovės egiptiečių tekstai.

### 56–63 metai

Tai sunkus laikotarpis: žmogus tarsi dar kartą patiria dvasines audras, kaip būdamas 40-ies. Pasirinktomis vertybėmis jis neabejoja, tačiau sau pačiam ir kitiems prisipažįsta, kad per mažai jomis gyveno. Bėlieka tai suvokti ir džiaugtis tuo, ką sukaupė per jaunystės ir brendimo pakilimus bei krizes. *Tai – žmogaus dvasinė branda, išmintis.*

Reikia susitaikyti su tuo, kad fizinės jėgos mažta ir daraisi labiau priklausomas nuo kitų. Dabar gali susikaupti tylai ir ramybei, tai aktyviai veiklai, kuri subrandina gerumą. Tu gali apžvelgti gyvenimą ir su juo suvesti sąskaitas. Tai savotiška gyvenimo inventorizacija. Nelengva viską tarsi išgyventi iš naujo.

Šis periodas – rengimosi senatvei metas. Įvairiai žmonės jos laukia. Laimingi tie, kurie atranda kūrybinių jėgų: ima piešti, rašyti, lipdyti... arba tęsia jaunystėje pradėtą biografiją.

## 3.8. Karo tarnybą atliekančių jaunuolių socializacijos pereinamosios fazės

Anot R. Steigerio ir U. Zwygarto (1999), Šveicarijos kariuomenėje dauguma 20–25 metų karių išgyvena keletą **socializacijos fazių**:

- **jaunuolio tapimo vyru,**
- **civilio – kariu,**
- **pavaldinio – viršininku.**

Pradėdami karą tarnybą dauguma jaunų žmonių išgyvena pereinamąją fazę, kurios metu **jaunuolis tampa vyru**. Jie yra fiziškai suaugę, bet psichinio vystymosi požiūriu dar bręsta. Jaunuoliais jie nenori būti, tačiau elgtis kaip suaugusieji dar nepajėgia. Nemaža jų yra nestabilios būsenos, vėlai psichiškai subrendę, todėl stresinių situacijų metu gali nusteibinti savo vadus psichiniu nebrandumu: jie neapgalvotai elgiasi, neretam stinga atsakomybės.

**Civilis tampa kariu.** Tai nelengva jaunuolio gyvenimo situacija. Neretai kai kurie vadovavimo būdai atrodo jiems kaip prievarta. Todėl vadai ir instruktoriai turi būti pasirengę padėti kariams adaptuotis, išspręsti jiems aktualias problemas.

Tų jaunuolių, kuriems gerai sekasi tarnyba, laukia trečioji fazė. Jos metu **pavaldinys tampa viršininku, eilinis karys – vadu.**

Kai 19–20 metų skyrininkui po varginančio žygio tenka pakelti grupę ir vėl vesti į pratybas, ši užduotis dažnai būna kur kas sunkesnė negu civilinio vadovo darbas.

Jauni vadai turi:

- mokėti ne tik kelti klausimus: Kas? Kaip? Kodėl?, bet ir į juos atsakyti;
- ne tik kaip pavaldiniai sugebėti vykdyti reikalavimus, bet ir reikalauti kaip viršininkai, prisiimti atsakomybę už vadovavimą ir kitų žmonių gyvybes.

Jaunas vadas privalo jausti, kur turi būti pakankamai tolerantiškas, kartu kontroliuoti, kad tiksliai būtų laikomasi instrukcijų. Būtina, kad vadas gerai pažintų žmones ir turėtų stiprų atsakomybės jausmą. Jis turi gerai išsigilinti į užduoties reikalavimus, kontroliuoti, kad ji neviršytų karių fizinių ir psichinių galių.

Be pereinamųjų socializacijos fazių, reikia atkreipti dėmesį dar į vieną dalyką: dažnai kariai yra labiau užimti, negu jų vadai gali išsivaizduoti: **atsiranda įtampa, kyla prieštaravimas tarp saviraiškos poreikio ir būtinybės save įveikti.**

Kovinis rengimas yra kolektyvinis mokymas, kuris mažai susijęs su saviraiška, nes pratinamasi save įveikti. Tenka atsisakyti individualių interesų. Visiems jaunuoliams, ypač tiems, kurie nuo mažų dienų vengė rimtesnių išbandymų, augo lepinami, kariuomenėje kyla itin daug naujų sunkumų:

- baimė, kad bus apribota jų asmeninė laisvė;
- viršininkų ir apskritai krūvio, kuriam įveikti reikia didelių pastangų, baimė;
- baimė dėl nuolat keliamo reikalavimo būti paklusniam, gebėti veikti savarankiškai ir kt.



**Vadai turi žinoti, kad karius gali apimti baimė ir nerimas (nuo vos juntamo iki nepakeliamo).** Tai gali paskatinti agresijos protrūkius arba sudaryti sąlygas depresijai pasireikšti. Itin pavojingi padariniai alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas, smurtinė elgsena. Tokių problemų gali kilti ne tik eiliniams kariams, bet ir karinėse mokymo įstaigose – puskarininkių, karininkų mokyklose – besimokantiems būsimiesiems karininkams.

• Šiandien kiekvienas ugdytojas, tiek civilis, tiek karininkas, turėtų žinoti asmenybės raidos ypatumus. Tai leidžia atrasti naujų asmenybės ugdymo galimybių, skatina kitaip žvelgti į ugdytinį, plėtoti jo fizines ir dvasines galias.

## Literatūra

1. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). Mokymasis ir asmenybės ugdymas. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 298 p.
2. \*Černius V. (1992). Mokytojo pagalbininkas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 96 p.
3. \*Erikson E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton, p. 177.
4. \*Gilligan C. (1982). In *a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 237.
5. \*Kohlberg L. (1984). *Essays on Moral Development. 2 T. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages*. Cambridge, p. 235.
6. \*Ливихуд Б. (1992). *Человек в сообществе* (vertimas iš vokiečių k.). Калуга, 179 с.
7. Pikūnas J., Palujanskienė A. (2000). *Asmenybės vystymasis*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros mokslo ir švietimo centras, 246 p.
8. Rajeckas V. (1995). *Asmenybės raida ir ugdymas*. Vilnius: Asveja, 60 p.
9. \*Rogers C. R. (1985). *Toward a More Human Science of the Person // Journal of Humanistic Psychology*, 25 (4), p. 257.
10. Steiger R., Zwygart U. (1999). *Karinė pedagogika*. (Ats. redaktorė Janulaitienė N.). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 120 p.

11. \*Šteineris R. (2000). Žmogiškosios esybės vystymasis. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagogikos centro leidykla, 277 p.
12. Trimakas K. A. (1997). Asmenybės raida gyvenime. Kaunas: Tarpdiecėzinės katechetikos komisijos leidykla, 326 p.
13. Vaitkevičius J. Asmenybės raida ir ugdymas // Pedagogika, T. 28, 1997.
14. \*Žilienė D. (2002). Šteinerio pedagogika ir jo pasekėjai. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagogikos centro leidykla, 232 p.
15. Žukauskienė R. (1996). Raidos psichologija. Vilnius: Valstybinės leidybos centras, 364 p.

III. Ugdymo paradigmų

*kaita*

Europoje ir kitose pasaulio šalyse



Nuotrauka iš knygos „The New Illustrated History of the World.  
The Triumph of the Greeks, 1970.



## 1. UGDYMAS PIRMYKŠČIŲ KULTŪRŲ IR VERGOVINĖJE VISUOMENĖSE. KARINIS RENGIMAS

*Žmogiškosios būtybės tikriausiai gyveno pasaulyje prieš milijonus metų, bet žinios apie juos labai menkos. Kaip atrodo, iš Afrikos atsikraustę pirmieji hominidai (Homo erectus) pamažu paplito Žemėje, užvaldydami vidutinio klimato juostą. Iš trečiojo tarpledyninio laikotarpio (150 000–100 000 metai) griaučių liekanų matyti, kad žmonių, gyvenusių prieš paskutinįjį ledynmetį, bruožai buvo beždžioniški, žandikaulis – galingas, sudėjimas – tvirtas. Šis mūsų protėvis pramintas neandertaliečiu (Homo sapiens) pagal vietovę, kur buvo atlikti reikšmingiausi atradimai. Jis vaikščiojo stačias, gamino įrankius ir juos naudojo medžiodamas. Tai, kad buvo gaminami ir naudojami įrankiai, rodo, kad šios rūšies žmonės gebėjo stebėti ir abstrakčiai mąstyti: jie galėjo bendrauti tarpusavyje ir mokėjo išgauti ugnį. Neandertaliečiai gyveno urvuose nedidelėmis gentimis.*

*Prieš 40 000 metų neandertalietis išnyko. Gal jį išstūmė naujas žmogaus tipas, o gal, kintant neandertaliečio išvaizdai ir tobulėjant įpročiams, bus įvykusi jo lėta evoliucija, skatinama kitos žmonių rasės. Šiaip ar taip, tačiau po kasinėjimų, atliktų Prancūzijos pietuose, Kromanjone, etnologai ir archeologai įrodė, kad pasaulyje atsirado naujas žmogus – Homo sapiens sapiens – mūsų protėvis.*

*Dauguma priešistorinių gyvenviečių, aptiktų Ispanijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, rodo, kad kromanjoniečiai gyveno toli nuo ledynų, kausčiusių šiaurinę pasaulio dalį. Kromanjoniečiai gyveno ne vien šia diena, kaip kad ankstesnės klajoklių gentys. Kūrėsi sėslesnės, geriau organizuotos bendruomenės. Kai 10 000 m. pr. Kr. tirpdami ledynai išlaisvino Šiaurės Europą, čia atsirado pirmosios žemdirbių bendruomenės.*

*Kai kurios šeimos įsigijo žemės ir gamybos priemonių daugiau negu kitos. Jos turėjo didesnes ekonomines galimybes, daugiau socialinės įtakos negu tie, kurie galėjo pasiūlyti tik savo rankas – darbo jėgą. Dėl darbo specializacijos ir pasidalijimo, daugėjant produkcijos ir atsargų, pamažu ryškėja turtinė nelygybė, todėl atsiranda sąvoka „nuosavybės teisė“. Tai žymėjo „modernesnio“ pasaulio pradžią.*

## 1.1. Ugdymo reiškinių kilmė

Šiandien daugybė etnologijos faktų rodo, kad pirmykštis ugdymas buvo tikras pedagoginis veikimas. **Pirmykščiai žmonės ugdymą suprata kaip Aukščiausiosios Būtybės žmogui skiriamą pareigą.** Todėl jų ugdymo veiklą, skatinamą aplinkybių ir pareigos, šiandien galime apibūdinti kaip pedagoginę, nes joje dalyvavo ugdytojai ir ugdytiniai.

Vaikų ugdymas vyko laikantis kolektyvinio mokymo principo. Jo esmė – savaimingas patirties, žinių perėmimas. Mūsų dienų pedagogikos požiūriu tai buvo veiklos ir pragmatinės pedagogikos derinys.

Nuo pirmųjų savo gyvenimo dienų vaikas patekdavo į vyresnių žmonių grupę, kuri jį maitindavo ir ugdydavo. Lotynų kalbos žodis *educare* paraidžiui reiškia *ištraukti*, platesne prasme – *auginti*, panašiai kaip *rengti*. Rusų kalbos žodžio *воспитание* šaknis *питать*, jo sinonimas – *кормить* (senovės rusų raštijoje žodžiai *воспитание* ir *воскармливание* yra sinonimai).

Pirmykštis žmogus intuityviai suvokė, kad praktiniam gyvenimui tinka tik stiprūs žmonės, o silpni greitai gali žūti, todėl savuosius vaikus anksti pratindavo dirbti naudingus ir reikalingus darbus. Vaikai, nuolat kartodami suaugusiųjų veiksmus, įgydavo darbo įgūdžių. Jau 4–6 metų vaikams buvo duodama progų įsitraukti į kasdienę suaugusiųjų veiklą.

Šeima buvo labiausiai išsivysčiusi bendruomenės forma, tėvai – svarbiausieji auklėtojai. Mažus vaikus prižiūrėdavo abu tėvai, o nuo 6–8 metų berniukai dažniausiai pereidavo tėvo žinion, mergaitės – motinos. *Vaikai mokėsi žaisdami*. Teorinių pamokų nebuvo.

*Ugdytinių praktinio darbo pobūdis kito pagal pirmykštės kultūros tipus:*

- Pradinė kultūra: jaunimas buvo pratinamas pažinti augalus, mokomas susirasti paukščių ir žvėrių gyvenamąsias vietas, naudotis medžioklės įrankiais.

- Toteminė kultūra: jaunuoliai dalyvaudavo kolektyvinėse medžioklėse ar iš akmens gamino įrankius, ginklus.

- Matriarchatinė kultūra: vaikai pratinami pinti, austi, žiesti puodus, ruošti valgi, tvarkyti namus.

- Nomadinė kultūra: jaunimas mokėsi prižiūrėti gyvulius, tvarkyti gyvulių ir paukščių ūkį.

Pirmykščių kultūrų *ugdymo turinį sudarė technika, kalba, doriniai papročiai, visuomeniniai santykiai, religija.*

*Technika.* Visi pirmykštės bendruomenės nariai privalėjo turėti praktinių įgūdžių, todėl buvo mokomi saugoti ugnį, naudoti ginklus, gaminti įrankius ir buities reikmenis, amatų.

*Mokyti kalbėti* ir daiktus pavaizduoti piešiniuose – reikšminga pirmykštės kultūros ugdymo sritis. Rašto nė viena pirmykštė tauta neturėjo.

Itin didelė reikšmė buvo teikiama *doriniams papročiams*, todėl mokymta gražaus elgesio su savaisiais (vyresniaisiais, moterimis, vaikais) ir griežto, negailestingo – su priešais.

*Visuomeninių santykių* srityje perimami nerašyti bendruomenės klasių, atskirų giminių ir šeimų įstatymai.

*Religinis* auklėjimas – tai pasakojimai apie Aukščiausiąją Būtybę, kuri valdo pasaulį, apie kitus dievus, apie žmogaus santykius su jais.

Bendras pirmykščio ugdymo pobūdis lėmė ir ugdymo priemones, iš kurių pagrindinės buvo *pavyzdys, drausmė, bausmės*.

*Pavyzdys* – svarbiausioji pirminio ugdymo priemonė. Vyresniųjų pavyzdžiu sekdami vaikai iš jų išmokdavo visko, ko galėjo prirėkti tolesniame gyvenime. Buvo mokoma be prievartos, laisvai. Pirmykščiai žmonės jautė pavyzdžio jėgą, todėl vaikų akivaizdoje bendraudavo labai santūriai, nesibarė, nepadoriai nesiėlgė, kad vaiko nepaskatintų elgtis nedorai.

*Drausmė.* Pirmykštis ugdymas buvo gana švelnus, nemėgta vaikų bausti, nes žmogaus gyvenimas ir taip buvo rūstus. L. Valkas (Walk) rašo, kad daugumos pirmykščių kultūrų bendruomenės su pasipiktinimu atmesdavo kiekvieną kūno bausmę, ją laikė nenatūralia, nedora (1934). Jis teigė, kad gyvendamas eskimų šeimoje nematė vaikų pykstantis, barantis. L. Valkas mano, jog eskimams buvo labai svarbus tikėjimas, kad protėviai išsikūnija vaikuose, todėl jų nemušdavo.

Pagrindinės taikytos drausminimo priemonės: *įspėjimas, papėikimas, pagąsđinimas*. Už sunkesnius nusikaltimus vaikams skirdavo griežtesnes bausmes. Jie būdavo *atstumiami: išvaromi iš šeimos, prakeikiami*. Tai buvo pati didžiausia bausmė, kurią skirdavo vaikams.

## 1.2. Pirmykštės kultūros tipai ir ugdymas

### 1.2.1. Pradinė kultūra: ugdymo tradicijų ištakos

Pirmykštė kultūra – tai pradinė kultūra. Taip vadinama dėl to, kad iš jos yra išaugusios visos kitos kultūros: toteminė, matriarchatinė, nomadinė (20 pav.).

**Pradinės kultūros** laikotarpiu žmonės gyveno nedidelėmis grupėmis, nes didelei genčiai jos gyvenamoje teritorijoje būtų sunku pramisti. Vartojo tai, ką jiems duodavo pati gamta: daugiausia maitinosi augalais ir mėsa. Vyrų medžiojo, moterys rinko augalus, **žemės nedirbo, gyvulių neaugino**. Ugnis buvo žinoma ir naudojama, bet ne visos tautos ją mokėjo išgauti.

Įrankiai ir ginklai buvo ūkinės paskirties. Lankas ir strėlė, ietis, mušamoji buožė, mėtyklė, sviedžiamasis peilis pirmiausia buvo skirti medžioklei, bet galėjo būti pritaikomi ir kariaujant. Karo žygiai vykdavo retai, nes atskirų valstybių dar nebuvo – egzistavo tik šeimų sam būriai, kuriems vadovaudavo vienas vadas.

*Pradinės kultūros bendruomenėje itin svarbi buvo vaikų, moterų, ligonių globa*. Silpnai vaikai nebuvo žudomi, seneliai globojami iki amžiaus galo.



20 pav. Pradinės kultūros ryšys su kitomis kultūromis



Moterystė, monogaminė santuoka, sudaryta pagal jaunuolių polinkį ir apsisprendimą, buvo stropiai saugoma, svetimoteriavimas dažniausia baudžiamas mirtimi.

Žmonės buvo monoteistai: jie garbino vieną žmonių Tėvą ir visų daiktų kūrėją, mokėjo melstis, pripažino aukas. Religija labai glaudžiai siejosi ir su pradinės kultūros dorove.

**Pradinė kultūra ypatinga tuo, kad čia išvelgiami žmogaus pedagoginio darbo pradmenys.** Ugdymo pradinės kultūros visuomenėje esminiai bruožai:

- *ugdymas be griežtų bausmių;*
- *dorinis auklėjimas.*

Be to, ugdymas buvo individualus ir atsitiktinis. Šeimos tradicijos ir papročiai sudarė ugdymo turinio pagrindą:

- *kiekvienas vaikas buvo ugdomas atskirai, atsižvelgiant į charakterio ypatybes;*
- *nebuvo planingo mokymo ir auklėjimo.*

Vaiką auklėjo abu tėvai – motina ir tėvas. Tėvų ir vaikų santykiai buvo šilti ir nuoširdūs. Ryškus buvo motinos autoritetas, netgi suaugusiems vaikams. Šeimose buvo itin vertinamas klusnumas, ugdomas švelnumu, negriežta drausme. Tėvai brangino savo vaikus, todėl kūno bausmes laikė neprotingomis ir nedoromis. Kai vaikai paaugdavo ir tapdavo išmintingesni, tėvai dažniausiai juos draugiškai išpėdavo, ir vaikai atsakydavo to, kas jiems buvo draudžiama. Iki šių dienų žinomas posakis: „Grenlandijos gyventojas geriau surištas, nei ką nors daro priverstas“. **Laisvės branginimas – ryški pradinės kultūros žmonių žymė.**

Dorinis auklėjimas buvo griežtas. Nuo trejų iki penkerių metų vaikai nešiodavo vadinamąsias „gėdos prijuostas“. Suaugusieji saugodavosi, kad vaikai neišgirstų nepadorių kalbų, nepamatytų gėdinų poelgių.

Pagal kai kurių Pietų Afrikos tautų papročius broliai ir seserys negalėdavo avėti tais pačiais batais, valgyti su tuo pačiu šaukštu. Berniukams ir mergaitėms buvo draudžiama valgyti mėsą. Taip vaikus pratindavo susilaikyti nuo smaližiavimo.

Broliai negalėdavo imti maisto iš sesers rankų (buvo leidžiama valgyti tik tai, ką ji padėdavo ant žemės), mergaitės – maisto, kurį brolis

parsinešdavo kepurėje iš lauko, ir to, kurį lietė brolio juosta. Net ir smarčiam lietui lyjant brolis neturėjo teisės užsukti į sesers palapinę, jei ji ten buvo viena. Broliams ir seserims drausta sėdėti taip, kad matytų vieni kitų veidus, taip pat vieni kitus vadinti „tu“, privalėjo kreiptis daugiskaita.

Nors dorinis auklėjimas buvo labai griežtas, tačiau *abiejų lyčių asmenų edukacija buvo ta pati*. Kai reikėdavo pamokyti dalykų, kurie buvo reikalingi visiems, skirtingų lyčių mokinius suvedavo draugėn. Kai aiškindavo specifines lyčių pareigas, berniukus ir mergaites atskirdavo. **Moterys ir vyrai buvo lygiateisiai.**

### 1.2.2. Toteminės kultūros įtaka ugdymo nuostatoms

Toteminės, arba tasmanoidų, kultūros pavadinimas kilęs iš žodžio „totam“ (odžibvių k. *ot-oteman* – giminė, protėvis). **Totemas – tai augalas, gyvūnas, turintis ypatingą reikšmę giminei, genčiai.** Žmogus jautėsi artimas kažkokiam gyvūnui, laikė jį savo mitiniu protėviu. Dažniausia totemas būdavo gyvūlys: arklys, karvė, elnias ir kt. Totemo nebuvo galima užmušti ar valgyti.

Toteminė kultūra iš esmės skyrėsi nuo pradinės kultūros.

*Toteminės kultūros bendruomenėms būdingas sėslumas. Tai lėmė gyvenimo sąlygos: žmonėms geriausiai pavykdavo apsirūpinti maistu tik bendrai medžiojant.* Pagrindinis maistas buvo mėsa. Organizuotai apsirūpinti maistu buvo žymiai lengviau, todėl atsirado daugiau laisvo laiko amatams, prekybai, materialinei kūrybai. Palapines pakeitė apvalios trobelės, buvo apdirbamas akmuo, gaminami peiliai, kūjai.

*Toteminės visuomenės pagrindas – giminė, o ne šeima.* Kiekviena giminė turėjo savo vadą – burtininką. Ji kūrė savo įstatymus, dorovės normas, t.y. turėjo aiškią struktūrą ir organizaciją.

Dvasinė kultūros raidos srityje buvo žengtas didelis žingsnis atgal: *vienintelis Dievas užleido vietą Saulės kultui, soliarinei mitologijai.* Ėmus garbinti gamtos jėgas, paplito burtai, kerėjimai. Atsirado pirmieji alkoholiniai gėrimai.

Toteminė kultūra ypatinga tuo, kad čia itin ryški *vyro emancipacija*. Ypatingas dėmesys kreipiamas į berniukų individualybės išsivystymą,

stebimi jo polinkiai, gabumai, pavyzdžiui, amatams. Labai svarbi seksualinio požiūrio kaita. Toteminės kultūros žmogaus dėmesio centre – fizinis aktas. Fizinio prado iškėlimas padarė labai daug žalos moteriai: ją pažemino, moteris neteko teisių ir pagarbos. Vyro santykiai su moterimi apsiribojo formaliu mandagumu, po kuriuo slėpėsi instinktų šėlsmas. Buvo giminių, kuriose nė viena mergaitė neištekėdavo nekalta. Tėvas berniukams sąmoningai diegdavo mintį, kad jis vertesnis už moteris, todėl privalo jas valdyti. Todėl šiuo laikotarpiu poligamija tapo įprastu reiškiniu. Toks vyrų požiūris turėjo įtakos ir pačios moters psichologijai – ji jautėsi vergė, tarnaitė.

**Nomadinės kultūros visuomenėje daug dėmesio skiriama vaikų kariniam rengimui: berniukai mokomi šaudyti iš lanko, mėtyti ietį, jodinėti, naudotis peiliu ir kardu.**

### 1.2.3. Matriarchatinė kultūra: ugdymo ypatumai

**Matriarchatinė kultūra** (lot. *matris* – motina + gr. *arch.* – valdžia) – tai pirmykštės kultūros ciklas, kuriame pirmenybę turi moteris. Jis egzistavo šalia kitų kultūrų. Kai kurios tautos gyveno ar dabar tebegyvena matriarchato sanklodos sąlygomis. R. Thurnvaldas matriarchatu vadino papročių ir tradicijų sistemą, kurios pagrindas yra kilmės nustatymas pagal motinos liniją (Maceina A., 1990, p. 431).

Pirmasis matriarchatą išsamiai aprašė J. J. Bachofenas (Maceina A., 1990, p. 432). Jo nuomone, žmonijos istorijos pradžioje moteris greitai įgijo svarbesnį vaidmenį nei vyras, nes gimdė ir auklėjo vaikus. Šiandien ši etninė teorija tik iš dalies palaikoma, nes matriarchatas nėra buvusi visos žmonijos pirmykštė gyvenimo forma ir tik kai kurios tautos perėjo šią raidos stadiją.

*Pagrindinė matriarchato sanklodos ūkio forma – žemės darbai.* Jei pradinės kultūros bendruomenėje moteris augalus rinko maistui, vaistams, tai dabar ji pati pradeda dirbti žemę ir juos auginti. Tai gamybinio ūkio pradžia.

Moteris buvo ir dirbamos žemės savininkė. Ūkis priklausė ne gimiinei, o atskiroms šeimoms. Ne vyras vesdavo moterį, o vyras „ištekėdavo“ už moters. Ištikimybė ir skastybė bendruomenės buvo labai vertina-

ma ir saugojama. Tokia šeimninė kultūra buvo kur kas aukštesnė už toteminės šeimos kultūrą.

Vyraujant matriarchatui, visuomenėje nebuvo luomų ir klasių. Moteris buvo vadovė, tačiau įstatymus leido ir teisė vyrai, įgalioti moterų. Valstybinė sąmonė buvo menka, todėl kūrėsi slaptos vyrų draugijos. Jos galiausiai ir sunaikino matriarchatinę kultūrą.

Itin daug dėmesio buvo skiriama mergaičių ugdymui. Tėvo vaidmuo buvo nežymus, vaikus auklėdavo motinos brolis. Auklėjant berniukus stigo griežtumo. Todėl moterims buvo būdingas racionalumas, o vyrams – nuolaidus būdas, netgi bailumas.

Seksualinis palaidumas buvo itin smerkiamas, vyrai ir moterys už tai griežtai baudžiami. Nepagarba moteriai atsiranda vėliau, kai matriarchatinė kultūra susidūrė su totemine.

Matriarchatinė kultūra padarė įtakos ir buičiai, kuri taip pat turėjo savų ypatumų, pavyzdžiui, trobesiai buvo keturkampio formos. Jie išdėstomi išilgai, kad sudarytų gatvę. Menas gana stilizuotas. Pirmieji žemdirbystės įrankiai buvo nusmailinta lazda, kauptukas, kirvis, amatai – pynimas, puodų žiedimas.

**Ginklai: buožė, skydas, mėtyklė akmenims svaidyti. Jie labiau tik gintis, o ne pulti.**

Technika buvo skirta žemės darbams dirbti ir apsiginti.

Matriarchatinės kultūros religijos pagrindas – Mėnulio kultas. Ši kultūra – animizmo ir mistikos kūrėja, jai būdingas reinkarnacijos siekis.

*Kinijos kalnų regione Junane, įsiterpusiame tarp Vietnamo, Birmos ir Laos, jau daugiau kaip 2 000 metų vyrauja matriarchatas. Čia, ant Lugu ežero kranto, 50 koadratinių kilometrų teritorijoje 2 700 metrų virš jūros lygio gyvena apie 20 tūkst. masuo. Lemiamas žodis priklauso moterims: jos tvarko pinigus, priima svarbiausius sprendimus. Klano galva yra moteris, kurios valdžios įgaliojimai dažniausiai perduodami iš kartos į kartą. Vyrai ir moterys sugyvena visiškai taikiai.*

*Legenda apie masuo pasakoja, kad prieš 2 000 metų masuo moterys neturėjo jokių teisių. Vyrai jas perduodavo kaip gyvulius ir prievarta ištekindavo. Kankinamos moterys slapta bandė atsikovoti savo teises: jos skatino vyrus tinginiauti, linksmintis su draugais, o pačios, likusios vienos, sunkiai dirbo laukuose. Jos išmoko veisti gyvulius, dirbti žemę. Vyrams besimėgaujant savo*

nerūpestingu gyvenimu staiga paaiškėjo, kad jie ekonomiškai priklausomi nuo moterų, nes uždirbtus pinigus jos pasilikdavo sau. Su pinigais atėjo ir valdžia: moterys sprendė, ar pirkti gyvulius, ar statyti namą, ir pačios susirasdavo vyrus. Taip yra iki šiol.

Sulaukusi 13 metų masuo mergaitė jau yra pilnametė ir pradeda ieškoti partnerio. Išsirinkusi kandidatą, jį pasikviečia į „gėlių namą“ – kambarį, kurį jos mama įrengė specialiai jaunajai porai. Meilė masuo yra asmeninis reikalas, todėl poros nevaikšto susikibusios už rankų, o mylimasis į „gėlių namą“ ateina tik naktį, kai šeima miega. Jei vaikiną pasirodo netinkamas, jį išvaro ir į „gėlių namą“ pasikviečia kitą. Kai masuo moteris iš tikrųjų įsimyli, jai sukakus 17–18 metų, surengiamas tradicinis „vestuvių žygis“.

Praėjus mėnesiui po pirmojo vaiko gimimo – masuo ypač didžiuojasi mergaite, – jaunikio giminės kviečia į vestuvių puotą. Po šventės ką tik „iškeptas“ tėvas išsiunčiamas namo, pas motiną, jos namuose toliau ir gyvena. Masuo tiki, kad tikroji harmonija viešpatauja tik tarp kraujo giminaičių. Nuo tada pora gyvena savotiškoje „apsilankymų santuokoje“. Ši dalinė santuoka padeda išlaikyti savotišką santykių gaišumą. Net mažiausi nesutarimai gali būti išsiskyrimo priežastis. Jei pora susibartų per naktinį vyro apsilankymą, vyras privalėtų išeiti visam laikui.

Kai moterys dirba laukuose, turguose ir su motina – šeimos „dabu“ – dalijasi atsakomybe, vyrai prižiūri vaikus, atlieka kitus smulkius darbus arba socialines užduotis, pavyzdžiui, eina mero pareigas.

Masuo moterys vertina savo vyrus ir meiliai juos vadina „azhu“ – ištikimasis bendražygis.

1993 metais Kinijos vyriausybė nutiesė kelią į nuošalų Junano regioną, tad masuo kaimus turistai gali greitai pasiekti, nes nebereikia savaitę joti per kalnus.

## 1.2.4. Nomadinė kultūra: ugdymo bruožai ir sąlygos

Nomadine (gr. *nomas* – kilm. *nomados* – klajoklis), arba eskimoidų, kultūra vadinamas pirmąsios kultūros ciklas, kuriam priklausė klajoklės tautos. Jų protėvynė – platūs tyrai, besidriekiantys Vidurinės Azijos link.

Pagrindinė nomadinio ūkio forma – gyvulininkystė. Šios kultūros tautos pradėjo jaukinti gyvulius. Nomadinės kultūros atstovai dėl savo už-

siėmimo buvo priversti tapti amžiniais klajokliais. Gyvuliais daugiausia rūpinosi vyrai. Žmonės maitinosi pienu ir jo produktais, mėsa, dažniausiai virta.

Vyravo didelės šeimos, nes *vedę sūnūs pasilikdavo su savo šeimomis tėvo namuose ir tėvo valdžioje, kol jis būdavo gyvas*. Vaikams rengiantis tuoktis, tėvų valia buvo sprendžiamasis veiksnys. Šios kultūros vyravimo laikotarpiu atsirado iškilmingi vestuvių papročiai, ceremonijos. Merginos skaistybė buvo labai gerbiama, todėl ją praradusi mergina buvo laikoma menkaverte vedybų partnere.

Nomadinės kultūros visuomenės pasididžiavimas – gausi šeima. Kiekvienas vyras jautė pareigą mylėti žmoną, jeigu ji gimdė sūnus. Tik mergaites gimdančią motiną niekindavo. Dėl šios priežasties vyras galėdavo palikti žmoną ir ieškoti kitos.

Vaikus auklėdavo motinos. Jos buvo mylimos ir gerbiamos. Motinos skriaudimas buvo laikomas sunkiausiu nusikaltimu.

Itin daug dėmesio buvo skiriama pirmagimio sūnaus auklėjimui, nes jis paveldėdavo tėvo valdžią, autoritetą, funkcijas ir galią. Tėvui mirus, vyriausias sūnus perimdavo šeimos vadovavimą. Nomadinės kultūros visuomenėje *atsirado luomai: neturtingi gentainiai pradėjo tarnauti turtingiesiems*.

Atsiradus privatinei nuosavybei, pradėjo irti pirmykštė bendruomenė. Viešpataujančios gyventojų grupės (žyniai, vadai) protinę veiklą stengėsi atskirti nuo užsiėmimų, reikalaujančių fizinio darbo. Mokslo žinios, susijusios su, pavyzdžiui, žemės matavimu, upių potvynių numatymu, gydymo būdais, buvo viešpataujančios klasės kompetencija.

Nomadinės kultūros žmonės gyveno kūgio pavidalo palapinėse. Drabužius dažniausia siuvo iš kailių. Kelnės – specifinis šios kultūros žmonių apdaras. Buvo sukurti vežimai. Amatai nebuvo paplitę, bet vyko mainų prekyba.

**Nomadinės kultūros tautos naudojo lasą gyvuliams gaudyti, kardus, ietis, lankus.**

Jaunuolis tapdavo visateisiu visuomenės nariu, kai jį priimdavo į suaugusiųjų gyvenimą. *Baigiamuoju* ugdymo tarpsniu jaunuolio auklėjimas būdavo *kolektyvinis, planingas*. Tėvų namuose toliau jaunuolį ugdydavo giminės vyresnieji, atstovaujantys pirmykštei bendruomenei ir veikian-

tys jos vardu. Tėvų namuose vaikas mokėsi žaisdamas, o brandos metu jis buvo mokomas ne tik mėgdžioti, bet ir parodyti daug valios, ištvermės. Griežtas kolektyvinis ugdymas – tai įvadas į sunkų pirmąsios kultūros gyvenimą.

**Baigiamasis ugdymo tarpsnis baigdavosi iniciacijomis – paslaptinomis ceremonijomis, per kurias jaunimui buvo suteikiama aukštesnio lygio žinių, neprieinamų vaikams.** Tai reiškė, kad jaunuolis tapo visateisiu bendruomenės nariu ir kad niekas dabar jo negloboja.

Reikėtų aptarti pradinės kultūros iniciacijų būdingiausias bruožas.

**Pradinės kultūros iniciacijose dalyvaudavo abiejų lyčių jaunuoliai: berniukai ir mergaitės,** kadangi šios apeigos buvo rengimo šeimai ir visuomenei dalis. Merginos ir vaikinai buvo mokomi atskirai tik tada, kai suaugusieji perteikdavo specifines, kurios nors vienos lyties asmenims skirtas, žinias.

Pasirengę iniciacijoms jaunuoliai būdavo paimami iš šeimos ir navedami į negyvenamą vietą, miške ar kalnuose įrengtą iniciacijų stovyklą. Ten jie gyvendavo visą iniciacijų laiką. Tėvams, giminaičiams drausta vaikus lankyti, jie buvo visiškai vadovavo valioje. Jaunuolis, anot L. Valko, čia išmokdavo dvasinį ir socialinį vaidmenį, įgydavo teisę kurti šeimą. Iniciacijų metu auklėjant buvo orientuojamasi į visuomeninį tikslą (1934).

*Iniciacijos vykdavo etapais: teorinis mokymas, praktinis rengimas, asketinis ugdymas.*

Teorinio etapo trukmė kiekvienoje giminėje buvo skirtinga. Ugnų žemėje jis trukdavo tiek, kiek ir pati šventė, o Australijoje – ištisus mėnesius.

*Teorinis mokymas apėmė religinius, dorinius, visuomeninius dalykus.* Religinis mokymas buvo labai svarbus visuomenės gyvenime, todėl per iniciacijas jam buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Religinio mokymo tikslas – jaunimo sąmonę formuoti perduodant religijos, kaip doro gyvenimo pagrindo, tiesas.

Jaunuoliai ir *praktiškai* buvo mokomi kai kurios veiklos: susirasti maisto, jį paruošti. *Jie taip pat turėjo įrodyti moką pasidaryti ginklą, nudobti gyvulį, nudirti kailį ar nužiesti puodą. Dirbdami šiuos darbus, jaunuoliai privalėjo parodyti daug vikrumo, lankstumo.*

*Nuo pirmųjų iniciacijų dienų jaunimas buvo pratinamas asketiškos elgsenos: drausminti savo prigimtį, pasninkauti, mažai miegoti. Neleidžiama buvo patogiai sėdėti, šūkauti, juoktis. Jie turėdavo parodyti nemaža ištvėrmės kešdami kūno skausmus (kai kuriose giminėse iniciacijos metu buvo išmušamas dantis ar apipjaustomi vaikinų lytiniai organai). Iš skausmo surikęs jaunuolis būdavo ilgus metus pajuokiamas. Amerikoje pagal kai kurių pirmųkščių giminių papročius jaunuoliai privalėdavo visą naktį išbūti vandenyje.*

Iš mergaičių itin griežtai reikalavo, kad jos 6–8 dienas pasninkautų, mažai kalbėtų, paslaugiai patarnautų vyresniesiems.

#### **Toteminės kultūros iniciacijos buvo skiriamos tik berniukams.**

Mergaitės nebuvo inicijuojamos. Berniukų iniciacijų metu vyravo ne dorinis, bet seksualinis auklėjimas. Sąmoningai buvo diegiama, kad vyriškojo prado atstovas yra vertesnis už moteriškąjį, todėl turi moteris valdyti. (Kai kuriose giminėse po iniciacijų jaunimui buvo leidžiama turėti santykių su visomis netekėjusiomis mergaitėmis. Ypač po apipjaustymo vaikinams buvo leidžiama viskas: visur eiti, viską imti, nešioti ilgus plaukus.) Iniciacijų metu jaunuoliai palikdavo tėvų namus ir apsigyvendavo specialiose patalpose. Tai buvo savotiški vyrų klubai. Daugelyje jų buvo keliamos tikros orgijos. Kai kur vedę vyrai ir ištekėjusios moterys taip pat jose dalyvaudavo. Toteminė kultūra žmoniškumą pakeitė fizine jėga – vyriškumu.

**Matriarchatinės kultūros visuomenėje iniciacijos buvo rengiamos tik mergaitėms.** Jos buvo inicijuojamos kiekviena atskirai, nes iniciacijų ceremonija vykdavo šeimoje. Galima sakyti, kad ši kultūra neturi baigiamąjo, visuomeninio, tarpsnio, nes matriarchatinė visuomenė – šeimos projekcija.

Iniciacijų dėmesio centre – pirmosios mergaitės menstruacijos. Tuomet ji negalėdavo išeiti į saulės šviesą, valgyti kai kurių valgių. Teorinių pamokymų jai teikdavo senesnės giminės moterys, kurios išaiškindavo žmonos ir motinos pareigas. Keletą kartų išmaudyta, iškvėpinta kvėpalais, apvilкта naujais drabužiais mergaitė buvo išvedama viešumon. Tuo iniciacijos ir baigdavosi.

**Nomadinės kultūros visuomenėje iniciacijų nebuvo.** Jaunoji karta buvo ugdoma tiktai šeimoje. Lyčių skirtumai nebuvo pabrėžiami. Po ini-



ciacijų jaunimas sukurdamo savo šeimas, kuriose atlikdavo funkcijas, kurių išmoko iniciacijų metu.

Pirmykščio žmogaus *vaikystė buvo laikoma svarbiu pasirengimo gyvenimui tarpsniu*. Ji baigdavosi lytiškai subrendus. Nebuvo tokių tarpsnių kaip paauglystė ir jaunystė. Po iniciacijų jaunuolis iš karto išitraukdavo iš genties suaugusių žmonių gyvenimą.

### 1.3. Rytų ir Vakarų kultūrų skirtumai vergovinėje visuomenėje

*Istorijos vyksmas pirmą kartą visuomenę pakeitė vergovine. Susikūrė pirmosios formacijos, vėliau išsiskyrusios į Rytų ir Vakarų kultūras. Tyrinėdami, kaip atsirado Rytų kultūra, lengvai nustatome jos ryšį su kinų, japonų, o Vakarų kultūros – su graikų, arba helenų, ir romėnų civilizacijomis. Rytų kultūra daugiau akcentuoja dvasinį, etninį pradą, o Vakarų – racionalųjį, intelektualinį.*

A. Toinbis, žymus anglų istorikas, sudarė civilizacijų rejestrą (1996). Jis genėzės požiūriu aprašė ir suskirstė savotiškomis grupėmis 23 civilizacijas :

- pirminės (Egipto, Kinijos);
- antrinės (helenų, indų, sirų);
- tretinės (Vakarų krikščioniškoji, islamo);
- palydovinės (Misisipės, Rusijos).

*Civilizacijų plėtrą lėmė valstybių raida, nes valstybė – tai mechanizmas, verčiantis visus visuomenės narius laikytis socialinės ir ekonominės tvarkos, o prireikus ginti ją nuo išorės priešų. Valstybių formavimosi laikotarpiu genčių vadų autoritetas ir teokratinė valdžia transformavosi – tapo politinė, paprotinius reikalavimus pamažu pakeitė teisės normos. Suklestėjo kultūra, formavosi filosofinės teorijos. Toks istorinis civilizacijų idėjų raidos kelias. Civilizacijų ypatybės lemia religinę ir kultūrinę tradicija.*

*Laikantis formacinio civilizacijų klasifikavimo principo (vergovinė, feodalinė, kapitalistinė) galima teigti, kad žmonijos istorijai visos civilizacijos vienodai svarbios. Vienos pasiekė daugiau ekonomikos, kitos – politikos, trečios – kultūros laimėjimų. Per jas žmonija perėjo ir išsišakojo į šešias civilizacijas (pagal vyraujančią vieną ar kelias religijas): katalikiškąją–protestantiškąją, islamiškąją, budistinę, stačiatikių, budistinę–hinduistinę ir budistinę–konfucianistinę (Andri-*

jauskas A., 2001). Mums svarbiau pažinti Vakarų krikščioniškąją civilizaciją, kurios orbitoje yra Lietuva.

Vakarų krikščioniškosios civilizacijos pagrindas – Sirijos ir Helados (Graikijos) civilizacijos. Sirijos civilizacija atsirado yrant Egipto, Egėjo ir Hetitų civilizacijoms, o Helados civilizacija iškilo ant Egėjo civilizacijos pamatų. Iš esmės Vakarų krikščioniškoji civilizacija susiformavo trijų tautų dėka: žydų (monoteistinė religija), graikų (išminties meilė – filosofija ir grožio samprata – estetika), romėnų (teisėtvara).

J. Varnienė pateikia vieną naujausių istorijos periodizacijų (2000, p. 8):

- Priešistorė (4 mln. m.–IV tūkst. pr. Kr.).
- Antika (IV tūkst. pr. Kr.– 500 m.).
- Viduriniai amžiai (500–1500 m.).
- Naujieji laikai (1500–1800 m.).
- Šiuolaikinė epocha (1800 m. – iki mūsų dienų).

Istorijos periodizaciją galime pavaizduoti ir Laiko juostoje (21 pav.).

Antika				Viduriniai amžiai										Naujieji laikai			Šiuolaikinė epocha						
3	2	1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21

21 pav. Laiko juosta

## 1.4. Antikos mokykla ir ugdymas

### 1.4.1. Mokykla Rytų šalyse

Pirmosios Rytų valstybės – Egiptas, Kinija ir Indija – susikūrė ten, kur buvo palankiausios sąlygos žmonėms gyventi: prie upių, vandenių, kur nebūna šalčių, – Afrikoje, Azijoje (Nilo, Tigro, Eufrato, Gango, Chuanchės slėniuose).

Rytų vergovinėse valstybėse visuomenė buvo suskirstyta į kastas – žynių ir karių. Jie valdė žemuosius visuomenės sluoksnius: pirklius, amatininkus, žemdirbius ir vergus. Mokslą, švietimą, mokymo turinį daugiausia lėmė šalies eko-

*nominė ir politinė padėtis, o ypač – ideologija ir religija. Vergų ir daugumos paprastų žmonių vaikai mokyklose nesimokė: elementarių žinių ir darbo bei elgesio įgūdžių jie įgydavo šeimoje ir gyvendami tarp savo luomo žmonių.*

**Jau žiloje senovėje, 4000–3000 m. pr. Kr., buvo žinomos mokyklos Mažojoje Azijoje, Egipte.** Šiose šalyse buvo verčiamasi drėkinamąja žemdirbyste. Todėl žmonės stebėjo gamtos reiškinius, mokėsi iš anksto numatyti potvynius, statyti užtvankas ir visokių tipų įrenginius. Visos šios žinios ir patyrimas buvo kaupiama viešpataujančių gyventojų grupių išlaikomose mokyklose. Labai dažnai jos būdavo apgaubiamos mistika bei paslaptimi. *Mokėsi tik berniukai.*

**Egipte** prie šventyklų buvo kuriamos prestižinės **žynių mokyklos.** Ten priimtuosius mokė visų to meto žinomų mokslų: astronomijos, matematikos, medicinos, geografijos, sudėtingo hieroglifų (tai ženklai, vaizduojantys daiktus, gyvas būtybes), kurių reikėjo išmokti per 700, „Šventojo“ rašto.

**Miestų mokyklos** buvo steigiamos prie faraono rūmų. Jų tikslas – rengti valstybės valdininkus ir *karo vadus*. Mokyklose mokė hieratinio rašto (jis buvo paprastesnis, vartojamas laiškam, knygoms rašyti), valdymo, karybos meno, svetimų kalbų. Mokslas užtrukdavo iki 12 metų.

Be jų, atsirado ir tokių mokyklų, kurios rengdavo tarnautojus valstybės ir jos ūkio valdymo struktūroms. Tai buvo **raštininkų mokyklos**, kur mokėsi žemesniosios kastos (valstiečių, amatininkų) vaikai. Mokyklos vartojo demotinį raštą (greitraštį, paplitusį liaudies sluoksniuose). Raštininkus mokė perrašyti tekstus, laikytis etiketo reikalavimų.

**Indų** mokyklose auklėjimas buvo tikrai luominis. Jau gimęs vaikas priklausydavo tam tikrai kastai: brahminų (šventikų), žemdirbių ir parijų (sudarė beteisiai, engiami žmonės). Indų auklėjimo uždavinys – gerai išmokti savo kastos teises ir pareigas. Kad galėtų suprasti mokslą ir meną, vaikai mokėsi skaityti, rašyti, skaičiuoti. Mokymasis buvo pagrįstas kalimu, daugkartiniu kartojimu, dažnai taikytos įvairios kūno baismės. Jų šventraštis skelbia, kad kas peikia savo mokytoją, nors jis ir klystų, tas po mirties turės virsti asilu. Jaunuolis turėjo gerbti savo mokytoją kaip patį Budą.

**Kinų** mokyklos atsirado II tūkst. pr. Kr. Vaikų iki 20 metų ugdymas buvo skirstomas į tris etapus:

- vaikai iki 10 metų buvo auklėjami namuose, kur mokėsi taisyklingai kalbėti, skaičiuoti ir klausyti vyresniųjų;
- nuo 10 metų ėjo į mokyklą mokytis skaityti, rašyti, skaičiuoti, dainuoti, mandagaus elgesio taisyklių;
- nuo 15 metų mokėsi tie, kurie siekė aukštųjų mokslų.

**Mokyklos buvo dviejų tipų: valstybinės**, skirtos aristokratų vaikams, ir **vietinės**, kur mokėsi laisvųjų valstiečių vaikai. Jose buvo mokoma šešių dalykų: rašto, skaičiavimo, muzikos, etiketo, valdyti važiuoklę, šaudyti iš lanko.

Kinų vaikai mokėsi kinų filosofijos, kuri pabrėžė pasaulio vienovę. Anot kinų filosofų, pasaulio įvairovę sukuria pirminiai elementai: žemė, vanduo, ugnis, medžiai ir metalai. Šiuos elementus veikia priešingos jėgos: *in* – pasyvi moteriškoji ir *jan* – aktyvi vyriškoji, kurios gamtoje sukelia judėjimą.

Kinų filosofijos ištakos – „Permainų knyga“. Joje pateikiama išmintingų patarimų, kaip elgtis besikeičiančiomis aplinkybėmis. Pasak kinų išminčių, žmogaus gyvenimo sėkmė dažniausiai priklauso nuo jo paties ir nuo to, kaip gerai jis pažįsta pasaulį.

Rytų šalių mokytojai mokė jaunuomenę visą amžių gerbti savo mokytojus ir tėvus. Už nusizengimus mokiniai buvo baudžiami fiziškai.

Senosios Rytų civilizacijos idėjos taikomos ir šiandienos Rytų šalių visuomeniniame gyvenime ir mokykloje.

### 1.4.2. Rytų šalių pedagogų idėjos

Seniausiuose Kinijos, Indijos, Egipto rankraščiuose randama **vertingų minčių apie auklėjimą**, mokytojui ir auklėtiniui keliamus reikalavimus. Drausmė mokyklose buvo griežta, *dažnai taikytos kūno bausmės*. Vietname senovės Egipto rankraštyje pasakyta: „Mokinio ausys – jo nugaroje“.

**Kinų pedagogas Čugė** (Cuge, 1129–1120 m. pr. Kr.) parašė „Mažosios mokyklos“ knygas, kuriose nurodė, kad auklėtojas turi:

- iš pat mažens tramdyti negerus auklėtinio polinkius ir troškimus;
- pastebėti jo gabumus;
- skirti tokias užduotis, kurias mokinys atliktų be vargo;
- rodyti jam dorą ir gražų pavyzdį.

Senovės kinų šventraštis, vadinamas Šidzingu (IX–VI a. pr. Kr.), skelbė, kad nuo jaunų dienų iki senatvės žmogaus mintys turi būti nukreiptos į mokslą. Ten rašoma, kad iš kitų žmonių patirties nedaug tepasimokoma. Žinios, reikalingos gyvenime, įgyjamos tik patiems mokantis.

LI–Ki knygoje, sudarytose iš senovinių kinų raštų dar prieš Kristų, šalies valdovui patariama: *jei valdovas nori, kad jo valdoma tauta išprustų, o dorovė tobulėtų, privalo plėtoti mokslą.*

Teorinius kinų mokyklos pagrindus VI a. pr. Kr. padėjo Konfucijus (Kung Dzė Konfucius, 551–478 m. pr. Kr.), filosofiskai pagrindęs prigimtinę žmonių nelygybę. Jis sukūrė scholastinę etinę ir politinę mokymo teoriją, kuri Kinijoje išliko iki XX amžiaus.

Analizuojant kinų raštų šaltinius pastebima, kad *kinų mokymo tikslas buvo įdiegti jaunimui seniai nustatytas taisykles ir įpratinti pagal jas elgtis.* Jau senovės kinai tikino jaunimą, kad nauja negali būti geriau už sena, o mokinys – protingesnis už mokytoją. Todėl esą neišmintinga siekti naujo, nes šios pastangos kenkia valstybės santvarkai. Senovės Kinijoje visas valstybės gyvenimas buvo grindžiamas aklu paklusnumu. Tai stabdė tautos ir valstybės raidą.

**Žydai**, siekdami išauklėti dievobaimingus, vyresniesiems paklusnius vaikus, vadovavosi Dievo įsakymais, kurie buvo dorovės, tikybos, valstybinės tvarkos ir vaikų auklėjimo pagrindas. Viena iš pagrindinių izraelitų tikėjimo tiesų – *gerbk savo tėvą ir motiną, tada tau bus gera ir ilgą amžių nugyvensi šioje Žemėje. Tėvus Šventasis Raštas mokė: jei myli sūnų, tai bausk jį dažniau, kad paskui galėtum juo džiaugtis.*

### 1.4.3. Mokykla Graikijoje. Karinis rengimas

„Išskyrus akląsias gamtos jėgas, pasaulyje nėra nieko, kas savo pradžia ir kilme nebūtų iš graikų“ (H. Dž. Menas).

*Graikijos kultūra – tai Europos istorijos pradžia. Anot A. Maceinos, Europos doasia gimė Graikijoje (Maceina A., 1990, p. 446–455). Savarankiškas graikų istorijos laikotarpis truko beveik 700 metų (XI – IV a. pr. Kr.). VIII a. pr. Kr. prasidėjęs didžiausios pažangos laikotarpis pavertė Graikiją ekonomine galybe ir kultūros centru. Čia kuriamos politinės institucijos ir kultūrinės tradicijos darė įtaką visai Europai.*

Graikai buvo pirmieji, kurie kultūrą, klestinčią Rytuose, Europoje pasuko nauja linkme. Rytuose kultūrinis gyvenimas nesireiškė asmeninėmis formomis. O graikų kultūra, priešingai – paženklinta asmens ženklų. Graikai buvo garsūs menais ir menininkais, filosofija ir filosofais. Užuoat perėmusi Rytų, kur nuolankiai paklustama žemiškiesiems valdovams, subordinacijos tradicijas, valstybės gyvenime Graikija pasuko demokratijos linkme: čia buvo gerbiama laisvė ir pripažįstama žmogaus vertė. Graikų visuomenė buvo susidariusi iš laisvųjų piliečių ir vergų. Visi laisvieji piliečiai turėjo lygias teises dalyvauti valstybės valdyme. Kad valstybinė tarnyba būtų prieinama daugeliui, tokias pareigas galima buvo eiti tik vienerius metus. Graikų demokratija – bandymas pagal įstatymą garantuoti visų piliečių lygybę ir atsvara Rytų despotizmui. Tačiau fizinį darbą Graikijoje dirbo vergai, o rezultatais naudojosi laisvieji piliečiai. Buvo skelbiama, kad vergija – „gamtos įstatymas“.

Graikai pirmieji iš Europos tautų suprato ugdymo reikšmę ir itin išplėtojo jo praktiką ir teoriją. Graikijoje buvo ugdomi tik laisvųjų piliečių vaikai. Jie buvo mokomi ne paprastus darbus dirbti, bet rengiami valstybės valdininko ar politiko tarnybai, kariuoti. Labiausiai visuomenė gerbė karius, kurie sugebėdavo pagarsėti karo žygiais, o taikos metu parengti jaunimą karui.

Graikiją sudarė keletas nedidelių vergovinių valstybių (polių). Įtakingiausi jų buvo Lakonija (svarbiausias miestas – Sparta) ir Atika (politinis ir ekonominis centras – Atėnai). Kiekviename polyje nusistovėjo savita ugdymo sistema: Spartos ir Atėnų.

**Lakonija (Sparta)** buvo įsikūrusi Peloponeso pusiasalio pietryčiuose. Šalyje vyravo žemdirbystė, kuri rėmėsi vergų darbu. Nedidelę pusiau laisvų gyventojų grupę daugiausia sudarė amatininkai. 9 tūkst. vergvaldžių šeimų valdė daugiau kaip 250 tūkst. vergų. Vergai buvo beteisiai – tik „kalbantys įrankiai“. Jie Spartoje buvo itin žiauriai išnaudojami, todėl neretai sukildavo. Visa tai vertė spartiečius laikytis glaudžiai susitelkus ir nuolat būti karinės parengties. Todėl Spartos gyvenimui buvo būdingas vyriškumas, valstybiškumas, karingumas (Maceina A., 1990).

**Spartiečių vaikus auklėjo valstybė.** Ji buvo užsibrėžusi tikslą išauginti gerus piliečius ir užsigrūdinusius karius. Anot J. Burckhardto, „šitoji tauta apskritai yra kariuomenė, o jos valstybė yra kariuomenės stovykla“ (Maceina A., 1990, p. 482). Spartoje šeimos prasmė – pagimdyti kuo daugiau sveikų vaikų, būsimųjų karių. Silpni vaikai buvo nužudomi.

Sulaukę **7 metų** berniukai spartiečiai, iki tol gyvenę namie, būdavo atiduodami į specialias valstybines auklėjimo įstaigas, vadinamąsias **age-las**, kur jie buvo auklėjami ir mokomi iki 18 metų. Jiems vadovauti valdžia skirdavo patikimą žmogų – *pedonomą*. Ypatingas dėmesys kreiptas į fizinį paauglių auklėjimą: jie buvo grūdinami, pratinami kęsti šaltį, alkį ir troškulį, skausmą. Daug dėmesio skirta karinėms gimnastikos pratyboms. *Jaunieji spartiečiai mokėsi bėgioti, šokinėti, mėtyti diską ir ietį, grumtis, imtynių*. Fizinį auklėjimą papildydavo muzika, buvo mokoma dainuoti (atliekami kovinio pobūdžio kūriniai – karo maršai ir dainos), religinių šokių. Spar-toje dažniausia buvo šokamas šokis su ginklais, vadinamas *pyrriche*, kuris vaizdavo kovos momentus.

Vaikus pratino atsakinėti tiksliai ir trumpai („lakoniškoji kalba“). Jie mokėsi tik tiek, kiek to būtinai reikėjo, o viso kito *auklėjimo vienintelis tikslas buvo ugdyti besąlygišką paklusnumą, išstvermingumą ir troškimą nugalėti*.

Maudytis šaltame Europos upės vandenyje buvo visų piliečių parei-ga. Maitintasi labai kukliai. Drabužiai buvo lengvi ir paprasti, guolis – kietas. Vaikai ištusus metus lakstydavo basi. *Kūno bausmės buvo kasdienis dalykas*, nes, spartiečių nuomone, jos išlaisvina protinę ir dorinę energiją. Bausmė buvo savotiška asketinio auklėjimo priemonė. Pavyzdžiui, Spar-toje prieš deivės Artomės – *Orthia* altorių švenčių metu vaikus kruvinai plakdavo. Tai buvo savotiška religinė–kultinė skausmo auka.

*Ypatingas uždavinys, keliamas auklėjant jaunuolius, buvo išugdyti panieką, negailestingumą vergams*. Tuo tikslu jaunimas dalyvaudavo vadinamo-siose *kriptijose*, t.y. naktinėse vergų gaudynėse, kurių metu jaunų spartie-čių būrys apsupdavo kurį nors miesto kvartalą arba rajoną už miesto ir užmušdavo vergą helotą.

Jaunimą *doroviškai ir politiškai auklėjo valstybės veikėjai*, kurie rengė specialius pokalbius, aukštindami prosenelių, kovojusių su tėvynės priešais, išstvermę ir drąsą.

**18-20 metų jaunuoliai būdavo perkelti į specialią efebų grupę ir atlikdavo karo tarnybą.** Čia ypatingas dėmesys buvo skiriamas valios ir narsumo – dorybių, kurias stiprino *gimnastika ir karinis rengimas*, ugdymui.

Be to, itin rūpintasi *fiziniu ir kariniu merginų auklėjimu*. Šito reikėjo to meto sąlygomis: vyrai, pašaukti vergų sukilimų malšinti arba į karą, palikdavo miestą, o ginkluotos moterys saugojo namus ir priversdavo klausyti vergus.

Lyčių santykiai Spartoje buvo gana laisvi. Vykstant jaunimo šventėms, gimnastikos varžyboms ir pratyboms, lenktynėms, abiejų lyčių dalyviai būdavo visiškai nuogi. Nuogos mergaitės galėdavo pasirodyti gatvėje, o moterys nešiojo drabužį, vadinamą *peples*, kuris judant leisdavo pamatyti šiek tiek kūno. Iš šių faktų galime spręsti, kad Spartos lyčių santykiai primena pirmąją toteminės kultūros lytinę sampratą.

**Atėnai (Atika).** *Sparta buvo karinė valstybė, o Atėnai garsėjo savo kultūra. Atėnų gyvenimas nebuvo toks militarizuotas ir uždaras kaip Spartos, atvirkščiai – labai intensyvus ir kūrybiškas.*

V–IV a. pr. Kr. Atėnuose suklestėjo kultūra: gamtos mokslai, istorija, menas, literatūra, nuostabi graikų architektūra ir skulptūra. Šioje srityje atėniečiai pasiekė tokių laimėjimų, kurie ir šiandien stebina pasaulį. Jie rūpinosi dvasinėmis vertybėmis: mokslu, menu, filosofija, kurie itin aukštą lygį pasiekė Periklio laikais (V a. pr. Kr.). Laisvo žmogaus teisės Atėnuose buvo gerbiamos ir saugomos.

Du pagrindiniai bruožai apibūdina Atėnų gyvenimą: polinkis į idealiąją kultūrą ir šeiminis privatinis gyvenimo pobūdis. Vergai čia buvo privati nuosavybė. Jie dažniausiai dirbo tik fizinį darbą, nes buvo „mažiau žmonės“ negu laisvieji piliečiai. Nemažai neturtingų laisvųjų gyventojų (*demos*) vertėsi amatais.

Kitaip negu Spartoje buvo organizuotas ir atėniečių auklėjimas. Šeima buvo reikalinga ne tik žmonių giminei pratęsti, bet ir jai auklėti. Atėniečiai ugdymo idealu laikė tiek fiziškai, tiek dvasiškai gražų žmogų. Atėnų mokykla siekė kalokagatijos, t.y. stengėsi suderinti protinį, dorovinį, estetinį ir fizinį auklėjimą. **Ugdymo tikslas buvo harmoninga asmenybė.** Graikai pirmieji suformulavo šią sąvoką. Atėniečiams buvo gerai žinomas posakis: „Sveikame kūne – sveika siela“. Jų nuomone, ugdymas gali suformuoti antrąją žmogaus prigimtį.

**Atėnuose vaikai iki 7 metų būdavo auklėjami namie.** Iš mažų dienų tėvai mokė vaikus, kad būtų kuklūs, kantrūs ir saikingi, be to, pratino grakščiai judėti ir švelniai gestikuliuoti, tyliai vaikščioti, mandagiai sėdėti, kukliais drabužiais vilkėti, gerbti tėvus ir senus žmones.



7 metų berniukai pradėdavo lankyti mokyklą. Į mokyklą ir visur kitur iki 18 metų juos lydėdavo vienas iš vergų, vadinamas *pedagogu* (gr. *pais* – vaikas, *agogein* – vesti). Pedagogui tėvai duodavo rykštę, kuria šis savo nuožiūra galėdavo auklėtinį plakti. Retai kur pats pedagogas mokė savo auklėtinį.

Iš pradžių **berniukai (nuo 7 iki 13–14 metų)** mokėsi gramatisto ir kifaristo mokyklose (arba vienu metu abiejose, arba nuosekliai – iš pradžių gramatisto, vėliau – kifaristo). Šios *mokyklos buvo privačios, už mokslą reikėdavo mokėti*, todėl daug laisvųjų, bet neturėjusių lėšų piliečių (vadinamojo demoso) vaikų negalėjo jose mokytis. Dažniausia čia mokėsi vergvaldžių vaikai. Mokymui vadovavo *mokytojai – didaskalos* (gr. *didasko* – aš mokau, vėliau *didaktika* – mokymo teorija), kuriuos gramatisto mokyklose vadino *gramatistais*, o kifaristo – *lyrininkais*.

**Gramatisto mokykloje** *gramatistai (kalbininkai) vaikus mokė skaityti, rašyti ir skaičiuoti*. Čia skaityti buvo mokoma raidžių sudėjimo metodu: mokiniai išmokdavo mintinai raidžių pavadinimus (*alfa, beta, gama* ir t.t.), vėliau iš jų dėliodavo skiemenis, po to iš skiemenų – žodžius. Skaityti mokydavosi labai ilgai.

Rašyti pratinosi vaškuotose lentelėse, kuriose plona lazdele (stiliumi) būdavo rašomos raidės, skaičiuodavo pirštais, naudojo skaičiuojamąją lentą (primena skaitytuvus), akmenukus.

**Kifaristo mokykloje** berniukai *įgydavo literatūrinį išsilavinimą ir būdavo estetiškai auklėjami*: mokėsi muzikos (*mūzinis* lavinimas), dainuoti, deklamuoti (buvo skaitomos ištraukos iš „Iliados“ ir „Odisejos“). To mokė *lyrininkai (kanklininkai)*, kurie muziką ir poeziją laikė auklėjimo pagrindu. Mokant muzikos populiariausi instrumentai buvo kanklės ir fleita. Paprastai mokytojas skambindavo kanklėmis, o mokiniai kartodavo tą pačią melodiją. Mūzinį lavinimą, žinoma, papildė fizinis – *gimnastika*.

Nemažai dėmesio graikai skyrė *retorikai*. Gyvo žodžio grožiu jie siekė pažadinti žmogaus sielą, jį sužavėti. Retorika buvo tobulinama mokantis mitologijos ir poezijos.

**13–14 metų berniukai pereinavo į mokymo įstaigą, vadinamą palestra** (kovos mokyklą). Čia juos dvejus trejus metus fiziškai lavindavo per pratybas pagal sistemą, kuri buvo vadinama *pentatlonu* (penkiakovė). *Ją sudarė bėgimas, šokinėjimas, imtynės, disko bei ieties metimas ir plaukimas*. Gim-

nastikos mokė *pedotribai*. Kartu jaunimui būdavo rengiami pokalbiai apie politiką ir dorovę. Pokalbiams vadovaudavo (be atlyginimo) žymiausi valstybės piliečiai. Daugumai jaunimo visi mokslai tuo ir baigdavosi.

Labiausiai pasiturinti jaunimo dalis, besirengianti dalyvauti valstybės valdyme, toliau mokydavosi **gimnazijoje**. Gimnazijų pradžia – tam tikros ištaigos, kurios buvo vadinamos *gymnasion*. Tai buvo *vienintelės valstybinės mokyklos*, kur, kaip ir palestroje, pagrindinė lavinimo priemonė buvo gimnastika.

**Gimnastinis lavinimas – seniausias graikų ugdymo elementas.** Graikų nuomone, judesys savotiškai veikia ir sielą. Gimnastika formuoja charakterį. Drąsa, atsparumas baimei, klusnumas, draugiškumo dvasia buvo reikšmingi doroviniai gimnastikos rezultatai. Gimnastiką siedami su muzika (gr. *orchestika*) graikai buvo pasiekę nuostabios kūno ir judesių harmonijos.

Graikų gimnastika buvo labai įvairi, tačiau reikėtų paminėti šias penkias svarbiausias ir labiausiai paplitusias pratimų rūšis:

1. *Žaidimai* – tai sviedinio mėtymas, bėgiojimas. Graikai žaisdavo atvirame ore.

2. *Plaukimas* buvo visuotinis sportas, nes pati geografinė padėtis tam buvo palanki (valstybės krantus skalauja jūros).

3. *Pentatlonas* (gr. *pentathlon*), arba penkiakovė, buvo svarbiausioji graikų gimnastikos dalis. Ją sudarė bėgimas, disko ir ieties metimas, šuoliai į tolį ir į aukštį, plaukimas, imtynės.

4. *Boksas* tarp graikų nebuvo itin populiarus.

5. *Pankrationas* (laisvosios imtynės). Ši sporto rūšis turėjo imtynių ir bokso elementų.

Gimnastika skatino higienos, medicinos plėtrą, nes treniruojantis reikėjo kūną prižiūrėti, saugotis ligų, tinkamai maitintis. Graikijoje itin gerbiami buvo olimpinių žaidynių nugalėtojai – puošiami vainikais, lauro šakelėmis arba vilnoniais diržais. Poetai apdainuodavo olimpiečių garbę, o skulptoriai iškaldavo jų skulptūras.

Gimnazijose *graikai studijuodavo politiką, literatūrą, matematiką, filosofiją*. Deklamuodami ir dainuodami Homerą, graikai tarsi susisiekdavo su pirmąją helenų *kalokaгатijos* dvasia, su Helados šaknimis, iš kurių jau buvo išaugęs pasaulinės reikšmės medis. Mokant matematikos buvo siekiama lavinti protą ir parengti mokinius filosofijos tiesoms suvokti. Filo-

sofija vainikavo visą mokymo sistemą, kurią, be jos, sudarė gimnastika, mūzinis lavinimas, retorika ir matematika.

Prie gimnazijų plytėjo parkai – aikštės, apsuptos trobesių, kuriuose būdavo įrengiami persirengimo kambariai, maudyklės, salės susirinkimams, alėjos, papuoštos dievų ir didvyrių skulptūromis. Tokias gimnazijas įsteigdavo kiekviename mieste. Tai buvo ne tik mokymo ir mokymosi, bet ir visuomenės susibūrimo vietas, čia miesto valdžia rengdavo sportininkų pasirodymus, tautines šventes. *Aktyviai dalyvaujant jaunuomenei ir vyresniems žmonėms, gimnazijos virto viešosiomis pilietinio ugdymo mokyklomis.*

**Atėnuose 18–20 metų jaunuoliai (kaip ir Spartoje) pereidavo į efebiją**, kur buvo toliau tęsiamas *jų karinis ir politinis lavinimas*. Jie mokėsi valdyti karines mašinas, statyti įtvirtinimus, studijavo jūrininkystę. Tarnaudami miestų igulose dalyvaudavo miesto šventėse ir teatro vaidinimuose.

Graikijos piliečiams buvo labai svarbu sukurti gerą sunkiaisiais ginklais ginkluotą pėstininkų kariuomenę. Į ją paprastai buvo šaukiami tie piliečiai, kurie išgalėjo apsiginkluoti. Gerai buvo žinomi *hoplitai* (gr. *hopla* – ginklai), labai ryžtingi kariai, žengiantys *falanga* (eilėmis) ir ginantys ne tik savo polių, bet ir savo klasės interesus.

Graikijoje buvo steigiamos atskiros **filosofų mokyklos**, kurios savo veiklą organizavo kaip laisvųjų klausytojų būreliai. Į jas patekti buvo nelengva, nes reikėjo turėti matematinį pasirengimą, o kai kuriose – išlaikyti specialius testus.

Ugdymo profesijos atstovai kaip savo valdžios ženklą nešiodavosi lazda. Tėvai ir mokytojai turėjo teisę bausti vaikus fiziškai – plakti. *Fizinės bausmės Graikijoje buvo taikomos ne tiek didaktiniais, kiek doriniais tikslais.* Svarbiausias graikų ugdymo metodas – *skatinimas lenktyniauti tarpusavyje.*

Dauguma laisvųjų gyventojų mokyti negalėjo, todėl dažniausia **jų vaikai mokėsi amato**. Net įstatyme buvo tai įtvirtinta: jei tėvai neišmokydavo vaikų kokio nors amato, vaikai ateityje galėjo būti atleidžiami nuo pareigos materialiai rūpintis pasenusiais tėvais.

Graikų **mergaitės** buvo auklėjamos šeimoje. Jos mokėsi šeiminkauti. Apskritai Atėnų moterų gyvenimas buvo uždaras ir daugiausia praeidavo moteriškojoje namo pusėje (ginekėjoje).

Atėnų ugdymas nebuvo toks vieningas kaip Spartos, užtai žmoniškėnis, nes buvo įvairus, tenkinantis skirtingus žmogaus prigimties poreikius.

#### 1.4.4. Paidėja – pedagoginio etoso filosofija

Graikijoje mokslas laikytas garbės ir pasididžiavimo vertu dalyku, todėl buvo išplėtotą **Paidėja – pedagoginė filosofija, apimanti visą graikų gyvenimą ir valstybinių institucijų veiklą.**

Graikų nuomone, ugdymas suformuoja antrąją žmogaus prigimtį. Todėl pagrindinis *Paidėjos* siekis buvo išugdyti harmoningą žmogų, lavinant sveiką, gražų kūną, auklėjant žmogų dvasiškai, kad jis taptų doras ir kilnus.

Graikijoje nebuvo nė vienos srities, kuriai *Paidėja* nebūtų turėjusi įtakos. Anot A. Maceinos (1991), tai buvo visos idėjas vienijanti centrinė filosofija, pasižyminti visuomeniškumu, grindžiama religija.

**Paidėja – esminė kultūros idėja.** Graikų gyvenimo tikslingumo samprata rėmėsi ugdymo minties visuotinumu. Pagal ją, mokslas ir menas, šventės ir žaidimai, bendruomenės veiksmai ir kultas nėra savitiksliai, bet taikytini ir kreiptini pedagoginiam tikslui pasiekti. Visi helėnų įstatymai kilo iš ugdymo siekių: buvo reikalaujama, kad jaunuomenė gerbtų dievus, klausytų tėvų, globotų senesniusius. *Ugdymą iškelianti mintis graikų kultūriniam gyvenime buvo svarbiausioji idėja.*

Graikai žmogų išaukštino, pastatė jį šalia dievų – kaip vertingiausią būtybę Žemėje. Skirtingai nuo Rytų šalių tradicijų, jie gėrėjosi nuogu kūnu, jo grožiu. Ypač graikai vertino žmogaus protą, išskiriantį jį iš kitų gamtos kūrinų.

**Paidėjos visuomeniškumas.** *Graikai buvo visuomeniški, valstybiški žmonės. Jie gyveno ir dirbo pirmiausia bendruomenės, o tik po to šeimos labui.*

Kiekvienas ugdytojas jautėsi atlieką visuomeninę pareigą ir vykdą valstybinę funkciją. Pedagoginį nusiteikimą iliustruoja toks faktas: *graikai mokė vaikus ne specialiose mokyklose, o gatvėse ir aikštėse. Kiekvienas galėjo pamatyti, kaip dirbamas pedagoginis darbas.*

*Graikų ugdymui būdingas visuotinis pobūdis. Rūpindamiesi išugdyti visas žmogaus prigimties galias, graikai siekė apimti ir visas gyvenimo sritis. Graikijoje muzika ir gimnastika susiliejo *orchestikoje*, gramatika ir poezija – retorikoje, valstybės valdymas, religija, kultūra sudarė aukštesnę, prasmingą, gyvenimo vienybę. *Paidėja tapo visuotine, visas gyvenimo sritis ir institucijas apimančia, socialine sąvoka.**

**Paidėjos pagrindas – religija.** Graikai turėjo dievų ir deivių, globojusių įvairias gyvenimo sritis: menus, mokslą, žemdirbystę, meilę ir kt. Todėl religija jų gyvenime turėjo didelę reikšmę. *Religija buvo valstybinis dalykas: tiesiog įstatymais buvo nustatoma ją praktikuoti.* Gausi graikų mitologija religiškai įprasmindavo pedagoginį darbą. *Religija Graikijoje buvo ne ugdomasis objektas, bet ugdomasis principas.*

Profesinio lavinimo graikai nemėgo ir nevertino. *Mokytis kokio nors amato laisvajam Graikijos piliečiui atrodė žeminamas dalykas.* Tai buvo tik demoso pareiga. Graikams mažiausia rūpėjo, kad jaunimas išmoktų kokio nors darbo. Svarbiausia – kad jis mokytųsi dalykų, praturtinančių vidinį pasaulį.

### 1.4.5. Ugdymo teorijos Graikijoje

500 m. pr. Kr. atsirado žmonių, kurie sukilo prieš tradicijas ir skelbė, kad ne dievai, bet patys žmonės kuria kultūrą. Jie buvo vadinami **sofistais** (išminčiais). Tai buvo keliaujantys mokytojai, siekę šviesti žmones. Vėliau jie tapo jaunimo auklėtojais.

**Protagoras** (Prōthagor, 480–410 m. pr. Kr.), žymiausias senovės Graikijos sofizmo atstovas, teigė, kad kiekvieno žmogaus pojūčiai skirtingi, todėl vienos nuomonės negali būti: kiek yra žmonių, tiek ir nuomonių. Nėra nekintamų žinių, yra tik nuomonės, kurios priklauso nuo gebėjimo įrodyti savąją tiesą. Protagoro šalininkai sofistai atmetė absoliučią tiesą ir stengėsi ne tikrovę pažinti, o tik įtikinti klausytoją savąja tiesa ir nukreipti jo mintis iš anksto numatyta kryptimi. Atsirado *retorika* – iškalbos mokslas, kuris perėmė sofistų įtikinimo meną, skatinantį viskuo abejoti, kritikuoti, ieškoti. Retorika itin praverė Atėnų teismuose.

Ginče „Gamta ar auklėjimas suformuoja žmogaus būdą?“ Protagoras suformulavo originalią nuomonę: *mokant reikia ugdyti remiantis įgyimais.* Niekais nueina teoriniai pamokslai be praktinių pratimų ir niekais eina praktika be teorinio mokslo. Jis teigė, kad *jaunimo auklėjimas turi būti paremtas tvirtais dorovės ir teisės pagrindais.*

**Pitagoro** (Pythāgor, 500 m. pr. Kr.) **mokykla.** Pitagoras, garsus antikos matematikas ir fizikas, sukūrė mokyklą, vadinamą Pitagoro rateliu. *Pitagoro mokymo sistema siekė stiprinti žmogaus asmenybę tiek fiziškai, tiek dvasiškai, mokė tvarkos, santūrumo, tikėti vieną Dievą.*

Pitagoras mokinius skirstė į 4 klases.

*Pirmosios klasės mokiniai buvo vadinami akustikais.* Jie negalėjo kalbėti, visą laiką turėjo tik klausytis. Šios pratybos reikalavo didelių valios pastangų, trukdavo nuo 2 iki 5 metų. Jas privalėjo įveikti kiekvienas Pitagoro mokinys. Jų tikslas – susikoncentruoti, mąstyti apie aukštesnius ir šventesnius dalykus, kurių akivaizdoje žmogus turi susikaupti ir nutilti. Pitagoras tramdė žmogaus norą klausinėti, kuris dažnai išblaško ir neleidžia siekti tikrojo pažinimo.

Pirmosios ir aukštesnių klasių mokinių gyvenimas buvo reglamentuojamas griežtos dienotvarkės.

Ryte mokiniai vieni eidavo pasivaikščioti į nuošalias vietas prie maldyklų, kuriose tiesiog traukdavo nurimti ir susikaupti. Tarp savęs nesikalbėdavo. Po to visi gimnastikuodavo. Vidurdieny būdavo pietūs – duona ir medus. Vakare vėl visi vaikščiodavo prie maldyklų ir eidavo maudytis. Vakarienę pradėdavo nuo vyno, melddamiesi. Mėšos mokiniai nevalgydavo. Po vakarienės buvo skaitoma apie dievus ir meldžiamasi.

Pitagoro mokiniai dėvėjo balto lino drabužius, miegodavo labai kietose lovose.

*Antrosios klasės mokiniai – matematikai* privalėdavo kalbėti, patys išsiaiškinti jiems kilusius klausimus. Savarankiškumas buvo svarbiausias principas mokantis matematikos: aritmetikos, geometrijos, astronomijos.

*Trečioji klasė – fizikai* mokėsi pažinti daiktų prigimtį. Tai buvo daugiau negu mūsų dienų fizika – ji teikė dialektikos pagrindus.

*Ketvirtosios klasės mokiniai – sebastikai*, vadinamieji Dievo garbintojai, mokydamiesi matematikos, fizikos, pažinti daiktų prigimtį, galėjo išsiaiškinti daiktų atsiradimo priežastį. Visi dalykai siejosi su religija.

**Žymiausi graikų filosofai idealistai: Sokratas, Platonas, Aristotelis.** Šių mąstytojų viešuose pasisakymuose ir darbuose apie ugdymą yra daug vertingų minčių.

**Sokratas** (Sōkratēs, 469–399 m. pr. Kr.) – filosofas idealistas. Graikų ugdymo istorijoje jis reiškė konservatyviosios aristokratijos ideologiją. Sokratas manė, kad pasaulio struktūros, fizinės daiktų prigimties neįmanoma pažinti, kad žmonės gali pažinti tik patys save. *Egzistuoja amžinosios visuotinės ir nekintamos dorovinės sąvokos. Sąžinė yra dieviškasis balsas, pasa-*

*kąs, kas gera, kas bloga, kas dora, kas nesąžininga.* Ją reikia ugdyti visą gyvenimą, nes ji gali kisti, ir tai priklauso nuo aplinkybių. Todėl Sokratas kiekvieną žmogų ragino: „Pažink save!“ Šis Sokrato priesakas Delfuose buvo užrašytas ant šventyklos durų ir visuomenėje aktyviai propaguojamas. Taigi *ugdymo tikslas – išmokyti pažinti save, tobulinti dorovę.*

Sokratas, filosofas tribūnas, pokalbius apie dorovę rengė aikštėse ir kitose viešosiose vietose, klausimais ir atsakymais skatino klausytojus patiems „surasti tiesą“, neduodavo jiems paruoštų teiginių, išvadų. Jis vengė mokyti tiesiog didaktiškai, itin vertino metodus, kuriais įgyjamos žinios. Sokratas dažniausia stengėsi žmogų įtraukti į pokalbį ir per dialogą išreikšti mintis. Šis pokalbio metodas buvo pavadintas *sokratiškuoju*. *Sokratiškąjį metodą vėlesnės metodikos išplėtojo – taip atsirado orientuojamųjų klausimų metodas.*

**Platonas** (Platon, 427–347 m. pr. Kr.), filosofas idealistas, Sokrato mokinys, 387 m. pr. Kr. įkūrė akademiją, kuri daugiau kaip tūkstantmetį išliko kultūros centras. Jo nuomone, *ugdymas yra svarbiausia iš didžiausiųjų žmonėms suteiktų gėrybių.*

Platonas idėjų pasaulį laikė pirminiu, o jutiminį pasaulį – antriniu. Jo veikaluose „Valstybė“ ir „Įstatymai“ pasaulis skirstomas į idėjų pasaulį ir reiškinių pasaulį. Platono nuomone, idėjos amžinos ir nekintamos. Daiktai jam tėra idėjų pasaulio šešėliai.

Platonas, Atėnų aristokratijos atstovas, paskelbė aristokratijos amžinojo viešpatavimo teoriją. Jis sukonstravo idealią aristokratinę valstybę,



Sokratas

\* Visos knygoje spausdinamos nuotraukos – iš Respublikinio pedagogikos muziejaus ir Karo muziejaus archyvų.

kurios visuomenę sudaro trys grupės: *filosofai, kariai, amatininkai ir žemdirbiai*. *Filosofai valdo valstybę, kariai ją saugo, o trečia grupė – amatininkai ir žemdirbiai – dirba ir išlaiko dvi pirmąsias*. Šioje valstybėje išlieka ir vergai. Tiek vergai, tiek amatininkai ir žemdirbiai yra beteisiai. Jie turi tik žemutinę, jutiminę, sielą, tačiau jiems būdinga saikingumo bei klusnumo dorybė.

Savo pedagoginėje sistemoje Platonas siekė apimti kai kuriuos Spartos ir Atėnų ugdymo bruožus. Ugdymą, anot Platono, privalo organizuoti pati valstybė, jis turi atitikti viešpataujančiųjų grupių – filosofų ir karių – interesus. Filosofas buvo visuomeninio vaikų auklėjimo nuo jauniausio amžiaus šalininkas.

*3–6 metų vaikai, kuriems vadovauja valstybės paskirtos auklėtojos, žaidžia aikštelėse*. Itin daug dėmesio Platonas skyrė žaidimams, kaip svarbiai mažamečių vaikų auklėjimo priemonei. Jo nuomone, remiantis *karo žaidimų pomėgiu, ateityje bus galima išugdyti būsimąjį karo vadą*.

*7–12 metų vaikai lanko valstybinę mokyklą, kur mokosi skaityti, rašyti, skaičiuoti, dainuoti, muzikos*. *Nuo 12 iki 16 metų jie lavinami fizinio auklėjimo mokykloje – palestroje per įprastines gimnastikos pratybas*. Baigę palestrą jaunuoliai iki 18 metų studijuoja aritmetiką, geometriją ir astronomiją daugiausia praktiniais tikslais (tai įeina į *karių rengimo* programą). *Nuo 18 iki 20 metų jie ugdomi efebijoje, kur vyksta karinis–gimnastinis rengimas*. *Sulaukę 20 metų ir neparodę polinkio į protinį darbą jaunuoliai tampa kariais*.

Jaunuoliai, pasižymintys gebėjimu abstrakčiai mąstyti, *iki 30 metų pereina trečiąją, aukščiausiąją, lavinimosi pakopą: studijuoja filosofiją, taip pat – bet jau filosofiniu (teoriniu) aspektu – aritmetiką, geometriją, astronomiją bei muzikos teoriją*. *Jie rengiasi užimti vietas valstybės tarnyboje*. Nedaugelis, pasižymėjusieji nepaprastais gabumais, gilinasi į filosofinę išmintį dar 5 metus (iki 35-erių). *35–50 metų tampa vyriausiais karo vadais arba valdo valstybę*.

*Platonas manė, kad moterys turi būti auklėjamos panašiai kaip Spartoje*.

Visas auklėjimas pagal Platono sistemą grindžiamas ypatinga pamineka fiziniam darbui: būsimiems filosofams ir kariams draudžiama „netgi apie tai galvoti“. Vergų vaikams mokytis neleidžiama.

Platonas pareiškė nemažą svarbių minčių apie nuoseklią valstybinę auklėjimo sistemą, išskėlė reikalavimą ugdyti vaikus teigiamu pavyzdžiu. Anot filosofo, *mokytojas privalo būti visų geriausias pilietis*.



**Aristotelis** (Aristotelēs, 384–322 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas idealistas ir mokslininkas, Platono mokinys, Aleksandro Makedoniečio auklėtojas. Ir šiandien jis pripažįstamas vienu reikšmingiausių graikų mąstytojų.

Aristotelis teigė, kad *geriausia priemonė, padedanti išlaikyti valstybėje tvarką ir išvengti sąmyšių, yra ugdymas*. Galimybę vystytis turi bet kurios rūšies gamtos gyvoji *medžiaga* (materija), taip pat ir žmogus. Gamta žmogui suteikia tik gabumų pradmenis, *galimybę vystytis suteikia auklėjimas*.

Anot Aristotelio, ugdyti reikia visus valstybės piliečius. Tai turi būti ne privačios iniciatyvos, o valstybės reikalas. Ugdymas šeimoje ir visuomenėje turi būti susiję. *Ugdymo tikslas, jo nuomone, yra tobulinti žmogaus aukščiausias sielos dalis – protingąją ir valinę*.

Aristotelis neskyrė žmogaus kūno ir sielos, kurie yra neatskiriami, kaip materija ir forma, t.y. organiškai sudaro nedalomą visumą. Pasak jo, yra *trys sielos rūšys: augalinė*, kuriai priskiriama maitinimosi ir augimo funkcija; *gyvūninė*, turinti suvokimo sugebėjimą ir besireišianti pojūčiais ir norais, ir *protingoji (mąstančioji) siela*, kuri, turėdama augalinės ir gyvūninės sielų savybių, pasižymi aukščiausiu sugebėjimu – protu, geba mąstyti ir pažinti. *Atsižvelgiant į sielos rūšis turi būti organizuojamas ir trejopas auklėjimas: fizinis, dorovinis ir protinis*. Gamta glaudžiai susiejo visas tris sielos rūšis, todėl ir ugdydami turime sieti fizinį, dorovinį ir protinį auklėjimą.

Aristotelis *pirmasis pedagoginės minties istorijoje mėgino sudaryti amžiaus periodizacijos sistemą*. Jis jauno žmogaus gyvenimą suskirstė į tris laikotarpius:

1. iki 7 metų;
2. nuo 7 iki 14 metų (lytinio brendimo pradžia);
3. nuo lytinio brendimo pradžios iki 21 metų (jo manymu, ši periodizacija atitinka prigimtį).



Aristotelis

Filosofas duoda kai kurių nurodymų *dėl auklėjimo šeimoje*. Iki 7 metų vaikus auklėja tėvai. Būtina vaiką maitinti pagal jo amžių, pratinti daryti mankštą ir grūdinti organizmą. Sulaukę 7 metų berniukai turi lankyti valstybines mokyklas.

*Prieš pradėdant protinį lavinimą, berniukai turi būti auklėjami fiziškai*. Todėl jie pirmiausia atiduodami į gimnastikos mokytojų rankas. Berniukus taip pat reikia mokyti skaityti, rašyti, gramatikos, piešti ir muzikos. Jaunuoliai mokykloje turi nuosekliai studijuoti literatūrą, istoriją, filosofiją, matematiką, astronomiją, muziką. Muzika, kaip ir piešimas, neturi tapti profesiniu užsiėmimu.

Moterys, kurių prigimtis, anot Aristotelio, yra kitokia, neturi gauti tokio pat išsimokslinimo kaip vyrai.

*Jo nuomone, dorovei ugdyti būtinos pratybos, formuojančios dorovinio elgesio įpročius ir įgūdžius. Kiekvienam norui ir veiklai gali būti būdingas trūkumas, perteklius ir pusiausvyrą. Ir tik visa ko pusiausvyrą yra gera bei naudinga. Taigi elgesys, vengiantis kraštutinumų – tiek pertekliaus, tiek trūkumo, – yra dorybė, todėl reikia pratintis taip elgtis. Įgyimai, įgūdžių ugdymas (pratrinimas, dažnas pageidaujamų veiksmų kartojimas) ir protas – trys dorovinio auklėjimo šaltiniai.*

**Demokritas** (Dēmokritas, 460–370 m. pr. Kr.), filosofas materialistas, atomistikos teorijos kūrėjas, savo darbuose daug dėmesio skiria auklėjimo klausimams, remiasi gamtos dėsniais, tikruoju pažinimu, kuris griauna prietarus ir baimę.

Demokritas vienas pirmųjų iškėlė mintį, kad *auklėjimas turi atitikti prigimtį*. Jis pabrėžė didžiulį ugdomąjį darbo vaidmenį. Nuolat dirbant bet koks darbas darosi lengvesnis. *Filosofas išpėjo saugotis blogų pavyzdžių* ir buvo įsitikinęs, kad *labai svarbu pratintis dorovingai elgtis*.

Demokritas skatino kritiškai vertinti vergovinius principus, ragino iš tikrųjų pažinti gamtą, auklėjimą sieti su darbu. Anot jo, gimnastika naudinga ne tik dėl sveikatos – ji taurina širdį ir protą. Jo nuomone, kūno grožis – tai dvasios išraiška.

Apibendrinant graikų ugdymo sistemą reikėtų pažymėti šiuos jos svarbiausius bruožus:

- Mokykla Graikijoje buvo skirta visiems laisviesiems valstybės piliečiams, bet ne kastoms.

- Pedagogika buvo grindžiama demokratiškumu: visuotinio švietimo idėja, pagarba žmogui, gražiais mokytojų ir mokinių santykiais.
- Graikai pripažino svarbų žmogaus prigimties, įgymių vaidmenį gyvenime.
- Jie pirmieji žmonijos ugdymo istorijoje suformulavo harmoningos asmenybės – kūno, proto, doros – ugdymo idėją.
- Graikija padėjo Europos švietimo sistemos pagrindus.

### 1.4.6. Ugdymas ir mokykla Romoje

*Ant Pietų Graikijos valstybės griuvėsių nuo IV a. pr. Kr. ėmė viešpatauti Makedonija. Makedonijos karalius Aleksandras vykdė ekspansiją į Rytus. Jis užkariavo visą persų imperiją iki Indijos pasienio, pelnydamas Aleksandro Didžiojo vardą. Karalius itin vertino kultūrinį Graikijos palikimą. Norėdamas jį išsaugoti, jis siekė suartinti Graikijos ir Rytų kultūras, todėl pasirūpino dešimt tūkstančių savo karių apvedinti su jaunomis persėmis. Graikų kalba ir kultūra plito tarp kitų tautų. Todėl Persijoje, Egipte Aleksandro Didžiojo įpėdinių laikais atsiranda graikų kultūros židinių.*

*Nors graikų kultūra išplito, Helada (Graikija) prarado politinę ir ekonominę galią. Nauja galybė ruošėsi tapti Roma. 146 m. pr. Kr. romėnai užkariavo Graikiją.*

*Graikijos kultūra pasižymėjo tylia didybe ir kilnumu, o Romos – buvo utilitarinė, praktiška ir kasdieniška. Graikų gyvenimo idealas buvo kilnaus ir laisvo žmogaus poilsis, o romėnų gyvenimo prasmė – darbas. Romėnų gyvenimas rėmėsi tokiais principais:*

- gyventi reikia praktiškai, patogiai ir sočiai;
- gyvename žmonių visuomenėje, kurioje visiems jos nariams galioja bendri reikalavimai;
- stiprios valstybės pagrindas – žmonių organizuotumas ir pagarba įstatymams.

*Romos imperija kaip itin organizuota jėga stiprėjo Europoje ir pasaulyje. Roma kariavo be paliovos. Jos didybę lėmė tai, kad savo civilizaciją Roma visoje civilizacijoje skleidė gerbdama savitą kiekvieno krašto gyventojų charakterį.*

*Romėnų gyvenimas ir kultūra pažymėti savotišku tragizmo ženklu. Reta kuri tauta išgyveno tokį dualizmą kaip romėnai. Jų vergovinę kultūrą sudarė du ryškūs sluoksniai: senasis – tautinis ir naujasis – helenistinis. Romos imperijos plėtra vyko*

*tuometu, kai klestėjo graikų civilizacija. Todėl užkariauta Graikija pavergė Romą kultūriškai: Graikijos mokslas, menas, kalba, ugdymo tradicijos veržėsi į Romą.*

*Kultūros srityje romėnai buvo neoriginalūs, tačiau geri organizatoriai. Jie puoselėjo heleninės kultūros palikimą – kaip tik dėl to jis ir išliko iki šių dienų. „Didelė ir galinga romėnų tauta nusilenkė prieš graikų kultūros genijų: savo namuose sukūrė šviesą iš svetimos tautos židinio, pasisavino jau sukurtą mokyklų sistemą“ (Esmaitis, 1930, p. 34).*

*Romos imperatorių despotiškumas, biurokratijos savivalė, finansinė priespauda pamažu žlugdė imperiją. Vakarų Romos imperijos pabaiga laikomi 476 m., kai barbarų kunigaikštis Odoakras nuvertė paskutinį Vakarų Romos imperatorių Romulą Augustulą ir jo valdžios regalijas nusiuntė į Bizantiją.*

*Antikinė graikų-romėnų kultūra labai paveikė visą dabartinių Europos tautų kultūros raidą. Ilgą laiką lotynų kalba kalbėjo ir rašė visi išsilavinę Vakarų Europos žmonės. Lotynų raidyną ir šiandien vartoja daugelis, tarp jų ir Baltijos šalių, tautų. Kalendorius taip pat sudarytas Romoje. Graikijos ir Romos rašytojų kūriniai, skulptūra ir architektūra praturtino ne tik Europos, bet ir pasaulinę literatūrą ir meną.*

Romoje vyravo praktinis auklėjimas: vaikus auklėjo patys tėvai, karo gudrybių jaunuoliai mokėsi kovų laukuose, politikos – stebėdami senato posėdžius. Prie senato durų stovėdavo suolai, ant kurių sėdėdavo jaunuoliai, klausantys senatorių kalbų. Romai užkariavus Graikiją, beveik visą jaunimo ugdymo sistemą romėnai pasiskolino iš pavergtųjų, kadangi švietimo srityje gerokai nuo jų buvo atsilikę.

**Romėnų mokymas prasidėdavo namuose.** *Kiekvieną vaiką motina išmokydavo „Dvylikos lentelių įstatymą“ (romėnų teisės pagrindų), himnų ir religinių giesmių. Turtingų ir kilmingų gyventojų sūnus mokyklai rengė mokyti vergai.*

Romos valstybėje pagal visuomenės sluoksnių turtinę padėtį buvo kuriamos ir mokyklos.

**Elementariosios mokyklos (ludi)**, privačios ir dažniausiai mokamos, buvo skirtos neturtingiems ir nekilmingiems laisviesiems gyventojams (plebėjams). *Čia berniukai ir mergaitės mokydavosi skaityti ir skaičiuoti, lotynų arba graikų kalbos, būdavo supažindinami su šalies įstatymais. Mokslas trukdavo 4–5 metus.*

Šios romėnų mokyklos buvo prastos: jos glaudėsi menkose lūšnelėse, prekyvietėse, kryžgatviuose. Mokytojai, vaikus mokantys namuose, steigė

privačias mokyklas. Šių mokytojų gyvenimas buvo skurdus, valstybė jų nerėmė, nekontroliavo ir laikė amatininkais. Vis dėlto elementariųjų mokyklų tinklas plėtėsi, todėl daugelis romėnų mokėjo skaityti ir rašyti.

Turtingi romėnai vaikų į ludi mokyklas neleidavo, jiems samdydavo namų mokytoją.

**Gramatinės mokyklos buvo aukštesnio lygio**, sukurtos pagal graikų gramatisto mokyklos pavyzdį. Į jas *priimdavo tik berniukus*, įgijusius išsilavinimą namuose ar ludi mokyklose. Jos buvo privačios, mokslas jose buvo mokamas. Ten privilegijuotų tėvų sūnūs *mokėsi lotynų ir graikų kalbų, retorikos* (iškalbos meno, čia šiek tiek suteikdavo ir literatūros bei istorijos žinių). Mokytojus vadino *gramatikais*.

*Romėnai buvo juridinio lavinimo pradininkai*. Garsi buvo romėnų teisė, kurią turėjo išmanyti jos piliečiai. Mokyklose daug dėmesio buvo skiriama teisės studijoms.

Kaip minėta, daugelį dalykų romėnai buvo perėmę iš graikų, bet visa graikų ugdymo sistema Romoje nepriėjo:

- romėnams nuoga kūną rodyti atrodė nepadoru, todėl gimnastika buvo išbraukta iš mokymo programų;
- liautasi mokyti dainuoti, šokti ir kankliuoti, nes šie dalykai, jų įsitikinimu, greičiau tiko vergui ir gatvės dainiui, o ne garbingam romėnui;
- filosofija atrodė nenaudinga, o geometrijos ir aritmetikos buvo reikalinga tik ta dalis, kuri mokė skaičiuoti ir matuoti;
- liko gramatika ir retorika, nes romėnui reikėjo gerai mokėti kalbą.

Mėgstamiausiais romėnų mokomaisiais dalykais ilgainiui tapo *retorika ir teisė*. Teisės mokslas jiems buvo tarsi raktas valstybės santvarkai pažinti, o retorika – įrankis žmonių minioms valdyti.

Pradėtos steigti prestižinės **retorių (oratorių) mokyklos**, kur kilmingas jaunimas už didelį mokesį *buvo mokomas retorikos, filosofijos ir teisės mokslų, graikų kalbos, matematikos ir muzikos*. Jaunuoliai *mokėsi sakyti kalbas, diskutuoti*, kad vėliau galėtų eiti aukščiausias pareigas valstybės tarnyboje. Romėnų retorika, skirtingai nuo graikų, buvo įtaigi, praktiška, nukreipta į klausytojų protą. Romėnams niekas negalėjo prilygti retorikos ir teatro (vaidybos) srityse.

Vėliau nemaža gramatinių ir retorių mokyklų virto **valstybinėmis mokyklomis**, kurių uždavinys buvo rengti imperatoriaus valdžiai ištikimus valdininkus. Šių mokyklų mokytojus imperatoriai stengėsi paversti

klusniais savo politikos vykdytojais, todėl jiems skirdavo geras algas ir teikdavo įvairių lengvatų. Visose mokyklose *buvo naudojamos rykštės*.

Visą tūkstantmetį (V a. pr. Kr.–V a. po Kr.) romėnų kariuomenė buvo galingiausia pasaulyje, todėl visi **jaunuoliai privalėjo atlikti karo tarnybą**. Tėvai berniukus vesdavosi į gladiatorių turnyrus, kur jie stebėdavo kovas ir ruošėsi karo tarnybai. (107 m. pr. Kr. Gajus Marijus suprato, kad Romai reikia turėti nuolatinę kariuomenę. Iki I a. po Kr. tarnyba trukdavo 15–20 m., ją baigę veteranai gaudavo žemės arba pinigų.)

Romėnų mokymo sistema, skirtingai nuo graikų, nebuvo skirta atminčiai, protui ar jausmams lavinti. Mokyklose įgytos žinios buvo mažai naudingos gyvenime, tačiau tų laikų visuomenė jomis tenkinosi ir nereikalavo nieko keisti. Šitai pastebėjęs, garsusis filosofas Seneka sakė, kad Romoje „ne gyvenimui, bet pačiai mokyklai mokomasi“ (*Non vitae, sed scholae discimus*). Tokia mokymosi samprata daug amžių buvo sukausčiusi žmonių protus ir trukdė pažangai.

Žlungant Romos imperijai, retorių mokyklos virto antikiniai universitetai.

**423 metais Konstantinopolyje buvo įkurtas tradicinės struktūros antikos laikų universitetas.** Universitetą sudarė 31 katedra. Dideliuose Kapitolijaus rūmuose kiekvienam profesoriui paskaitoms skaityti buvo paskirta atskira menė. Profesorius skirdavo miesto valdytojas, bet juos tvirtindavo imperatorius. Profesoriai gaudavo nemažas algas, be to, ir universiteto auklėtiniai jiems mokėdavo atitinkamą mokesťį.

Universitete galėjo mokytis tik tie, kurie pristatydavo savo sričių valdininkų išduotą dokumentą, nurodantį, kur studentas gyvena, koks jo tėvų turtas.

Stiprios buvo studentų brolijos. Jos turėjo įtakos skiriant ir atleidžiant profesorius. Brolijos susiformuodavo pagal mokslo sritį, jas sudarydavo kurio nors profesoriaus klausytojai. Buvo stengiamasi į brolijas pritraukti kuo daugiau naujokų. Rudenį, kai į universitetą atvykdavo naujų studentų, brolijos nariai, apsiginklavę lazdomis, kalavijais, gaudydavo naujokus, pirtyse juos išvanodavo, o vėliau prisaikindavo. Taip šie tapdavo brolijos nariais. Tokios studentų gyvenimo tradicijos išliko iki viduramžių.

Fiziškai stiprūs vergai buvo atiduodami į **gladiatorių mokyklas** mokytis kovos meno.

Nors romėnų šeima buvo patriarchalinė, nemažą reikšmę auklėjant

vaikus turėjo *motina*. Ji buvo namų židinio saugotoja, bet šeimoje užėmė garbingesnę vietą nei graikų moteris. Todėl atitinkamai buvo auklėjamos ir **mergaitės**. Šeimoje jos, kaip ir berniukai, įgydavo pradžios mokslo žinių, išmokdavo verpti, austi, siūti, dainuoti, šokti, kankliuoti. Daug Romos mergaičių mokė namų mokytojai, jos lankė ir elementarines mokyklas, o išsisteigus aukštosioms – ir aukštąsias.

### 1.4.7. Pedagoginės romėnų pažiūros

Žymus Romos oratorius Markas Tulijus **Ciceronas** (Cicero, 106–43 m. pr. Kr.) traktate „**Apie oratorių**“ analizavo retorikos reikšmę ir aprašė oratoriaus ugdymo procesą. Pasaulinėje literatūroje tai buvo pirmas tokio pobūdžio metodinis veikalas. Jame autorius suformulavo reikalavimus oratoriui. Jis pabrėžė, jog oratoriumi gali būti didelės erudicijos, gražiai kalbėti mokantis žmogus. Be to, oratorius privalęs gerai išmanyti poeziją, istoriją, etiką, teisę, tradicijas ir papročius.

Cicerono darbai turėjo įtakos jo sekėjui **Markui Fabijui Kvintilianui** (Quintilianus, 42–118 m. po Kr.), žymiausiam Romos pedagogui, kuris apie oratoriaus rengimą parašė vertingą didaktikos veikalą „Oratoriaus mokymas“ (12 knygų). Šiame veikale Kvintilianas apibūdina oratorių pirmiausia kaip dorą ir išprususį žmogų. Oratoriaus rengimas – ne atskirų savybių tobulinimas, ne individo rengimas kokiam nors vienai specialybei, o bendrasis žmogaus ugdymas, prasidedantis šeimoje ir besitęsiantis visą jo gyvenimą.

Išlikę Kvintiliano darbų fragmentai leidžia spręsti apie jo pedagogines pažiūras.

Kvintilianas itin *vertino įgimtus vaikų gebėjimus*. Bukaprotiškumas ir negabumas, jo nuomone, yra retas reiškinys.

Daug dėmesio Kvintilianas skyrė vaiko kalbos ugdymui, kurį reikėtų pradėti nuo mažų dienų. Pedagogas patarė samdyti puikia tartimi pasižyminčias aukles, parinkti vaikui tinkamai išauklėtus žaidimų draugus. Muzikos ir kalbos studijos, Kvintiliano nuomone, padeda ugdyti gerą tartį, tobulina kalbos stilių, daro ją išraiškingesnę. Ypač svarbu, kad žinių pagrindai būtų tvirti, mokoma neskubotai.

*Mokytojas turi mylėti vaikus, būti išsilavinęs, santūrus, sektinas pavyzdys mokiniams, be to, lengvai nesišvaistyti pagyrimais ir bausmėmis*. Kiekvienas iš

jų privalo pereiti visas mokymo pakopas: prieš mokydamas aukštesnio tipo mokykloje, turi padirbėti elementarinėje.

*Kvintiliano patarimai – tai mokytojo praktiko balsas.* Jo veikalus, vėl iš naujo atrastus Renesanso epochoje, susidomėję skaitė daugelis šio laikmečio pedagogų.

• Istorija rodo, kad Graikijos ir Romos valstybių vertybės padėjo pamatus vidurinių amžių kultūrai ir sudarė sąlygas visuomenėje skleisti krikščionybei bei krikščioniškojo ugdymo minčiai.

## Literatūra

1. Andrijauskas A. (2001). Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 628 p.
2. \*Antikos pedagogai (1991). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 261 p.
3. \*Aristotelis (1990). Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 477 p.
4. Dovydaitis P. (1931). Pedagogikos istorijos paskaitos. Kaunas: Žaibas, 70 p.
5. \*Esmaitis (1930). Pedagogikos istorija. Kaunas, 203 p.
6. \*Europos istorija (2001). Vilnius: Alma littera, 415 p.
7. \*Kur valdo moterys, vyrams tikras rojus // Respublika, 2001m. kovo 24 d., Nr. 69 (3308).
8. \*Lord C. (1997). Aristotelis // Aristotelis. Politika. Vilnius: Pradai, p. 7–59.
9. \*Maceina A. (1990). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 764 p.
10. \*Малявин В. (1992). Конфуций. Москва, 125 с.
11. Pedagogikos paskaitos (J. Vabalo-Gudaičio). Kaunas, 146 p.
12. \*Platonas (2000). Valstybė. Vilnius, 73 p.
13. \*Platonas (1935). Sokrato gyvenimas teisme. Kaunas, 35 p.
14. Тоинби А. (1996). Цивилизация перед судом истории. М. С-Пб, 237 с.
15. \*Ugdymo teorijų raidos bruožai (1998). Kaunas: KKKI, 132 p.
16. \*Vaitkevičius J. (2001). Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 179 p.
17. \*Walk L. (1934). Erziehung bei den Naturvölkern: Handbuch der Erziehungswissenschaft, B. 1. München, S. 235.



## 2. UGDYMAS EUROPOJE VIDURAMŽIAIS IR NAUJŪJŲ LAIKŲ PIRMOJE PUSĖJE. RITERIŲ KARINIS RENGIMAS

### 2.1. Viduramžių epochos istorinė charakteristika

Viduramžiai – krikščioniškosios civilizacijos ir kultūros pradžia, padėjusi pamatus šiuolaikinei krikščioniškajai Europai. Viduramžiai truko gana ilgai: maždaug nuo IV a. pab. iki XVI a., t. y. daugiau nei 1000 metų.

Šią epochą galima padalyti laikotarpiais: **ankstyvieji** (476/500–1000), **brandieji** (1000–1300) ir **vėlyvieji** (1300–1500) viduramžiai. Kiekvienam laikotarpiui būdingi skirtingi būties ir ugdymo teorijų ypatumai.

381–392 m. Romos imperatorius Teodosijus uždraudė stambeldiškas apeigas: šventyklos buvo sugriautos arba paverstos bažnyčiomis. Romos valstybė virto krikščioniška imperija. Stambeldiškas elementas, sukurtas ir išstobulintas graikų, susidūrė su Romos dieviškuoju elementu, apreikštu per Kristų.

Dar vienas įvykis turi unikalią reikšmę viduramžių pradžiai: 529 m. imperatorius Justinianas (Justinianos) uždarė antikinės filosofijos mokyklą Atėnuose, tais pat metais šv. Benediktas Nursietis Monte Cassino vienuolyne Kampanijoje (Italija) sukūrė regulą, kurią vėliau perėmė daugybė vienuolynų. Pagal ją vienuolynai tapo kultūros centrais, o vienuoliai davė įžadus būti gailėstingi vargšams ir skleisti žinias. Tais laikais vienuolynas dažnai atstodavo ir viešbutį: jo svečių namuose apsištodavo ir nakvodavo bei gaudavo pagalbą piligrimais; nederliaus metais čia buvo maitinami ir slaugomi vargšai. Galima teigti, kad šv. Benediktas pradėjo naują kultūrą, nes vienuolynai ir vienuolių darbai buvo skirti ateities kartoms.

Antikos epochos pabaigą paprastai žymi IV a. pab. po Kr., ir tuoj pat prasižieda viduramžių laikotarpis. Tačiau žvelgiant į istoriją kultūros aspektu, toks tiesioginis perėjimas neįmanomas. Antikos epochoje vyravo stabmeldystė, o viduramžiais – krikščionybė. Tačiau tarpiniu laikotarpiu egzistavo ir viena, ir kita. Bažnyčios ideologija, suklestėjusi ankstyvaisiais viduramžiais, vadinama **patristika** (lot. *pater* – tėvas). **Patristika, arba Krikščionių bažnyčios tėvų teologija** (II–VIII a.), polemizavo su antikine filosofija, kovojo su pagoniškąja pasaulėžiūra ir suformulavo pagrindines krikščionybės tiesas. Bažnyčia religines tiesas siekė grįsti filosofiniais argumentais, todėl viduramžių žmogaus mintis buvo kreipiama teologijos link. Patristikos kūrėjai: Tertulianas (apie 160–220), Klemensas Aleksandrietis (150–215), šv. Augustinas (354–430).

Visam viduramžių žmogaus gyvenimui buvo būdingas teocentrizmas. Krikščionybė skelbė idėją, kad žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą, todėl Dievui ir Bažnyčiai visi žmonės lygūs, neišskiriant net vergų. Per tokį asmens pabrėžimą, propaguodama meilės artimui idėją, krikščionybė atkreipė dėmesį į kenčiančiuosius ir vargstančiuosius. Krikščionybė parodė žemiškojo gyvenimo tikslą – nuolat rengtis pomirtiniam gyvenimui. Tai turėjo įtakos krikščioniškosios kultūros, pažymėtos amžinumo, tiesumo, aiškumo, tvirtumo ženklais, raidai ir plėtrai.

Feodaliniėje visuomenėje viešpataujantys buvo feodalų ir dvasininkijos luomai. Jie valdė visą žemę ir pavaldžius valstiečius. Šalia grafulių ir kunigaikščių titulų paveldėtojų atsirado labai galinga feodalinė bažnytinė valdžia. Bažnyčia buvo ideologinė feodalinės visuomenės viešpataujančių grupių atrama.

Aptariamojo laikotarpio žmogus gyveno tarp priešybių, kurios egzistavo greta. Šalia religingumo ir gailėstingumo (dvasininkai steigė ligonines, slaugė raupsuotuosius, rūpinosi vargšais) klestėjo nepaprastas žiaurumas: įprastas dalykas buvo persekiojimai, kankinimai, liepsnojo inkvizicijos laužai. Prievartos aktai buvo tokie dažni, kad prie jų netrukus buvo priprasta.

Žmogų slėgė nuodėmingumo ir prigimties gaivalingumo kaltė, todėl jis ieškojo griežtų asketinių priemonių ir taikė jas sau. Šalia asketizmo aukštesniuose luomuose reiškėsi ir gaivalingas kūniškumas: polinkis į girtavimą, ištvirkavimą. Moterystės šventumas dažnai buvo bevertis, plito poligamija, o riterių laikais meilė damai neretai virsdavo „svečio teise“.

Kita priešprieša – žmogaus pagarba mokslui ir neraštingumas. Daugelis žmonių buvo beraščiai, todėl visuomenė ir vienuoliai raštininkus itin gerbė. Įvai-

*rūs ateities pranašai, manipuliuodami žmonių tamsumu, pasaulį aiškino kaip antgamtinį, simbolinį, mistinį reiškinių. A. Maceina viduramžių žmogaus dramatinio priežastimi laiko idealo ir tikrovės neatitikimą (1990, p. 570–578).*

## 2.2. Ugdymo sistema viduramžiais

Viduramžių Bažnyčia teigė, kad pagrindinė priemonė doroviniam tobulumui pasiekti yra šventumas. Kartu su doroviniu turiniu keitėsi ir pedagoginis idealas. **Antikos estetiškas ugdymo idealas buvo pakeistas etiniu, teigiant, kad žmogui neturėtų pernelyg rūpėti gražios formos ir geros manieros, – jam reikia stengtis tapti doram ir šventam.**

Visų Europos tautų krikščioniškosios visuomeninio auklėjimo sistemos buvo labai panašios ne tik mokomaisiais dalykais (visur tie patys), bet ir pačia mokymo įstaigų struktūra, didaktinėmis priemonėmis bei mokyklinės drausmės nuostatais.

Anksčiausiai susiformavo dviejų tipų **vienuolynų mokyklos** – *vidinės ir išorinės*. Į pirmąsias *priimdavo berniukus*, kuriuos tėvai atiduodavo, *kad šie taptų vienuoliais* (jie ir gyvendavo vienuolynuose). Išorinėse mokyklose galėjo mokytis ateinantys *pasauliečiai*, dažniausiai didikų ar žymių miestelėnų vaikai.

Čia buvo įvesta labai griežta drausmė. Vaikai gyveno prie vienuolynų (*eksterio*) įkurtuose bendrabučiuose ir pačiuose vienuolynuose (*interio*). Visą laiką juos prižiūrėdavo vienuoliai. Šiose mokyklose buvo mokoma *triviumo* (*gramatikos, retorikos, dialektikos*) ir *kvadriumo*, t. y. *aritmetikos, astronomijos, geometrijos, muzikos*. *Triviumas ir kvadriviumas buvo vadinami „septyniais laisvaisiais menais“ („septem artis liberalis“).*

Bažnyčios valdymo centruose vyskupijų bendrabučiai pamažu išaugo į **katedrų mokyklas** (steigiamas prie vyskupo katedros). Tokio tipo mokyklos pradėtos kurti nuo 789 m. Jose *buvo rengiami doasininkai* (ne vienuoliai). Daugelyje vietų katedrų mokyklos taip pat būdavo skirstomos į *vidines* (jose mokiniai ir gyvendavo) ir *išorines* – pasauliečių vaikams skirtas mokyklas.

Vienuolynų ir katedrų mokyklos paprastai turėdavo atskiras patalpas. Mokymo laikas nebuvo ribojamas: kiek mokinys norėjo, tiek mokėsi.

Pradėti mokytis galėjo jam parankiu metu. Su kiekvienu mokiniu buvo dirbama atskirai. Mokytojų pareigas eidavo kai kurių mokymo igūdžių įgiję kunigai. Ilgainiui kai kuriose **vienuolynų ir katedrų mokyklose buvo galima įgyti vidurinį išsilavinimą.**

Karlolio Didžiojo (Carle Magnus) laikais (IX a.) prie daugelio parapijų bažnyčių pradėtos steigti **parapinės mokyklos**, kuriose buvo taip pat gana nuosekliai mokoma. Jos buvo *skirtos pasauliečiams*. Į šias mokyklas priimdavo *tiktai berniukus*. Mokslas čia buvo nemokamas. Parapinės mokyklos įsikurdavo kurioje nors bažnytinėje patalpoje arba kulto tarno, kuris imdavosi vaikus mokyti, bute. Mokiniai *mokydavosi skaityti lotyniškai, maldų ir giedoti bažnytines giesmes, rečiau – rašyti*. Mokslas trukdavo penkerius ir daugiau metų: kartu su vaikais mokydavosi jaunuoliai ir netgi suaugę žmonės, nusprendę perprasti „knygų išmintį“.

Iš pradžių mokytojas skaitydavo medžiagą mokiniams nesuprantama lotynų kalba, o jie balsu kartodavo. Skaitomo teksto mokiniai dažniausiai nesuvokdavo. Lotyniškai skaityti buvo mokomasi raidžių sudėjimo metodu, stengiantis mechaniškai išsiminti, todėl mokytis buvo labai sunku. Skaitoma buvo iš įvairių religinių knygų, kurių turinys mokiniams taip pat buvo nesuprantamas. Kol nebuvo išrastas knygų spausdinimo būdas, jos buvo rankraštinės, parašytos įvairiomis rašysenomis, dėl to buvo sunkiau išmokti sklandžiai skaityti. Jei mokiniai mokėdavo rašyti, pamoką užsirašinėdavo vaškuotoje lentelėje, o vėliau, išmokę mintinai, nutrindavo. Kiekvienas mokinys būdavo šaukiamas atsakinėti ir išmoktą dalyką turėdavo pakartoti neužsikirdamas. Tai lavino atmintį ir protą. Rašymo technika taip pat buvo labai sudėtinga. Buvo dėstoma ir teologija, tuo metu vadinama „mokslų vainiku“.

Mokantis vieno iš „septynių laisvųjų menų“ – retorikos buvo studijuojami bažnytinių įstatymų rinkiniai ir rašomi atitinkamo pobūdžio reikalų raštai. Vėliau buvo mokomasi rengti pamokslus. Studijuodami dialektiką mokiniai pasirengdavo ginčams religinėmis temomis, išmokdavo ginti religijos tiesas, mokydamiesi aritmetikos – susipažindavo su trimis, rečiau – su keturiais veiksmiais ir išsiaiškino mistines skaičių reikšmes. Astronomijos žinios padėdavo nustatyti Velykų datą ir pranašauti iš žvaigždžių. Muzikos mokyta siejant tai su bažnytinėmis apei-

gomis, pamaldomis. Buvo sukurta nemažai vertingų poezijos, muzikos, meno kūrinų, bet beveik nieko nauja neatrasta gamtos mokslų srityje.

Kilmingų **merginų** išsilavinimas buvo šiek tiek aukštesnis negu vaikinių. Daugelis jų vykdavo į moterų vienuolynus, kur išeidavo specialų mokyimo kursą. Kai kurios buvo susipažinusios su lotynų autoriais ir jų kūriniais.

Miestuose amatininkai ir pirkliai nebuvo patenkinti bažnytinėmis mokyklomis. XII–XIII a. jie pradėjo steigti **cechų mokyklas**, kur vaikai mokydavosi skaityti ir rašyti gimtąją kalbą, skaičiuoti ir tikybos. Amato jie išmokdavo namie – tėvo dirbtuvėje.

Pirkliai ėmė kurti **gildijų mokyklas**, kurių mokyimo programos buvo panašios į amatininkų mokyklų programas. Cechų ir gildijų mokyklos gerokai skyrėsi nuo bažnytinių. Palaiptuometei jos virto savivaldybių (magistratų) išlaikomomis **pradinėmis miestų mokyklomis**. Dauguma prastuomenės vaikų mokytis mokyklose negalėjo: juos ugdė kasdienis darbas.

**Viduramžių universitetai.** XI–XII a. įkuriami pirmieji universitetai: **Bolonijoje** (Italija) – **teisės** (seniausias Europoje), **Paryžiuje** (Prancūzija) – **teologijos**, **Salerne** (Italija) – **medicinos**. Vidurio Europoje XIV a. įkurtas **Prahos** (Čekija), kiek vėliau – **Krokvos** (Lenkija) universitetai.

Viduramžių universitetai paprastai buvo įkuriami mokslininkų iniciatyva. Jie naudojosi autonomijos teise: patys nustatydavo vidaus gyvenimo tvarką ir rinkdavo rektorių. Tačiau daugelis Europos universitetų įsteigti Krikščionių bažnyčiai sudarius tam galimybę. Ji, siekdama padidinti savo įtaką, universitetams teikdavo įvairių privilegijų ir duodavo lėšų (beneficijų).

Taip pat buvo steigiami ir katalikiškieji universitetai. Sprendimą steigti tokio tipo mokyimo instituciją sankcionuodavo Bažnyčios ar pasaulietinė valdžia (pvz., XII a. buvo įsteigtas katalikiškas Paryžiaus universitetas, tapęs pavyzdžiu kitiems universitetams). Itin didelę įtaką Bažnyčia turėjo Europos universitetuose – čia Teologijos fakultetas buvo pats svarbiausias.

*Paprastai universitetuose būdavo keturi fakultetai. Parengiamajame, filosofijos arba artistiniame, fakultete buvo studijuojami „septyni laisvieji me-*

nai“. Šis fakultetas atstojė vienuolynų ir katedrų mokyklas, kuriose buvo galima įgyti vidurinį išsilavinimą. Mokslas trukdavo 6–7 metus. Jį baigusiems būdavo suteikiamas „menų magistro“ laipsnis ir sudaroma galimybė tęsti mokslą viename iš trijų pagrindinių fakultetų: *teologijos, medicinos ir teisės*, kur mokslas trukdavo 5–6 metus. Jį baigusiems buvo suteikiamas daktaro vardas.

*Pagrindinė mokyimo organizavimo forma universitetuose buvo paskaita: profesorius skaitydavo knygos tekstą ir jį komentuodavo. Paskaitos buvo nuolatinės (ordinarinės) ir atsitiktinės (ekstraordinarinės). Taip pat, siekiant pagrįsti paskaitose keliamas idėjas, būdavo rengiami studentų disputai.*

Viduramžių švietimo padėties vienareikšmiškai vertinti negalima. Pradinio pasaulietinio mokyimo sistemoje vyravo autokratija ir dogmatika, tačiau, atsiradus universitetų, prasidėjo įdomesnio mokymosi laikotarpis. Švietimas tapo gyvenimiškesnis.

Viduramžiais *auklėjimas, t.y. žmogaus dorinimas, užėmė svarbiausiąją vietą, o lavinimas buvo antraeilis dalykas. Dvasininkai, ugdydami tikinčiųjų bendruomenę, žinojo, kad didžiausią įtaką ugdytiniui daro pats ugdytojas. „Vincentijus iš Bordeu sako, kad mokinys turi tikėti savo mokytoju, jo meistriškumu. Čia pat Vincentijus duoda konkrečių pavyzdžių, kokių autoritetų reikia laikytis: gramatikoje – Prisciano, logikoje – Aristotelio, medicinoje – Hipokrato“ (Maceina A., 1990, p. 689).*

*Pagrindinė ugdymo priemonė buvo pamokymas, arba žodis. Buvo remiamasi religiniais tekstais (Šventuoju Raštu) arba didžiųjų mąstytojų (Aristotelio, šv. Augustino) veikalais.*

**Scholastika.** Stiprėjant pasaulietinės kultūros elementams ir tuo pat metu plintant erezijoms, Europoje pradėdama abejoti religijos tiesomis (kuriomis anksčiau tikėta). *Todėl pasidarė būtina religiją grįsti filosofija, tikėti jos tiesomis ir suprasti, ką tikima.*

XII–XIII a. šio uždavinio ėmėsi scholastika, užsibrėžusi tikslą sutaikyti tikėjimą ir protą, religiją ir mokslą.

Scholastika (lot. *scholastica* – mokyklinis) – *vyraujanti viduramžių filosofijos kryptis ir metodas, plėtojantis formalųjį loginį mąstymą, siekiantis atgaivinti religinę–filosofinę mintį. Atsirado nominalizmo ir realizmo teorijos. Nominalizmo šalininkai tvirtino, kad bendrosios są-*

vokos neegzistuoja – jos tėra pavadinimai, žmogaus proto abstrakcijos. Antrosios krypties atstovai, priešingai, teigė, kad bendrosios sąvokos egzistuoja anksčiau nei daiktai. Tarp nominalizmo ir realizmo vyko atkakli kova, buvo rengiami disputai religinėmis-filosofinėmis temomis.

Ilgainiui scholastika virto bevaisiais samprotavimais. Daugelyje Europos valstybių mokiniai turėdavo kalti apibrėžimus, išdėstyti scholastine klausimų–atsakymų forma, ir atsakyti savarankiškai mąstyti.

„Savo dvasia, pasaulėžiūra, idėja Bažnyčia sugebėjo suvienyti įvairių tautybių žmones. Tai yra viena Europos tauta, didelėmis ir mažomis korporacijomis išblaškyta visose Europos šalyse – scholastikų tauta. Nesudėtingas viduramžių mokslas (trivium et quadrivium) visur yra vienas ir tas pat, jo kalba yra ta pati – lotynų, ir visur jis gimdo tuos pačius pedagogikos dėsnius ir nuostatas“ (Ušinskis K., 1959, p. 148).

Iki šiol Europos tautų švietimo sistemose išliko nemažai viduramžių švietimo ženklų – tai rodo ir mokyklos struktūra, ir mokslų klasifikacija, iš to laikmečio atėję, ir daugelis su mokykla susijusių daiktų pavadinimų, netgi *schola*, kuri vartoja beveik visos Europos tautos.

### 2.3. Riterių karinis rengimas

Nuo XII a. Europoje kuriamos **riterių mokyklos**. Tai buvo stambių feodalų sūnų fizinio lavinimo ir valios grūdinimo institucijos. Tapti riteriais galėjo tik tie jaunuoliai, kurie turėjo lėšų ginklams ir žirgams įsigyti. Rengimosi riterystei metu buvo ugdoma karių drąsa, ryžtas, atkaklumas, kilnumas ir taurumas, stiprinamas pasiryžimas pasiaukojamai ginti krikščionybę. Šias savybes padėjo formuoti ir kurtuazinė literatūra, riterių turnyrai bei vadinamasis „damos kultas“.

**Iki 7 metų** vyriausi feodalų sūnūs gyvendavo su tėvais, o vėliau buvo atiduodami į aukštesnio feodalo – siuzerėno (pranc. *siuzerain* – vyriausias senjoras: karalius, hercogas, kunigaikštis) pilį, kur atlikdavo jo žmonos pažo pareigas. **Nuo 14-os**, kai per iškilmingą ceremoniją jam būdavo įteikiamas kalavijas, **iki 21 metų** jaunuolis tarnaudavo **siuzerėno ginklanešiu**, mokydavosi jodinėti, valdyti ginklą. Jis lydėdavo siuzerėną žygiuose ir medžioklėje, dalyvaudavo riterių turnyruose. **Sukakęs 21 me-**

**tus**, jis specialioje riterių iššventinimo ceremonijoje **būdavo pakeliamas į riterius dalyvaujant tėvams, ordino nariams, Bažnyčios atstovams**, prisiekdavo vykdyti riterio pareigas: ginti Bažnyčią, našles ir našlaičius nuo pagonių, todėl buvo pašventinami ir jo ginklai.

Jaunesnieji žymių feodalų sūnūs gyvendavo namuose. Juos pilies kapelionas mokydavo religijos, rečiau – skaityti ir rašyti. Kai kurie iš jų būdavo siunčiami į vyskupo dvarą ir ten rengdavosi eiti aukštas bažnytinės pareigas.

Iš pradžių riteriai buvo karinga feodalinės visuomenės grupė, kurios jaunimas ieškojo nuotykių užpuldinėdamas kaimynų pilis, plėšdamas turtą. Vėliau riterius Bažnyčia ėmė kviesti į kryžiaus žygius. Todėl XII a. pabaigoje riterių kultūra pamažu „šlifavosi“. Riterystė jau nebuvo suvokiama kaip smurto sinonimas, ji virto etiniu ir religiniu idealu. Riteriai vadovavosi tokiomis vertybėmis kaip drąsa ir pasiaukojimas, ištikimybė ir lojalumas, buvo pasirengę bet kada atlikti žygdarbį. Tačiau viduramžių Bažnyčia, panaudodama riterius savo tikslams įgyvendinti, įtakos sferai plėsti, kartais prasilenkdavo su Kristaus idealais.

**Riterio auklėjimo turinį sudarė „septynios riteriškosios dorybės“: jodinėjimas, plaukimas, ieties, kalavijo valdymas, fechtavimas, medžioklė, žaidimas šachmatais, gebėjimas kurti eiles ir jas dainuoti.** Į žaidimą šachmatais buvo žiūrima kaip į priemonę, ugdančią atkaklumą ir gebėjimą teisingai orientuotis. Kurti ir dainuoti eiles reikėjo mokėti tam, kad kilmingųjų visuomenėje būtų galima pasipaukuoti, garsinti karo žygius ir „širdies dąmą“. Mokėti skaityti ir rašyti nebuvo būtina, todėl daugelis riterių luomo atstovų (grafai, hercogai) ankstyvaisiais viduramžiais buvo neraštingi. Religijos tiesas riterių vaikams paprastai perduodavo kuris nors dvasininkas, dažniausiai – pilies kapelionas.

Jau XI a. įsikūrė **pasaulietiniai riterių ordinais**: Šv. Marijos (Navaros karalystėje), Liūto (Prancūzijoje), Maltos (Jeruzalėje). Ordinais siekė sutelkti feodalus, kad galėtų išlaikyti paklusnius valstiečius, rengė karo žygius. Kiekvienas ordinas turėjo savo įstatus, skiriamuosius narystės ženklus. Kai kuriose Europos valstybėse riteriai įkūrė religines organizacijas: Alkantaros, Dobrynės brolių, Joanitų, Kalatravos.



Kūrėsi ir **riterių karinės organizacijos – ordinai**: Kalavijuočių, Kryžiuočių (Vokietijoje), Tamplierių. Ordinars vadovaudavo didieji magistras, renkami iki gyvos galvos ir tvirtinami popiežiaus. Ordino nariai (riteriai, dvasininkai) duodavo celibato, nuolankumo, neturto įžadus. Iš dotacijų, karo grobio ordinai greitai pralobo, tapo įtakingi, kišosi į valstybių politinius reikalus.

Vokietijoje, Prancūzijoje XVII–XVIII a. kuriamos luominės mokyklos, vadinamosios **riterių akademijos**. Jose buvo dėstoma lotynų, ispanų, prancūzų, italų kalbos, fizika, genealogija, teisė, istorija, mokoma fechtuoti, jodinėti, šokių, rūmų etiketo. Visoje Europoje buvo žinomos Kolbergo (įkurta 1653 m.), Liuneburgo (įkurta 1655 m.), Volfenbiutelio (įkurta 1687 m.), Brabdenburgo (įkurta 1704 m.) akademijos. XVIII–XIX a. jos pradėdamos perorganizuoti į kadetų korpusus.

## 2.4. Viduramžių filosofai ir pedagogai

**Šv. Jonas Chrizostomas** (Chrysostomus, 433–407 m.) iš visų patristikos pedagogų yra „pats pedagogiškiausias“ (Maceina A., 1990). Savo darbuose dėstydamas požiūrį į *ugdymą, jis pradeda nuo tėvų pareigų, teigdamas, kad:*

- polinkis auklėti yra įgimtas;
- ugdymo pareigų apleidimas – nusikaltimas Dievui, pati didžiausia nuodėmė.

Šv. Jonas Chrizostomas *daugiau dėmesio kreipė į dorinį ugdymą, o ne į lavinimą*. Jis davė naudingų patarimų skirtingų lyčių vaikų auklėjimo klausimais: kalbėjo apie abiejų lyčių paauglių atskyrimo brendimo metu būtinumą, apie berniukų garbės jausmo žadinimą, religinį auklėjimą, skatinimą anksti vesti ir tekėti.

*Pedagogas nurodė dvi institucijas, kurios gali parengti žmogų pomirtiniam gyvenimui – tai šeima ir vienuolynas*. Tėvus jis skatino nebijoti perduoti vaikų vienuolyno globai. Įvertindamas dėstomuosius dalykus, nepalankiai atsiliepė apie retoriką: ji nereikalinga ugdant dorovingumą ir šventumą. Priešingai, filosofija būtina gyvenimui sutvarkyti ir sukilninti. Filosofiją šv. Chrizostomas suprato kaip gyvenimo meną.



Šv. Augustinas

**Šv. Augustinas** (Augustinus, 354–430 m.) gimė Tagastėje, Numidijoje, krikščionės ir stambeldžio šeimoje. 391 m. buvo išventintas į kunigus, o 394 m. konsekruotas vyskupu. Jo literatūrinį palikimą sudaro daugiau kaip 200 raštų, 200 laiškų, apie 270 pamokslų.

A. Maceina šv. Augustiną prilygina šv. Tomui Akviniečiui, tačiau pastarąjį šv. Augustinas pralenkia savo originalumu, kūrybiškumu ir minties lakumu. Šv. Tomas Akvinietis sukrikščionino Aristotelį, o šv. Augustinas – Platoną. Šv. Augustino dėka platonizmas tapo vyraujančia krikščioniškąja filosofija ir tokia išliko net iki XIII a.

Šv. Augustino didaktikoje svarbiausi mokymosi motyvai – *autoritetas ir protas*. Autoriteto reiškėjai pirmiausia yra tėvai, paskui – Bažnyčios vadovai ir Dievas. Autoritetas skatina studijuoti, ir tik vėliau pats mokinys suvokia mokymosi būtinumą ir naudą. Šv. Augustinas prigimtinius motyvus sieja su antgamtiniais, skelbiamais bažnyntinių tradicijų arba dieviškojo apreiškimo forma. Iš visų lavinimo objektų išskiria smalsumą, kaip geriausią ir lengviausią mokymosi būdą, ir pasisako prieš prievartą.

**Šv. Tomas Akvinietis** (Aquinas, 1225–1274 m.) – dominikonų teologas, įtakingiausias realistinės orientacijos mąstytojas. Jo veikalai – scholastikos ugdymo idėjų sintezė. Jis apibendrina Aristotelio, Platono, šv. Augustino, Bizantijos, arabų filosofinę mintį. Apibendrinamąja, enciklopedinės mąstysenos orientacija Akviniečio veikalai primena Aristotelio veikalus.

Kalbėdamas apie proto ir tikėjimo santykį, šv. Tomas Akvinietis *nurodo du pažinimo šaltinius: Šventąjį Raštą, tradicijas ir protą, išdėstyta Aristotelio filosofijoje*. Visur jis išvelgia dieviškąjį pradą. Plėtodamas Aristotelio idėjas, Akvinietis pabrėžia tobulumo kategorijos svarbą ir intelektualinį pažinimo pobūdį.

Jo veikaluose atsispindi sisteminio mąstymo nuostatos, siekiama nuosekliai išplėtoti svarbiausias savo pirmtakų idėjas, susieti jas į vientisą, racionaliai pagrįstą griežtos struktūros sistemą, kuri buvo pavadinta *tomizmu*.

*Tomizmas – šv. Tomo Akviničio religinės filosofijos sistema ir jos pagrindu susiklosčiusi katalikų filosofijos kryptis, pritaikiusi Aristotelio filosofiją krikščionių teologijai. Išstūmęs augustiniskąjį platonizmą, tomizmas XIV a. paplito katalikiškuose kraštuose, o XV–XVIII a. tapo pagrindine scholastinės filosofijos kryptimi. XVII a. tomizmas sunyko ir tik XIX a. atgijo kaip neotomizmas.*

## 2.5. Naujieji laikai (XVI–XVIII a.):

### Renesanso pasaulėžiūros charakteristika

Renesanso (pranc. *renaissance* – atgimimas) epocha prasideda XIV a. viduryje ir baigiasi XVII a. pradžioje. Tai perėjimo nuo viduramžių prie naujųjų laikų kultūros etapas.

*Renesansas – Vakarų ir Vidurio Europos šalių kultūros, meno, filosofinės, pedagoginės minties ir atradimų epocha. Šio laikotarpio būdingiausi bruožai: sustiprėjusios pasaulietinimo tendencijos, Bažnyčios įtakos mažėjimas, ryškus mokslo ir meno pakilimas, antikinės kultūros tradicijų gaivinimas, ypatingas dėmesys žmogaus asmenybės tobulėjimui. Sparčiai plėtojosi gamtos mokslai, matematika, astronomija, mechanika. Audringai vykstantys socialinio ir ekonominio gyvenimo pokyčiai žmonijos minties raidos istorijoje sukėlė tikrą revoliuciją.*

*Nuo XV a. pažangiose Europos šalyse kylanti buržuazija siekė reformuoti feodalinę santvarką. XIV a. pab. turtinguose Europos miestuose atsirado pirmosios manufaktūros. Formavosi buržuazija, kuri naujai pažvelgė į pasaulį. Feodalai daugiausia pelnydavo iš grobikiškų karų, o buržuazija stengėsi kaupti turtus prekiaudama ir išnaudodama samdomuosius manufaktūrų darbininkus. Ji buvo veikli ir sumani. Pelno troškimas vertė pirkliaus leisti į tolimes ir pavojingas keliones: atrandama Amerika, jūrų kelias į Indiją. Išrandamas knygų spausdinimo būdas ir padaroma daugybė kitų reikšmingų mokslo atradimų. Verslo žmonės laikėsi taisyklės: „Žmogus gimęs ne sapnuodamas gyventi, o veikti“. Turtuoliai norėjo patirti kiek galint daugiau džiaugsmo žemiškajame, o ne pomirtiniame gyvenime. Jie varžėsi tarpusavyje dėl gražesnių rūmų, puošnesnių drabužių. Taigi susidarė palankios sąlygos kapitalizmui atsirasti, kuris buvo įžanga į moderniosios pramonės plėtros epochą.*

*Augantiems miestams vis daugiau reikėjo išsilavinusių žmonių: buhalterijų, teisininkų, inžinierių, mokytojų, gydytojų. Pagal turtuolių užsakymus architektai statė erdvius namus, o tapytojai ir skulptoriai juos puošė paveikslais ir skulptūromis. Turtingų Italijos miestų (Florencijos, Venecijos, Romos, Milano) valdovai globojo dailininkus ir poetus, dosniai jiems mokėdavo už meno kūrinius. Italai Leonardas da Vinčis (da Vinci), Mikelandželas (Michelangelo Buonarotti), Rafaelis (Raffaello Santi), vokiečių Albrechtas Diureris (Dürer), talentingi dailininkai ir skulptoriai, unikaliais darbais išgarsėjo savo šalyse, Europoje ir pasaulyje.*

*Didelių pokyčių įvyko dvasinėje sferoje, jų patyrė ir Katalikų bažnyčia. 1517 metais Martynas Liuteris (Lüther) Vokietijoje pradėjo reformaciją – religinį ir politinį sąjūdį – esminę reformą, kuri galų gale sugriovė Vakarų krikščioniškojo pasaulio vienovę. Liuteris skelbė bažnytinės valdžios priklausomybę nuo pasaulietinės valdžios. Vėliau prie šios protestantiškosios reformos prisidėjo prancūzas Jonas Kalvinas (Calvin). Kalvinizmas taip pat greitai plito, nes Kalvinistų bažnyčia palaikė glaudžius ryšius su valstybe. Kalvinistai, laimindami pelną ir prekybą, nemaža prisidėjo prie kapitalizmo suklestėjimo.*

XVI a., kad pastotų kelią protestantizmui, kuriami nauji katalikų religiniai ordinai. Katalikų bažnyčia padėjo vienuoliui Ignatui Lojolai 1534 m. įsteigti Jėzaus broliją, kurios nariai buvo vadinami jėzuitais. Jėzuitai aktyviai kovojo su reformacijos idėjomis, sparčiai plintančiomis Europoje. *Svarbiausia priemone, stiprinančia katalikybę, šis ordinas laikė jaunimo auklėjimą. Jėzuitai itin rūpinosi aukštesniosiomis mokyklomis – kolegijomis ir akademijomis, kur buvo dėstoma lotynų kalba ir mokoma pagal tas pačias programas. Didelė jėzuitų įtaka buvo bajorų ir didikų vaikams, vadinamajam jaunuomenės elitui. Stengdamiesi ją didinti visuomenėje, jėzuitai rūpinosi vadovėlių rengimu, mokytojų kvalifikacija, tuo parodydami, kad ugdymas nėra atsitiktinis dalykas. Šiam ordinui sėkmingai darbuojantis Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir kitose šalyse pavyko sustabdyti protestantizmo proveržį.*

1617 metais Romoje buvo įkurtas Pijorų ordinas. Skirtingai nuo jėzuitų, *pijorai kiekvienos provincijos pradinėms mokykloms turėjo sudarę atskiras, to krašto reikalavimus atitinkančias programas. Pijorų globojamos pradinės mokyklos buvo itin populiarios tarp neturtingų žmonių, nes į jas ir į šio ordino įkurtas prieglaudus buvo priimami jų vaikai.*

Dominikonai, bernardinai ir kitų religinių ordinų vienuoliai, stiprindami savo įtaką, taip pat steigė mokyklas.

Renesanso epochos filosofija – **humanizmas** (lot. *humanus* – žmogus). Humanizmo, kaip kultūros sąjūdžio, pasaulėžiūros, idėjos buvo diegiamos ir švietimo institucijose. Skirtingai nuo viduramžių filosofijos – scholastikos teoretikų, kurie esminę pasaulio tvarką aiškino kaip Dievo plano realizaciją, naujosios kultūros atstovus pirmiausia domino žmogus, kaip tikrovės prasmės supratimo centras ir atskaitos taškas, jo savarankiška mintis ir darbai. Todėl jie buvo vadinami humanistais.

**Humanistus traukė harmoningas žmogus – jo siela ir kūnas, mintys ir jausmai. Humanistai siekė asmenybės laisvės ir nepriklausomybės.** Šios pažangios idėjos buvo skirtos socialinei visuomenės viršūnei – aristokratijai.

Humanizmo idėjų raidą Europoje galima suskirstyti į tris etapus. Humanizmas atsirado XIV–XV a. Dantės tėvynėje – Šiaurės Italijoje. Iš pradžių formavosi nauja žmogaus, jo gyvenimo tikslo samprata; antrasis etapas – humanizmo idėjos paplito Italijoje, Prancūzijoje ir kai kuriose Europos šalyse, o vėlyvojo Renesanso laikotarpiu, kurį galima vadinti trečiuoju humanizmo raidos etapu, jos užkariavo ir visą Europą. Humanistus itin domino *meno sritis*. Menui jie skyrė savotiško derintojo funkciją, manydami, kad jis padeda įveikti žmogaus ir jį supančio pasaulio disharmoniją. (*Iš čia kilo švietėjų pasaulėžiūrai būdinga nuostata, jog tik menas, estetiškas auklėjimas gali padėti pertvarkyti pasaulį, išspręsti svarbiausius socialinius prieštaravimus.*)

Daugelyje Europos šalių *humanistai reikalavo, kad kilmingų šeimų vaikų ugdymas, tiek fizinis, tiek estetiškas, būtų visavertis*. Jie manė, jog vaikai turi mokėti lotynų ir graikų kalbas, kad galėtų studijuoti antikinės literatūros kūrinius, daug sportuoti, žaisti gamtoje. Humanistai į vaiką žiūrėjo su pagarba, pasisakė prieš scholastinį mokymą ir griežtą drausmę. Jie stengėsi vaiką sudominti, išugdyti jo poreikį siekti žinių. Humanistų vadovaujamose mokyklose Bažnyčios įtaka nustatant mokymo turinį buvo mažesnė, tačiau religija joje vis dar užėmė svarbią vietą.

**Renesanso mokyklos.** Kai kurios su Katalikų bažnyčia kovojusios sektantų bendruomenės – anabaptistai (Vidurio Europoje), taboritai (Čekijoje) ir kitos sektos – ėmė rūpintis, kad jų narių vaikai galėtų **pradinį išsimokslinimą** įgyti gimtąja kalba. Greitai tai buvo įgyvendinta: *visose pradinėse mokyklose vaikus pradėta mokyti gimtąja kalba*.

Be pradinių, buvo steigiamos **aukštesniosios** (lotyniškosios) ir **vidurinės mokyklos** (kolegijos, gimnazijos), kur mokslas trukdavo 8–10 metų. Tuo pat metu plėtojosi ir **miesto mokyklos**, kur pradinių išsimokslinimą įgydavo amatininkų ir pirklių vaikai. Be to, atsirado **mokyklų mergaitėms** (daugiausia privačių).

## 2.6. Renesanso pedagoginės minties raida. Karinio ugdymo elementai

**Vitorinas da Feltrė** (Vittorino da Feltre, 1378–1446), žymus italų antikinės filosofijos žinovas, humanistas, *remdamasis humanistiniais principais* įkūrė mokyklą, kurią pavadino „Džiaugsmo namais“.

Mokykla buvo įkurta puikiuose rūmuose gamtos prieglobstyje. Visas pastatas pagal Vitorino nurodymus buvo specialiai pertvarkytas ir pritaikytas mokyklos reikmėms. Skirtingai nuo viduramžių mokyklų, čia buvo daug šviesos, itin daug dėmesio skiriama fiziniam mokinių lavinimui. Pagrindiniai mokomieji dalykai buvo klasikinės kalbos ir literatūra. Vaikai mokėsi matematikos, astronomijos, rengė išvykas į gamtą. Labai rūpintis žaidimais, fizinių ir dvasinių žmogaus galių ugdymu.

**Fransua Rablė** (Rable, 1494–1553), prancūzų rašytojas, vienas žymiausių humanistinės minties atstovų, savo garsiajame romane „Gargantua ir Pantagriuelis“ atskleidė scholastinio viduramžių auklėjimo esmę, jam priešpastatydamas humanistinį ugdymą: įvairiapusį mokymą, savarankiško mąstymo, kūrybingumo ir aktyvumo skatinimą.

Romane Rablė pasakoja, kaip karalius savo sūnui Gargantua auklėti pakvietė mokslininkus scholastus, kurie jį versdavo pamokas kalti atmintinai. Kai kurias scholastų knygas jis taip išmoko, kad galėjo atpasakoti ne tik nuo pradžios iki pabaigos, bet ir atvirkščiai, dėl to jo mąstymas „atbuko“. Tada tėvas, išvijęs mokytojus scholastus, pakvietė mokytoją humanistą, kuris pakeitė ugdymo sistemą. Gargantua pradėjo daug laiko skirti fiziniams pratimams, nuoseklioms studijoms. Jis ėmė stebėti gamtą, vaikščiodamas po laukus ir miškus rinko augalus ir sudarinėjo herbariumus, o astronomiją studijavo stebėdamas žvaigždes. Gargantua mokėsi dalyvaudamas pokalbiuose, skaitydamas knygas, naudodamasis vaizdinėmis priemonėmis. Jis išmoko groti keliais muzikos instrumentais ir dainuoti. Žinios buvo įgyjamos sąmoningai.

*Rablė aktyviai propagavo mokymo ir gyvenimo sąveikos idėją, vertino teorijos ir praktikos ryšį.*

**Tomas Moras** (More, 1478–1535), anglų rašytojas humanistas, „Aukso knygoje, tokioje pat naudingoje, kaip ir įdomioje, apie geriausią valstybės santvarką ir apie naująją Utopijos salą“ aštriai kritikavo neteisingą socialinę Anglijos santvarką, jai priešpastatydamas fantastinėje Utopijos saloje, **kuriuos gyventojai atsisakė privačios nuosavybės, pinigų ir kariauti**, egzistuojančią idealią visuomenės sutvarkymo sistemą. Jo socializmas – utopija. T. Moras manė, kad pakanka nuversti bajorų ir kitų turtuolių valdžią, kad būtų galima patenkinti visų visuomenės narių reikmes. Vis dėlto visus sunkius ir nemalonius darbus „Utopijoje“ jis „užkrauna“ vergams, karo belaisviams ir nusikaltėliams, kuriems buvo dovanota mirties bausmė.

Tomas Moras *daug dėmesio skyrė ugdymui*. Jis rašė, kad Utopijos saloje visapusiškai ugdomi tiek berniukai, tiek mergaitės. Mokoma gimtąja kalba. Mokyklose mokomasi ne tik skaityti ir rašyti, bet ir aritmetikos, geometrijos, astronomijos, muzikos, dialektikos, gamtos mokslų. Mokytojai ir mokiniai noriai naudoja vaizdines priemones.

Didelę reikšmę T. Moras teikė fiziniam lavinimui. Jis laikėsi Atėnų ugdymo sistemos ir nuostatos: *gimnastika ir karinėmis pratybomis galima išlavinti kūną*, kad jis būtų stiprus ir gražus.

T. Moras pirmasis iš Renesanso mąstytojų kėlė idėją, jog reikia ir galima *panaikinti prieštaravimą tarp fizinio ir protinio darbo*. Jis rašė, kad yra vienas darbas, privalomas visiems salos gyventojams, – *žemdirbystė*. Vairiai teoriškai jos mokosi mokyklose, o praktiškai – priemiesčių laukuose. Be žemdirbystės, kiekvienam žmogui reikia išmokti kokio nors *amato*. Moras pabrėžė didžiulį darbinio auklėjimo vaidmenį. Fizinis darbas privalomas visiems. *Intelektinę veiklą utopistai laikė vienu didžiausių malonumų*. Labai nedaug žmonių užsiima vien protiniu darbu. Tai mokslininkai, kurie specialiai jiems skirtuose visuomeniniuose namuose dirba mokslinį darbą. Jeigu mokslininkai nepateisina vilčių, jie privalo grįžti prie amatų ir žemdirbystės.

Laisvalaikį salos gyventojai praleidžia savarankiškai lavindamiesi bibliotekose ir muziejuose. Visiems pageidaujantiems valstybė suteikia teisę naudotis jų turtais – knygomis, prietaisais ir kt. Daugelis eilinių piliečių, savarankiškai įgiję žinių, gali būti pripažinti mokslininkais.

## 2. 7. Naujieji laikai: Šviečiamasis amžius (XVI a. pab.–XVIII a.)

Šviečiamasis amžius – spartus kapitalistinių santykių ir humanistinių, demokratinių ugdymo teorijų plėtros etapas.

XVII a. dauguma Europos valdovų žengė absoliutizmo keliu. Parlamentai ir korporacijos privalėjo paklusti valdovui. Karaliaus galia priklausė nuo jo turto. Prancūzijos karalius Liudvikas XIV kėsinosi vadovauti ir Bažnyčiai. Absoliutizmas išsigalėjo literatūroje ir mene, kurių tikslas buvo šlovinti karalių. Tuo metu Olandijoje ir Didžiojoje Britanijoje įsivyravo parlamentinė santvarka. Šios dvi šalys prekybos srityje buvo lyderės, todėl veiklūs miestiečiai ir aristokratai susikrovė milžiniškus turtus. Ši svarbi grupė vaidino nemenką vaidmenį ir politiniame gyvenime. Ji reikalavo „laisvių garantijų“, smerkė absoliutinę monarchiją ir kvietė žmones burtis į „pilietinę visuomenę“.

Šiame amžiuje kilo aktyvus intelektualinis sąjūdis, buvo sugriauta viduramžiška pasaulio vizija, sukurta reikšmingų literatūros kūrinių, padaryta nuostabių mokslo atradimų: Galilėjus (Galileo) eksperimentiniu metodu įrodė Koperniko teorijas ir teigė, kad judėjimas paklūsta matematiniams dėsniams, Niutonas rado tikslią visuotinės traukos dėsnio formuluotę ir kt. Visoje Europoje garsėjo tapytojų Rubenso, Rembranto, Velaskeso (Velasquez), rašytojų Servante-so, Šekspyro (Shakespeare), Moljero (Moliere), Rasino (Racine) kūriniai. XVIII a. klasicizmas, įkvėptas klasikinių antikos pavyzdžių, paplito visoje Europoje.

Pasak švietimo ideologijos skleidėjų – humanistų, mokslas yra geresnis patarėjas negu tikėjimas. Švietėjai kritikavo scholastiką, propagavo visuomeninių santykių, kuriuos kuria patys žmonės, teorijas. Pagrindine visuomenės pertvarkos priemone jie laikė švietimą, kuris pirmą kartą Europos istorijoje tapo svarbiu politikos elementu. Todėl buvo plėtojama pedagogika, keliamos asmenybės auklėjimo, atitinkančio natūralią jo prigimtį, idėjos.

XVII a. pab.–XVIII a. sparčiai silpo Jėzuitų ir kitų vienuolių ordinų galia – jiems sunkiai sekėsi prisitaikyti prie buržuazinės visuomenės reikalavimų. Dėl kai kuriose valstybėse kilusių jėzuitų ir pasaulietinės valdžios konfliktų Romos popiežius 1773 m. Jėzuitų ordiną laikinai (iki 1814 m.) paleido. Švietimo reikalai perėjo pasaulietinės valdžios institucijų žinion.

Kilmingų Europos (Anglijos, Airijos, Vokietijos ir kitų šalių) šeimų sūnūs leidosi vadinamaisiais „Grand Tour“ keliais: jaunuolius, lydimus tarno ar auklė-



tojo, tėvai siųsdavo keleriems metams į užsienį, kad jie išmoktų naujų kalbų, susipažintų su papročiais, o svarbiausia – pažintų meną ir perimtų geras manieras. „Grand Tour“ buvo pagrindinis jaunų aristokratų ugdymo metodas. Taigi visos Europos aristokratijos kultūra buvo grindžiama bendrais principais ir vertybėmis.

XVII a. vid.–XVIII a. pedagoginėje visuomenėje išgarsėjo J. A. Komenskis, Ž. Ž. Ruso, Dž. Lokas, kurie žinomi kaip natūralistinės ugdymo teorijos kūrėjai.

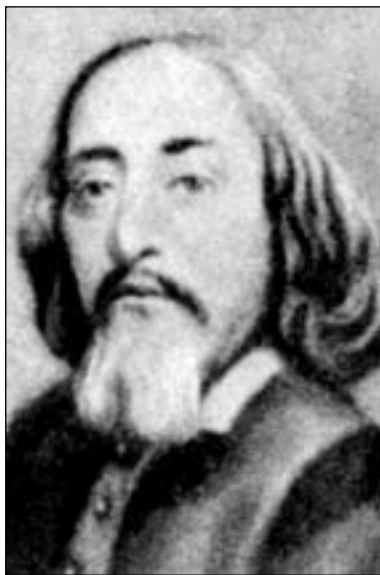
### 2.7.1. Janas Amosas Komenskis – klasikinės pedagogikos teorijos pradininkas

„Pedagogikos istorijoje Komenskis užima garbingą reformatoriaus vietą“ (P. Mašiotas).

**Janas Amosas Komenskis** (Komensky, lot. Comenius, 1592–1670) – žymus čekų pedagogas, klasikinės pedagogikos Europoje pradininkas, populiarių vadovėlių autorius, pilnės šlovę mokslo darbais ir plačia veikla, skirta taikai tarp tautų stiprinti. J. A. Komenskio balsas Naujųjų laikų priešaušryje kvietė Europos tautas užmiršti nesantaiką, tarpusavio konfliktus ir sutelkti pastangas kuriant laimingesnę ateitį.

J. A. Komenskis gimė Pietų Moravijoje, Uhersky Brode, Komnos miestelio malūnininko šeimoje (dėl to lot. Comenius), kuri priklausė „Čekų brolių“ bendruomenei. „Čekų broliai“, sektantiška organizacija, kovojo prieš feodalizmą, už čekų tautos laisvę ir nepriklausomybę. XV–XVII a. protestas prieš feodalizmą Čekijoje ir kituose Europos kraštuose dažnai pasireiškėdavo kaip religinis ir kartu demokratinis sektantiškas judėjimas.

J. A. Komenskis, įgijęs vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą (mokėsi Herborne, Nasau akademijoje, vėliau – Heidelber-



Janas Amosas Komenskis

go universitete), buvo renkamas bendruomenės dvasininku ir vadovavo brolijos mokyklai. Per Trisdešimties metų karą jis pasitraukė iš tėvynės, apsigyveno Lenkijoje, Lešno mieste. Ten persikėlė kai kurie „čekų broliai“. Komenskis buvo išrinktas bendruomenės vyskupu. 1563 m. jis parengė vadovėlį „Atviros durys kalboms ir visiems mokslams“, kuriame pirmąkart lotynų kalbos dėstymas buvo derinamas su aplinkinio pasaulio studijavimu.

1632 m. jis išleido svarbiausią savo veikalą „Didžioji didaktika“ (Didactica magna). Ši knyga buvo išversta į daugelį kalbų ir J. A. Komenskio vardą išgarsino visame pasaulyje. 1633 m. jis parašė ikimokyklinio auklėjimo vadovą „Motinos mokykla“. Abi knygos išverstos ir į lietuvių kalbą.

J. A. Komenskis palaikė plačius tarptautinius ryšius, dirbo Anglijoje, kurdamas pansofiją (enciklopedinių žinių apie gamtą ir visuomenę sistemą). Tikėdamasis Švedijos pagalbos savo engiamai tėvynei, šioje šalyje rengė vadovėlius ir kalbų dėstymo metodiką. Gyvendamas Vengrijoje dirbo mokyklų konsultantu. Tuo metu jis parašė daug filosofijos ir pedagogikos darbų, tarp jų ir studiją „Jutiminių daiktų pasaulis paveikslėliuose“, kuri išversta į daugelį kalbų.

Anot Vlado Pupšio, J. A. Komenskio idėjos buvo gyvos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Jis palaikė ryšius su Lietuvos kalvinistais ir pasiūstas Elbingo (Švedija) bendruomenės 1644 m. atvyko į Orlos miestelį (Poliesės Bielsko apskritis). Ten dalyvavo bendrame Lenkijos ir Lietuvos kalvinistų sinode. Orloje buvo Radvilų tėvonija, kurioje J. A. Komenskis susitiko su šiais bajorais ir ilgus metus su jais susirašinėjo (2002).

Per Švedijos ir Lenkijos karą Lešnas buvo sudegintas. J. A. Komenskis prisiglaudė Olandijoje, Amsterdame. Ten 1670 m. mirė. Britų muziejuje Londone saugoma J. A. Komenskio antkapio užrašo kopija: „Natus die 28 Martii MDXCII Hunnobrodae Morow“ („Gimęs 1592 m. kovo 28 d. Uhersky Brode, Moravijoje“).

**Mokykla – „humaniškumo dirbtuvė“.** Komenskis sukūrė mokymo sistemą, skirtą gyventojų demokratiniams sluoksniams, liaudžiai, o ne visuomenės viršūnei – aristokratijai. Jis reikalavo, kad visi vaikai – turtingųjų ir vargšų, aukšto luomo ir nekilmingieji, berniukai ir mergaitės, miestų ir kaimo vietovių gyventojai – būtų mokomi gimtosios kalbos mokyklose. J. A. Komenskis iškėlė visuotinio pradinio mokymo idėją ir piktinosi, kad tarp varguolių lieka nepastebėti gabūs vaikai.

J. A. Komenskis mąstė, kad svarbiausia žmogaus paskirtis Žemėje – tarnauti tėvynei ir žmonijai, todėl *daug dėmesio skyrė meilės tėvynei ugdymui*. Ta meilė turinti reikštis ne žodžiais, o konkrečiais darbais. Ši pedagogo mintis svarbi ir mūsų dienomis. Jis pats visą gyvenimą tarnavo savo tėvynei, Čekijai, ir dėjo daug pastangų, kad ji išsivaduoūtų iš svetimųjų (Habsburgų) jungo.

J. A. Komenskis pabrėždavo: būtina, kad mokyklos aplinka būtų graži, o ji pati – demokratiškai tvarkoma. Mokyklą jis laikė „humaniškumo dirbtuve“. Pedagogo nuomone, tiktai ugdomas žmogus tampa žmogumi. Anot J. A. Komenskio, yra trys ugdymo pakopos: savęs paties ir aplinkinio pasaulio pažinimas (protinis lavinimas), savęs valdymas (dorovinis auklėjimas), veržimasis prie Dievo (religinis auklėjimas).

Jis primindavo, kad mokyti ir auklėti reikia vaikystėje, kuri tam yra pats tinkamiausias amžiaus tarpsnis. Visų pedagoginių J. A. Komenskio darbų, ypač svarbiausiojo – „Didžiosios didaktikos“, pagrindinė mintis – ugdant reikia derintis prie gamtos. J. A. Komenskio nuomone, žmogus, kaip gamtos kūrinys, paklūsta svarbiausiems bendriesiems jos dėsniams, veikiantiems augalų bei gyvūnų pasaulyje.

**Amžiaus periodizacija ir mokymo sistema.** Jaunosios kartos gyvenimą J. A. Komenskis skirsto į keturis amžiaus laikotarpius. Kiekvienas iš jų apima šešerius metus:

- *Vaikystė* – nuo gimimo iki 6 metų.
- *Paauglystė* – nuo 6 iki 12 metų.
- *Jaunystė* – nuo 12 iki 18 metų.
- *Subrendimas* – nuo 18 iki 24 metų.

J. A. Komenskis smulkiai išnagrinėjo amžiaus ypatumus: vaikystei būdingas intensyvus fizinis augimas ir jutimo organų vystymasis; paauglystei – atminties ir vaizduotės lavėjimas; jaunystei – aukštesnė mąstymo (supratimo ir sprendimo) raidos pakopa, o subrendimui – valios ugdymas ir sugebėjimas išlaikyti harmoniją.

J. A. Komenskis numatė atskirą mokymo ir lavinimo pakopą kiekvienam jauno žmogaus amžiaus laikotarpiui:

- Vaikams iki 6 metų amžiaus jis siūlė **motinos mokyklą**, kuri, jo nuomone, yra tinkama ikimokyklinio auklėjimo vieta.
- Paaugliams (t.y. vaikams nuo 6 iki 12 metų) skiriama **šešiametė**

**gimtosios kalbos mokykla**, kuri turi būti kiekvienoje bendruomenėje, kiekviename kaime, miestelyje.

- Jaunuoliams (nuo 12 iki 18 metų) kiekviename mieste turi būti įkurta **lotyniškoji mokykla arba gimnazija**.

- Subrendusiam jaunimui (nuo 18 iki 24 metų) mokytis kiekvienoje valstybėje arba didelėje srityje turėtų būti įsteigta **akademija**.

Kiekviena aukštesnė pakopa yra ankstesnės tęsinys. J. A. Komenskis *iškėlė demokratinį vieningos mokyklos principą ir parengė smulkų kiekvienos pakopos (išskyrus akademiją) mokymo turinį*.

**Motinos mokykla**, atsižvelgdama į vaikų iki šešerių metų įgimtas savybes, turi formuoti pirmuosius vaizdinius, suteikti gyvų išpūdžių apie vaiką supančią gamtą ir visuomenės gyvenimą. Iš gamtos mokslų vaikai turi sužinoti, kas yra vanduo, žemė, oras, ugnis, lietus, sniegas, ledas, akmuo, geležis, medis, žolė, žuvis, paukštis, jautis ir t. t., iš astronomijos – ką vadiname dangumi, Saule, Mėnuliu, žvaigždėmis. Vaikai gauna taip pat pirmąsias geografijos žinias (kalnas, slėnis, upė, kaimas, miestas ir kt.). J. A. Komenskis pataria jau nuo mažens pratinti vaikus prie namų ruošos ir darbo. Ikimokyklinio ugdymo idėjas jis pirmasis pasaulyje išdėstė ikimokyklinio auklėjimo vadovėlyje „Motinos mokykla“.

**Gimtosios kalbos mokykloje**, J. A. Komenskio nuomone, mokytis reikėtų šešerius metus (anksčiau mokslas pradinėje mokykloje trukdavo dvejus trejus metus ir apsiribodavo tuo, kad vaikai mokydavosi skaityti, rašyti ir skaičiuoti). Didžiulis J. A. Komenskio nuopelnas tas, kad jis *iškėlė pradinės mokyklos reikšmę*, pailgindamas jos mokymo kursą ir pabrėždamas, kad tai – gimtosios kalbos, o ne lotynų kalbos mokykla. Jis praplėtė pradinės mokyklos mokymo turinį *geometrijos, gamtos mokslų žiniomis, be to, įvedė dainavimo ir rankų darbų pamokas. Daug vietos skyrė ir tikybos dėstymui*.

**Lotyniškojoje mokykloje (gimnazijoje)** J. A. Komenskis siūlė mokytis tų pačių dalykų, kurių buvo mokoma visose gimnazijose – vadinaujų „*septynių laisvųjų menų*“. Bet prie šių mokslų J. A. Komenskis pridėjo ir naujų mokomųjų dalykų: *fiziką* (taip tuo metu buvo vadinami gamtos mokslai), *geografiją, istoriją*. Jo nuomone, gimnazijoje turi būti studijuojamos *gimtoji, lotynų, graikų ir viena iš naujųjų kalbų*.

J. A. Komenskis reikalavo, kad išmokę kalbos mokiniai pereitų prie realinių mokslų – gamtos mokslų (fizikos), matematikos, paskui – prie

filosofijos mokslų (etikos, dialektikos), o visą kursą užbaigtų retorikos studijomis, nes mokantis tokia tvarka kalbos grožis derinsis su jos turiningumu ir gilumu. Šešias vieną paskui kitą mokyklų sistemoje einančias gimnazijos klases J. A. Komenskis pavadino taip: gramatikos, fizikos, matematikos, etikos, dialektikos ir retorikos.

Akademijoje J. A. Komenskis siūlė steigti teologijos, teisės ir medicinos fakultetus, kurie paprastai buvo visuose universitetuose.

**J. A. Komenskio didaktikos aspektai.** Šis pedagogas pirmasis suformulavo šešis didaktikos principus, kurie buvo labai svarbūs mokymo teorijos plėtrai.

*Vaizdumo principas.* J. A. Komenskis paskelbė didaktikos „auksinę taisyklę“: „Visa, kas tik galima, duoti suvokti pojūčiais: matoma – regėjimu, girdima – girdėjimu, kvapus – uodimu, valgoma – skoniui, liečiama – lytėjimu. Jeigu kuriuos nors daiktus galima iš karto suvokti keliais pojūčiais, tai tegu juos iš karto ir pajunta tie keli pojūčiai“ (Komenskis J. A., 1975, p. 340).

Jis reikalavo, kad mokyti būtų pradedama ne nuo žodinio daiktų ir reiškinių apibūdinimo, aiškinimo, bet nuo jų stebėjimo. Tai, kas prieinama, reikia stebėti gamtoje, o jeigu negalima stebėti daiktų natūralioje aplinkoje, juos reikia pakeisti paveikslais, modeliais, piešiniais. „Tai, kas ateina pro ausis, ne tokį galingą palieka išpūdį sieloj, kaip tai, kas prieš mūsų akis atsitinka ir ką žiūrovas pats regi“ (Komenskis J. A., 1975, p. 341).

*Mokymo sąmoningumo principą* J. A. Komenskis priešpastatė mokymo dogmatiškumui. Jis rašė, kad nereikia versti mokytiis atmintinai nieko, išskyrus tai, kas gerai suprasta intelektu.

*Mokymo sistemingumas.* J. A. Komenskis stengėsi pasiekti, kad mokiniai suprastų reiškinių ryšius. Anot jo, mokant reikia eiti nuo faktų prie išvadų, nuo pavyzdžių prie taisyklių, sisteminančių faktus ir pavyzdžius.

*Mokymo nuoseklumas.* Visa, kas paskiriama mokiniams išmokti, reikia išdėstyti taip, kad ankstesnė medžiaga parengtų mokinius naujai pamokai suprasti.

*Mokymo prieinamumas.* Reikia, kad mokiniai būtų mokomi to, kas jų amžiaus vaikams yra prieinama. Aiškiai, be nereikalingų detalių pateiktos pagrindinės žinios vaikams yra gerai suprantamos.

*Tvirtas įsiminimas.* J. A. Komenskis rekomendavo mokant neskubėti, siekti, kad mokiniai gerai išmoktų jiems dėstomą medžiagą. Kiekviena tema turi būti apibendrinama trumpomis, tiksliomis taisyklėmis. Parodęs mokiniams pavyzdį, į kurį jie galėtų orientuotis, mokytojas turi reikalauti, kad atsakinėjant tiksliai būtų laikomasi formos. Vėliau galima interpretuoti laisviau.

**Mokymo organizavimas.** J. A. Komenskio gyvenamuoju laikmečiu į mokyklas mokiniai būdavo priimami įvairiu laiku ištikus metus. Todėl pedagogas suformavo reikalavimus, tobulinančius mokymo organizavimo tvarką, ir įgyvendino juos mokyklose:

- *mokinius į mokyklą pradėjo priimti vieną kartą per metus;*
- *įvedė mokslo metų, suskirstytų ketvirčiais, sąvoką;*
- *įvedė atostogas;*
- *nustatė mokslo dienos organizavimo tvarką (4 mokymo valandos gimtosios kalbos mokykloje, 6 – lotyniškojoje mokykloje);*
- *teoriškai pagrindė klases, pamokos ir mokomųjų užsiėmimų sistemą;*
- *reikalavo, kad mokytojas dirbtų ne su vienu mokiniu, o su visa klase.*

J. A. Komenskis reikalavo, kad mokiniai stengtųsi nevēluoti į mokyklą, o klasėje sėdėtų nuolatines vietose. Jei mokiniai dėl pateisinamų priežasčių į mokyklą negalėtų ateiti, tėvai apie tai turi pranešti būdintiam mokiniui, kuris savo ruožtu praneša mokytojui. Per pamokas mokiniai privalo atidžiai klausyti mokytojo aiškinimo. Išėję iš mokyklos, jie taip pat turi elgtis kukliai ir būti mandagūs.

Pedagogas parengė pamokų vedimo reikalavimus, nurodė, kaip planuoti ir vesti pamokas. Anot jo, dalį pamokos reikia skirti mokinių apklausai, dalį – naujos medžiagos aiškinimui ir pratyboms. Pedagogas mokė, kad kiekviena pamoka turi turėti temą ir uždavinius. Mokytojas privalo atidžiai stebėti, kad mokiniai aktyviai dalyvautų pamokoje.

Didaktikos taisyklės nustatė sistemingo mokinių žinių tikrinimo tvarką ir metodus: dekurionai (mokiniai pagalbininkai – aut.) tikrina mokinių žinias kiekvieną dieną, mokytojas – per pamoką, kviesdamas atsakinėti kelis mokinius, mokyklos rektorius – kartą per mėnesį egzaminuodamas. Egzaminai rengiami kiekvieno ketvirčio pabaigoje. Pasibaigus mokslo metams, vyksta keliamieji egzaminai.

**Dorovinis auklėjimas.** Sekdamas Platonu ir Aristotelium, J. A. Komenskis pagrindinėmis dorybėmis laikė *išmintį, saikingumą, drąsą ir teisingumą*. Be šių svarbiausiųjų dorybių, jis patarė ugdyti kuklumą, klusnumą, palankumą kitiems žmonėms, tvarkingumą, kruopštumą, mandagumą, pagarbą vyresniesiems, darbštumą.

Dorovinio auklėjimo priemonės, anot J. A. Komenskio, – tėvų, mokytojų, draugų *pavyzdys, pamokymai, pokalbiai, pratinimas dorovingai elgtis*. Didelė reikšmė teikiama ir *teigiamų įpročių ugdymui*.

J. A. Komenskis griežtai smerkė viduramžių mokykloje taikytas fizinės bausmės ir skatino mokytojus su vaikais elgtis humaniškai. Iškeldamas drausmės reikšmę, J. A. Komenskis rėmėsi čekų patarle: „Mokykla be drausmės – tai malūnas be vandens“. Pedagogas rašė, kad drausmę reikia palaikyti „pamokomu žodžiu, paraginimu, o kartais papeikimu. Tačiau [...] visomis išgalėmis reikia stengtis, kad būtų aišku, jog visa tai daroma iš tėviškos meilės, iš noro visiems padaryti gera ir nieko nenukriausti“ (Komenskis J. A., 1975, p. 395).

J. A. Komenskis *protestavo prieš lazdos bausmę*, tačiau leido fiziškai bausiti, kai mokinys niekina Dievą ir priešgyniauja.

**Reikalavimai mokytojui.** *Mokytojo profesiją laikė garbinga ir tokia puikia, kad jokia kita pasaulyje jai prilygti negali*. Tai buvo nauja, pažangi pažiūra, nes anksčiau mokytojas, ypač pradinės mokyklos, nebuvo gerbiamas. J. A. Komenskis reikalavo, kad žmonės gerbtų mokytoją, kita vertus, norėjo, kad pats mokytojas suprastų, kokį svarbų darbą jis atlieka visuomenėje, ir visada jaustų savo orumą. Anot J. A. Komenskio, jis turi būti doras, veiklus, gyvas pavyzdys tų dorybių, kurias turi ugdyti, išsilavinęs ir darbštus.

**Komenskio idėjų plėtra Lietuvos mokyklose** – mažai tyrinėta tema. Lietuvoje Komenskis skleidė demokratines pedagogines idėjas ir siekė suvienyti liuteronus, kalvinistus ir „Čekų brolius“. J. A. Komenskis gerai pažinojo Lietuvos didikus Jonušą ir Boguslavą Radvilas ir jų aplinkos žmones, domėjosi S. B. Chilinskio Biblijos vertimu į lietuvių kalbą (šis darbas liko nebaigtas). Esama žinių, kad Kėdainių reformatų gimnazijoje buvo naudojamosi Komenskio vadovėliais („Latina linguae Janus rezerata...“, „Orbis pictus...“ ir kt.). Būta bandymų versti šias mokomąsias knygas į lietuvių kalbą, tačiau darbai liko nebaigti. Kajetonas Neza-

bitauskis, sudarydamas savo elementorių, kūrybiškai taikė Komenskio vaizdumo principą, buvo neblogai susipažinęs su jo vadovėliais bei kitomis knygomis.

Komenskio idėjos mūsų šalyje pradėjo skliti pasirodžius P. Mašio to straipsniui, kuris buvo skirtas 300-osioms jo gimimo metinėms (tokių datų būta ir daugiau: 1927 m. – 335-osios gimimo, 1970 m. – 300-osios mirties metinės). Buvo išleisti J. A. Komenskio „Rinktiniai pedagoginiai raštai“ (1975 m.), „Pedagoginiai raštai“ (1986 m.). Gausiausio straipsnių ir publikacijų derliaus sulaukta 1992 m. ruošiantis paminėti ir švenčiant jo 400-ąsias gimimo metines. Tais metais Vilniuje ir Klaipėdoje vyko respublikinės ir tarptautinės konferencijos, buvo išleista šių konferencijų medžiaga.

Šiandien Klaipėdos universitetas glaudžiai bendradarbiauja su Čekijos Uhersky Brod muziejumi, dalyvauja ten organizuojamuose keliokviumuose. Pedagogikos fakultete įsteigta J. A. Komenskio auditorija.

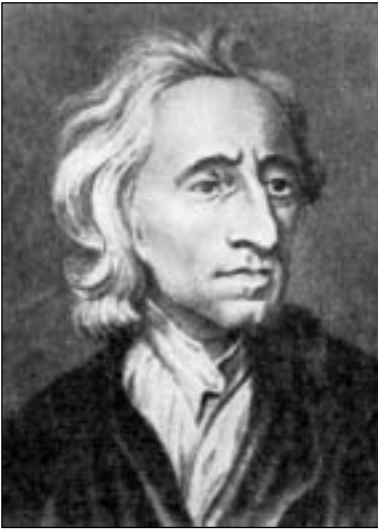
J. A. Komenskis yra ir šiandien reikalingas mums, dramatiško XXI a. žmonėms. Todėl mūsų edukologai ir kitų sričių mokslininkai pradėjo plėtoti Lietuvos ir kaimyninių valstybių (Latvijos, Estijos, Vokietijos, Čekijos ir Skandinavijos šalių) bendradarbiavimą, nes ir ten liko Komenskio darbų pėdsakų.

### 2.7.2. Džono Loko „džentelmeno auklėjimo“ teorija

*XVII a. viduryje Anglijoje įvyko revoliucija, galutinai įtvirtinusiu Naujųjų laikų epochą. Buržuazija ėmė veikti kartu su naujoms idėjoms pritariančia bajorija. Šio klasinio kompromiso metu iškilo filosofas ir pedagogas Džonas Lokas.*

**Džonas Lokas** (Locke, 1632–1704), garsus Anglijos filosofas ir pedagogas, gimė provincijos advokato šeimoje. Gavęs vidurinę scholastinę išsilavinimą, Dž. Lokas įstojo į Oksfordo universitetą: domėjosi gamtos mokslais, studijavo mediciną. Baigęs buvo paliktas jame dėstyti graikų kalbos ir literatūros. Jis atidžiai stebėjo šalyje vykstančią revoliucinę kovą ir nesimpatizavo iš liaudies kilusiems vadams. 1667 metais Dž. Lokas susipažino su liberaliu politiniu veikėju lordu Šeftsberiu ir tapo jo namų gydytoju bei anūko auklėtoju. Šeftsberis buvo prieš karalių, stoji buržuazijos pusėn. Tada jis, taip pat ir Dž. Lokas, pateko į nemalonę ir buvo priversti emigruoti į Olandiją. 1688 metais Dž.





Džonas Lokas

*Lokas grįžo į Angliją ir stropiai darbovo to meto buržuazinėje visuomenėje. Jis mirė 1704 metais.*

Žymiausiame filosofiniame veikale „Patyrimas apie žmogaus protą“ Dž. Lokas stengėsi įrodyti, kad žmogaus sąmonėje nėra „įgimtų idėjų“ ir vaizdinių, kad vaiko siela panaši į „švirią lentą“ (lot. *tabula rasa*). Šiuo teiginiu jis pabrėžė auklėjimo svarbą žmogaus asmenybės vystymuisi.

Dž. Lokas tvirtino, kad vaizdiniai mūsų sąmonę pasiekia per pojūčius, per jutimo organus. Tai ypač svarbi pasaulio pažinimo priemonė.

Dž. Lokas laikėsi materialistinio sensu-

sualizmo pozicijų. Filosofo nuomone, etika remiasi įgimtų moralinių idėjų neigimu. Gėris yra tai, kas gali suteikti arba padidinti malonumą, sumažinti kančias ir apsaugoti nuo blogio. Blogis – tai, kas gali sukelti arba padidinti kančią. Dž. Lokas neneigė Dievo – visų daiktų kūrėjo ir manė, kad jo sampratą suformuoti ir tikėjimo tiesas vaiko sieloje reikia diegti kuo anksčiau.

Savo pedagogines pažiūras 1693 m. Dž. Lokas išdėstė knygoje „Mintys apie auklėjimą“.

**Džentelmeno auklėjimo sistema.** Auklėjimas – itin svarbus asmenybę formuojantis ugdymo veiksnys. Iš visų žmonių, su kuriais susitinkame ir bendraujame, devynios dešimtosios, manė Lokas, tik dėl auklėjimo tampa tokie, kokie yra: geri arba blogi, naudingi visuomenei arba ne. *Auklėjant jaunąjį aristokratijos atstovą, turi būti siekiama išugdyti džentelmeną, kuris sugebėtų nuovokiai ir išvalgiai tvarkyti reikalus. Kiekvienas džentelmenas privalo turėti verslininko savybių. Jis turi siekti savo laimės, bet taip pat netrukdyti kitiems tai daryti. Be to, turi būti drausmingas ir mokėti suvaldyti savo aistras.*

*Džentelmeną reikia lavinti fiziškai, ugdyti jo protines galias, auklėti doroviškai, bet ne mokykloje. Mokykla, Loko nuomone, yra įstaiga, kur susirenka daug įvairių luomų berniukų, tarp jų – ir blogai išauklėtų. Džentelmenas turi būti auklėjamas tik namie. Dž. Loko siūlė pavesti džentelmeno ugdymą gerai pasirengusiam ir patyrusiam gubernieriui.*

Remdamasis aristokratų šeimų ugdymo praktika, Dž. Loko daug dėmesio skyrė individo fiziniam lavinimui. Jis pagrindė teiginį, kad vaiko gyvenime griežtas režimas turi didelę reikšmę. Jau ankstyvojoje vaikystėje reikia grūdinti vaiko kūną, pasiekti, kad jis lengvai pakeltų nuovargį, nelaimės ir permainas. Fizinis auklėjimas padeda ugdyti drąsą ir atkaklumą, todėl *išugdyti charakterį, užgrūdinti valią, pasiekti, kad jaunuolis taptų drausmingas, yra svarbiausi auklėjimo uždaviniai.* Negalima vaikui pataikauti, bet nevalia ir netenkinti teisėtų jo pageidavimų. Iš pradžių vaiko elgesį turi lemti baimė ir pagarba auklėtojui, o vėliau, jam bręstant, mokytojo autoritetą palaikys mokinio ir mokytojo draugystė.

*Džentelmenas, jo nuomone, turi būti išauklėtas taip, kad kiekvienu momentu būtų pasirengęs paimti ginklą ir tapti kareiviu.*

Svarbiausia auklėjimo priemonė turi būti ne kalbos, o *pavyzdys ir vaikui palanki auklėjamoji aplinka. Įpročius ugdyti reikia pradėti nuo mažens.* Teigiamų rezultatų neįmanoma pasiekti šurkštumu, prievarta, greičiau – maloniais žodžiais, ramiu tonu. Negalima ugdyti kelių įpročių iš karto. Auklėtojo uždavinys – iš pradžių išugdyti vieną įprotį, o paskui jau per eiti prie kito.

Džentelmeno mokymo turinys, Dž. Loko nuomone, turi būti kur kas platesnis, negu tuo metu mokyklose buvo įprasta. *Džentelmenas turi mokytis skaityti, rašyti, piešti, gimtosios, prancūzų, lotynų kalbų (lotynų kalba – ne visiems: tiems, kurie vėliau versis prekyba, žemdirbyste, ji nereikalinga), geografijos, aritmetikos, geometrijos, astronomijos, etikos, taip pat jis turi gauti bendrųjų istorijos ir teisės mokslų, buhalterijos žinių, išmokti jodinėti ir šokti.*

Džentelmeno ugdymo programoje ryžtingai atmetamos viduramžių mokymo tradicijos. Kiekvienas Dž. Loko siūlomas mokomasis dalykas auklėtiniui turi būti naudingas ir rengti jį gyvenimui. *Žinios turi būti daugiau praktinės.*

Dž. Lokas būsimaJam džentelmeniui patarė mokytiis kokio nors ama- to (staliaus, tekintojo, dailidės), ūkininkauti, užsiimti sodininkyste ir ar- ba parfumerijos gamyba, išmokti lakuoti ir graviruoti. *Darbinio auklėjimo svarbą* Dž. Lokas aiškino tuo, jog darbas gryname ore naudingas sveika- tai, o kiekvienam sumaniam žmogui, kaip įmonininkui, kokią nors amatą mokėti praverstų, be to, darbas neleidžia dykinėti.

**Dž. Lokas apie mokytoją.** Ugdydamas vaiką, mokytojas turi skatin- ti jį domėtis mokslu, žadinti norą daugiau sužinoti apie pasaulį ir žmo- nes. Neleistina mokyti nuobodžiai. Mokytojas turi raginti vaikus siekti naujo, bet kartu pratinti daryti ir tai, kas neįdomu. Dž. Lokas nepritarė fizinėms bausmėms, nes manė, jog *vergiška drausmė ugdo vergišką charak- terį*. Fiziškai bausti jis patarė tada, kai susiduriama su auklėtinio užsispy- rimu ir atviru neklusnumu.

*Dž. Lokas teigė, kad blogi pavyzdžiai veikia stipriau negu geros taisyk- lės, todėl reikia auklėtinį rūpestingai saugoti nuo blogų draugų, kad jis neiš- mokyti netinkamo elgesio.* Negalima leisti būsimaJam džentelmeniui ben- drauti su paprastų žmonių vaikais, kurie, pedagogo nuomone, tesu- geba vikriai vagiliauti iš vaismedžių sodų. Kiekvienoje parapijoje jis siūlė steigti „darbininkų mokyklas“. Į jas turėtų būti priimami vaikai, kurių tėvai dėl pašalpos kreipėsi į parapiją. Šie ugdytiniai mokykloje iki soties gautų tiktai duonos. Vaikai turėtų patys užsidirbti pragyve- nimui: verpti, megzti ir kt. Jų dirbiniai būtų parduodami, taip ugdyti- niai atsilygintų už išlaikymą. Ypač svarbu, nurodė Dž. Lokas, skatinti vaikus lankytis bažnyčioje. Tai itin svarbi drausminimo, dorovinio auk- lėjimo institucija.

### 2.7.3. Žano Žako Ruso „laisvojo auklėjimo“ sistema

XVIII a. viduryje Prancūzijoje sparčiai formavosi kapitalistiniai santykiai. Liaudis kilo į kovą, siekdama sutraukti senuosius feodalinius pančius. Šiuo lai- kotarpiu pagyvėjo rašytojų, mokslininkų ir kitų šviesuomenės veikėjų kova prieš feodalizmą. Itin aktyviai reišėsi prancūzų švietėjai Didro (Diderot), Ruso, įro- dinėdami, kad žmogus visada turėjo „prigimtinę teisę“ į laisvę, lygybę, brolybę. Švietėjai tikėjo galinga auklėjimo jėga: buvo įsitikinę, kad išauklėję žmogų galės pertvarkyti ir visą pasaulį.



Žanas Žakas Ruso

**Žanas Žakas Ruso** (*Rousseau*, 1712–1778), vienas labiausiai pasaulyje žinomų prancūzų švietėjų, gimė Ženevoje, laikrodininko šeimoje. Negavęs nuoseklaus išsimokslinimo, daug metų klajojo po Prancūziją ir Šveicariją, išbandė nemažą profesijų. Būdamas 30 metų Ž. Ž. Ruso atvažiavo į Paryžių, kur susipažino su to meto inteligentija, publicistais ir filosofais. 1749 metais Dižono akademija paskelbė konkursą tema „Ar mokslų ir menų pažanga prisidėjo prie papročių pagerinimo, ar juos pablogino?“, kurį Ruso laimėjo ir gavo šios akademijos premiją.

1762 metais pasirodė Ruso romanas–traktatas „Emilis, arba Apie auklėjimą“. Šis kūrinys autoriui pelnė pasaulinę šlovę. Jame Ž. Ž. Ruso parodė, kaip auklėjamas laisvas naujos buržuazinės

visuomenės žmogus. „Emilio“ pasirodymas sukėlė aristokratų ir dvasininkijos nepasitenkinimą. Knyga už joje reiškiamas laisvamaniškas mintis buvo sudeginta vienoje Paryžiaus aikščių, o autorius priverstas bėgti į užsienį. Tik prieš pat mirtį, pavargęs gyvenimo kovose ir sergantis, jis galėjo grįžti į tėvynę. Ž. Ž. Ruso mirė 1778 metais.

Ž. Ž. Ruso gyvenimo idealas – savo darbu įgyta nuosavybė, todėl savo kūryboje rašytojas gynė smulkiųjų savininkų (amatininkų, valstiečių) interesus. Jis rašė, kad tik valdžia ir turtai yra nelygybės priežastis, dėl to žmogus neteko ir savo laisvės. Toks Ruso mokymas buvo iššūkis aristokratams ir kitiems turčiams – jie reiškė nepasitenkinimą filosofu ir jo knygomis.

**Natūralusis ir laisvasis auklėjimas.** Tyrinėdamas išorinio pasaulio sanklodą, Ž. Ž. Ruso samprotavo kaip sensualistas: sąmonėje neatsiras vaizdinių, jei pojūčiai neteiks informacijos apie aplinkos daiktus ir reiškinius. Filosofo nuomone, vaikus geriausia auklėti natūraliai, atsi-

žvelgiant į prigimtį. Natūralusis auklėjimas, anot Ž. Ž. Ruso, yra tolygus laisvajam auklėjimui. Tai reiškia, kad *auklėti reikia gamtoje ir derintis prie vaiko prigimties*, atsižvelgti į jo amžiaus ypatumus. Auklėjimas bus rezultatyvus, kai visi trys veiksniai – gamta, žmonės, išorinės aplinkybės – veiks ta pačia kryptimi.

*Svarbiausia prigimtinė žmogaus teisė – laisvė.* Ruso pasisakė prieš scholastinę mokyklą, t. y. prieš kalimą, griežtą drausmę, fizines bausmes, gniuždančias vaiko asmenybę. Jis reikalavo gerbti vaiką, atsižvelgti į jo poreikius ir interesus.

Ž. Ž. Ruso didelius reikalavimus kėlė auklėtojui, bet jo vaidmenį suprato savaip. *Auklėtojas, jo nuomone, tik nukreipia auklėtinį, kai reikia spręsti vienas ar kitas problemas, tačiau turi vadovauti įgyvendinant jo sumanymus, bet taip, kad vaikas to nepastebėtų.* Ž. Ž. Ruso smerkė prievartą, kaip auklėjimo metodą, ir buvo prieš vienodų metodų taikymą auklėjant ugdytinius. Jis reikalavo, kad mokytojai su ugdytiniais elgtųsi humaniškai ir juos mylėtų.

**Amžiaus periodizacija.** Savo ugdytinių gyvenimą Ž. Ž. Ruso skirstė į keturis laikotarpius:

- *Pirmasis laikotarpis* – nuo gimimo iki dvejų metų – tai laikas, kai dėmesio centre turi būti fizinis vaiko lavinimas.

- *Antrasis laikotarpis* – nuo dvejų iki dvylikos metų – Ž. Ž. Ruso žodžiais tariant, yra „proto miego“ metas, kai vaikas dar negali samprotauti ir logiškai mąstyti, kai dar reikia ugdyti „išorinius jutimus“, kai vaiko jėgos kaupiamos, kad išsiskleistų jam subrendus.

- *Trečiasis laikotarpis* – nuo dvylikos iki penkiolikos metų: šiuo tarpsniu vyksta intensyvus protinis lavinimas.

- *Ketvirtasis laikotarpis* – nuo penkiolikos metų iki pilnametystės – „audrų ir aistrų laikotarpis“, kai daugiausia dėmesio skiriama doroviam ugdymui.

Knygoje „Emilis, arba Apie auklėjimą“ rašoma, kad *ankstyvojoje vaikystėje (iki dvejų metų) svarbiausia yra fizinis vaiko lavinimas.* Vaiką, jeigu tai įmanoma, turi maitinti pati motina. Dažniausia vaikas suvystomas ir paguldomas taip, kad galva nejudėtų, kojos būtų ištemptos, rankos priglautos prie kūno. Ž. Ž. Ruso nuomone, tuomet iš vaiko atimama laisvė. Šito daryti negalima, nes tai prieštarauja prigimčiai.

Ž. Ž. Ruso išsamiai aprašė Emilio fizinio lavinimo sistemą. Jis davė daug naudingų patarimų, kaip reikia grūdinti vaiką ir stiprinti jo fizines galias.

*Nuo dvejų metų prasideda antrasis auklėjimo laikotarpis.* Šiuo metu, Ž. Ž. Ruso nuomone, būtina ugdyti išorinius vaiko jutimus. Mokyti jo dar nereikia. Tegu vaikas viską matuoja, sveria, skaičiuoja ir lygina. Iki dvylikos metų jis gali nesimokyti skaityti, tačiau jeigu pažįsta raides ir jau moka skaityti, tegu pirmoji ir vienintelė jo knyga būna „Robinsonas Kruzas“. Jos herojus, patekęs į negyvenamą salą, savomis rankomis sukūrė visa, kas reikalinga žmogui gyvenant gamtoje.

Pasak Ž. Ž. Ruso, *šio amžiaus vaikas dar nesuvokia dorovinių sąvokų*, jis gali suprasti tik vieną – nuosavybės idėją. Pavyzdžiui, Emilis nori daržininkauti ir pradeda sėti pupas kaip tik toje vietoje, kur, pasirodo, sodininkas Roberas jau pasodino aguročius. Emilio susitikimas su sodininku parodo, kaip nuosavybės idėja kyla iš natūralios teisės „užvaldyti darbu“.

Ž. Ž. Ruso atmetė bausmes ir taikė tik „*natūralių pasekmių*“ metodą. Emilis, augdamas gamtoje, be abejonės, turėjo suprasti, kad reikia paklusti gamtos dėsniams. Tokia pat logika turi būti grindžiami ir santykiai su žmonėmis. Jeigu vaikas laužo viską, kas jam pakliūva į rankas, nepykite, stenkitės pašalinti visa, ką jis gali sugadinti. Jei sulaužė kėdę, ant kurios sėdėjo, neskubėkite duoti jam kitos. Tegul jis pajunta, kaip nepatogu be kėdės. Jeigu savo kambaryje vaikas išmušė langą, neįstatykite naujo. Geriau jam susirgti sloga, negu išaugti neprotingam. Bet jeigu vaikas ir vėliau nesiliaus daužyti langų, patariama uždaryti jį tamsiame kambaryje. Tai Ruso laikė ne bausme, o vaiko nusižengimo „natūralia pasekme“.

*Sulaukęs dvylikos metų, Emilis jau parengtas įžengti į trečiąjį savo vystymosi laikotarpį – protinio lavinimo ir darbinio auklėjimo etapą.* Jis yra fiziškai stiprus, savarankiškas, sugeba greitai orientuotis aplinkoje ir suprasti, kas, susiklosčius vienai ar kitai situacijai, yra svarbiausia. Šio amžiaus vaikas, Ž. Ž. Ruso nuomone, dar nėra pakankamai perpratęs dorovinių sąvokų ir negali tinkamai suprasti žmonių tarpusavio santykių, todėl pirmiausia jis turi iširti tai, kas slypi jį supančioje gamtoje. Parenkant tyrinėjimo objektus reikia remtis vaiko interesu. Natūralu, kad

vaiko interesus krypsta į tai, ką jis mato, į artimiausią aplinką, todėl ji domina geografija, astronomija, gamtos mokslai. Ruso išplėtojo originalią žinių įgijimo metodiką, pagrįstą tuo, kad vaikas aplinkos daiktus ir reiškinius tiria pats, savarankiškai. Ž. Ž. Ruso *Emilį skatino tyrinėti ir pačiam atrasti gyvenimo ir mokslo tiesas*.

Ž. Ž. Ruso *didaktikos pagrindas – vaiko savarankiškumo, pastabumo, nuovokumo ugdymas*. Ugdant vaiko suvokimą labai svarbu vaizdumas. Vaizdumas – tai pati gamta ir gyvenimo įvykiai, su kuriais susijęs Emilis. Žinių reikia semtis ne iš knygų, o iš aplinkos, iš gamtos.

Fizinis darbas – kiekvieno žmogaus pareiga. Ž. Ž. Ruso nuomone, *dykinėjantis individas – turtingas ar vargšas, galingas ar silpnas – tai apgavikas*. Žmogus turi mokėti dirbti žemės ūkio darbus, įvairių amatų, tada jis pats sugebės užsidirbti duoną ir būti nepriklausomas. Tik tuomet galima išsaugoti savo laisvę. Pirmiausia Emilis susipažįsta su staliaus amatu, kurį Ž. Ž. Ruso ypač vertino, vėliau mokosi ir kitų. Nuosekliai jį mokydamasis, Emilis pradeda gerbti dirbantį žmogų. Jis valgo paties užsidirbtą duoną, todėl išmoksta vertinti darbą ir poilsį. Darbas, Ž. Ž. Ruso nuomone, yra visuomeninė laisvo žmogaus pareiga ir auklėjimo priemonė.

*Emiliui sukakus šešiolika metų, prasideda ketvirtasis etapas – dorovinio auklėjimo laikotarpis*. Ž. Ž. Ruso iškelia tris dorovinio auklėjimo uždavinius, kuriuos šiuo metu reikia spręsti: ugdyti gerus jausmus, valią, brandinti sprendimus.

Anot autoriaus, jaunuolis neturi vengti žmogaus kančių, skurdo ir sielvarto vaizdų. Jis privalo išmokti skirti blogus ir gerus poelgius ir darbus. Geri sprendimai formuojasi susipažįstant su įžymių žmonių biografijomis, studijuojant istoriją. Gera valia gali būti išugdyta tik atliekant gerus darbus.

Ž. Ž. Ruso *manė, jog šiuo laikotarpiu reikia suteikti auklėtiniui žinių lytinio brendimo ir lytinio auklėjimo klausimais*. Pirmiausia reikia pašalinti visa, kas jaudina, audrina vaizduotę. Todėl nereikia leisti skaityti netinkamo turinio knygų. Jaunuolis turi aktyviai gyventi: dirbti fizinį darbą, būti gryname ore. Ž. Ž. Ruso nuomone, suaugusiesiems reikėtų vengti klausimų apie lyčių santykius, galinčių kilti ankstyvame amžiuje. Tačiau jeigu tuo labai domimasi, tuomet geriau vaiką priversti nutilti, negu jam meluoti. Toks auklėtojo poelgis neturėtų auklėtinio stebinti, nes ir anksčiau

auklėtojas neatsakydavo į klausimus, kurių vaikas dar negali suprasti. Kai auklėtojas nuspręs, kad Emilis pakankamai pasirengęs, tai į klausimus turės atsakyti rimtai, paprastai, neleisdamas, kad jaunuolis apie lytinį gyvenimą sužinotų iš šalies, iš abejotinų šaltinių.

Ž. Ž. Ruso manė, kad jaunuoliui, kol jam nesukako septyniolika aštuoniolika metų, nereikėtų kalbėti apie religiją. Filosofas pasisakė prieš tai, kad religinės tiesos vaikams būtų primygtinai aiškinamos. Tačiau jis buvo įsitikinęs, jog Emilis palengva pats pažins dieviškąjį pradą. Būdamas teistas, jis manė, jog vaikas, galvodamas apie išmintingą pasaulio sutvarkymą, pats supras, kad yra Visatos kūrėjas.

**Moters auklėjimas.** Emilio auklėtojas labai atidžiai svarstė, kokią žmoną jo auklėtiniui reikėtų išsirinkti. Moters paskirtis, anot jo, yra visiškai kitokia negu vyro. Ji turi būti išauklėta prižiūrėti namus ir šeimą. Pritaikyti prie kitų nuomonės, neturėti savarankiškų sprendimų, savos religijos – tokia moters dalis. Ž. Ž. Ruso manė, kad moters „natūralus būvis“ – priklausomybė, todėl merginos jaučiasi esančios sukurtos paklusti vyrui. Jokių rimtų protinių užsiėmimų merginai nereikia.

Todėl Emilio sužadėtinės Sofi auklėjimas yra kitoks nei sužadėtinio. Ryškus Ruso pateikto vyro ir moters auklėjimo turinio kontrastas yra suprantamas – Ruso šeimos idealas buvo amatininko, smulkiojo buržuazų šeima.

Apibendrinus naujųjų laikų pedagogikos mokslo pradininkų idėjas, galima teigti:

- J. A. Komenskis sukūrė originalią didaktikos teoriją, kuri dažnai taikoma ir šiandienos pedagogikoje.
- Dž. Lokas – realiosios didaktikos pradininkas, raginęs mokytis realių, praktiškų dalykų.
- Ž. Ž. Ruso „laisvojo auklėjimo“ teorija buvo atsvara muštro pedagogikai.
- Šių pedagogų koncepcijos europietiškoje infrastruktūroje lieka nuodugnesnių studijų objektas, tačiau jos yra universalios, todėl daro didelę įtaką XXI a. kartoms.



## Literatūra

1. Böme G., Tenorth H. E. (1990). Einführung in die historische Pädagogik. Darmstadt, S. 247.
2. \*Europos istorija (2001). Vilnius: Alma littera, 415 p.
3. Gurevič. A. (1999). Individidas viduramžių Europoje. Vilnius: Baltos lankos, 263 p.
4. \*Komenskis A. J. (1975). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 488 p.
5. Lazauskienė M. (1981). Pedagogikos istorijos kontroliniai darbai ir metodiniai nurodymai. Vilnius, 18 p.
6. Lepaitė D. (2000). Krikščionybės įtaka viduramžių filosofinės–edukologinės minties raidai // Edukologijos studijos Lietuvos mokyklai. Kaunas: Technologija, p. 119–128.
7. \*Locke J. (2000). Esė apie žmogaus intelektą. Vilnius: Pradai, 123 p.
8. \*Локк Д. (1939). Мысли о воспитании // Педагогические сочинения. Москва: Учпедгиз, 234 с.
9. \*Maceina A. (1990). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 764 p.
10. Pedagogikos chrestomatija (1991) /Sudarė Stulpinas T. – Šiauliai: ŠPI, 1d., 2 d.
11. \*Pupšys V. J. (2000). A. Komenskis ir Lietuva. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 319 p.
12. \*Руссо Ж. Ж. (1915). Эмиль или О воспитании // Школа и жизнь, С-Пб, 198 с.
13. Šernas V. (1995). Profesinė pedagogika. Vilnius: Baltic ECO, 269 p.
14. \*Ugdymo teorijų raidos bruožai (1998). Kaunas: LKKI, 132 p.
15. \*Vaitkevičius J. (2001). Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 189 p.
16. \*Varnienė J. (2000). Istorija: Civilizacijos. Lietuva. Pasaulis. Vilnius: Arlila, 286 p.

### 3. MOKYKLOS IR UGDYMO TEORIJŲ RAIDA EUROPOJE NAUJAISIAIS LAIKAIS. KARINIO UGDYMO BRUOŽAI

#### 3.1. Mokykla ir švietimas Europoje po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos

1789–1794 metais nugriaudėjo Didžioji Prancūzijos revoliucija, panaikinus bajorijos bei dvasininkijos privilegijas ir įtvirtinusi kapitalizmą. Steigiamasis susirinkimas 1789 m. rugpjūčio 4 d. balsavo už senojo feodalinio režimo žūtį. 1792 m. rugsėjo 21 d. buvo paskelbta Prancūzijos Respublika.

Revoliucijos idėjos paskatino visų gyvenimo sričių, taip pat ir švietimo, pertvarką. Pažangiausius švietimo projektus per Prancūzijos revoliuciją sukūrė Kondorse (de Condorcet) ir Lepaletje (Le Peletier de Saint-Fargeau). Jie skelbė, kad švietimas – tai valstybės pareiga visiems be išimties piliečiams: mokymas visose mokyklos pakopose turi būti visuotinis ir nemokamas. Projektuose buvo siūloma, kad, nepaisant luominių ir tėvų profesinių skirtumų, pradinį išsilavinimą įgytų visi berniukai ir mergaitės. Todėl Konventas 1793 metais priėmė dekretą dėl privalomo pradinio mokslo. Tačiau Konventas greitai suskilo, ir vyriausybė ėmėsi bet kokių teroristinių priemonių, reikalingų revoliucijai ir Prancūzijai gelbėti nuo išorės ir vidaus priešų. Jau po metų dekretas buvo panaikintas ir švietimo reformos atidėtos ateičiai. Visa mokyklų sistema buvo taip pertvarkyta, tad mokslas neturtingųjų vaikams pasidarė nebe prieinamas.

Prancūzijos revoliucijos tradicija žadino kitų tautų nacionalinius jausmus, skatinančius tautas vienyti ir vaduotis iš svetimųjų jungo. Europos valstybių

politinėje struktūroje iškilę liberalai skelbė naujus demokratijos principus, pabrėždami liaudies atstovavimo vyriausybėje būtinybę, žodžio, religijos ir spaudos laisvę. Politiniai judėjimai, kovoję už nacionalinį išsivadavimą, įkvėpė romantikus – poetus, dailininkus, neoklasicizmo atstovus ir švietėjus.

XIX a. Europos valstybėse sparčiai kuriamos autentiškos švietimo sistemos. Tarp pedagogų tuo metu išgarsėjo J. H. Pestalocio, J. F. Herbarto, A. Dystervego, R. Oveno pedagoginės teorijos, turėjusios savo šalininkų įvairiuose kraštuose.

### 3.2. Johano Henriko Pestalocio elementariojo lavinimo teorija ir karinio rengimo elementai

„H. Pestalocio darbai sudarė auklėjimo XIX a. pradinėse mokyklose pagrindą“ (Esmaitis, 1930).

**Johanas Henrikas Pestalocis** (Pestalozzi, 1746–1827), talentingas šveicarų pedagogas, gimė Šveicarijoje, Ciuriche, gydytojo šeimoje. Jo tėvas mirė anksti, berniuką auklėjo motina ir ištikima tarnaitė, paprasta valstietė. Praleisdamas atostogas pas senelį kaime, Pestalocis matė sunkią valstiečių dalią ir nuo mažų dienų juto gilią užuojautą engiamai liaudžiai.



Johanas Henrikas Pestalocis

Pestalocis mokėsi humanitarinio profilio aukštojoje mokykloje: studijavo filologiją ir filosofiją. Tarp kolegijos geriausių profesorių ir studentų sklido pažangios demokratinės idėjos, kurioms Pestalocis pritarė. Jis buvo gerai susipažinęs su prancūzų švietėjų kūriniais, dar būdamas septyniolikos metų perskaitė Ruso „Emilį“. Ši knyga sustiprino pasiryžimą tarnauti liaudžiai.

1769 metais Pestalocis pradėjo pirmąjį socialinį eksperimentą: už pasiskolintus pinigus nusipirko nedidelį dvarą, kurį pavadino Neuhoferu (Naujasis dvaras). Jis norėjo čia įkurti parodomąją fermą, kad išmokytų aplinkinių ūkių

valstiečius racionaliai ūkininkauti. Tačiau Pestalocis greitai nusigyveno, nes buvo nepraktiškas ir nepatyręs šeimininkas.

1774 metais Neuhofoje jis įsteigė „Vargšų įstaigą“, į kurią surinko apie 50 našlaičių ir benamių vaikų. Prieglaudoje Pestalocis mėgino vaikų mokymą sieti su darbu. Į vaikų darbą jis žiūrėjo pirmiausia kaip į priemonę vaikų fiziniams jėgoms, protiniams ir doroviniams sugebėjimams ugdyti. Pestalocis mokė vaikus skaityti, rašyti, skaičiuoti, o amatininkai – verpti ir austi. Nepalaikomas valdininkų, Pestalocis prieglaudą bandė išlaikyti pačių vaikų uždirbtomis lėšomis. Tačiau tik alinamu darbu, ugdytiniams įtempus visas fizines jėgas, buvo galima padengti prieglaudos išlaidas. Humanistas Pestalocis nenorėjo išnaudoti savo auklėtinių, todėl, neturėdamas lėšų savo eksperimentui tęsti, buvo priverstas prieglaudą uždaryti.

Po to aštuoniolika metų Pestalocis dirbo literatūrinį darbą. Jis išleido socialinę-pedagoginį romaną „Lynhartas ir Gertrūda“ (1781–1787), kuriame plėtojo valstiečių gyvenimo pagerinimo, išmokius juos ūkininkauti ir auklėti vaikus, idėjas.

1792 metais Šveicarijoje įvyko buržuazinė revoliucija ir buvo sukurta Helvetijos (Šveicarijos) Respublika. Kai Stanco mieste kilo kontrrevoliucinis valstiečių sukilimas, išprovokuotas bajorijos, gatvėje atsidūrė daug beglobių vaikų.

Tuomet vyriausybė pavedė Pestalociui įkurti beglobių vaikų auklėjimo įstaigą. Buvusiame vienuolyne Pestalocis įsteigė prieglaudą, į kurią buvo priimta 80 penkerių–dešimties metų amžiaus vaikų. Pestalocis stengėsi prieglaudą paversti didele šeima, būti vaikams rūpestingas tėvas ir geriausias draugas. Į tėvišką Pestalocio rūpinimąsi prieglaudos auklėtiniai atsiliepė nuoširdžiu prieraišumu ir meile. Prasidėjus karui, vyriausybė prieglaudą uždarė.

Jautrus pedagogas sunkiai išgyveno šį smūgį. Tada jis nutarė imtis kurti vaikų pradinio mokymo metodiką. 1799 metais Pestalocis pradėjo eksperimentinį darbą Burgdorfo miesto mokyklose. Jam pasisekė įrodyti, kad jo parengta vaikų mokymo skaityti, rašyti ir skaičiuoti metodika, palyginti su tradiciniais mokymo metodais, turi daug pranašumų. Greitai Pestalocis buvo paskirtas Burgdorfo instituto vadovu. Ši institutą sudarė vidurinė mokykla, internatas ir mokytojų rengimo skyrius. 1805 metais Pestalocis perkėlė institutą į prancūziškąją Šveicarijos dalį – Iverdoną (vokiškas pavadinimas – Ifertenas) ir įkurdino pilyje.

Greitai Pestalocio vadovaujamas institutas pradėjo garsėti visame pasaulyje. Europos, Šiaurės Amerikos, Brazilijos mokslininkai, rašytojai, politikos veikėjai lankė šią įstaigą. Jame mokėsi daug aristokratų, turtingų buržuazų vaikų,

*besirengiančių stoti į universitetus. Tuomet Pestalocis parašė ir išleido keletą knygų: „Kaip Gertrūda moko savo vaikus“, „Motinų knyga, arba Vadovas motinoms, kaip mokyti savo vaikus stebėti ir kalbėti“.*

*Pestalocis buvo nusivylęs, kad jo pedagoginė veikla skirta ne liaudžiai, kad pasitarnauja galingųjų ir turtingųjų interesams. Todėl 1825 metais jis vėl grįžta į Neuhoftą, kur prieš pusę amžiaus pradėjo šviečiamąją veiklą. Čia, jau būdamas aštuoniasdešimtmetis senelis, 1826 metais pedagogas parašė paskutinį savo kūrinį, kuris vadinosi „Gulbės giesmė“. Pestalocis mirė 1827 metais.*

Pestalocis svajoto apie liaudies atgimimą ir tikėjo, jog švietimas gali pakeisti žmonių gyvenimą. „Laiške draugui apie Stanco įstaigą“ apie savo atsidavimą jaunuomenei jis rašė: „Nuo ryto ligi vakaro aš buvau vienas tarp jų. Mano ranka gulėjo jų rankoje, mano akys žvelgė į jų akis. Aš verkiau drauge su jais ir šypsojaisi jiems šypsantis. Jie buvo ne pasaulyje, ne Stance, jie buvo su manimi ir aš buvau su jais. Jų maistas buvo mano maistas, jų gėrimas – mano gėrimas. Aš nieko neturėjau: nei namų, nei draugų, nei tarno, buvo tik jie“ (1989, p. 40).

**Elementariojo lavinimo teorija.** Pestalocis plėtojo žmogaus vidinių jėgų savaiminio vystymosi idėją. Kiekvienam žmogaus sugebėjimui būdinga savaiminės raidos savybė – išsiveržęs iš sąstingio būvio, jis siekia tapti išsivysčiusia jėga. „Akis, – sakė Pestalocis, – nori matyti, ausis – girdėti, koja – vaikščioti ir ranka – griebti. Bet taip pat ir širdis nori tikėti ir mylėti. Protas nori mąstyti“ (Pestalocis J. H., 1989, p.73). Pestalocis manė, kad jeigu gamtos pastangos žmogaus jėgoms išugdyti neremiamos, žmonės lėtai atsikrato primityvių potraukių ir polinkių. Tik tinkamai organizuotas auklėjimas gali padėti vaikams plėtoti jų vidines galias.

Auklėjimo tikslas, pasak Pestalocio, – išugdyti visas įgimtas žmogaus galias ir gebėjimus, be to, tai daryti įvairiapusiškai ir harmoningai. *Viso auklėjimo pagrindas yra žmogaus dorovingumo ugdymas – veikli meilė žmonėms.*

Pestalocio nuomone, vaiko auklėjimas turi prasidėti nuo jo gimimo dienos. Anot pedagogo, *„vaiko gimimo valanda yra pirmoji jo mokymo valanda“* (1989, p. 86). Pedagogika motinoms turi padėti surasti tinkamus auklėjimo metodus. *Prigimtį atitinkantis mokymas ir auklėjimas, pradėtas šeimoje, vėliau privalo būti tęsiamas mokykloje.*

Pestalocio pedagoginės sistemos esmę sudaro **elementariojo lavinimo teorija**. Remiantis šia teorija, ugdymas turi prasidėti nuo pačių paprasčiausių elementų ir pamažu plėtotis pereinant prie vis sudėtingesnių dalykų. Elementariojo lavinimo teoriją sudaro 5 dalys:

- **fizinis lavinimas,**
- **darbinis,**
- **dorovinis,**
- **estetinis auklėjimas,**
- **protinis lavinimas.**

Visos šios auklėjimo grandys glaudžiai siejamos tarpusavyje, kad būtų galima užtikrinti harmoningą visų žmogaus galių, kaip nedalomos višumos, vystymąsi.

**Fizinis lavinimas.** Fizinio lavinimo tikslas – ugdyti bei stiprinti fizinės vaiko galias. Fizinio lavinimo pagrindas – vaiko prigimtis, kuri skatina natūralų jo norą judėti, žaisti, nenustygti vietoje, visko griebtis, visuomet veikti. Motina, maitinanti ir prižiūrinti vaiką, turi auklėti taip, kad jis stiprėtų ir tobulėtų fiziškai, ir užtikrinti vaiko ramybę, kuri, formuojantis jo doroviniams pradmenims, yra gana svarbi. Vaikų fizinės galios plėtojamos kasdien jiems atliekant paprasčiausius judesius: vaikstant, valgant, geriant, ką nors keliant. Tokių nuosekliai atliekamų pratimų sistema ne tik fiziškai lavina vaiką, bet taip pat rengia jį darbui. **Reikšmingą vaidmenį fizinio lavinimo sistemoje Pestalocis skyrė rikiuotės ir kitoms karinėms pratyboms, žaidimams. Iferteno institute visi šio karinio pobūdžio užsiėmimai buvo glaudžiai siejami su sportiniais žaidimais, turistiniais žygiais ir kelionėmis** po Šveicariją. Fizinis lavinimas, skatinantis vaiką būti ištvermingą, valingą, buvo neatsiejamas nuo dorovinio ir darbinio auklėjimo. (Ž. Nefas, prancūzų atsargos karininkas, Burgdorfo institute dėstė gimnastiką ir muziką, o vėliau Pestalocio idėjas skleidė Prancūzijoje ir Amerikoje, Filadelfijoje.)

**Darbinis auklėjimas.** *Mėginimas mokymą sieti su gamybinio darbu buvo vienas iš pagrindinių Pestalocio pedagoginės praktikos ir teorijos teiginių.* Jis stengėsi darbe „šildyti vaikų širdis ir lavinti jų protą“. Mokykloje, anot Pestalocio, vaikai turėtų ištisą dieną dirbti prie verpimo ir audimo staklių, nes taip įgyjama darbo įgūdžių ir ugdoma ištvermė. Prie mokyklos yra žemės sklypas, kuriame kiekvienas vaikas prižiūri savo lysves, o tvar-

te – gyvulius. Vaikai mokosi apdoroti linus ir vilną, susipažįsta su geriausiaisiais kaimo ūkiais, taip pat namudininkų dirbtuvėmis. Dirbant ir laisvomis nuo darbo valandomis mokytojas moko vaikus rašyti, skaityti, skaičiuoti ir suteikia įvairių gyvenime reikalingų žinių.

Pestalocis nurodė, kad „darbas moko niekinti žodžius, atitrūkusius nuo reikalo“ (1989, p.19), padeda išugdyti tokias savybes kaip tikslumas, teisingumas ir susiklostyti tinkamiems vaikų tarpusavio bei vaikų ir suaugusiųjų santykiams. Tinkamai organizuotas fizinis vaikų darbas padeda lavinti jų intelektines ir dvasines galias.

**Dorovinis auklėjimas.** Pestalocis manė, kad **svarbiausias auklėjimo uždavinys – išugdyti harmoningai išsivysčiusią asmenybę**, kuri ateityje galėtų būti naudinga visuomenei. Dorovės pradmenys formuojasi jau kūdikystėje. Vaiko dorovingumas ugdomas nuolat pratinant jį dirbti tai, kas teikia naudą jam pačiam ir kitiems. Paprasčiausias dorovinio auklėjimo elementas, Pestalocio nuomone, yra vaiko meilė motinai: ji atsiranda, kai motina tenkina kasdienės vaiko reikmes. Vaiko meilė motinai palaipsniui apima ir kitus šeimos narius. Dorovinės vaiko nuostatos stiprinamos mokykloje, kur mokytojo santykiai su vaikais grindžiami jo tėviškais jausmais.

Mokykloje itin plėtojasi vaiko socialiniai ryšiai. Mokytojo uždavinys – juos apgalvotai reguliuoti, remiantis mokinio veiklia meile viskam, su kuo jis yra užmezgęs glaudžius ryšius. Vis labiau jiems plečiantis, vaikas pasijunta esąs didžiosios žmonijos dalelė, ją pamilsta.

Pestalocis primygtinai tvirtino, kad dorovingas vaikų elgesys formuojamas ne pamokslaujant, o ugdant jų *dorovinius jausmus* ir stiprinant *dorovinius polinkius*. Svarbiausias dorovinio auklėjimo metodas – vaikų pratimas elgtis dorovingai.

*Dorovinis auklėjimas, anot J. H. Pestalocio, glaudžiai susijęs su religiniu.* Pedagogas toleravo prigimtine religija, kurią suprato kaip žmonių vidiųjų taurių dorovinių pradų tobulinimą.

**Protinis lavinimas.** Remdamasis harmoningo žmogaus ugdymo idėja, protinį lavinimą siedamas su doroviniu auklėjimu, **Pestalocis pasiskelbė už auklėjamąjį mokymą.**

Jis manė, kad mokant turi būti remiamasi stebėjimu, bandymais, vėliau einant prie išvadų bei apibendrinimų. Vaikas, stebėdamas gamtos

reiškinius, daiktus ir žmones, gauna regėjimo, girdėjimo ir kitų pojūčių, kurie žadina jo mintis bei poreikį garsiai reikšti jausmus.

Pestalocis sukūrė *elementariojo protinio lavinimo elementų sistemą*. Jis teigė, kad kiekvienas dalykas turi savo pavadinimą, formą ir skaičių. Todėl vaikus pirmiausia reikia mokyti skaityti, rašyti, skaičiuoti. Jo nuomone, egzistuoja elementarūs bet kurio mokslo ar daiktų elementai, kuriuos perprasdamas žmogus pažįsta aplinkinį pasaulį. *Šiais elementais jis laikė skaičių, formą, žodį*. Mokantis vaikas formą suvokia matuodamas, skaičių – skaičiuodamas, o žodį – lavindamas kalbą.

**Estetinis lavinimas.** Pestalocio nuomone, menas yra pagalbinė mokyimo priemonė. Vaiko meninių sugebėjimų plėtojimas turi glaudžiai sietis su bendruoju jo lavinimu, nes niekam nereikalingas „menas menui“. Pestalocis mėgino atskleisti, kaip formuojasi mokėjimai ir įgūdžiai mokant piešti, dainuoti, groti. Anot jo, svarbiausias mokyimo ir lavinimo principas – vaizdumas. Jei mokymas nevaizdus, negalima susidaryti teisingos nuomonės apie ugdytinį supančią aplinką.

**Reikalavimai mokytojui.** Mokytojas – tai ne tik išsilavinęs žmogus, pasirengęs perduoti vaikams savo žinias, – jo darbas yra sudėtingesnis ir atsakingesnis. Pirmiausia *mokytojas turi nuoširdžiai mylėti vaikus, jaustis esąs tarsį jų tėvas* ir būti įsitikinęs, kad jo pareiga yra atlikti visa, kas būtina, kad vaikų ugdymas ir vystymasis būtų sėkmingas.

- H. Pestalocio sukurtą pradinio mokyimo didaktikos teoriją šiandien galime nedvejodami pavadinti psichologine didaktika. Tai puikus pedagogo praktinio ir teorinio darbo rezultatas.

### 3.3. Imanuelis Kantas apie pedagogiką

*XVIII a. pabaigoje– XIX a. pradžioje Vokietija buvo susiskaldžiusi ir politiškai bei ekonomiškai atsilikusi nuo pirmaujančių to meto Europos šalių. Dvarininkai tebeviešpatavo, o buržuazija buvo per silpna, kad pradėtų atvirą kovą ir įveiktų feodalizmą.*

*Vokiečių buržuazinė inteligentija, kaip ir anksčiau, vadovavosi klasikine idealistine filosofija. Todėl žymūs to meto filosofai ir pedagogai I. Kantas, G. V. Hėgelis, J. Herbartas savo veikaluose mėgino sutaikyti idealizmą ir materializmą.*



**Immanuelis Kantas** (Kant, 1721–1804), *naujųjų laikų filosofas ir pedagogas klasikas, gimė ir visą amžių gyveno Karaliaučiuje. Jo tėvas buvo amatininkas. Kantas mokėsi Karaliaučiaus kolegijoje ir universitete, studijavo matematiką ir gamtą. Baigęs ją, mokė doarininkų vaikus, vėliau Karaliaučiaus universitete dėstė matematiką, fiziką, filosofiją. 1770 metais I. Kantui buvo suteiktas logikos ir metafizikos profesoriaus vardas, jis apgynė inauguracinę disertaciją „Apie jutimais ir intelektu suvokiamo pasaulio formą ir principus“. Visą likusį gyvenimą Kantas paskyrė su pedagogika tiesiogiai susijusių filosofijos, antropologijos, etikos, estetikos, religijos, psichologijos klausimų analizei.*

I. Kantas surašė pedagogikos paskaitų metmenis, kuriuos jo studentas F. T. Rinkas išleido atskiru leidiniu, pavadinęs „Immanuelis Kantas apie pedagogiką“. Pedagogo samprotavimai apie ugdymą ir ugdymo mokslą aktualūs ir šiandien. „Jis tarsi iš naujo atrandamas – kaip kovotojas dėl amžinosios taikos, kaip žmoniškumo šauklys, kaip ugdymo antropologinių ir filosofinių pamatų kūrėjas ir pedagogikos, kaip empirinio mokslo, pagrindėjas“ (Jovaiša L., 1990, p. 6).

Anot I. Kanto, žmogus gimsta labai silpnas. Jis pats vienas nepajėgia išplėtoti savo prigimties duomenų, todėl reikia kito žmogaus pagalbos. Reikia žmogaus, kuris jį ugdytų, padėtų atskleisti jo sugebėjimus. Žmogus tampa žmogumi tik jį ugdant.

I. Kantas rašė, *kad auklėjimo tikslus lemia filosofija, psichologija moko būdų, rekomenduoja priemones tikslams pasiekti, o pedagogika – tai praktinė veikla, leidžianti įgyvendinti filosofijos nurodytus tikslus.*

Filosofinė pedagogikos esmė yra ta, kad auklėjimas – didelė žmogaus tobulėjimo paslaptis: auklėjant galima išugdyti vis geresnes ateities kartas. Gamta žmogui teikia daug įgymių, kurie atsiskleisti gali tik juos ugdant ir plėtojant.

*Ugdymo genetinė struktūra yra tokia:*

- *priežiūra (uginimas, išlaikymas);*
- *auklėjimas;*
- *mokymas ir lavinimas.*

I. Kantui pedagogika – ugdymo mokslas. Ugdymo praktika – tai menas, kurį gali įvaldyti ne kiekvienas. Tačiau kiekvienas pedagogas, vado-vaudamasis pedagogikos mokslu, gali jį tobulinti.

Žmogaus ugdymo problemas I. Kantas grupuoja į dvi pedagogikos sritis, kurios apima *fizinį ir praktinį ugdymą*.

*Fizinis ugdymas* – tai vadovavimas individo pastangoms, jam plėtojant savąją fizinę prigimtį. Ją sudaro kūnas ir siela (anot I. Kanto, ji yra fizinė). Žemesnės sielos galios: pojūčiai, suvokimai, atmintis, o aukštesnės – intelektas, sprendimų galia, protas. Ugdant žemesnės sielos galias, reikia jas sieti su aukštesnėmis, sakykime, mokant remtis ne tik atmintimi, bet ir sprendimų galia, mąstymu. Mokinius reikia išmokyti savarankiškai mąstyti ir naudotis savo intelektu. Intelektas, pasak I. Kanto, bendrybės pažinimas, o protas – sugebėjimas išvelgti bendrybės ryšį su atskiryste. Taigi mokymas ir lavinimas – tai fizinis ugdymas ir prigimties pradmenų plėtotė.

Žmogus vystosi ne tik įgimtų duomenų pagrindu, bet ir praktiškai veikdamas. Kanto nuomone, ugdymas, susietas su individo veiklos laisve, vadintinas praktiniu ugdymu. Žmogus rengiamas darbui ir visuomeniniam gyvenimui, todėl šie veiksniai verčia jį protingai rinktis veiklos būdus ir elgseną. Praktinio ugdymo tikslas – mokėjimo veikti įvairiose praktinės veiklos srityse plėtra, gyvenimo pažinimas ir dorovinis auklėjimas.

Doroviškai auklėjant *ypatingą dėmesį reikia skirti paklusnumo ir gebėjimo naudotis laisve ugdymui*. I. Kanto nuomone, prievarta yra būtina, nes reikia pratinti ugdytinius iškęsti laisvės apribojimus ir tuo pat metu vadovauti, kad jis sugebėtų teisingai naudotis laisve. Todėl drausminimas – pirmoji auklėjimo sąlyga. Auklėjimas turi apimti laisvos asmenybės, kurios aukščiausia vertybė – dorovė, ugdymą. *Gera reikia daryti ne dėl to, kad to reikalauja tėvai, mokytojai, netgi Dievas, o todėl, kad Gėris pats savaime yra vertybė*. Todėl **ugdymo turinio esmė – ne žinios, bet proto logika ir etika. Etinis mąstymas – žmonių jos pažangos garantija**.

I. Kantas sukūrė *žmogaus moralinio tobulėjimo sistemą, parentą amžiniais dėsniais*. Tie dėsniai tinka visiems laikams ir visoms tautoms. Dorovingumas – aukščiausias žmogaus tikslas. Žmogus, ugdantis save, privalo būti drausmingas, kad instinktai užleistų vietą žmoniškumui ir žmogus galėtų būti naudingas visuomenei.

*I. Kanto nuomone, dorovinis ugdymas – tai drausmė, siekianti su-*

*tramdyti „laukinumą“, kuris žmogui būdingas iš prigimties. Griežta mokyklinė drausmė, kaip ir fizinės bausmės, išugdo valią paklusti ir moraliai tobulėti. I. Kantui drausmė – moralinė sąvoka. I. Kanto nuomone, ugdymas negali išsiversti be prievartos. Siekiant drausmės, turi būti taikomos griežčiausios priemonės. Iki pilnametystės vaikus auklėja suaugusieji, todėl, formuojantis vaiko valiai, labai svarbus tampa vadovavimas. Taip vaiko valia bus palaužta ir pavaldi vadovui. Kai vaikas užaugęs, jis, be abejo, neprieštaraudamas vykdys valstybės įstatymus. Pareiga, anot I. Kanto, yra pagrindinis dorovinis principas ir motyvas.*

Dorinis ugdymas vyksta mokant ir pamokant, todėl reikalingas *auklėjamasis mokymas*. Toks dorinis mokymas pratina vaikus rinktis tik gerus ir visiems žmonėms priimtinius tikslus.

Dar vienas I. Kanto nuopelnas pedagogikai – *jis nurodė būdą, kaip pedagogika gali išsivaduoti iš filosofijos globos ir tapti savarankišku mokslu. Tas būdas – empirinis eksperimentas.*

Pirmiausia reikia eksperimentuoti sudarant:

- mokymo planus,
- sistemas,
- po to steigti mokyklas ir kurti teorijas.

*Halės universitete 1779 metais buvo įsteigta pirmoji pedagogikos katedra. Nuo tada imtas vartoti pedagogikos terminas.*

• I. Kantas manė, kad sunkiausiai sprendžiama gyvenimo problema – žmogaus auklėjimas, kuris padeda atsiskleisti žmogaus prigimčiai, ugdo charakterį ir pareiškumą, suformuoja gėrio sampratą.

### **3.4. Johano Fridricho Herbarto auklėjamojo mokymo didaktika ir mokinio valdymo sistema**

**J. F. Herbartas** (Herbart, 1776–1841) *gimė Vokietijoje, mokėsi lotyniškojoje klasikinėje mokykloje, po to – Jenos universitete. Jis susipažino su vokiečių filosofų idealistų Kanto ir Fichtės mokymu. Baigęs universitetą, Herbartas tapo vieno šveicarų aristokrato vaikų auklėtoju. 1800 metais jis aplankė Pestalocio institutą Burgdorfe, tačiau žymiojo pedagogo pažiūrų, demokratinio kryptingumo neperėmė.*

Nuo 1802 metų Herbartas dėstė Getingeno (Göttingen) ir Karaliaučiaus (Königsberg) universitetuose: skaitė psichologijos ir pedagogikos paskaitas ir vadovavo mokytojų seminarijai. Prie seminarijos Herbartas įsteigė eksperimentinę mokyklą. Joje kūrė ir dėstė matematiką, atomistinę psichologijos mokslą, kurio esmę sudarė deterministinė psichinių reiškinių samprata.



Johanas Fridrichas Herbartas

**Johanas Fridrichas Herbartas** – vokiečių pedagogas, išplėtojęs daktiką auklėjamojo mokymo teorija. Jis parengė universalią mokymo eigos pamokoje schemą, išaiškino, kokie svarbūs ugdant yra interesas ir dėmesys.

J. F. Herbarto pedagoginės idėjos buvo išdėstytos jo knygose „Bendroji pedagogika, skirta auklėjimo tikslams“ (1806), „Psichologijos vadovėlis“ (1816), „Laiškai apie psichologijos pritaikymą pedagogikai“ (1831), „Pedagogikos paskaitų apybraiža“ (1835).

**Auklėjimo esmė, tikslai ir uždaviniai.** Herbartas nuolat pabrėždavo, kad pedagoginis darbas vyks sėkmingiau, jeigu prieš pradėdant jį dirbti bus perprasta pedagogikos teorija. Jis atkreipė dėmesį, jog mokytojas turi būti plačių filosofinių pažiūrų, kad kasdienis pedagoginis darbas ir ribotas asmeninis patyrimas nesusiaurintų akiračio. Jo nuomone, mokytojas privalo būti giliai mąstantis mokslo atstovas. Herbartas į pirmą vietą iškėlė mokslą, po to – mokytoją, o mokinys pagal svarbą liko trečias. Tai autokratiško ugdymo schema, paremta mokinio muštru ir paklusnumo ugdymu.

Auklėjimo meno mokytojas išmoksta dirbdamas kasdienį pedagoginį darbą, ir tuo greičiau, kuo nuodugniau jis yra perpratus auklėjimo teoriją. J. H. Herbartas rašė, kad tik dirbant igyjami atitinkami įgūdžiai, formuojasi takto jausmas, pasiekiamas pedagoginis meistriškumas.

Studijuodamas pedagogikos teoriją, auklėtojas, žinoma, negali rasti receptų, kaip elgtis ir veikti įvairiais atvejais. Pedagogikos teorijos išmanymas padeda mokytojui išvengti klaidų vertinant auklėtinius, jų elgsenos motyvus.

Daug dėmesio J. F. Herbartas skyrė *auklėjimo tikslams*. *Auklėjimo tikslus kildino iš pedagogo sukurtos metafizinės etikos teorijos, kurios pagrindas – amžinosios dorovinės idėjos: vidinės laisvės idėja, tobulumo idėja, teisės idėja, teisingumo idėja.*

• *Vidinės laisvės idėja* reikalauja, kad žmogus elgtųsi vadovaudamasis protu.

- *Tobulumo idėja* skatina žmogų siekti troškimų pilnatvės.
- *Teisės idėja* reguliuoja konfliktus.
- *Teisingumo idėja* skatina už gera atsilyginti geru, už bloga – blogu.

**Herbartas teigė, kad pagrindinis auklėjimo tikslas – išauklėti dorovingą žmogų.** Laikydamas šį tikslą amžinu ir nekintamu, jis tuo pat metu siekė auklėti Prūsijos monarchijai paklusnius žmones, sugebančius prisitaikyti prie gyvenimo sąlygų ir gerbiančius teisėtvarką.

Pedagogas, pasak Herbarto, turi atkreipti auklėtinių dėmesį į tuos tikslus, kuriuos suaugęs jis pats sau kels. Būsimieji tikslai gali būti skirstomi į *galimus ir būtinus*.

*Galimi tikslai* – tai tie tikslai, kuriuos žmogus kada nors galės užsibrėžti savo paties noru dirbdamas kokį nors darbą.

*Būtinai tikslai* yra tie, kuriuos žmogus turės kelti bet kurioje savo veiklos srityje.

**Herbarto nuomone, auklėjimo procesą sudaro trys dalys: valdymas, mokymas ir dorovinis auklėjimas.**

• **Valdymo uždavinys – tvarkos palaikymas auklėjant.** Jis turi nuslopinti „laukinį gyvumą“, kuris, anot Herbarto, būdingas vaikams. Palaikydamas išorinę tvarką, t. y. valdydamas, auklėtojas sudaro prielaidas, reikalingas auklėjimo procesui organizuoti. Vaikų valdymo sistemą Herbartas grindė prievarta, dresavimu, muštru.

Pirmoji valdymo priemonė – *grasinimas*. Stiprūs vaikai į grasinimą nekreipia dėmesio, o silpnos prigimties – jo nesupranta ir toliau elgiasi taip, kaip jiems diktuoja norai. Todėl, be grasinimo, reikia sustiprinti priežiūrą, kuri, Herbarto nuomone, ypač veiksminga ankstyvame amžiuje.

Tačiau priežiūra gali neduoti reikiamos naudos, nes prižiūrimasis dažnai ieško galimybių, kaip išvengti priežiūros. Kuo labiau priežiūra griežtėja, tuo aktyviau ieškoma „landų“.

Kitos valdymo priemonės – *paliepimai ir draudimai*. Jie turi būti tikslūs ir konkretūs. Vaikus, pažeidusius nustatytas taisykles, reikia įrašyti į mokyklos bausmių knygą. Herbartas manė, kad ir namuose tėvams naujinga įvesti tokią apskaitą.

Viena iš griežčiausių valdymo priemonių – *bausmės, ypač fizinės*. Herbartas parengė įvairių bausmių sistemą (ji buvo dažnai taikoma vokiečių ir rusų gimnazijose, prancūzų licėjuose).

*Autoritetą ir meilę* Herbartas laikė pagalbinėmis priemonėmis: vaiko dvasia nusilenkia autoritetui, kuris gimstančią auklėtinio valią kreipia į gėrį, saugo nuo blogio. Auklėtojas turi dirbti savo darbą ir nesirūpinti, pritaras ar nepritars jo veiksams silpnesnioji, t. y. vaiko, valia.

Valdymo pagrindas – užimti vaikus, kad jie nekrėstų kvailysčių. Todėl, kalbėdamas apie vaikų valdymą, Herbartas rekomenduoja taikyti *prievertą, dresavimą ir muštą*. Jis manė, kad vaikas neturi sąmonės tol, kol sistemingai mokydamasis neigyja tam tikro vaizdinių komplekso.

Herbartas valdymą atskyrė nuo dorovinio auklėjimo, drausmės įvedimą laikydamas tik auklėjimo sąlyga. Iš tikrųjų *drausmė yra ne tik sąlyga, bet taip pat auklėjimo priemonė ir rezultatas*.

Herbarto valdymo koncepcija – reakcingiausia jo pedagoginės sistemos dalis. Vokiečių nacionalistai, taikydami Herbarto mokymą, stengėsi palaužti vaiko valią, ugdė nemąstančius ir nesavarankiškus žmones.

• **Mokymas** – asmenybės ugdymo pagrindas. Todėl į pedagogiką Herbartas įvedė *auklėjamojo mokymo* terminą. Jis sakė, kad be mokymo nėra auklėjimo.

Vienas iš svarbiausių mokymo uždavinių – skatinti mokinius domėtis mokomąja medžiaga. Todėl mokymas turi būti grindžiamas *įvairiapusiais interesais*. Herbartas nurodė šešias savarankiškas įvairių *interesų rūšis*:

• *Pirmosios grupės interesams* jis priskiria: empirinį interesą, kuris tarsi atsako į klausimą, kas čia yra, ir žadina troškimą stebėti; spekuliatyvinį interesą, atsakantį į klausimą, kodėl taip yra, ir nuteikiantį mąstyti; ir estetinį, leidžiantį reiškinius įvertinti menininko požiūriu, interesą.

• *Antrajai interesų grupei* priklauso: simpatinis interesas, skirtas savo šeimos nariams ir artimiausiems pažįstamiems, ir socialinis interesas, apimantis didesnę žmonių grupę, visuomenę, savo tautą ir visą žmoniją. Šiai grupei Herbartas priskiria ir religinį interesą – bendravimą su Dievu.

Tokia interesų sistema vientisa, bet sudėtinga.

**Mokymo pakopos ir eiga.** Įvairiapusis mokymas, pasak Herbarto, privalo būti nuoseklus, neturi formuoti lengvabūdiško požiūrio į darbą. Herbartas sukūrė keturių mokymo pakopų teoriją, išgarsėjusią tarp visų šalių pedagogų.

*Kiekvieną mokymo pakopą Herbartas atitinkamai pavadino: aiškumas, asociacija, sistema ir metodas.*

Pirmoji pakopa – *aiškumas*: tai, ko mokomasi, išskiriama iš viso to, su kuo nurodytas objektas yra susijęs, ir nuodugnai išnagrinėjama. Kalbant apie mokinio psichologiją, čia būtina sutelkti dėmesį; taikomas didaktikos metodas – mokytojas išdėsto naują medžiagą, didelę reikšmę teikdamas vaizdumui.

Antroji pakopa – *asociacija*: nauja medžiaga siejama su mokinių jau turimais vaizdiniais, anksčiau įgytais per pamokas, skaitant knygas, stebint gyvenimą. Mokiniai dar nežino, kas išeis naują medžiagą susiejus su senąja, todėl Herbartas manė, kad, įvardijant psichologijos sąvokomis, tai – „laukimas“. Kaip didaktikos metodas geriausiai tinka pokalbis, laisvas mokytojo pašnekesys su mokiniais.

Trečioji pakopa – *sistema*: mokytojo vadovaujami mokiniai formuoja išvadas, apibrėžimus, dėsnius. Jie remiasi naujomis žiniomis, kurios susijusios su senaisiais vaizdiniais. Herbarto nuomone, psichologiškai ši pakopa atitinka „ieškojimo“ būseną.

Ketvirtoji pakopa – *metodas*: įgytų žinių taikymas perprantant naują medžiagą. Psichologiniu požiūriu ši pakopa reikalauja veiksmo, didaktikos – tai įvairių rūšių mokomosios pratybos, reikalaujančios iš mokinių panaudoti įgytas žinias, mokėti logiškai ir kūrybiškai mąstyti.

*Herbarto sudaryta universali mokymo eigos schema jo šalininkų dėka vėliau tapo bendrąja pamokos schema.*

Teorinė pedagogika kritiškai vertina tokį vienpusį pamokos schemos traktavimą: pamokos eigą lemia daugelis aplinkybių, pavyzdžiui, mokinių amžius ir išprusimas, mokomosios medžiagos specifika ir kiti veiksniai, todėl pamokos schema keičiasi.

• **Dorovinio auklėjimo principai** priešingi valdymo principams. Valdant vaiko valios ir sąmonės pasireiškimai slopinami, o dorovinio auklėjimo sistemos metodai, Herbarto nuomone, turi remtis tuo geru, kurį turi kiekvienas auklėtinis (čia išryškėja Herbarto pažiūrų prieštaringumas).

Dorovinio auklėjimo tikslas – siekti nuoširdžiu pritarimu pakelti auklėtinio akyse savąjį „aš“. Pedagogas privalo rasti kiekvieno auklėtinio gerų bruožų. Dorovinio auklėjimo sistema ypatinga tuo, kad „viena kibirkštis gali tuoj pat uždegti kitą“.

*Specialiosios dorovinio auklėjimo priemonės:*

• *Riboti auklėtinį*, t.y. leisti vaikui pabūti tokiomis sąlygomis, kurio-  
mis jis suprastų, kad dėl neklusnumo patiriama nemalonių išgyvenimų.

- *Nustatyti tikslias elgesio taisykles.*
- *Neduoti pagrindo auklėtiniui suabejoti tiesa.*
- *„Jaudinti“ vaiką papeikiant ar jam pritariant.*
- *Nurodyti auklėtinio klaidas ir jas taisyti.*

Doroviškai auklėjant tenka ir bausti, tačiau bausmės turi auklėti (skirtingai nei drausminės bausmės). Jos turėtų atrodyti kaip geranoriški auklėtinio išpėjimai ir neturi būti siejamos su atpildo idėja.

Vaikai neturi stiprios valios, todėl mokytojams nereikėtų leisti, kad jie rodytų savo blogus polinkius. Dėl to svarbu nustatyti pastovų gyvenimo ritmą, pasirūpinti, kad jame būtų kiek galint mažiau blaškančių permainų. Mokykla turi remti tėvus, užtikrinančius savo vaikams tinkamą gyvenimo tvarką. Labai pavojinga leisti susidaryti auklėtiniui nuomonę, kad jis gali elgtis savarankiškai.

**Herbartas apie mokyklas ir mokytoją.** Herbartas buvo karštas jau atgyvenusio klasikinio mokymo metodo šalininkas. Realinėje mokykloje, jo nuomone, turi mokytis tie, kurie bus pramonininkai, versis prekyba, amatais, imsis kitų rūšių praktinės veiklos.

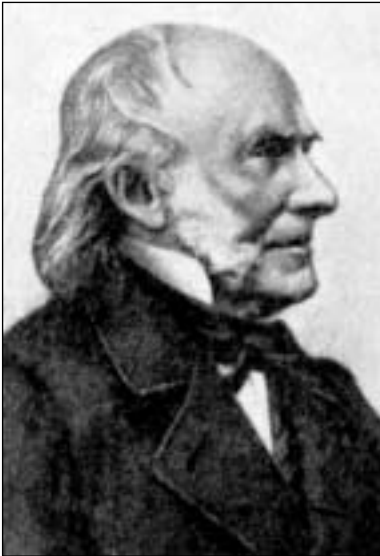
Anot Herbarto, mokytojo autoritetas, jo meilė vaikams turi derintis su besąlygišku reiklumu. Todėl pedagoginio darbo sėkmę lemia mokytojas, jo pavyzdys, nuoširdus darbas ir etinė samprata.

• Herbarto darni didaktikos sistema, pagrįsta filosofija, etika ir psichologija, laikoma teorinės pedagogikos pagrindu. Ji susilaukė daug šalininkų Europoje ir visame Vakarų pasaulyje.



### 3.5. Adolfo Dystervego didaktika ir pilietinis ugdymas

**Fridrichas Vilhelmas Adolfas Dystervegas** (Diesterweg, 1790–1866) – pažangus XIX a. vidurio vokiečių demokratinės pedagogikos atstovas.



Fridrichas Vilhelmas  
Adolfas Dystervegas

*Dystervegas gimė Vestfalijoje, nedideliame pramoniniame Zigeno mieste, teisininko šeimoje. 1808–1811 metais studijavo Tiūbingeno (Tübingen) universitete, kurį baigė įgijęs filosofijos daktaro laipsnį. Studijų metais Dystervegas susipažino su Ruso ir Pestalocio pedagoginėmis idėjomis. Lemiamas laikotarpis jo pažangiems pedagoginiams įsitikinimams susiformuoti buvo jo darbo pavyzdinėje Frankfurto prie Maino mokykloje, kur darbavosi Pestalocio mokiniai, metai (1813–1818). Tada jis pasiryžo savo jėgas skirti liaudies švietimui ir ilgą laiką vadovavo mokytojų seminarijoms (iš pradžių Merse prie Reino, vėliau – Berlyne), kurias sugebėjo paversti pavyzdinėmis. Seminarijose Dystervegas dėstė pedagogiką, matematiką, vokiečių kalbą ir*

*tuo pat metu mokytojavo eksperimentinėse pradinėse mokyklose, įkurtose prie seminarijų. Pedagoginę veiklą Dystervegas sėkmingai derino su literatūriniais ir metodiniais darbu. Jis išleido „Vadovą vokiečių mokytojams lavintis“ (1835), kuriame išdėstė savo pažangias pažiūras į bendruosius mokymo uždavinius ir principus, taip pat daugiau kaip dvidešimt matematikos, vokiečių kalbos, geografijos, astronomijos vadovėlių ir vadovų, kurie buvo labai populiarūs Vokietijoje ir kitose šalyse.*

Nuo 1827 metų iki pat mirties Dystervegas leido „Reino lapelius auklėjimui ir mokymui“. Šiame žurnale jis išspausdino daugiau kaip keturis šimtus pedagogikos klausimams skirtų straipsnių. Dystervegas siekė, kad iš esmės būtų pagerintas pradinis mokyklų mokytojų rengimas.

*Pralaimėjus 1848 metų revoliucijai, Dystervegas buvo priverstas atsistatydinti. Bet susidoroti su pažangiu pedagogu reakcija vis dėlto neįstengė. Jis ir toliau vadovavo vokiečių liaudies mokytojams, kurie iš pradžių jį išrinko Vokietijos mokytojų sąjungos pirmininku, o vėliau – savo atstovu į Prūsijos deputatų rūmus. Dar gyvas būdamas Dystervegas pelnė garbingą „vokiečių mokytojų mokytojo“ vardą.*

*Nuo 1851 metų Dystervegas, be „Reino lapelių“, ėmė leisti dar ir „Pedagoginius metraščius“. Jis daug nuveikė vokiečių mokytojų profesinio susivienijimo labui. Pedagoginį ir visuomeninį darbą Dystervegas dirbo iki paskutiniųjų savo gyvenimo dienų. Mirė 1866 metais, susirgęs cholera.*

**Pilietinio auklėjimo esmė.** Dystervego nuomone, mokyklos uždavinys – išauklėti humaniškus žmones ir sąmoningus piliečius, o ne „tikrus prūsus“. „Žmogus – mano vardas, vokietis – mano pravardė“, – sakė Dystervegas (1988, p. 356).

Vienas svarbiausių mokyklos uždavinių – nacionalinis auklėjimas. Siekiama taip organizuoti auklėjimą, kad meilės tėvynei jausmas, drauge su troškimu jį įgyvendinti, pats kultų jaunuomenės sąmonėje. Nacionalinių jausmų įkvėptas siekimas privalo būti kreipiamas taip, kad būtų ugdomas žmogaus savarankiškumas ir leidžiama jam laisvai vystytis. Toks žmogus yra pagarbos vertas savo nacijos atstovas.

Pedagogams taip pat turi rūpėti, kad jaunuolis, priklausantis kuriai nors tautai, toleruotų visos žmonijos idealus. Todėl svarbu ugdyti ir plėtoti jo humanistinę sampratą.

*Humanizmo plėtotės pakopos:*

- kito žmogaus asmenybės gerbimas;
- nacionalinių ir bendrųjų visos žmonijos tikslų rėmimas;
- vienijimasis su visomis pasaulio tautomis siekiant įgyvendinti bendrą Dievo skirtą žmonijos misiją.

Kiekvienas krikščionis yra savo nacijos narys, savo valstybės pilietis. Krikščioniškojo auklėjimo tikslas – išmokyti gerbti žmonių individualumą ir nacionalinį savitumą, formuoti humanišką požiūrį į žmones, nepaisant jų rasės, religijos, tautybės. Nedarykite kitiems to, ko nenorite, kad jums atsitiktų, elkites su kitais taip, kaip trokštate, kad su jumis elgtųsi. Nekrikščioniška politika siekiama vienos nacijos gerovę užsitikrinti kitų tautų sąskaita.

Svarbią vietą, lavinant vaikus, plėtojant jų pilietinę savimone, Dystervegas skyrė tėvynės istorijai ir geografijai, gimtajai kalbai ir literatūrai.

**Dystervego reikalavimai mokymui.** *Dystervegas psichologiją laikė ugdymo mokslo pagrindu.* Pedagoginė patirtis yra pedagogikos tobulėjimo šaltinis.

Dystervegas reikalavo, kad auklėjimas *atitiktų tautinės kultūros esmę.* Jis teigė, jog auklėjant būtina atsižvelgti į vietos ir laiko sąlygas, kuriomis žmogus gimė ir kuriomis jam reikia gyventi (Dystervegas A., 1988).

Aukščiausias auklėjimo tikslas, Dystervego nuomone, yra „tarnauti tiesai, grožiui ir gėriui“. Skirtingai negu Herbartas, jis manė, kad tiesa, gėris ir grožis yra istoriškai kintančios sąvokos. „Tiesa, – Dystervego žodžiais tariant, – drauge su žmonių gimine amžinai juda. Nieko nėra pastovaus, išskyrus kitimą“ (1988, p. 320).

Dystervegas reikalavo išplėsti pradinių mokyklų mokymo planus, įtraukiant į juos gamtos mokslus, fiziką, praktinę geometriją, geografijos pradmenis. Jis buvo karštas realinių vidurinių mokyklų gynėjas ir kritikavo klasikinės gimnazijas.

**Lavinamojo mokymo didaktika.** Dystervegas, kaip ir Pestalocis, manė, kad *svarbiausias mokymo uždavinys – išugdyti vaikų protines galias bei sugebėjimus, skatinant juos ieškoti, svarstyti, samprotauti ir atrasti.* Tai lavinamojo mokymo didaktikos esmė. Pedagogo nuomone, blogas mokytojas tiesą paskelbia, o geras – moko ją atrasti.

Dystervegas sukūrė lavinamojo mokymo didaktiką, kurios pagrindinius reikalavimus išdėstė suformuluodamas trisdešimt tris mokymo dėsnius ir taisykles.

Pirmiausia pedagogas reikalavo, kad būtų mokoma atsižvelgiant į vaiko prigimtį ir jo suvokimo ypatumus. *Nuo pavyzdžių reikia eiti prie taisyklių, nuo daiktų ir konkrečių vaizdinių – prie juos žyminčių sąvokų.* Vaizdinį mokymą Dystervegas siejo su taisyklėmis: „nuo artimo – prie tolimo“, „nuo paprasto – prie sudėtingo“, „nuo lengvesnio – prie sunkesnio“, „nuo žinomo – prie nežinomo“. Tas taisykles, suformuluotas Komenskio, Dystervegas išplėtojo, išpėdamas pedagogus nesinaudoti jomis formaliai.

*Anot A. Dystervego, mokymas – vaiko visapusio ugdymo ir jo dorovinio auklėjimo pagrindas.* Kiekviena disciplina vertinga ne tik kaip lavinimo, bet ir kaip dorovinio auklėjimo priemonė. Taigi Dystervegas, palyginti su Pestalociu, plėtodamas mokymo ir auklėjimo teoriją, žengė žingsnį į priekį.

Didelę reikšmę Dystervegas teikė *sąmoningam mokymuisi*. Svarbiausias išmokymo rodiklis – mokinių sugebėjimas aiškiai ir tiksliai išdėstyti dalyko esmę.

Nagrindamas *žinių įtvirtinimo problemą*, jis patarė išmoktą medžiagą kartoti taip dažnai, kad tos žinios negalėtų išdilti iš atminties. „Mokydamas pagrindų, neskubėk“, – skelbia viena Dystervego taisyklių (1988, 207 p.).

*Įtaigus mokymas, anot pedagogo, visada yra auklėjamojo pobūdžio*, t.y. formuoja asmenybę: valią, jausmus, elgesį. *Mokymo metodai veiksmingi tiek, kiek padeda sužadinti mokinių protines galias*. „Bet kuris metodas yra blogas, – pareiškia Dystervegas, – jeigu jis pratina mokinį prie pasyvumo, ir geras, jeigu žadina jo savaveiksmiškumą“ (1988, p. 209).

**Mokytojui keliami reikalavimai.** Anot A. Dystervego, *kiekvienas mokytojas privalo*:

- *tobulai mokėti dėstomąjį dalyką;*
- *mylėti savo profesiją ir vaikus;*
- *vadovautis visuomenės pažangos idėjomis ir turėti pilietinės drąsos jausmis savo nacijos nariu, vokiečių jaunimo auklėtoju.*

Analizuodamas mokytojo savimonės plėtrą, A. Dystervegas suformulavo taisykles.

Mokytojo savimonę apibūdina:

- teigiamas požiūris į savo profesiją;
- tinkami santykiai su mokiniais ir jų tėvais;
- pagarba savo vadovams;
- gera nuomonė apie savo bendradarbius;
- suvokimas, kad reikia tobulinti žinias ir mokėjimus;
- nuostata, kad svarbu aktyviai dalyvauti gyvenimo įvykiuose ir prisidėti siekiant pažangos;
- jausena, kad jis vokiečių mokytojas;
- įsitikinimas, kad mokytojo darbas vertas pagarbos (1988, p. 346–358).

**Didaktinė mokytojo galia – stipraus charakterio jėga.** Dystervegas rašė, kad *mokytojas privalo išsiugdyti charakterį, nes stipri valia turi didelę auklėjamąją reikšmę*. Reikia, kad pamokoje viešpatautų žvalumo atmosfera ir energingas dėstymo stilius žadintų protines mokinių galias, stiprintų jų valią, formuotų charakterį. Tai ugdo vaikų atkaklumą siekti žinių ir tobulina gebėjimą įveikti sunkumus.

### 3.6. Roberto Oveno pedagoginė veikla. Karinis lavinimas

Anglijoje nuo XVIII a. pradžios audringai plėtojosi kapitalizmas. Vis daugiau rankų darbo atlikdavo mašinos. Daug darbininkų ir jų šeimų atsidūrė gatvėje. XIX a. pradžioje fabriku darbininkų darbo diena trukdavo 14–15 valandų. Be to, fabrikantai stengdavosi surasti dingstį atleisti vyrus, o į jų vietą priimti moteris ir vaikus. Už darbą buvo mokama mažai. Didėjant išnaudojimui, miestų amatininkai ir valstiečiai vis labiau nusigyveno. Darbo žmonių gyvenimas buvo skurdus, pagrįstas prievarta, nuolat kildavo bado mirties grėsmė. Daugelis jų nesitikėjo geresnės ateities.

Atsirado žmonių, kurie, matydami tokią socialinę darbo žmonių padėtį, suprato, kad išnaudojimu pagrįstas darbas kapitalizmo sąlygomis yra „prakeikimas žmogui“. Jie buvo nusivylę kapitalistiniais santykiais ir apie tai kalbėjo. Tai buvo socialistai utopistai Sen Simonas (de Roworoy de Saint Simon), Furjė (Fourier), R. Ovenas. Jie kritikavo kapitalistinę santvarką ir išklė būsimos socialistinės santvarkos, visuomenės ir valstybės ideologijos, grindžiamos teisingumu, idėją.

**Robertas Ovenas** (Ouen, 1771–1858) – socialistas utopistas, filosofas ir pedagogas. Jo gyvenimo credo, kaip ir XVIII a. švietėjų, – šviečiant žmones galima pasiekti materialinę ir dvasinę gerovę ir pakilti į aukštesnę visuomenės gyvenimo pakopą.

R. Ovenas gimė amatininko šeimoje, anksti pradėjo užsidirbti duoną. Būdamas gabus, sulaukęs dvidešimties metų, jis ėmė vadovauti stambiai įmonei. Ovenas matė baisias darbininkų gyvenimo ir darbo sąlygas.

1800 metais Ovenas pradėjo vadovauti dideliame medvilnės verpimo fabrikui Niū Lenarke (Škotijoje). Čia darbo sąlygos buvo tokios pat kaip ir kituose



Robertas Ovenas

*fabrikuose: darbo diena truko 13–14 valandų, užmokestis buvo labai menkas, prastos gyvenimo sąlygos. Fabrike buvo naudojamas vaikų darbas (daug jų dirbo jau nuo 6–7 metų).*

*Ovenas ėmėsi kurti reformų, kurios galėtų pagerinti darbininkų padėtį, planus. Darbo dieną jis sutrumpino iki 10,5 valandos, padidino darbo užmokestį, pastatė darbininkams nemažai naujų būstų, rūpinosi, kad jų poilsis būtų kultūringesnis. Ovenas kategoriškai uždraudė priimti į fabriką dirbti jaunesnius kaip 10 metų vaikus.*

**Auklėjimas ir mokymas „Naujojoje harmonijoje“.** R. Ovenas Niū Lenarke įsteigė mokymo ir auklėjimo įstaigas:

- **„mažųjų vaikų mokyklą“** vaikams nuo vienerių iki šešerių metų; joje buvo lopšelis, vaikų darželis ir žaidimų aikštelė;
- **pradinę mokyklą** vaikams nuo šešerių iki dešimties metų;
- **vakarinę mokyklą** paaugliams, dirbantiems gamyboje;
- **suaugusiems darbininkams ir jų šeimoms**, kurioms vakarais buvo rengiamos paskaitos, pokalbiai ir organizuojamos kultūrinės pramogos.

R. Ovenas itin rūpinosi „mažųjų vaikų mokykla“. Nuo pat mažens vaikai buvo mokomi dainuoti ir šokti, daug laiko jie praleisdavo gryname ore. Mažiesiems auklėti Ovenas iš fabriko pakvietė jauną darbininką ir darbininkę, kurie, nors ir neturintys pedagoginio išsilavinimo, su vaikais elgėsi atidžiai ir meiliai. Oveno nuomone, *mokytojo meilė mokiniams, švelnūs santykiai yra svarbiau už išsilavinimą*. Jis teigė, jog baimė ne žadina, o slopina proto galias, sunaikina žmogaus talentą.

Šioje mokykloje ypatingas dėmesys buvo skiriamas **fiziniam auklėjimui, gimnastikai ir karinėms pratyboms**, kuriose dalyvaudavo berniukai ir mergaitės. Vaikams būdavo išsamiai aiškinama, kad jie neturi skriausti savo draugų, privalo juos gerbti ir suteikti pagalbą. Mokykloje nebuvo nuosekliai mokoma rašyti ir skaityti. Ten rengdavo pokalbius apie gamtą, aplinkos daiktus ir reiškinius. Daug dėmesio buvo skiriama estetiniam auklėjimui, muzikiniams ir ritminiams užsiėmimams.

**Pradinės mokyklos** kursas buvo daug platesnis negu visų kitų Anglijos pradinių mokyklų. Ovenas, atsižvelgdamas į vaikų amžių, stengėsi jiems suteikti reikalingų žinių, lavinti jų mąstymą. Mokymas buvo grindžiamas vaizdumu: mokyklos sienas dengė piešiniai, kuriuose buvo pa-

vaizduoti gyvūnai ir augalai; per pamokas naudotos įvairios vaizdinės priemonės.

*Daug dėmesio Ovenas skyrė darbiniam vaikų auklėjimui.* Nuo pat vaikystės jie matė dirbančius suaugusiuosius, mokykloje jau patys įgydavo kai kurių darbo įgūdžių. Berniukai išmokdavo paprasčiausių amatininko ir sodininko darbų, mergaitės mokėsi siūti drabužius, ruošti valgi.

Nuo dešimties metų vaikai lankydavo **vakarinę mokyklą**, o dieną dirbdavo fabrike. Vaikų mokslą Ovenas siejo su gamybinio darbu fabrike.

**Suaugusiesiems jis įkūrė darbininkų klubą**, kuriame rengdavo kultūros renginius.

1816 metų pradžioje Robertas Ovenas Niū Lenarke įsteigė „*Naująjį institutą charakteriui formuoti*“, kuris apėmė visas anksčiau įkurtąsias ugdymo įstaigas.

Oveno veikla Niū Lenarke buvo labai populiari. Į „Naująjį institutą“ buvo žiūrima kaip į filantropinę veiklą užsiimančią įstaigą. Oveną lankė žymūs pramonininkai, aristokratai, mokslininkai, valstybės ir visuomenės veikėjai.

**R. Ovenas apie charakterio formavimąsi.** 1813 metais Ovenas išleido veikalą „Nauja pažiūra į visuomenę, arba charakterį. Patyrimas apie žmogaus charakterio susiformavimą“, kur tvirtino, kad žmogaus charakterį lemia nuo jo valios nepriklausomi aplinkos veiksniai. Žmogus, anot Oveno, niekuomet nekūrė savo charakterio ir negali jo pakeisti.

Anglijoje Oveną pradėjo persekioti už aštrią kapitalizmo kritiką ir komunistinių idėjų propagandą. Tada jis persikėlė į Ameriką. Ten Ovenas kartu su savo vienminčiais 1825 metais įkūrė komunistinę koloniją „Naujoji harmonija“, kur įvedė tvarką, atspindėjusią jo požiūrį į socialistinę visuomenę. Kolonijoje nuosavybė buvo paskelbta visuomenine, o darbo produktai skirstomi po lygiai. Visi kolonijos nariai turėjo teisę gauti vienodą maistą, drabužius, būstą, vienodai turėjo būti pasirūpinta ir jų ugdymu. Kolonijoje įsteigtos mokyklos dirbo pagal Oveno sukurtąją auklėjimo viziją.

Mėginimas sukurti tokią komunistinę koloniją kapitalistinėje Amerikoje buvo pasmerktas žlugti. Kolonistai tokiam „socialiniam eksperimentui“ nebuvo pasirengę. Greitai jie ėmė vaidytis vienas su kitu ir siek-

ti asmeninės naudos – stengėsi praturtėti. Netrukus jie pasidalijo visuomeninį turtą. Ovenas nusigyveno. Nuskurdęs dėl nepavykusių socialinių bandymų Amerikoje, 1828 metais Ovenas grįžo į tėvynę ir tapo darbininku.

- Ovenas Europoje įkūrė pirmąsias ikimokyklinės įstaigas (lopšelių, vaikų darželių) ir pradinę mokyklą darbininkų vaikams, kurios dirbo pagal bendrojo lavinimo programą. Vaikams ir paaugliams, dirbantiems gamyboje, jis įsteigė vakarinę mokyklą, kur mokymą siejo su gamybinio darbu.

### 3.7. Karlas Marksas ir Fridrichas Engelsas apie auklėjimą ir karinį rengimą

**Mokymas apie asmenybės formavimą ir ugdymą.** K. Marksas (Marx, 1818–1883) ir F. Engelsas (Engels, 1818–1883), kritikuodami auklėjimą kapitalistinėje visuomenėje, siūlė kitaip spręsti asmenybės formavimo ir ugdymo problemą. Jie vadovavosi XVIII a. prancūzų materialistų teorija, kad žmogų formuoja aplinka, Helvecijaus materializmą mechaniškai pritaikė visuomenės gyvenimui.

Marksistai teigė, kad gamta žmogų apdovanojo ne susiformavusiais sugebėjimais arba tam tikromis proto, valios ir charakterio savybėmis, o tik įgymiais, kurie yra tų sugebėjimų tobulėjimo prielaidos. Nuo visuomeninių sąlygų ir auklėjimo priklauso, kad sugebėjimai pradėtų funkcionuoti visa jėga. Žmones keičia aplinka ir protingas auklėjimas. Patirtis parodė, kad pagal marksizmo dėsnius kuriama ugdymo sistema paverčia ugdytinius tik beteisiais valdžios nurodymų vykdytojais.

**Politechninis mokymas.** Marksistų nuomone, politechninis mokymas socialistinėje visuomenėje turi didelę reikšmę, todėl jį plėtoti – itin svarbus uždavinys. Reikia ne tik supažindinti jaunimą su techninių mokslų pagrindais, bet ir sudaryti galimybes igyti igūdžių naudotis paprasčiausiais visų gamybos rūšių įrankiais. Anot marksistų, kapitalistams tar naujantys darbininkai, kurie prie staklių atlikdavo vieną ar kitą operaciją, socialistinėje visuomenėje turi būti pakeisti visapusiškai išsilavinusiais darbuotojais. Tačiau pagal marksizmo ekonominę teoriją organizuojamas



socialistinis ūkis nesugebėjo konkuruoti su demokratiškos šalies ūkiu, tvarkingumu remiantis laisvosios rinkos ekonomikos pagrindais. Pavienio dirbančiojo vaidmuo buvo labai menkas. Žmogus buvo nuvertintas kaip asmuo, jis buvo tik kolektyvo dalis. Marksizmas įteisino daugumos – proletariato („gamybininkų“) – diktatūrą, jai turėjo paklusti mažuma – inteligentija, tarnautojai.

**Dorovinis auklėjimas.** K. Marksas ir F. Engelsas svarbiausiu socialistinės visuomenės dorovės bruožu laikė kolektyviškumą. Kapitalistinėje visuomenėje, anot jų, egzistuoja tik tariamasis kolektyviškumas, nes iš tiesų laisvi yra vien valdančiosios klasės atstovai. Marksistai teigė, kad tik socialistinėje visuomenėje galimas tikrasis kolektyviškumas ir tikroji asmens laisvė. Kolektyviškumui ugdyti reikia aukštos kultūros – išsilavinimo ir doros. Tačiau faktiškai vadinamoji socialistinė demokratija tapo komunistinės biurokratijos diktatūra, pamynusia visas demokratijos vertybes, asmens laisves ir teises.

**Fizinis lavinimas ir karinis rengimas.** Straipsnyje „Ar gali Europa nusiginkluoti?“ Engelsas, analizuodamas proletariato fizinio lavinimo uždavinius, siūlė mokyklose daugiau dėmesio skirti gimnastikai, mokyti karinės rikiuotės, nes manė, kad tokia veikla padės jaunuomenę ugdyti fiziškai, bus karinio rengimo dalis. Praktika parodė, kad komunistinis ir vadinamųjų socialistinių šalių jaunimas buvo auklėjamas taip, kad formuotųsi netolerantiškas, netgi priešiškas, požiūris į demokratinio pasaulio visuomenę, jos vertybes.

### 3.8. Švietimo sistema XIX a. Rytų Europoje ir demokratiškos pedagoginių idėjų raida

*1812–1813 metų karas, pasibaigęs prancūzų armijos sutriuškinimu, išgelbėjo Europą nuo Napoleono viešpatavimo. Nacionalinio judėjimo stiprėjimas Vakaruose, pažangiųjų jėgų kova su feodalizmo liekanomis pažadino Rytų Europos šalis, taip pat ir vieną didžiausiųjų – Rusiją.*

*Caras Aleksandras I (Александр), įžengęs į sostą, bandė išsaugoti baudžiavinės santvarkos pamatus keisdamas tik valstybinio švietimo aparatą. 1802 metais buvo įsteigta Liaudies švietimo ministerija, o 1804-aisiais paskelbti Universitetams pavaldžių įstaigų nuostatai.*

Pagal šiuos nuostatus Rusija buvo padalyta į 6 mokyimo apygardas: Maskvos, Peterburgo, Kazanės, Charkovo, Vilniaus ir Dorpato. Kiekvienoje apygardoje įkurti universitetai, prie kurių tarybų buvo sudaryti mokyklų komitetai. Profesoriai privalėjo atlikti ne tik pedagogų, bet ir inspektorių ar metodistų („vizitatorių“) funkcijas. Buvo nustatyta griežta žemesniųjų mokyimo įstaigų priklausomybės aukštesniosioms tvarka: parapinės mokyklos buvo pavaldžios apskrities mokyklos prižiūrėtojui, apskričių mokyklos – gimnazijos direktoriui, gimnazijos – universiteto rektoriui, universitetas – apygardos globėjui.

Parapinės mokyklos, kuriose buvo mokomasi 1 metus, buvo steigiamos višose miestų ir kaimų parapijose. Pamokos trukdavo 9 val. per savaitę. Vaikai mokėsi skaityti, rašyti, aritmetikos, tikybos.

Kiekviename gubernijos ar apskrities mieste buvo įkurta viena ar kelios apskrities mokyklos. Jų tikslas buvo parengti mokinius stoti į gimnaziją, o žemesniųjų luomų vaikams – suteikti elementarių žinių apie pasaulį, gamtą ir žmones. Šiose mokyklose buvo dėstoma 15 dalykų. Dirbo 2 mokytojai, jų savaitinis krūvis sudarė 28 val. Vienas mokytojas dėstė 7–8 dalykus.

Gimnazijos buvo steigiamos kiekviename gubernijos mieste. Mokslas ten trukdavo 4 metus. Jų tikslas buvo parengti jaunuolius studijoms universitetuose. Gimnazijose dirbo 8 gimnazijos mokytojai ir pedagogas, dėstantis piešimą. Buvo vedamos tikybos pamokos. Mokytojų krūvis – 16–20 val. per savaitę. Kiekvienas mokytojas buvo parengtas dėstyti kurių nors dalykų ciklą: filosofijos ir dailiuosius mokslus, fizikos ir matematikos disciplinas, ekonomikos mokslus. Gimnazijos programa buvo plati, enciklopedinė: mokyta lotynų, vokiečių, prancūzų kalbų. Tačiau gimnazistai nesimokė „muzikiškos“ rusų kalbos. Gimnazijas išlaidė valstybė.

Universitetai – aukščiausioji liaudies švietimo sistemos pakopa. Jiems vadovavo renkamos tarybos, profesoriai rinkdavo rektorių ir dekanus. Universitetams buvo leidžiama steigti mokslo draugijas, turėti spaustuves, leisti laikraščius.

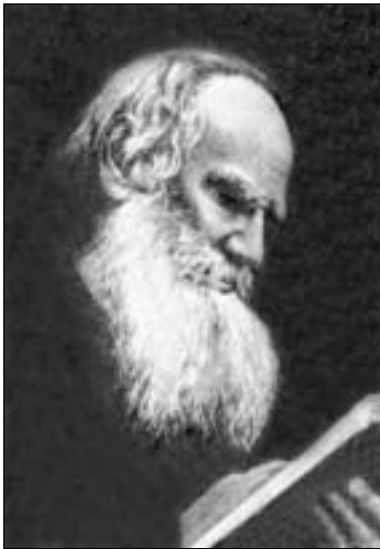
Po 1812 metų karo atsiradus slaptoms dekabristų draugijoms, į mokyklas pradėjo skverbtis pažangios idėjos, platinama uždrausta literatūra – Puškino, Gribojedovo, Rylejevo, Odojevskio eilės, kuriose buvo aukštinami taurūs pilietiniai jausmai, troškimas tarnauti tėvynei, raginama stoti į kovą su tironais. Kai kurie mokytojai mokiniams aiškindavo apie baudžiavos žalą Rusijos ekonomikai ir socialinio gyvenimo raidai. Tokio visuomeninio patriotinio judėjimo idėjos įžiebė 1825 metų sukilimą.

*Sukilimą caras Nikolajus I numalšino, o mokyklose pareikalavo įvesti kareivinių režimą. 1828 metais jose pradėtos taikyti fizinės bausmės. Carinė Rusija mėliai pasinaudojo reakcingo vokiečių pedagogo Herbarto mokymu apie bausmes.*

*1861 metais panaikinusi baudžiavą, vėl brendo revoliucinė situacija. Tuomet pedagogai demokratai, aktyviai išitraukę į mokyklų reformavimo darbą, iškėlė naujai santvarkai atstovaujancio, pažangaus žmogaus idealą: jis turisi būti patriotas, pasirengęs tarnauti liaudžiai. Šios pažangios demokratinės mintys sparčiai plito Rusijos mokyklose ir universitetuose, žadindamos pedagoginę kūrybą. Demokratinio ugdymo idėjas plėtojo pažangūs rusų pedagogai L. Tolstojus, K. Ušinskis ir kt.*

### 3.8.1. Levo Tolstojaus laisvojo auklėjimo teorija

**Mokykla Jasnaja Polianoje.** Levo Tolstojaus (Толстой, 1828–1910) pedagoginė veikla prasidėjo 1849 metais, jam sugrižus iš Krymo karo į Jasnaja Polianą. Tolstojus mylėjo rusų liaudį, tikėjo jos talentingumu ir nuoširdžiai stengėsi jai padėti. Todėl 1861 metais čia įkūrė pradinę mokyklą, kurioje pats mokė valstiečių vaikus. „Mums reikia išmokyti Marfutką ir Taraską nors truputį to, ką patys mokame“, – teigė jis (1953, p. 36).



Levas Tolstojus

L. Tolstojaus mokykloje Jasnaja Polianoje pamokos vykdavo kaip laisvi mokytojo ir mokinio pokalbiai. Buvo mokoma skaityti, rašyti, gramatikos, aritmetikos, piešti ir dainuoti, dėstoma tikyba, istorija, geografija. Nustatyto mokymo plano, programos ir pastovaus pamokų tvarkaraščio nebuvo. Namų darbų neužduodavo. Nors vaikams kasdien lankyti pamokas nebuvo privaloma, bet jie ateidavo ir taip jomis domėjosi, kad tekdavo priminti, jog laikas namo. Jasnaja Polianoje vaikai nebuvo baudžiami.

L. Tolstojus rinkosi tą mokymo metodiką, kuria buvo patenkinti mokiniai. Jo nuomone, nėra universalių metodų. Jis vertino gyvą mokytojo žodį: pats puikiai mokėjo šį metodą taikyti, sudominti vaikus ir pažadinti jų jausmus. Mokiniam jis duodavo tiek užduočių, kad šie jautė kiekvieną pamoką žengią žingsnį į priekį.

**L. Tolstojaus laisvojo auklėjimo teorija.** Prieš pradėdamas pedagoginį darbą, L. Tolstojus buvo susipažinęs su auklėjimo teorija ir praktika Rusijoje ir užsienyje. Jis lankėsi Šveicarijos, Prancūzijos, Vokietijos mokyklose, tyrė jų veiklą ir naujas idėjas kūrybiškai taikė savo mokykloje.

L. Tolstojaus *mokyklos veikla buvo pagrįsta keletu svarbių principų: čia buvo gerbiama vaiko asmenybė, siekiama žadinti jo aktyvumą ir kūrybingumą.* Rašytojas pasisakė prieš muštrą ir vaikų engimą, prieš formalizmą ir kalimą. Jis rašė, kad pedagogikos kriterijus yra tik vienas – laisvė (1953, p. 64). Šie L. Tolstojaus žodžiai liudija, kad jis idealizavo vaiką ir lenkėsi jo prigimčiai. L. Tolstojus, kaip ir Ž. Ž. Ruso herojaus Emilio auklėtojas, piktinosi žiauria „lazdos“ bausme, vaiko iniciatyvos, savarankiškumo ir jausmų slopinimu.

*Tolstojus skyrė auklėjimą nuo švietimo.* Auklėjimas jam asocijavosi su prievarta, kur vienas žmogus veikia kitą, stengdamasis suformuoti tokį žmogų, koks jam atrodo geras. Švietimas jam reiškia laisvą žmonių bendravimą, kurio metu pasikeičiama informacija. Todėl rašytojas klausia: ar mes turime teisę auklėti į mus panašius žmones? Ar mes doresni ir laimingesni už šiuos vaikus? Ar mes, ranką prie širdies pridėję, galime pasakyti, kad mūsų gyvenimas geresnis ir teisingesnis už kitų, ir ar mes galime versti kitus elgtis, dirbti tuos pačius darbus kaip mes? Tolstojus teigia, kad auklėti negalima. Todėl mokykla, auklėjimo institucija, turi tapti švietimo institucija. Mokytojo užduotis – suteikti mokiniams žinių, o vaikas turi teisę pats pasirinkti tai, ko jam reikia, kas jam įdomu. Tokia mokykla bus laisva ir eis koja kojon su gyvenimu.

1872 metais L. Tolstojus išleido „Elementorių“, parengė keturias „Rusiškas skaitymo knygas“. Šios mokomosios knygos buvo išleistos Rusijoje daugiau kaip 30 kartų.

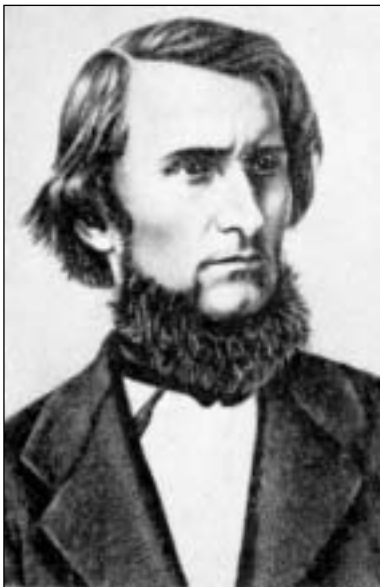
**Mintys apie mokytoją.** Tolstojus rašė: „Jei mokytojas mėgsta tik sa-

vo darbą, jis bus geras mokytojas. Jei mokytojas tik myli mokinį kaip tėvas, motina, jis bus geresnis už tą mokytoją, kuris perskaitė visas knygas, bet nemėgsta savo darbo ir nemyli mokinių. Jei mokytojas mėgsta savo darbą ir myli mokinius, jis – tobulas mokytojas“ (1953, p. 43).

Tolstojaus mokymo ir mokyklos Jasnaja Polianoje populiarumą galima paaiškinti rašytojo ir pedagogo meistriškumu, jo genialumu, bet ši patirtis liko neiširta. Mokyklų veikla buvo nušviesta L. Tolstojaus leidžiamame žurnale „Jasnaja Poliana“ ir kėlė didelį inteligentijos susidomėjimą. Rusijos inteligentija šią mokyklą juokaudama vadino „vyžotuoju universitetu“.

### 3.8.2. Konstantino Ušinskio pilietinio ugdymo sistema

„K. Ušinskis iš tikrųjų rusų pedagogas, kaip M. Lomonosovas – rusų mokslininkas, A. Suvorovas – rusų karvedys, A. Puškinas – rusų poetas, M. Glinka – rusų kompozitorius“ (L. Modzalevskis).



Konstantinas Ušinskis

**K. Ušinskis** (Ушинский, 1824–1870) – *pedagogas demokratas, pedagogikos mokslo Rusijoje pagrindėjas, puikių vadovėlių autorius, Rusijos mokytojų mokytojas.*

*Ušinskis gimė Tuloje, vaikystę praleido netoli Novgorodo-Seversko nedideliame tėvų dvare. Jis baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą ir buvo paskirtas eiti profesoriaus pareigas Jaroslavlio teisės licėjuje. Vėliau dirbo inspektoriumi Gatšino našlaičių ir Smolnio kilmingųjų merginų institutuose, kur drąsiai keitė mokymo planus – rusų kalba ir gamtos mokslai juose buvo atskiri dėstomieji dalykai. Instituto vadovybė, pasinaudojusi politiniais neramumais valstybėje ir institute, apkalmino kūrybingą pedagogą laisvamany-*

*be, politiniu nepatikimumu, ir jis buvo ilgam išsiųstas į užsienį studijuoti moterų švietimo sistemos organizavimo. Tai buvo ištrėmimas. Praėjus kuriam laikui, sunkiai sirgdamas Ušinskis grįžo į Rusiją. Jis mirė 1870 metais.*

**Ušinskio pedagoginis palikimas.** Per trumpą gyvenimą K. Ušinskis padarė daug darbų. Įkūnijo savo jaunuolišką svajonę, užrašytą dienoaraštyje: „Duoti kaip galint daugiau naudos savo Tėvynei – tai vienintelis mano gyvenimo tikslas, ir jam aš turiu skirti visus savo sugebėjimus“.

Jis parengė vadovėlius „Gimtasias žodis“ ir „Vaikų pasaulis“ (gamtos pažinimas), kurie Rusijoje ir užsienyje buvo išleisti net 150 kartų.

**K. Ušinskio didaktikos svarbiausios idėjos.** K. Ušinskis sukūrė rusiškąją elementoriaus mokymo teoriją, kurios esmę lakoniškai apibrėžti galima taip: mokymasis – veiklos, mąstymo ir kalbos sintezė, o darbas – žmogaus kūno, dorovinio ir protinio tobulėjimo veiksnys. Jo nuomone, *pedagogikos teorija* turi būti pagrįsta anatomijos, fiziologijos, psichologijos, filosofijos, istorijos ir kitų mokslų dėsniais.

Anot pedagogo, *mokymosi procesą mokinys turi suprasti kaip sunkumų nugalėjimo, valios ugdymo veiklą.* Reikia iš mokyklos pašalinti nuobodulį, nė akimirks nepaliekant vaiko be darbo, įtraukti jį į tolydžio sunkėjančią veiklą. Tokia veikla skatina pasitikėjimą savo jėgomis. Protinis darbas yra sunkus, ir prie šių sunkumų vaikus reikia pamažu pratinti.

*Mokymas yra svarbiausia auklėjimo priemonė.* Todėl K. Ušinskis reikalavo, kad pradinėje mokykloje dirbtų ne keli, o vienas mokytojas, kuris vienai klasei dėstytų visus dalykus.

*Vykstant mokymo procesui svarbi mokymo ir auklėjimo vienovė.* Mokant reikia giliai paliesti ne tik vaiko protą, bet ir jo širdį, jausmus, valią. Ne žinios turi susiklostyti mokinio galvoje, bet idėjos, kurios formuoja platesnį požiūrį į pasaulį ir gyvenimą.

Auklėjimas – tai tikslingas, sąmoningas harmoningos asmenybės formavimas. Iš visų auklėjimo rūšių K. Ušinskis *svarbiausiu laikė dorovinį auklėjimą.* Jis rašė: „[...]mes drąsiai reiškiame įsitikinimą, kad dorovinė įtaka yra svarbiausias auklėjimo uždavinys, daug svarbesnis negu bendrasis protinis lavinimas, galvos, prikimštos žinių“ (1959, p. 62). Ugdymo kaita: nuo tėvų iki socialinių institucijų – kiekybinė, nuo nesąmoningo iki sąmoningo ugdymo – kokybinė. Ji vyksta tol, kol žmogus vystosi, plėto-

*dama humaniškumą, sąžiningumą, teisingumą, darbštumą, drausmingumą, savigarbą, meilę tėvynei. Auklėjant reikia išugdyti tvirtą vaiko charakterį, valią, ištvėrmę, pareigos jausmą.*

Auklėjant siekiama žmogų parengti gyvenimui ir darbui. „Gyvenimas lengvai parbloškia mokyklą, kuri stoja jam skersai kelio. Tikras auklėjimas turi būti tarpininkas tarp mokyklos ir gyvenimo“ (1959, p. 67).

**Pilietinis ugdymas. K. Ušinskio dorovinės sistemos pagrindas – tautiškumas ir patriotiškumo, pasiaukojimo, veiklios meilės Tėvynei ugdymas.**

- *Dorovinės sistemos esmė – pilietiškumo ugdymas.*
- *Pilietinio ugdymo šerdis – tautiškumas.*

Svarbiausios dorovinio auklėjimo priemonės: vadovėliai; mokytojo asmeninis pavyzdys – pilietinė pozicija ir įsitikinimai; sumanus elgesys su mokiniais; išpėjimai, skatinimai ir bausmės.

*Tautiškumas – tai kiekvienos tautos savitumas, nulemtas jos istorinės raidos, geografinių ir gamtinių sąlygų. Straipsnyje „Apie tautiškumą visuomeniniame gyvenime“ K. Ušinskis analizavo prancūzų, anglų, vokiečių ir amerikiečių auklėjimo sistemas, itin aštriai kritikavo reakcingą vokiečių pedagogiką, į kurią orientavosi autokratiškieji Rusijos pedagogikos teoretikai.*

Ušinskio nuomone, *kai kurių žmonių patriotiniai jausmai įsiliepsnoja tik protrūkiiais, kai tėvynei gresia pavojus. Tautinis auklėjimas turi išmokyti reikšti patriotiškumą visuomet, kasdien, piliečiams atliekant savo visuomeninę pareigą. Jis turi ugdyti vaikų pareigos tėvynei jausmą: pratinti juos bendrus dalykus laikyti svarbesniais už asmeninius. „Tėvynės meilė – stipriausias žmogaus jausmas, kuris, blogiausiame žmoguje žuovus viskam, kas šventa ir kilnu, žūva paskutinis“* (1959, p. 73). Ne mažiau svarbu ugdyti vaikų tautinį išdidumą (svetimą šovinizmui), kuris derintųsi su pagarba kitoms tautoms.

K. Ušinskio nuomone, **pagrindinė priemonė, ugdanti tautiškumą, yra gimtoji kalba.** Straipsnyje „Apie tautiškumą visuomeniniame auklėjime“ pedagogas rašė:

„Kalboje įdvasinta visa jos tauta ir visa jos Tėvynė, Tėvynės dangus, jos oras, jos fiziniai reiškiniai, jos klimatas, jos laukai, kalnai ir kloniai, jos miškai ir upės, jos audros ir griausmai, – ir visa tai gilus, kupinas rimties ir jausmo savo gamtos balsas, kuris taip garsiai prabyla, žmogaus meilėje savo taip rūščiai tėvynei. Kalba – geriausias, turtingiausias, tvirčiausias ryšys, jungiantis mirusias, gyvenančias ir būsimąsias tautas į vieną didelę, gyvą istorinę visumą.

Gimtoji kalba – geriausias liaudies mokytojas, mokęs liaudį tada, kai nebuvo nei knygų, nei mokyklų. Mokydamasis gimtosios kalbos, vaikas suvokia ne tik garsus, bet ir begalinę daugybę sąvokų, pažiūrų, vaizdų, jausmų. Kai išnyksta kalba, nebelieka ir tautos“ (1959, p. 112).

• Vykstant ugdymo procesui, mokytojo asmenybė – tai auklėjamoji jėga, kurios nepakeis nei vadovėliai, nei moralinės sentencijos, nei bausmių bei paskatinių sistema.

## Literatūra

1. Bartuška V. (1911). Filosofiniai Tolstojaus doros mokslo pamatai. Seinai, 58 p.
2. Böme G., Tenorth H. E. (1990). Einführung in die historische Pädagogik. Darmstadt, S. 214.
3. \*Dystervegas F. A. (1988). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 404 p.
4. Geschichte der Erziehung (1959). Berlin, S. 314.
5. \*Kantas I. (1990). Apie pedagogiką (Iš vokiečių kalbos vertė L. Jovaiša). Kaunas: Šviesa, 60 p.
6. Miškinis K. (1998). Trenerio etika. Kaunas: Šviesa, 264 p.
7. \*Оуен Р. Об образовании человеческого характера. С-Пб, 83 с.
8. \*Pestalocis J. H. (1989). Pedagoginiai raštai. Kaunas: Šviesa, 436 p.
9. Толстой Л. (1953). Педагогические сочинения. Москва: Советская энциклопедия, 135 с.
10. \*Ugdymo teorijų raidos bruožai. (1998). Kaunas: LKKI, 132 p.
11. \*Ušinskis K. (1959). Rinktiniai pedagoginiai raštai. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 586 p.
12. Ušeckienė L. (1996). Vakarų pedagogikos teorijos (XX a. pradžia). Šiauliai, 71 p.
13. \*Vaitkevičius J. (2001). Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 189 p.
14. Voronkova L. (1978). Nepaprastas mokytojas // L. Tolstojus. Vaikams. Vilnius: Vaga, p. 3–10.



## 4. ŠIUOLAIKINĖS UGDYMO TEORIJOS. PILIETINIO UGDYMO SISTEMOS

**XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje** ugdymo mokslas labai išsišakojo. Ugdymo mokslą trumpai apibūdinsime suskirstę jo šakas trimis požūriais: filosofiniu, psichologiniu ir religiniu. Štai keletas iš jų.

### 4.1. XX a. filosofinės krypties pedagogika

#### 4.1.1. Neotomistinė pedagogika

Ji grindžiama XIII a. katalikų teologo šv. Tomo Akviniečio ir jo sekėjų filosofija ir teologija, kuri XIX a. buvo oficiali Katalikų bažnyčios doktrina, įteisinta popiežiaus Leono XII enciklika. Ši filosofija formavosi šv. Tomui Akviniečiui ir jo mokytojui Albertui Didžiajam (Albertus Magnus) priešinantis ir kovojant su averoizmu, kuris propagavo arabų mąstytojo Ibn Rušdo skelbiamas aristotelizmo idėjas. Aristotelio darbai XIII a. Europos universitetuose sudarė dėstomųjų dalykų pagrindą. Iškilio būtinybė suformuoti krikščioniškąją Aristotelio filosofijos interpretaciją. Tai padarė šv. Tomas Akvinietis, atskirdamas proto tiesas nuo tikėjimo tiesų.

Neotomistinė ugdymo koncepcija pasaulietiškąją ugdymo turinį sieja su religiniu mokymu. **Ugdymo tikslas – išauklėti aktyvų kataliką, gebantį tikėjimą sieti su mokslu, visuomenine veikla ir kasdieniu darbu.** Žmogus suprantamas dualistiškai – kaip mirtingo kūno ir nemirtin-

gos sielos vienovė. Tikėjimo ir dorovės pagrindas – Jėzaus Kristaus mokymas apie Dievą, kaip Tiesą, Šviesą ir Meilę.

Mokymo ir auklėjimo pagrindas – **Dekalogas ir katalikiškoji etika**. Mokytojas turi būti praktikuojantis katalikas, gebantis mokslą sieti su religija, mylintis savo ugdytinius. Katalikiškoms mokykloms būdinga aukšta pedagoginė kultūra.

Žymesnieji dabarties neotomistai: italai **M. Kazotis** (Kazotti) ir **M. Stefaninis** (Stefanini), amerikiečiai **U. Kaningenas** (Cunninghen) ir **U. Makhagenas** (Makhagen), lietuvis **S. Šalkauskis** ir kt.

### 4.1.2. Neopozityvistinė pedagogika

Šios krypties pedagogika remiasi klasikiniu pozityvizmu, atmetančiu bet koki filosofinį pažinimą, priimančiu tiksliai tiesą, kurią skelbia tikslieji mokslai. Jai atstovaujantys pedagogai atsiriboja nuo filosofijos ir ideologijos teorinių svarstymų dėl ugdymo tikslų, žmogaus pasiskirties problemų ir kt. *Jie remiasi tik empiriniu ugdymo tikrovės tyrimu*, ieško objektyvių trūkumų, tenkinasi išorine procesų analize. Jie mano darą „realistinių posūkių“ pedagogikoje. Naujausieji jų autoriai skelbiasi esą „analitiniai filosofai“, nes yra įsitikinę, kad faktus galima susieti į visumą. Tenkinamasi mokymo proceso eigos modeliavimu, vaizdinių priemonių kūrimu, naujovių taikymu.

Žymesnieji neopozityvizmo pedagogai: anglai **R. S. Piterisas** (Piters), **R. Lochneris** (Lochner), vokiečiai **V. Klausas** (Klaus), amerikietis **Dž. Konantas** (Conant).

Pozityvizmas ir neopozityvizmas darė įtaką eksperimentinei pedagogikai, kurios atstovai (E. Noimanas, A. Nečiajevas, J. Vabalas-Gudaitis) manė, kad vien tik eksperimentais galima sukurti ugdymo mokslą. Ši prielaida nepasitvirtina, nes toks metodas negali pateikti visapusių faktų.

### 4.1.3. Pragmatinė pedagogika

Tai praktinės naudos filosofija grindžiamas ugdymo mokslas. Pragmatizmo ištakos – optimalaus prisitaikymo prie gyvenimo sąlygų filosofija, atitikusi amerikiečių gyvenimo būdo poreikius. Šios filosofijos sro-

vė – instrumentalizmas teigia, kad **teisina ga yra tai, kas žmogui naudinga ir lemia jo sėkmę**. Mąstymas ir žinios yra veiklos instrumentai, kurie padeda žmogui pasiekti savuosius tikslus, todėl juos naudinga tobulinti ugdymo proceso metu.

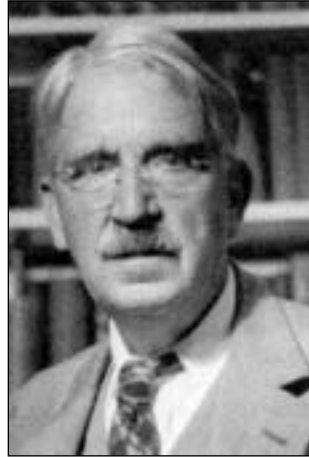
**Pragmatinės** (gr. *pragma, praxis* – praktika, veiksmas) **pedagogikos kūrėju laikomas JAV pedagogas Džonas Diuji** (Dewey, 1859–1952).

Dž. Diuji Čikagoje įsteigė pradžios mokyklą, kurioje 1896–1904 metais vykdė didaktikos ir auklėjimo tyrimus. Šioje mokykloje itin svarbi vieta buvo skirta darbui: vaikai audė, verpė, siuvo, virė ir tuo pat metu stebėjo įvairius daiktus, reiškinius, bandė nustatyti tų reiškinių priežastis ir ryšius. Čia mokiniai ne tik įgydavo žinių, bet vieni kitiems patardavo, kaip vieną ar kitą darbą atlikti. Atliekant bendrą veiklą lavėjo vaikų kūrybiniai sugebėjimai, pastabumas, tobulėjo jų visuomeninės veiklos įgūdžiai.

Dž. Diuji „darbo mokyklai“ nerūpėjo, kad mokiniai įgytų profesiją ar išmoktų amato, – čia buvo siekiama tik lavinti jų fizines ir kūrybines galias. Kritikuodamas „senąją“ pedagogiką (Komenskį, Herbartą), **Dž. Diuji atmetė istorinės žmonijos patirties mokyklą, reikalaujamas mokytį dabarties civilizacijos dalykų, kurie leistų mokiniui pritapti prie esamų sąlygų ir situacijų, t.y. padėtų įgyti individualios patirties, kuri gyvenime praktiškai galėtų praversti siekiant gerovės ir karjeros**. Ugdytinį reikia išmokyti spręsti realias gyvenimo problemas, kad jis galėtų pasiekti maksimalią asmeninę gerovę. Dž. Diuji nuomone, žmogui, savarankiškai sprendžiančiam gyvenimo keliamas problemas, reikalingi mąstymo uždavinių sprendimo įgūdžiai.

Uždavinių sprendimo seka turėtų būti tokia:

- iš pradžių sudaromos mąstymo kliūtys, kad mokiniai pajustų sunkumą, neįveikiamą problemą;
- formuluojama problema;



Džonas Diuji

- keliamos hipotezės;
- hipotezės logiškai tiriamos;
- praktiškai tiriant hipotezes randamas sprendimas.

*Dėmesio centre – socialiai aktyvus individas.* Dž. Diuji reikalavo, kad būtų sudarytos sąlygos vaiko praktinei ir teorinei veiklai, o mokytojas būtų tik pagalbininkas. Kiekvienas mokytojas privalo išsąmoninti, Diuji žodžiais tariant, savo pašaukimo kilnumą: jis atlieka specialią visuomeninę paskirtį, kurios tikslas – socialinė pažanga.

Mokykla, Diuji nuomone, yra gyvenimo modelis. Kitaip tariant, jis panaikino ribas tarp mokyklos ir gyvenimo. Mokykloje, anot jo, neturėtų būti griežto paskirstymo klasėmis, mokymo programų, pamokų tvarkaraščio. Pabrėždamas, kad vaiko interesas yra pagrindinis mokymosi motyvas, Diuji kūrė mokyklą, kurioje nebuvo įmanoma sistemingai įgyti žinių. Diuji pats nesukūrė „projektų metodo“, bet jo mintys buvo pritaikytos šiam mokymo metodui, kuris šiandienos mokykloje gana populiarus, teoriškai pagrįsti.

Pragmatinės mokyklos idėja prigijo JAV, Kanados, Anglijos, Vokietijos, Turkijos, Meksikos, Japonijos mokyklose, kur ji toliau tobulinama. Pragmatinės pedagogikos principais grindžiama ir karinė pedagogika.

#### 4.1.4. Socialinė pedagogika

Savo filosofinėmis idėjomis ji yra visiškai priešinga pragmatinei pedagogikai. **Sociologijos kūrėjas Augustas Komtas** (Comte, 1798–1857) teigė, kad žmonių bendrija, visuomenė, yra struktūra, aukštesnė už atskirą individą, kuris turi paklusti jos interesams.

Socialinės pedagogikos kūrėjai atkreipė dėmesį į *aplinkos svarbą* individo vystymuisi. **Jos pradininkas prancūzas Emilis Durkheimas** (Durkheim, 1858–1917) manė, kad ugdymas yra visuomenės uždavinys, sprendtinas atsižvelgiant į istorinę visuomenės raidą ir esamas sąlygas. Visuomenės gyvenimą lemia trys veiksniai: religija, moralė ir teisė. *Svarbiausioji užduotis – ugdyti visuomenės moralę.* Jis atmeta J. A. Komenskio, J. H. Pestalocio „pedagoginį universalizmą“ ir ypatingą reikšmę teikia *drausmingumo ugdymui*, nes kitaip neįmanoma suformuoti visuomeninės moralės. Kartu jis pabrėžė altruizmo ir nesuinteresuotumo ugdymo svarbą. Čia, kaip matyti, glūdi žmogaus nuasmeninimo pavojus.

Tuo pačiu metu Vokietijoje socialinę pedagogiką plėtojo **Paulius Bergemanas** (Bergemann, 1862–1940). Jo nuomone, **ugdymo tikslai kinta ir tai priklauso nuo visuomenės gyvenimo būdo**. Kai individas ugdymo turinį ne tik perims, bet ir savarankiškai stiprins fizines, protines ir dorovines galias, ugdymas peraus į saviugdą.

Vokietijoje gerai žinomas socialinės pedagogikos atstovas **Paulius Bartas** (Barth, 1855–1922), *laikęs visuomenę ne biologiniu, bet dvasiniu organizmu, kurio visas dalis sieja vieninga valia ir ugdymo tikslas, teigė, kad jie ir yra žmogaus ir visuomenės formavimosi pagrindas*. Todėl vaikas turi būti parengtas tarnauti konkrečiai visuomenei, įgyvendinti jos kolektyvinę valią. Vis dėlto Bartas pripažįsta, kad pedagogika negali nesiremti psichologija ar etika. Todėl ugdymas turi plėtoti vaiko interesus, gabumus, dorovę ir valią.

E. Durkheimas ir P. Bartas remiasi daugiau empiriniu požiūriu į visuomenę, o jų amžininkas **Paulius Notarpas** (Notarp, 1854–1924) Vokietijoje kūrė teorinę socialinę pedagogiką, kurioje neteikiamas prioritetas nei visuomenei, nei individui. Pasak jo, bendruomenė negali egzistuoti be individo, o individas – be bendruomenės, taip pat ir ugdymas neįmanomas be šių subjektų sąveikos. Bendruomenė – tai vidinis individų ryšys. *Bendruomenės užduotis – formuoti žmogų. Sudaryti tinkamas sąlygas mokytis, doroviškai bendrauti – svarbus mokyklos uždavinys. Šeima, mokykla, visuomenė turi bendradarbiauti.*



Jonas Vabalas-Gudaitis

Minėtieji socialinės pedagogikos teoretikai darė didelę įtaką Kauno universiteto pedagogikos profesoriui **Jonui Vabalui-Gudaičiui** (1881–1955). **Jis sukūrė socialinės sąveikos, konstruojančios individo dvasines vertybes, teoriją** ir 1929 metais ją aprašė leidinyje „**Konstruktinės sąveikos pedagogika**“. J. Vabalas-Gudaitis nurodė sąveikos rūšis, lygius ir požymius, išaiškino, kaip jie, formuodami socialiai vertingą asmenybę, funkcionuoja mokymo ir auklėjimo proceso metu. Jo studentas **Alfonsas Gučas** (1907–1987), žinomas Lietuvos psichologas, taip pat laikėsi socialinės pedagogikos principų.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, Lietuvos valstybę užplūdus delinkvencijos bangai, išaugus nedarbui, kilus problemų dėl jaunimo ir vyresnio amžiaus žmonių laisvalaikio ir užimtumo, Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos universitetuose pradėti rengti socialiniai pedagogai ir darbuotojai. Lietuvos mokslininkai, dirbantys socialinės edukologijos srityje, **Leonas Jovaiša, Zenonas Bajoriūnas, Vanda Aramavičiūtė, Juozas Vaitkevičius, Irena Leliūgienė, Giedrė Kvieskienė, Pranas Dereškevičius, Rolandas Paulauskas** ir kt. gilinasi į socialinės pedagogikos metodologijos problemas, tiria socialinio darbo teoriją ir praktiką, nepadaptyvaus ir suicidinio elgesio formavimosi priežastis ir numato jų šalinimo būdus.

#### 4.1.5. Kultūros pedagogika

Kultūros pedagogika tam tikra prasme siejasi su socialine: abi grindžiamos istoriškumo principu, atmeta teiginius, kad pedagogikos idealai ir tikslai yra universalūs ir nekintami. Tačiau skiriasi tuo, kad **kultūros pedagogai objektyviųjų vertybių kūrimą ir jų perėmimą laiko svarbiausiu procesu, turinčiu didžiulę įtaką istorinei visuomenės raidai.**

**Vilhelmas Diltėjus** (Dilthey, 1883–1911), vokiečių, kultūros pedagogikos pradininkas, *pirmenybę teikia asmenybės vidinio gyvenimo, ypač jausmų, valios paskatų ir vaizduotės, formavimui remiantis kultūros vertybėmis*, kad vėliau ji gebėtų perimti ir kurti visuomenės istorijai reikšmingas vertybes. Intuityvūs išgyvenimai, supratimas ir išraiška – svarbiausi asmenybės psichinio gyvenimo reiškiniai, nes prie pažinimo galima artėti tik intuicija.

V. Diltėjaus mokinys **Eduardas Šprangeris** (Spranger, 1882–1963) sukūrė kultūros filosofiją, kaip mokslą apie vertybes, ir išplėtojo kultūros pedagogikos sistemą.

Kultūros pedagogiką naujomis idėjomis praturtino žymūs vokiečių pedagogai **Teodoras Litas** (Litt, 1880–1962), **Georgas Keršenšteineris** (Kerschensteiner, 1854–1932), **Sergejus Hesenas** (Hessen, 1887–1950), italas **Benedetas Kročė** (Croce, 1866–1952) ir kt.

Iš lietuvių pedagogų reikia paminėti **Stasį Šalkauskį** (1886–1991),

rašiusį kultūros filosofijos klausimais ir papildžiusį pedagogikos teoriją vertybių samprata, kuria grindė ugdymo turinį, ir **Vilhelmą Starostą-Vydūną** (1868–1953), kuris žmogiškumo esmės pagrindinėmis apraiškėmis laikė mokslą, meną ir dorovę. Jis propagavo krikščioniškąją kultūrą. Vydūną galima laikyti lietuvių kultūros pedagogikos pagrindėju, nors jis pats manė, kad pedagogikos pagrindas – gyvenimo filosofija.

#### 4.1.6. Sovietinė pedagogika

Sovietinės pedagogikos pradžia laikomas XX a. trečiasis dešimtmetis, o pabaiga – XX a. paskutinis dešimtmetis. **Sovietinė (tuo metu vadinta tarybine) pedagogika buvo grindžiama komunistine doktrina, dialektiniu materializmu ir ateizmu, teorija apie jaunosios kartos rengimą gyventi visuotinio socializmo sąlygomis ir kurti naują komunistinį gyvenimą. Žymiausi sovietinės pedagogikos teoretikai buvo N. Krupskaja, P. Blonskis, S. Šackis, A. Makarenka, V. Suchomlinskis.**

**Nadežda Krupskaja** (Крупская, 1869–1939) buvo laikoma pirmąja Sovietų Sąjungos pedagogikos mokslų daktare. Savo darbuose ji siekė pagrįsti komunistinio auklėjimo ir komunistinės moralės, politechninio mokymo ir kitus sovietinės didaktikos principus. Anot jos, mokykla, pionierių organizacija ir komjaunimas turi bendrus tikslus formuojant jaunosios kartos komunistinę moralę, plėtojant kolektyviškumą. Jos nuomone, pionierių ir komjaunimo organizacijos turėjo tapti kolektyviškumo mokykla, bendro darbo ir bendros veiklos „tarybų šalies“ labai mokykla. N. Krupskaja daug rašė apie komunistinės pažiūros į visuomeninį turką ir darbą ugdymą. Ji smerkė vadinamąjį buržuazinių individualizmą, „religinis prietarus“, mokymo ir auklėjimo apolitiškumą ir pabrėžė kolektyviškumo, internacionalizmo, politinio ir idėjinio kryptingumo principus, paremtus marksistine filosofija ir „brandaus socializmo“ idėja.

Toks marksistinis didaktikos ir mokyklos darbo pagrindas buvo sovietinės didaktikos ir mokyklos nuosmukio priežastis. Šis nuosmukis ėmė reikštis įvairiomis formomis, kurias naujais nutarimais VKP (b) CK bandė likviduoti.

XX a. trečiajame dešimtmetyje pasirodė pirmieji pedagogikos vadovėliai. **Piotras Blonskis** (Блонский, 1884–1941) parašė „Pedagogiką“ (1922) ir „Pedagogikos pagrindus“ (1925), **A. Pinkevičius** (Пинкевич) – „Pedagogiką“. Šie pedagogai mėgino apžvelgti senąjį pedagogikos palikimą ir kitaip spręsti komunistinio auklėjimo problemas.

**Stanislovas Šackis** (Шацкий, 1878–1934), vienas pirmųjų sovietinės pedagogikos kūrėjų, ypatingą dėmesį skyrė darbiniam vaikų auklėjimui, kurį rekomendavo derinti su visuomenei naudingų darbų. Jis įsteigė pirmą bandomąją „liaudies švietimo stotį“, kur sprendė teorines ir praktines sovietinės pedagogikos problemas. Darbinis ir politechninis lavinimas liko tik žodžiai, deklaracija.

**Antonas Makarenka** (Макаренко, 1888–1939) ypatingą dėmesį skyrė kolektyviškumo ugdymui, laikydamas, kad vienas svarbiausių sovietinės mokyklos uždavinių yra formuoti visuomenininko, aktyvaus kolektyvo nario bruožus. Jis Ukrainoje vadovavo Poltavos nepilnamečių nusikaltėlių kolonijai. Pedagogo auklėtiniai buvo paaugliai ir jaunuoliai su kriminaline patirtimi, nedrausmingi, nepratę dirbti. Savąją darbo patirtį Makarenka aprašė knygoje „Pedagoginė poema“ ir „Vėliavos bokštuose“, kur analizavo pedagoginę jaunuolių auklėjimo socialistinės tėvynės piliečiais sistemą. Tačiau Makarenkos pedagoginės sistemos pagrindinė idėja – auklėjimas kolektyve, kolektyvo ir kolektyvui – buvo visos jo pedagoginės veiklos šerdis, ji unifikavo asmenybę ir slopino jos kūrybines galias.

Sovietiniais metais nemaža Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto ir Ministrų Tarybos nutarimų buvo skirta sovietinės mokyklos ideologijai plėtoti, pedagoginiams kadrų rengti ir kvalifikacijai tobulinti. Ukrainiečių pedagogas **Vasilijus Suchomlinskis** (Сухомлинский, 1918–1970), Pavlyšo vidurinės kaimo mokyklos direktorius, Sovietų Sąjungos Pedagogikos mokslų akademijos (PMA) narys korespondentas, mokyklos pedagogų kolektyvo darbą ugdant sovietinės valstybės pilietį apibendrino knygoje „Širdį atiduodu vaikams“, „Išmintinga kolektyvo valdžia“, „Piliečio ugdymas“, „Pavlyšo vidurinė mokykla“ ir straipsniuose, spausdintuose pedagogams skirtuose žurnaluose ir laikraščiuose. Jo pedagoginė kūryba alsuoja meile vaikams. Nuolatinis V. A. Suchomlinskio rūpestis – kaip ugdyti jauno žmogaus



charakterį. Pedagogų nuomone, jei vaikas tik „vartoja“ džiaugsmus, bet nesiekia jų dirbdamas, įtempdamas visas jėgas, jo širdis gali pasidaryti šalta, sudiržusi.

Vis dėlto Suchomlinskio pedagoginis palikimas pernelyg ideologizuotas, daugiausia skirtas jaunosios kartos komunistinių įsitikinimų formavimo ir kolektyvo vaidmens didinimo klausimams analizuoti. Tokia mokykla neskatino mokinio vidinės laisvės ir kūrybinės raiškos.

Šiandien sovietinės mokyklos ir pedagogikos palikimas vertinamas kritiškai: unifikuoti mokymo planai ir programos buvo reikalingi komunistinei asmenybei ugdyti ir komunistinei pasaulėžiūrai formuoti. Tokioje komunistinio auklėjimo ir išplėtojo kolektyviškumo terpėje ištirpo mokinio individualybė, negalėjo pasireikšti asmenybė.

Sovietų Sąjungoje buvo Pedagogikos mokslų akademija, nemažai įvairaus profilio pedagogikos mokslo tyrimo ir kvalifikacijos kėlimo institutų, buvo išleista daug pedagogikos leidinių. 1940–1990 metais Sovietų Sąjungos sudedamąją dalimi buvusios Lietuvos pedagogikos mokslas taip pat buvo atitinkamai ideologizuotas ir politizuotas.

## 4.2. XX a. psichologinės krypties pedagogika

XX a. pradžioje remdamosi psichologijos mokslu plėtojosi kelios skirtingos pedagogikos kryptys. Jos perėmė humanistines Ž. Ž. Ruso, J. H. Pestalocio veikalų idėjas ir taikė naujausius biologijos ir psichologijos tyrimų atradimus. Todėl psichologinė pedagogika susiformavo nevienalytė.

### 4.2.1. Biopsichinė pedagogika

Šios krypties pedagogika rėmėsi **gyvybiškai svarbiais žmogaus poreikiais** – biologiniais ir materialiniais, t.y. tomis reikmėmis, kurioms patenkinti reikia ne mokslo žinių, o fizinės jėgos ir gyvenimo išminties bei sugebėti laikytis visuomenėje priimtų taisyklių. Ugdymo tikslas šiuo atveju yra utilitarinis.

**Herbertas Spenceris** (Spencer, 1820–1903), anglų pedagogas, sukūrė biologinę, vadinamąją natūralistinę, ugdymo teoriją. **Spencerio teigimu, ugdymo tikslas – parengti žmogų sėkmingam gyvenimui.** *Pedagogika, pasak jo, turi būti mokslas apie būdus, kaip geriausia prisitaikyti prie gyvenimo, kad būtų pasiekta asmeninė ir visuomeninė gerovė.*

1861 metais pasirodė H. Spencerio veikalas „Proto, dorovės ir kūno auklėjimas“, kuris buvo išverstas į daug kalbų. Jame teigiama, kad auklėjimo turinį sudaro:

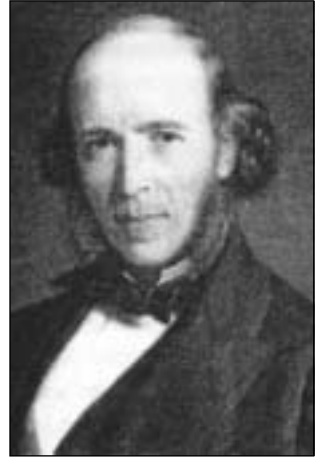
- *fizinis* žmogaus organizmo gyvenimas;
- *darbas*, kurio dėka tas organizmas išlaikomas, *šeimos* gyvenimas;
- *pilietinis*, arba visuomeninis, žmogaus gyvenimas;
- *estetinis* žmogaus gyvenimas.

Visiems žinoma, kad žmogui rūpinantis sveikata reikia turėti higienos ir fiziologijos žinių. Matematika, fizika ir chemija yra žmogaus visuomeninės gerovės pagrindas. Tačiau tvarkant šeimos gyvenimą pastarieji mokslai nėra patys reikalingiausi. Jei vaikus auklės žmogus, baigęs matematikos ar filosofijos mokslus, bet neišmanantis fiziologijos, psichologijos, mažai žinantis apie auklėjimą, nedaug naudos bus iš tokios motinos ar auklės.

*Spenceris žiūri į gyvenimą pragmatiškai: jo teorija teigia, kad žmogui reikalingos žinios, galinčios praversti praktiniame gyvenime.* Jis abejingas dvasiniams žmogaus poreikiams. Aukštoji dvasinė kultūra, pavyzdžiui, menas, jo nuomone, esanti tik gyvenimo priedas. Domėtis menu gali tie, kurie turi daug laisvo laiko.

Vaikų ugdymo Spenceris nepataria laikyti pramoga, nes tai esąs mokslas, žadinantis vaikų individualumą, smalsumą ir pomėgius. Jei kurio nors mokslo vaikas nekenčia, tai reiškia, kad jo per anksti arba netikusiai mokoma.

Spenceris pirmasis teigė, kad nėra idealaus ugdymo modelio, kuris tiktų visoms tautoms ir visiems laikams. Kiekvienu laikotarpiu taikomos savitos ugdymo sistemos, glaudžiai susijusios su visuomenės gyvenimu.



Herbertas Spenceris

Nors Spencerio pedagoginiai darbai paskelbti XIX amžiuje, bet jų įtaka Lietuvą pasiekė tik XX amžiuje. H. Spencerio sekėjas Lietuvoje buvo **Jonas Šliūpas** (1861–1944).

Švedijoje Spencerio idėjas skelbė rašytoja ir pedagogė **Elena Kei** (Key, 1849–1926). Atskiruose straipsniuose „Vaiko šimtmetis“ (1901) ji išpeikė visą prievarta grindžiamą XIX a. auklėjimo sistemą, ragino visas tautas XX a. pradėti taisyti skriaudas, kurias lig šiol padarė vaikams, ir liautis juos skaudinti. E. Kei reikalavo sudaryti sąlygas vaikų fizinėms ir psichinėms galioms laisvai vystytis: nebausti vaikų, nebent tada, kai jie kėsina iš kito žmogaus atimti laisvę. **Geriau neauklėti, negu auklėti prievarta.**

#### 4.2.2. „Naujosios mokyklos“ pedagogika

Šios krypties pedagogikai darė įtaką Ž. Ž. Ruso, J. H. Pestalocio, G. S. Holo, Dž. Diuji psichologinės idėjos ir pasikeitusios XIX a. pab.–XX a. pr. socialinės ir ekonominės sąlygos bei kultūriniai poreikiai.

**Pirmąją „naująją mokyklą“ įsteigė Cecilija Redi** (Redie) 1889 m. prie Ročesterio, Ebotsholme (Anglija). Ją taip ir pavadino – **Naujoji Ebotsholmo mokykla**. Ten stažavosi **Hermanas Lycas** (Lietc), vėliau tokią mokyklą įkūręs Vokietijoje. H. Lycas mokė **Adolfą Ferjerą** (Ferriere), kuris tokio tipo mokyklą įkūrė Šveicarijoje.

*„Naujųjų mokyklų“ biuro direktoriumi ir teoretiku Europoje tapo A. Ferjeras. Anot jo, pagrindinis šios mokyklos principas – vaiko spontaniškas aktyvumas ir interesas, jo savarankiškas darbas, grindžiamas atsakomybės jautimu. Senoji mokykla, pasak A. Ferjero, neugdė savikritiškumo ir bendradarbiavimo nuostatų, tiktai diegė aklą paklusnumą ir taip stiprino vaiko bedvasį egoizmą.*

„Naujosios mokyklos“ – tai praktinės laboratorijos. Jose vaikų protą stengiamasi išlavinti ugdant mąstymo sugebėjimus. Mokiniai pratinami stebėti, kelti hipotezes, tikrinti spėjimus. Ferjero nuomone, būtina ieškoti individualaus priėjimo prie kiekvieno mokinio. **„Naujoji mokykla“ turi užtikrinti vaiko normalų individualų psichinį ir socialinį vystymąsi: ugdyti kolektyvinę iniciatyvą, kritišką mąstymą ir tikrą solidarumą.**

Mokykla turi tapti miniatiūrine visuomene, autonomiškai ir demokratiškai tvarkančia savo reikalus. Tam gerai tiko internatinės mokyklos, kur vaikai mokėsi ir gyveno. Šiose mokyklose vaikų grupės buvo skirstomos



Marija Montesori

šeimomis: nedidelėms vaikų grupėms buvo skiriamas auklėtojas ar auklėtoja, kurie turėjo atstoti tėvus. Buvo plečiami mokinių savivalda. Savivalda ugdo savitvardą, pratina gyventi demokratinėje visuomenėje.

Savotišką „naująją mokyklą“ ikimokyklinio amžiaus vaikams 1907 m. Romoje įkūrė **Marija Montesori** (Montesori, 1870–1952), pavadinusi ją vaikų namais (ital. *casa bambini*). Studijavusi Londone, Paryžiuje ir kitur eksperimentinę psichologiją, ji įsitikino, kokią didelę reikšmę vaiko fiziniam ir psichiniam vystymuisi turi laisvi, spontaniški judesiai ir pojūčiai, ir sukūrė specialią metodiką jiems lavinti, išbandė visa

tai su sulėtėjusio protinio vystymosi bei normalaus išsivystymo vaikais ir gavo teigiamų rezultatų. Važinėdama po Europos, Azijos ir Amerikos valstybes, išpopuliarino savo metodą, rado daug šalininkų. Europoje buvo pradėti steigti Montesori vaikų darželiai.

*Montesori darželiuose auklėtojams rūpi vaikus rengti gyvenimui: jie moko apsivilkti, nusiprausti, virti valgi, padengti stalą, tvarkyti kambarius. Auklėtinius moko visko, ko prireiks savarankiškame mokyklos gyvenime: skaityti, rašyti, skaičiuoti.* Darželyje nėra kai kurių patogumų, pavyzdžiui, suolų. Juos pakeičia maži čiausiai kėdutėmis, staliukais, prie kurių gali dirbti 1–3 vaikai. Šiuos baldus vaikai gali nešioti iš vienos vietos į kitą, kur patinka. Medžiagą darbui jie laiko žemutėse spintelėse: kai ko reikia, iš jų pasiima, o paskui vėl ten tvarkingai padeda.

*Ugdymo tikslo auklėtojos siekia lavindamos atskirus vaikų organus.* Lavinant lytėjimo organus, vaikai liečia švelnias ir šiurkščias lenteles, įvairaus dydžio pagaliukus, sviedinius, kubus; svoriui suvokti duodamos vienodo dydžio, bet įvairaus sunkumo lentelės; klausia lavinama tam tikra skambučių, švilpynių garsų darna.

Greta jutimo organų *lavinamas ir protas*: tyrinėjama aplinka, žaidžiama su geometrinėmis figūromis, piešiama spalvotais pieštukais, lipdoma, karpoma. Visa tai baigiama darbais, kurių tikslas – įvesti vaikus į

rašto ir skaičių pasaulį, išmokyti skaityti. Mokantis rašto, svarbu pažinti rašmenis ir turėti tam tikrų įgūdžių – pratimais išlavintus jutimus. Analizė rodo, kad vaikui sunku rašyti ne dėl to, kad jis nepažįsta raidžių – tiesiog dar neišlavinti jo rankos raumenys. Taigi Montessori auklėtiniai rašyti pradeda mokytis parengiamaisiais pratimais – piešia geometrines figūras. Paskui vaikai mėgina pirštu apvedžioti parašytąsias raides, išpjautytas iš storo popieriaus. Tuo metu dirba lytėjimo ir regėjimo organai. Paskui iš raidžių vaikai dėlioja žodžius ir juos rašo. Todėl mokantis žodžius skaityti sugaištama nedaug laiko.

Montessori darželyje *kiekvienas vaikas ugdomas individualiai*. Nedaug organizuojama kolektyvinių užsiėmimų, todėl darželio grupės yra nedidelės.

Montessori auklėjimo metodą kritikavo V. Šternas (Stern), Š. Biuler (Bühler), E. Šprangeris (Spranger), S. Hesenas (Hessen), kurie nepalančiai vertino jos sukurtus žaislus (geometrines figūras), nes jie esą neugdo dvasinių galių.

M. Montessori vaikų darželiai kai kuriose Europos šalyse gana populiarūs ir nuolat tobulinami. Tokių darželių yra ir Lietuvoje.

Vadovaujama M. Montessori stažavosi iš JAV atvykusi mokytoja **Elena Parkherst** (Parkhurst, 1887–1957), kuri 1919 metais Jorkšyro apylinkėje invalidams įsteigė beklasę mokyklą, o 1920 m. Daltono mieste – vidurinę mokyklą, kurios mokymo metodika taip pat buvo grindžiama vaiko aktyvumu ir interesais. Vaikai pradėjo mokytis pagal „Daltono planą“, t. y. to, ko norėjo, bet laikėsi metinės mokymo programos.

*„Daltono planas“ sudarė sąlygas laisvai vaiko saviraiškai, gebėjimų plėtočiai pagal spontaniškus interesus (pagal programą vaikas mokosi to, kas jam patinka). Mokykloje buvo įkurta nemažai laboratorijų, kur mokytojai vaikams patardavo, juos konsultuodavo.*

Greitai ir kitose šalyse buvo susižavėta „Daltono planu“, ypač dėl didesnių individualaus mokymosi galimybių. Mokyklų, dirbusių pagal šią sistemą, buvo įsteigta JAV, Anglijoje, Olandijoje, Kinijoje, Japonijoje. Šiek tiek modifikuotas „laboratorinis metodas“ 1925–1932 metais taikytas ir kai kuriose Sovietų Sąjungos mokyklose.

Tačiau vėliau „Daltono planas“ buvo kritikuojamas, kadangi mokymasis apribojamas mokyklos sudaryta programa, nesiekiami nuosekliai mokyti atskirų dalykų, suteikti fundamentaliųjų žinių.

Paveiktas „naujosios mokyklos“ idėjų, **Peteris Petersonas** (Peterson, 1884–1952) Jenoje (Vokietija) įsteigia vadinamąją bendro gyvenimo mokyklą, kuriai prigijo „**Jenos plano**“ pavadinimas. *Jos pagrindas – mokyklos bendruomenė, kurią sudaro mokiniai ir jų tėvai, mokytojai: jie, tarsi viena šeima, visi dalyvauja mokymo ir auklėjimo procese.*

**J. A. Zikingeris** (Sikinger, 1858–1930) Manheime (Vokietija) įkūrė pirmąsias diferencijuoto mokymo mokyklas, kur mokymo programos buvo parengtos atsižvelgiant į individualiuosius vaikų sugebėjimus.

„Naujosios mokyklos“ idėjas Lietuvoje propagavo **Jonas Vabalas-Gudaitis**. Jis ir šiandien itin nuodugnai tiria Vilniaus universiteto docentė **Stasė Valatkienė**.

**Danutė Žilienė** Lietuvos mokyklose aktyviai propaguoja Valdorfo (R. Šteinerio) pedagogiką, konsultuoja pedagogus, praktiškai taikančius Valdorfo patirtį ugdymo institucijų darbe.

### 4.2.3. „Pilietinio auklėjimo“ pedagogika

XX. a. pradžioje Vokietijoje ir kitose Europos šalyse išpopuliarėjo G. Keršenšteinerio „pilietinio auklėjimo“ pedagogika ir vadinamosios darbo mokyklos.



Georgas Keršenšteineris

Tuo metu Vokietijos ekonomika sparčiai plėtojosi, todėl privataus kapitalo savininkams reikėjo pareigūnų ir gerai techniškai parengtų darbininkų. **Georgas Keršenšteineris** (Kerschensteiner, 1854–1932), Miuncheno mokyklų vedėjas, ryžosi sukurti pilietinio auklėjimo sistemą – „pilietinio auklėjimo mokyklą“, kurioje atitinkamai ugdomi mokiniai įsisamonintų pilietinę pareigą, kur jiems būtų diegiama meilė tėvynei.

„Pilietinio auklėjimo mokykla“ ėmėsi nelengvo uždavinio – išmokyti jaunąją besąlygiškai aukotis valstybei, jos **labui**. Toks auklėjimas turėjo apimti visų

luomų jaunus žmones, kad jie savo poelgiais ir darbais siektų išsvajoto politinio idealo (Keršenšteineris mąstė apie nacionalistinę auklėjimą, apie tokių jaunų žmonių ugdymą, kuris paverstų juos klusniais darbininkais ir kareiviais). Valstybė, anot jo, privalo rasti lėšų, kad neturtingų šeimų vaikai, kaip ir turtingųjų, būtų auklėjami uoliais valstybės piliečiais, nes mokyklos tvarka, mokymo procesas ir jaunimo organizacijos formuoja mokinių visuomeninį nusiteikimą ir ugdo atsakomybę, kurią jie turėtų jausti galvodami apie valstybės ateitį.

Plėtojant šią Vokietijos „pilietinės mokyklos“ viziją, Keršenšteinieriui kilo „darbo mokyklos“ idėja, kuri buvo įgyvendinama reformuotose liaudies (pradinėse) ir papildomose (skirtose suaugusiems žmonėms) mokyklose. Darbo mokyklos tikslas buvo įvesti mokinių į mokslinio tyrimo, ieškojimo ir darbo sritį. Anot G. Keršenšteinierio, darbo mokykla remiasi šiais pagrindiniais principais:

- mokykloje dėstomi humanitarinių, socialinių ir tikslųjų mokslų pagrindai;
- išsamiai nagrinėjami įvairūs reiškiniai, vykstantys mokykloje ir už jos ribų, todėl stiprėja ryšys tarp mokyklos ir gyvenimo;
- mokiniai analizuoja reiškinius ir jų priežastinius ryšius, atlieka bendras užduotis – taip formuojasi savarankiškas mąstymas ir pasaulėžiūra, ugdomas pilietinis nusiteikimas.

Darbo mokykla neturėjo būti painiojama su amatų ar profesinėmis mokyklomis. Keršenšteineris siekė, kad mokiniai išmoktų įvairiais įrankiais apdoroti medžiagas. Todėl prie kiekvienos mokyklos praktikos darbams atlikti buvo įrengiamos dirbtuvės, tam buvo skirtas ir mokyklos sodas.

Ši mokykla skyrėsi ne tik nuo profesinės, bet ir nuo buvusios bendrojo lavinimo mokyklos, kurią buvo galima pavadinti knygine, arba „pasyviaja mokykla“. „Pasyviojoje mokykloje“ itin aktyvus buvo mokytojas, kuris pasakojo, įrodydavo teoremas, aiškino ar piešė, o mokiniai ramiai klausėsi, ką mokytojas sako, ir stengėsi įsiminti naują medžiagą arba pakartoti parodytą veiksmą.

Darbo mokykloje mokymas organizuojamas kitaip. Klasei skiriamas bendras darbas, kurį mokiniai turi savarankiškai atlikti. Kai reikia atlikti užduotį, visi dirba, papildydami vieni kitus. Tokia veikla padeda moki-

niams atrasti ką nors nauja, nes nekartojama tai, ką mokytojas jau pasakojo. Pedagogas padeda mokiniams suprasti painesnius dalykus. Bendroje veikloje išryškėja mokinių individualybės, nes kiekvienas mokinys savaip atlieka užduotį. Atsilikusieji neaplenkiami, nes vieno mokinio atsilikimas ir kitiems trukdytų dirbti, todėl mokiniai vieni kitiems padeda. Kiekvienoje darbo mokyklos pamokoje tobulėja tiriamosios ir kuriamosios mokinių galios, todėl baigę mokyklą jie jau gali savarankiškai spręsti, kurią profesiją įgyti ar kokį susirasti darbą. Darbo mokykloje jis išmoksta taikyti mokslinio tyrimo metodiką, kuri ateity padės įgyti įvairių žinių.

G. Keršenšteineris pertvarkė ne tik liaudies, bet ir suaugusiųjų mokyklas, kur mokymą glaudžiai siejo su darbu, įkūrė vadinamąsias **papildomasias mokyklas**. Jos buvo skiriamos stambiosios, vidutinės ir smulkiosios pramonės įvairių specialybių ir profilių darbininkams – nuo dirbančių prie tekimimo staklių iki kirpėjų. Dvejus trejus metus įmonių savininkai 8–10 val. per savaitę turėdavo išleisti savo darbininkus į pamokas. Papildomosiose mokyklose teikiamos bendrojo lavinimo žinios buvo labai skurdžios, jose mokyta skaityti, rašyti, skaičiuoti ir gamtos mokslų (pagal profesiją). Pavyzdžiui, paaugliams, dirbantiems alaus pramonėje, dėstant gamtos mokslus buvo apsiribojama rūgimo bei raugo paruošimo klausimais. **Keršenšteineris manė, kad mokslas papildomosiose mokyklose jauniems darbininkams bus naudingas: ten sustiprės jų pilietinės nuostatos, įgytos profesinės žinios padės užsitikrinti geresnį gyvenimą.**

Iš esmės Keršenšteineris buvo dvilypės liaudies švietimo sistemos šalininkas. Savo „darbo principo“ Keršenšteineris netaikė vidurinei mokyklai. Pavyzdžiui, realinėse mokyklose, jo nuomone, galima dirbti laboratorijose, o gimnazijose verta apsiriboti darbu su knyga.

Darbo mokyklos idėja plačiai pasklido po Europą. Buvo kuriamos mokyklų dirbtuvės, formavosi skirtingos pažiūros. Prancūzijoje mokytojas **Celestinas Frenė** (Freinet, gimė 1896 m.) taip pat skatino vaikų aktyvumą taikydamas „ieškomąjį tyrimą“, mokė praktiškai naudotis mokomosiomis protą lavinančiomis priemonėmis. Jis mokykloje įsteigė spaustuvę. Mokiniai patys rašė, spausdino leidinius, platino juos kitose mokyklose. Sovietų Sąjungoje **Pavelas Blonskis** (Блонский, 1884–1941) sukūrė politechninės darbo mokyklos teoriją. Vidurinė bendrojo lavinimo mokykla virto politechnine darbo mokykla.



#### 4.2.4. Veiksmo pedagogika

Veiksmo pedagogikos kūrėjas **Vilhelmas Augustas Lajus** (Lay, 1862–1926) **mokymą ir auklėjimą grindė veiksmis, tarp kurių ypatingą reikšmę teikė išraiškai**, nes ją tobulinant sudaromos prielaidos mokinio tikrajam aktyvumui atsiskleisti ir skatinamas protinis lavėjimas, dorovinio auklėjimo procesas. Anot Lajaus, išorinis dirgiklis, paveikus bet kurį organizmą – nuo paprasčiausių pirmuonių iki žmogaus, – sukelia atsakomąjį judesį, arba reakciją. Refleksinis aktas visada vyksta pagal tą pačią schemą: suvokimas – perdirbimas – išraiška (atvaizdavimas).

Šią mechaninę schemą Lajus taikė auklėjimui ir mokymui, kuris, jo nuomone, susideda iš poveikio mokiniams ir jų reakcijų. Iš pradžių mokiniai, stebėdami aplinką, patiria išpūdžių, gauna suvokimų, kuriuos perdirba sąmonė. Sąmonės suponuotos naujosios reakcijos išreiškia tai, kas buvo suvokta ir įvairiais veiksmis perdirbta. Todėl ir viso auklėjimo pagrindą turi sudaryti įgimtos ir kilusios (įgytosios) reakcijos. Suvokti ir apdoroti išpūdžiai turi būti papildomi išorine išraiška. Iš čia kilo ir visos jo teorijos pavadinimas – „veiksmo pedagogika“.

Pedagoginio proceso metu išraiškos priemonės, Lajaus nuomone, yra įvairių rūšių vaizduojamoji veikla: piešimas, lipdyba, modeliavimas, braižyba, vaidyba, dainavimas, muzikavimas, šokiai, žodžiu bei raštu atliekami darbai ir t.t. Lajus manė, kad visas dėstymas turi būti grindžiamas šių rūšių veikla, sumaniai organizuojama ir tobulinama.

Lajus pedagogiką grindė biologija, bet auklėjimas yra socialinis reiškinys ir negali būti aiškinamas vien tik biologiniais dėsniniais. Daugiausia dėmesio skirdamas „išraiškai“, jis sumenkino protinio darbo reikšmę, „veiksmo mokyklą“ pavertė iliustruojamąja mokykla, kur mokiniai nemažai laiko skiria piešimui, lipdybai, vaidybai. Ši pernelyg didelė vaizduojamoji veikla gerokai atitraukė vaikus nuo nuoseklaus mokymosi, dėl to susiaurėjo jų bendrasis išsilavinimas.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais Lajus atvirai laikėsi reakcinių pozicijų, savo darbuose pabrėždavo didžiulę rasės reikšmę auklėjimui. Teigdamas, kad pirmenybė priklausanti germaniškajai rasei, jis šlovino voikiškąjį nacionalizmą.

### 4.2.5. Eksperimentinė pedagogika

Amerikietis **Edvardas Torndaikas** (Torndike, 1874–1949), atlikęs išmokymo psichologinio proceso laboratorinius eksperimentus su gyvūnais, priėjo išvada, kad juos galima pritaikyti žmogaus elgesiui tirti, ir sukūrė **elgesio (behavior) psichologiją**. Jo nuomone, žmogaus elgesio psichologinę struktūrą apibūdina tokie dėsningumai:

- psichinė reakcija į išorinius poveikius;
- ta pati situacija, veikianti tą patį individą, sukelia toki pat atsaką;
- asociaciniai ryšiai galvos smegenyse parengia skirtingą reakciją į situacijos poveikius.

Asociaciniai ryšiai priklauso nuo žmogaus instinktų, poreikių, nuo ankstesnės reakcijų patirties arba nuo nuostatų ir sąmonės stereotipų. Žmonės nėra geri, todėl, anot E. Torndaiko, reikia keisti jų elgesį, slopinant iracionaliuosius ir egoistinius pradus, stiprinant vertinguosius poelgius. Psichologų nuomone, pedagogams, norintiems pakeisti vaikų elgesį, taip pat reikia sudaryti tokias situacijas, kad jos sukeltų laukiamus psichologinius atsakus ir veiksmus. Taip elgesio psichologijos dėsnius pritaikius ugdymui buvo kuriama **biheavioristinė pedagogika, kurios svarbiausias principas – ugdymas yra vidinė individo pertvarka, besiremianti poreikių tenkinimu**.

Vokietis **Ernstas Moimanas** (Meumann, 1962–1915) išleido „Eksperimentinės pedagogikos įvado paskaitas“, kur aprašė vaikų psichinių procesų bei savybių laboratorinius tyrimus ir nurodė, kaip lavinti vaikų psichines galias. Rusijoje eksperimentinės pedagogikos pradininkas buvo **Aleksandras Nečijajevas** (Нечаяев, 1870–1948), Lietuvoje – Nečijajevo studentas **Jonas Vabalas-Gudaitis**.

Amerikietis psichologas **Granvilis Holas** (Hall), kuri laiką studijavęs vadovaujamas eksperimentinės psichologijos pradininko **Vilhelmo Vundto** (Wundt, 1832–1920), parengė pedologijos pagrindus. XIX a. pabaigoje Jungtinėse Amerikos Valstijose atsirado **pedologija**, greitai paplitusi Vakarų Europos šalyse. **Pedologai tvirtino, kad vaikų likimas priklauso nuo lemtingo paveldimumo ir socialinės aplinkos, į kurią jie žiūrėjo kaip į kažką nekintama**.

Vaikų protiniams gabumams tirti pedologai pradėjo naudoti klausi-



Granvilis Holas

mų sąrašus ir uždavinius, sudarytus taip, kad dėl savo sudėtingumo dažnai klaidindavo vaiką. Pedologų testai laikyti universaliais, nes buvo sudaryti „abstrakčiam“ vaikui. Pedologai vaiką atskyrė nuo visuomeninių sąlygų, auklėjimą traktavo kaip biologinį, o ne kaip socialinį reiškinį. Po kurio laiko, pedologijai susilaukus rimtos kritikos, eksperimentai su vaikais buvo nutraukti.

Biheviorizmas paveikė naują mokymo kryptį – programuotą mokymą, o šis – modulinį mokymą. Modulinis mokymas – tai tokia mokymo kryptis, kai mokinys savarankiškai mokosi pagal jam pateiktą individualaus mokymo programą, suskirstytą išbaigtais mokymosi vienetais (moduliais).

Ši kryptis atsirado XX a. 7–8 dešimtmetyje Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jos pradininkais laikomi J. D. Ruselas, S. N. Postletvaitas.

Šiuo metu Lietuvoje programuotas mokymas itin plačiai taikomas bendrojo lavinimo ir aukštosiose mokyklose tikrinant žinias, mokėjimus ir įgūdžius. Modulinio mokymo tyrimus atliko ir mokymo metodiką parengė Kauno technologijos universiteto profesorė **Palmira Jucevičienė** ir jos mokiniai.

#### 4.2.6. Asmenybės pedagogika

Jos kilmę galima išsiaiškinti remiantis įvairiais šaltiniais. **Viljamas Šternas** (Stern, 1871–1938), tyręs intelektą, sukūręs intelektualumo koeficiento terminą, davė impulsą pedagogikoje asmenybę apibūdinti kaip žmogaus esmę, lemiančią jo veiklą ir santykius su aplinka. **Ernestas Lindė** (Linde, 1864–1943), knygos „Asmenybės pedagogika“ (1896) autorius, teigė, kad siela yra psichikos pagrindas, teikiantis jėgų asmenybės gyvenimui, o jo esmė – jausmai. Taigi svarbiausia – veikti žmogaus jausmus, o ne protą. *Veikti jausmus reikia gyvenimo vertybėmis. Todėl tikrasis asmenybės tapimo šaltinis – dvasinių vertybių išgyvenimas.*

Kitas vokiečių pedagogas **Hugas Gaudigas** (Gaudig, 1860–1923) manė, kad asmenybė nėra kažkas įgimta, duota „iš šalies“: pats individas, dirbdamas ir būdamas atkaklus, gali išugdyti visuomenės gyvenimui veiksmingą „aš“ – savo asmenybę. Jo knygoje „Mokykla asmenybės tapimo tarnyboje“ (1917) nagrinėjami asmenybės ugdymo būdai.

Kartais ir „naujosios mokyklos“ individualioji pedagogika (M. Montesori, H. Parkherst ir kt.) vadinama asmenybės pedagogika.

Išskirtinę reikšmę asmenybės pedagogikos raidai turėjo ir turi *egzistencinė filosofija*, tirianti asmenybės esmę, jos buvimą šiame pasaulyje, santykius su būtimi ir nebūtimi. Šios filosofijos pradininkai yra danų teologas ir filosofas S. Kierkegoras (Kierkegaard, XIX a. I pusė), XX a. rašytojai K. Jaspersas (Jaspers), Ž. P. Sartras (Sartre), G. Marselis (Marselli), A. Kamiu (Comte).

**Egzistencinės pedagogikos atstovai Dž. Nelis** (Nell, JAV) ir **O. F. Bolnovas** (Bollnow, Vokietija) teigė, kad **ugdymo tikslas – padėti pažinti ir ugdyti save kaip laisvą asmenybę.**

Anot egzistencinės pedagogikos atstovų, asmenybei ugdyti tinka tik humanitariniai dalykai, nes jie padeda suprasti kitą žmogų ir save. Gamtos mokslai esą nelabai reikšmingi, todėl daugiau dėmesio derėtų skirti auklėjimui, o ne mokymui.

Nors šios pažiūros yra kritikuojamos, vis dėlto egzistencinės pedagogikos atstovai gina humanistinę požiūrį į žmogų ir jo ugdymą.

### 4.2.7. Humanistinė pedagogika

Šios krypties pedagogika remiasi šiuolaikinės humanistinės psichologijos nuostatomis. Jos pradininkai ir kūrėjai – JAV psichologai **Abrahamas Haroldas Maslou** (Maslow, 1908–1970), **Karlas Rodžersas** (Rodgers, 1902–1987), **D. Siuperis** (Super) ir kt. Pedagogai humanistai, kaip ir humanistinės psichologijos atstovai, pabrėžia žmogaus prigimtinių saviraiškos siekių išreikšti save, veržtis į ateitį. **Pedagogo, kuris kartu turi būti ir konsultantas, uždavinys – padėti su vidiniais sunkumais (intelektiniais, emociniais, įvairiais prieštaravimais) susidūrusiems jauniems ar subrendusiems žmonėms.** Ugdytojas yra nusiteikęs susitikti su ugdytiniu kaip su realybe, įsivaizduoti ugdytinio padėti ir

save jo vietoje, jausti jo išgyvenimus, nuoširdžiai ir atvirai su juo bendrauti. Ugdymą grindžiant tokiomis nuostatomis siekiama padėti ugdytiniams suvokti savo poreikius ir taip skatinti jų asmenybės tapsmą ir raidą.

Humanistinė ugdymo teorija remiasi A. Maslou pasiūlyta žmogaus poreikių hierarchija, kurios viršūnėje – saviraiškos siekis.

Šios pedagoginės krypties atstovai kritikuoja tradicinę pedagogiką, nes, jų nuomone, tradicinėje mokykloje ugdytojai pernelyg rūpinasi ugdytiniais, neskaitina jų atsakomybės, slopina jaunuomenės aktyvumą, mąnydami, kad tik ugdytojai viską žino. Konservatyvus ugdymo turinys yra pedagoginio autoritarizmo priežastis. Be to, ugdytoją ir ugdytinį kamuoja baimė suklysti.

Humanistinės pedagogikos atstovai siūlo pedagoginėje veikloje panaudoti šiuos sąveikos principus:

- bendraujant su ugdytiniais, juos nuolat teigiamai vertinti ir skatinti intelekto, valios, emocijų plėtrą;
- padėti ugdytiniams suvokti save ir savo problemas;
- padėti jaunuomenei taip planuoti veiklą, kad ji pajustų atsakomybę;
- optimizuoti ugdymo procesą, grindžiamą ugdytinių poreikiais.

*Partnerystė, demokratiškas stilius, tolerancija, siekis padėti vienas kitam, plačiai taikoma mokyklos savivalda, socialinės atsakomybės principas – tai humanistinės mokyklos veiklą apibūdinantys elementai.*

Viena svarbiausių humanistinės pedagogikos idėjų – *atviros mokyklos samprata*. Mokykla turi būti atvira visuomenei (tėvams, bendruomenei), įvairiems ugdytinių susivienijimams (sudaryti sąlygas jų dialogui), skirtingoms ideologijoms ir įsitikinimams. Atvira parenkant pedagogus, aptariant mokymo turinį, organizuojant ugdytinių laisvalaikį. Dažnai ji atlieka sporto klubo funkcijas, kartais teikia vaikų priežiūros paslaugas.

K. Rodžerso vardu pavadinta tarptautinė organizacija įvairiose valstybėse rengia seminarus, kuriuose nagrinėjami jo metodikos taikymo konkrečiais atvejais klausimai. Humanistine pedagogika susidomėta daugelyje pasaulio šalių. Šiandien tai perspektyvi ugdymo kryptis Lietuvoje.

### 4.2.8. Psichoanalitinė pedagogika

Psichoanalitinė pedagogika remiasi **Zigmundo Froido** (Freud, 1856–1939) psichoanalizės metodu, taikomu gydant psichikos ligonius, todėl ji dar vadinama froidistine pedagogika. Žymiausi šios pedagogikos atstovai – **D. Džonsonas** (Johnson, JAV), **E. Moris** (Morris, Didžioji Britanija), **H. Bežas** (Berge, Prancūzija).

**Svarbiausias psichoanalitinės pedagogikos bruožas – įsitikinimas, kad pagrindinis ugdytinio vystymosi veiksnys yra pašamonė, kurios gelmėse glūdi biologiniai potraukiai: lytiniai, sukeliančys aktyvumą, kūrybingumą, ir griovimo (vadinamieji mirties potraukiai).**

Natūralūs potraukiai (instinktai) pradedami slopinti jau šeimoje. Dėl to kyla įvairių konfliktų, vaikų elgesys tampa agresyvus, formuojantis menkavertiškumo pojūtį. Tai gali būti ir neurozių, isterijos bei kitų psichikos sutrikimų priežastis. Tų potraukių neįmanoma pakeisti: ugdant jie tikrai kompensuojami, nukreipiant į kitokį aktyvumą – mokslą, techninę ar kitokią kūrybą, visuomeninę veiklą. Šis nukreipimo procesas vadinamas sublimacija. Mokymas ir auklėjimas yra sublimacijos procesas.

*Pedagogui keliama užduotis – tirti pašamonę, potraukių apraiškas ir padėti ugdytiniui per saviauklą adaptuotis gyvenime. Čia svarbiausia – savianalizė (savistaba ir savityra), kurios dera mokyti, kad auklėtinis galėtų atskleisti savo išgyvenimus, save suprasti ir valdyti.*

### 4.3. XX a. religinės krypties pedagogika

Religinės pedagogikos turinys glaudžiai susijęs su atskirų religijų filosofija, todėl tiek daug yra jos kryptčių. Čia bus kalbama apie krikščionių, ypač katalikų, religinės pedagogikos atstovus.

**Frydrichas Vilhelmas Fersteris** (Förster, 1869–1966), vokietis, kelių universitetų profesorius, parašė daug knygų, tarp jų veikalus „Jaunimo auklėjimas“ (1904), „Mokykla ir charakteris“ (1907), „Seksualinė etika ir seksualinė pedagogika“ (1907), „Auklėjimas ir saviaukla“ (1917), „Politinė etika ir politinė pedagogika“ (1918), „Krikščionybė ir pedagogika“

(1920). F. V. Fersteris dorovinio auklėjimo srityje tapo žymiausiu ir populiariausiu pedagogu ne tik tarp krikščionių, bet ir tarp kitų nuo krikščionybės nutolusių ugdytojų. Kai kurios jo knygos išverstos į daugelį pasaulio kalbų, taip pat ir į lietuvių.

Kaip minėta, *F. V. Fersteriui labiausiai rūpėjusi problema – dorovinis auklėjimas*. Jis būtinas, nes akivaizdus materialinės kultūros pažangos ir žmogaus dvasinio pasaulio vystymosi neatitikimas, iš čia kylantis individo ir visuomenės moralinis nuosmukis. **Tiktai krikščionybė gali padėti įveikti individų dvasinį silpnumą, nes ji yra tauriausias auklėjimo šaltinis ir metodas.** Nereliginis auklėjimo metodas nesiremia universaliomis amžinosiomis vertybėmis. *Tik religingumas yra tikrasis žmogaus dvasingumo pagrindas, o dvasingumas teikia jėgų ugdyti aukščiausią dorovę, gebančią priešintis instinktams, kaprizams, ir tvirtą valią, formuoti gerą charakterį.* Dvasingumas įkvepia žmogų kurti tokį jam reikalingą kilnesnį gyvenimą, iš jo kyla gebėjimas aukotis bendram labui, o tam pakanka tikros meilės, kurios moko krikščionybė. Be to, Fersteris pataria *mokytis tikybos, nes ji – auklėjimo pagrindas.* Nežemiški (dieviškieji) idealai būtinai reikalingi žmogaus nuolankumui ir kitoms dorybėms ugdyti.

F. V. Fersteris pasisako prieš laisvąjį auklėjimą, perdėtą optimizmą, žavėjimąsi žmogaus gerąja prigimtimi (prieš Ruso, Kanto ir pan. idėjas). Kiekvienas žmogus yra paveldėjęs tam tikrus savo tėvų ir senolių genus, kurių jis negali pakeisti. Dėl to Fersteris pataria nenusiminti ir nenuleisti rankų: nors auklėjimas dažnai nepajėgia užgožti blogųjų įgymių, bet jis geba išlaisvinti doruosius, kurie gali nustelbti nepageidaujamus pradus. Daug dėmesio jis skiria mokyklos vidaus drausmei, kurios esmė – klusnumas. Iš įvairių auklėjimo priemonių sąrašo jis išmetė rungtynes, nes jos skatina egoizmą, o ne visuomeniškumą. F. V. Fersteris griežtai kritikavo amerikietiškaį pedagoginį individualizmą, vokiškąjį racionalizmą (dėl to hitlerininkai degino jo knygas).

*Pedagogas turi būti tikro žmoniškumo pavyzdys, pats vadovautis universaliais idealais, pažinti tikrąją žmogaus prigimtį – žinoti jo silpnynes ir galias, fizines ir dvasines galimybes, derinti individo laisvę ir drausmę, kad šioji peraugtų į savidrausmę, t.y. laisvąją drausmę.*

**Žakas Maritenas** (Maritain, 1882–1973), prancūzas, profesoriaudamas Paryžiuje, igijo žymiausio filosofo neotomisto vardą. Jis daug prisidėjo kuriant katalikiškosios pedagogikos pamatus. Šios filosofijos pagrindas – integralusis humanizmas, apimantis asmenybės ir bendrąją žmonijos kultūrą, grindžiamą žmogaus teisėmis, jo dvasiniais poreikiais ir visuomeniniais siekiais. **Svarbiausias ugdymo tikslas – vadovauti žmogaus raidai, kad jis sugebėtų pats save ugdyti protiniu ir doroviniu požiūriais, vadovaudamasis drausme ir bendruomenės tradicijomis.**

Savo knygoje „Ugdymas kelių sankryžoje“ (1947) Ž. Maritenas teigiamai vertina XX a. pedagogikos požiūrį į vaiko aktyvumą, traktuojamą kaip svarbiausią vystymosi veiksnių, bet atmets „naujosios mokyklos“ idėjas, per mažai vertinančias paties mokytojo dorovinį autoritetą ir tiesioginio vadovavimo vaikui vaidmenį. Kritikuodamas šiuolaikinės pedagogikos įvairovę, jis nurodo septynias klaidas, kurios yra:

- pernelyg didelis žavėjimasis testavimu, užmirštant ugdymo tikslą, kuriam ši priemonė turi tarnauti;
- apgaulingos idėjos, iškeliamos siekiant tikslo, pavyzdžiui, eksperimentais tiriama vaiko elgesys, bet nesigilinama į jo asmenybės esmę;
- intelektualizmas, ugdant pervertinantis mokslo, technikos vaidmenį;
- voliuntarizmas, silpninantis intelektą, verčiantis paklusti kito valiai;
- didžiausia klaida – nuostata, kad viską galima išmokyti;
- sociologizmas, neįvertinantis individo vidinio gyvenimo reikšmės;
- vykdam užduotis pasitaikantis išorinių veiksnių pervertinimas.

**Asmenybės auklėjimas – pagrindinis uždavinys.** *Svarbu ugdyti penkis žmogaus prigimties polinknius: gerumo ir teisingumo meilę, būties meilę, darbo prasmės supratimą, pagarbą gerai atliktam darbui.*

Matydamas dabarties žmonių dvasinį nuosmukį, jis kaltina kapitalizmą ir komunizmą, fašizmą ir nacizmą, individualizmą ir kolektyvizmą, mano, kad vienintelis Europos dvasinis gelbėtojas gali būti tikėjimas. Todėl svarbu tikėti Dievu ir įgyvendinti Katalikų bažnyčios misiją.

XX a. pirmoje pusėje lietuvių religinės pedagogikos mintis rėmėsi krikščioniškosios, ypač neotomizmo, filosofijos tradicija – F. V. Fersterio, Ž. Mariteno darbais. Religinis auklėjimas buvo siejamas ir su tautiniu,



visuomeniniu auklėjimu, asmenybės ugdymu. Tais klausimais rašė **Adomas Jakštas-Dambrauskas, Mykolas Krupavičius, Pranas Dovydaitis**, ypač **Kazimieras Paltarokas**, Senojo ir Naujojo Testamentų vertėjas, katekizmo ir pedagoginių knygelėlių („Visuomeninis kunigo veikimas“, 1921; „Tikybinis vaikų auklėjimas“, 1926; „Seksualinis jaunuomenės švietimas“, 1926) autorius.

**Religinės pedagogikos, kaip savarankiško mokslo, plėtotei reikšmingiausi yra Stasio Šalkauskio darbai.** Jo „**pilnutinio ugdymo**“ teorija nėra vien religinio auklėjimo mokslas. Ji apima visus religingo žmogaus ugdymo aspektus: fizinį ir protinį lavinimą, dorovinį ir estetinį auklėjimą, susietą su religiniu auklėjimu.

1991 m. atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos *bendrojo lavinimo mokyklose įvestas religijos mokymas*. Mokiniai, norintys susipažinti su religijos tiesomis, gali savarankiškai rinktis šį dalyką ar alternatyviai susipažinti su bendraisiais dorovės pagrindais. Kaune, Kretingoje, Telšiuose, Vilniuje ir kituose miestuose buvo įkurtos katalikiškos pradinės mokyklos ir gimnazijos.

## Literatūra

1. \*Bitinas B. Ugdymo filosofija (2000). Vilnius: Enciklopedija, 246 p.
2. Edukologinis Vydūno palikimas (1994). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 129 p.
3. \*Forsteris F. W. (1928). Auklėjimas ir auklėjimasis. Kaunas: Žinija, 234 p.
4. Ferriere A. Aktingoji mokykla // Tautos mokykla, Nr. 3, 1936.
5. \*Gutek G. (1988. ). Philosophical and Ideological Perspectives on Education. New Jersey, p. 323.
6. \*Jovaiša L. (2002). Edukologijos įvadas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė, 226 p.
7. \*Jovaiša L. (2001). Pereninė ir modernioji pedagogika // Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, p. 415–27.
8. Laužikas J. Rinkiniai raštai. T.1 (1993), 479 p.; T. 2 (1997), 618 p.; T. 3 (1997), 662 p. Kaunas: Šviesa.

9. \*Montesori M. (1992). Mokslinės pedagogijos metodas. Kaunas: Šviesa, 247 p.
10. Suchomlinskis V. (1989). Širdį atiduodu vaikams. Kaunas: Šviesa, 280 p.
11. Šalkauskis S. Rinktiniai raštai. Pedagoginės studijos. T. I (1992), 439 p.; T. II (1992), 447 p. Vilnius: Leidybos centras.
12. \*Valatkienė S. (1994). Užsienio „Naujoji mokykla“, jos idėjų atspindys Lietuvoje 1920–1940 m. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
13. Valatkienė S. Dž. Duji probleminio mokymo metodologijos kritinė analizė // Mokymo ir auklėjimo klausimai. T. X, 1977.
14. \*Vaitkevičius J. (2001). Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 179 p.

# IV. Mokyklos ir udymo

*idejų kaita*

Lietuvoje



Kęstučio Dijoko nuotrauka



## 1. UGDYMAS IKIKRIKŠČIONIŠKOJE LIETUVOJE

*I a. po Kr. seniausiuose rašytiniuose šaltiniuose aptinkame žinių apie lietuvius. Romos istorikas Tacitas savo veikale „Germanija“ (98 m.) rašė apie šiaurėje, prie Svebų (Baltijos) jūros, gyvenančius aisčius, dažniausiai besiverčiančius žemdirbyste, bitininkyste, medžiokle ir gintaro rinkimu. Jie garbino dievų motiną ir nešiojosi gintarines šernų skulptūreles, neva saugančias nuo priešų. Tacitas nurodė, kad lietuvių gyvenimo būdas yra toks kaip ir germanų, nors jų kalbos ir skirtingos.*

*Graikų mokslininkas Klaudijus Ptolemėjas (Ptolemeus, 90–168) savo veikale „Geografija“ minėjo Vyslos upę ir šalia jos gyvenančias galindų ir sūduvių gentis. Jis pateikė žemėlapi, kuriame kartografas A. Gustaitis įrodė, kad Ptolemėjas minėjo lietuvių protėvius.*

*Nuo VI a. lietuvių gentys pradėjo prekiauti su Romos imperija – ten gabeno gintarą, vašką, kailius, o parsiveždavo ginklų ir sidabro. Baltai prekiaavo ir su skandinavais: parduodavo jiems medų, kailius ir gintarą, o pirkdavo papuošalus, kalavijus, kovos kirvius ir ietis.*

*IX a. anglų keliautojas Vulfstanas rašė, kad Aistija – labai didelis kraštas, kur yra daug pilių, jos gyventojai dažnai kariauja tarpusavyje ar su kaimynais. Tie žygiai buvo gerai organizuoti ir bylojo apie to meto lietuvių ypatingą energiją.*

*Pirmą kartą Lietuvos vardas paminėtas 1009 m. Kvedlinburgo analuose, kur aprašoma misionierių žūtis Prūsijoje.*

*Lietuva iki XIV a. nuo krikščioniškosios Europos buvo atsitvėrusi pagoniškosios kultūros „siena“. Perdėm kritiškai kultūros istorikai (pvz., Al. Briukneris), nerasdami vakarietiško blizgesio, ją laikė atsilikusia. Tačiau istorija byloja, kad pagoniškoji Lietuvos kultūra buvo gana aukšto lygio.*

## 1.1. Liaudies pedagogika – empirinė pedagoginė ir etninė liaudies patirtis

### 1.1.1. Liaudies pedagogika – tradicinės ugdymo patirties apibendrinimas

Senovės lietuvių gyvenimo patirtį liudija tautosaka, papročiai, žaidimai, susiformavęs požiūris į jaunosios kartos ugdymą.

**Lietuvių ugdymo tradicija, arba liaudies pedagogika – ne mokslas. Tai – šimtmečiais kauptas patyrimas,** be moralizavimo ir sausos daktikos. *Vyravo nuostata, kad žmogaus vertė priklauso ne tiek nuo turto ir galybės, kiek nuo teisingumo ir doros.* Tai senosios lietuvių, taip pat visų baltų ir indoeuropiečių, gyvenimo sampratos esmė. Iki šių dienų išsaugotas senasis lietuvių kultūros ir tikėjimo paveldas yra neišsemiamas tautos darnos ir gyvasties šaltinis. Lietuviai nebuvo įveikti per daugelį šimtmečių tik dėl to, kad Lietuva jiems buvo šventoji žemė, o žmoniškumas – svarbiausioji dorybė.

Mūsų senoji kultūra, kalba ir papročiai išgyveno sunkiausius laikus ir išliko tik šeimos dėka. Vienas svarbiausių šeimos priesakų – *pagarba vyresniesiems*. Kunigaikštis Gediminas griežtai laikėsi papročio vyresnį žmogų gerbti kaip savo tėvą, vienmečius – kaip brolius, jaunesnius – kaip sūnus. Šiandien, tirdami savo protėvių papročius ir pasaulėjautą, gerbiame ir saugome baltų pirmąją pasaulį ir tą kultūrą, kuri daugelio tyrėjų laikoma senosios Europos tautų mitologinių vaizdinių, religijos, apeigų, kulto ir ugdymo tradicijų pamatu. Juoda duona, lino drobė, gimtinės medis, akmuo ir visa, kas mus sieja su praeities kartomis, turėtų būti suvokiama kaip šventenybė.

*Ne tik iš šeimos senovės lietuviai sėmėsi dvasinės stiprybės, bet ir iš kalendorinių bei tradicinių agrarinių papročių, apeigų.* Tai mūsų tautos kultūros deimantai, kuriais žavisi daugelis pasaulio mokslininkų, kuriuos yra sukūrusi lietuvių liaudis, kad dabartinės ir būsimosios kartos galėtų džiaugtis ir amžinai semtis jėgų iš praeities. *Taigi kūrybinę ir pedagoginę patirtį išsaugojo liaudies atmintis. Toji patirtis perduodama per tautosaką.*

Daug vertingų pedagoginių patarimų esama patarlėse: „Lenk medį, kol jaunas“, „Su kuo sutapsi, toks pats tapsi“, „Juokiasi puodas, kad kati-las juodas“, priežodžiuose: „Nesėjęs – nepjausi“, „Netepsi – nevažiuosi“, „Ilgas plaukas – trumpas protas“ ir t.t.

Pasakoje „Eglė žalčių karalienė“ aukštinama ištikimybė šeimai, „Si-gutėje“ blogis yra stiprus, bet galop pralaimi, pasakoje „Bebenčiukas ir laumė“ už gerumą atsilyginama geru. Čia visada laimi teisybė ir nuošir-dumas, vertybės, kurios išlaikė amžių egzaminą.

Svarbus vaidmuo senovėje ugdant ir skleidžiant dvasinę kultū-rą tekdavo vaidiloms, kurie keliaudavo per kraštą skambindami kan-klėmis, giedodami giesmes. Jie tiek suaugusiesiems, tiek jaunimui bylojo apie kilnius idealus – apie meilę savo kraštui, pasiaukojimą dėl jo laisvės.

### **1.1.2. Pagonybės elementai lietuvių papročiuose ir ugdymo kultūroje**

Pirmiesiems į baltų žemes atvykusiems misionieriams kėlė nuosta-bą Prūsijoje, Lietuvoje ir Latvijoje – paskutinėse pagonybės tvirtovėse Eu-ropoje – paplitę tikėjimai ir papročiai. Ypač stebėtasi šventųjų miškų, van-denų, gyvačių, daugybės dievų ir deivių garbinimu. Kryžiuočių ordinas stengėsi sukrikščioninti (kardu ir kitais prievartos būdais) baltų tautas, todėl senasis tikėjimas nyko labai pamažu.

Krikščionių bažnyčia įžengė į Lietuvą 1387 m., kai Jogaila vedė karalaitę Jadvygą ir tapo Lenkijos karaliumi. Krikščionių tikėjimas pir-miausia plito rūmuose, o valstiečiai vis dar laikėsi pagoniškų papro-čių beveik iki XVII a., todėl kai kurios baltų dvasinės tradicijos išliko iki šių dienų.

Taigi krikščioniškosios kultūros sluoksnis palyginti nesenas, todėl jis lengvai atskiriamas. Ir visai nenuostabu, kad mūsų papročiuose, liau-dies mene, tautosakoje ir jaunuomenės ugdymo turinyje esama pagoniš-kosios kultūros elementų. Kai kurie baltų pasaulėjautos elementai išlikę net iš indoeuropiečių prokalbės laikų.

Toliau ugdymo ypatybės ikikrikščioniškoje Lietuvoje nagrinėsime rem-damiesi Kęstučio Pukelio etninės kultūros tyrimais (Pukelis K., 1995, 1998).

### 1.1.3. Baltų mitologija ir tautinį mentalitetą atitinkantis ugdymas

Prancūzų mitologas S. Diomezilis (Dumesil), padėjęs indoeuropiečių mitologijos pamatus, atkūrė ir jos visuomenės santvarką. Jo nuomone, indoeuropietiškąją visuomenę sudarė trys klasės: 1) valdančiųjų ir dvasininkų, 2) karių, 3) piemenų ir žemdirbių. Pagal jas atitinkamai Diomezilis skirstė ir dievus: 1) suverenūs dievai, 2) karius globojantys ir 3) antraeiliai dievai. Paringę pavyzdžių iš lietuvių ir indų mitologijos, matysime, jog pirmajai (suverenų dievų) klasei priklauso lietuvių Dievas ir Velnias (indų – Mitra ir Varuma), antrajai – Perkūnas ir Indra. Trečiąją klasę sudaro Aušrinė, Saulytė. Svarbiausi vyriškieji indoeuropiečių dievai vaizduojami ginkluoti ir su žirgais. Deivės – Laima, Ragana, Giltinė, Laumė ir kitos – beveik iki XX a. išlaikė panašius bruožus, kokių prieš 2500 metų turėjo graikų indoeuropietiškosios deivės Atėnė, Hera ir Artemidė. Jos susijusios su gimimu ir mirtimi, todėl suprantamesnės ir reikalingesnės negu ginkluoti dievai. **Dievai (vyrai) vyrauja karingose gyvulių augintojų bendruomenėse, išlaikiusiose žemdirbiui ir piemeniui – kariui būdingos psichologijos bruožus.**

*Baltų, ypač lietuvių, kalbos ir mitologijos archaiškumas (sugebėjimas išsaugoti seniausius jų elementus) aiškinamas tuo, kad 4000 metų miškinguose plotuose vyravo ta pati kultūra. Svetimos įtakos jos beveik nepalietė.*

Lietuvos filosofai, etnologai, mitologai, religijotyrininkai ir tautosakininkai yra nemažai nuveikę, bandydami „restauruoti“ lietuvių pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Remdamiesi jų **darbais galime atkurti tautinę lietuvių individualybę atitinkančios ugdymo teorijos kontūrus.** Palankiausias šiuo požiūriu tyrimo objektas – senasis baltų tikėjimas.

## 1.2. Senojo baltų tikėjimo esminiai bruožai

### 1.2.1. Baltų religija ir kalba – kultūros ir ugdymo pagrindas

Romuva, arba senasis lietuvių tikėjimas, – tai baltų ikikrikščioniškosios kultūros laikotarpis. *Baltų žmogaus būties, viso jo pasaulio atrama buvo ramus ir slėpiningas augalo gyvenimas. Žmogus, kaip ir augalas, gimsta,*



auga, žydi, subrandina vaisius ir miršta. Senovės lietuvis, gyvendamas apsuptas gamtos, lygindamas medžio evoliuciją su žmogaus gyvenimu, pastebėjo daug panašumų ir juos apibendrino **Rėdos rato filosofijoje, pagrįstoje virsmo taisykle (dogma), kurios esmė yra idėja, kad visas gyvenimas yra virsmų seka. Mokėjimas tinkamai juos įveikti – svarbiausia laimingo gyvenimo sąlyga.**

Ši filosofija, kuria grindžiamas senasis baltų tikėjimas, rodo, kad mes, lietuviai, turėjome savo religiją ir kultūrą, vidinėmis sąsajomis susijusią su krikščionybe.

Tarp senojo baltų tikėjimo, kaip krikščionybės aušros, ir pačios krikščionybės yra panašumų. Kaip žinoma, senasis baltų tikėjimas garbino žaltį, jį laikė šventu. Evangelijoje pagal Joną taip pat randame tokius žodžius: „Kaip Mozė dykumoje iškėlė žaltį, taip turi būti iškeltas ir Žmogaus sūnus, kad kiekvienas, kuris jį tiki, turėtų amžinąjį gyvenimą“ (Jn 3, p. 14–15).

Neteisūs mokslininkai, kurie suabsoliutina krikščioniškosios kultūros reikšmę lietuvių tautos raidai. Puikiai žinome, kad niekas iš nieko tuščioje vietoje neatsiranda. Ypač kai kalbama apie kultūrą. *Jeigu buvo senoji baltų religija, natūralu, kad buvo ir tos religijos materialiai atrama – kultūra, ugdymo tradicijos, nes be pastarųjų negalima jokia kultūra.* Tai, kad trūks ta rašytinių istorijos šaltinių apie ugdymą ir švietimą ikikrikščioniškoje Lietuvoje, visiškai neįrodo, kad to nebuvo. Tautosakos tyrėjas A. Kurtinaitis, tyręs įvairių mokslininkų nuomonę, kodėl lietuvių tauta neturėjo epo, teigia: „Vieni tvirtina, kad tai atsitiko dėl to, kad ji neturėjo rašto savo kalba, kiti, kad senasis tikėjimas draudė rašyti. Reikia manyti, kad iš tikrųjų senasis tikėjimas draudė rašyti ne tik lietuviškus žodžius (kaip ir keiktis lietuviškais žodžiais iki šios dienos), bet ir apie tautos gyvenimą“ (1993, p. 9). Ši senoji baltų tikėjimo nuostata dėl rašto tik paaiškina, kodėl neišliko rašytinių šaltinių apie iki Lietuvos krikšto egzistavusią ugdymo kultūrą. Užtat **žodinėje lietuvių tautos kūryboje nepaprastai daug faktų, liudijančių turtingą lietuvių tautos patyrimą ir nuostabią išvalgą jaunosios kartos ugdymo klausimais.** Žodinė lietuvių tautos kūryba yra užfiksuota daugelio istorikų ir tautosakininkų darbuose, pradedant Tacitu (Tacitus), Vulfstanu (Wulfstan, IX a.), A. Bremeniečiu (Bremener, XI a.), O. Scholastiku (Scholastik, XIII a.), P. Duisburgiečiu (Düsburger), J. Dlugošu (Dlugosc), M. Strijkovskiu (Strijkovskij), S. M. Pretorijumi (Pretorij) ir bai-

giant L. Rėza, Grunau (Grounau), J. Lasickiu (Lasickij), M. Mažvydu, S. Daukantu, M. Valančiumi, Vydūnu, J. Basanavičiumi, V. Mickevičiumi-Krėve, P. Dunduliene, N. Vėliumi, A. Greimu ir kt. **Visa lietuvių tautosaka – dainos, pasakos, sakmės, mitai, epas, šventės – kupina gyvenimo išminties, patarimų, nurodymų bei užuominų, padedančių jaunajai kartai geriau pasirengti prasmingam gyvenimui.**

Šiuose tautosakos kūriniuose mes visada **sutinkame mokytoją, ap-  
taisytą seneliu, jovaro žmogų** (jovaras – medis, mėgstantis drėgmę ir dažniausiai augantis šalia upelių. Du palinkę virš upelio medžiai arba palūžęs medis yra jovaro tiltas. O tokį tiltą ne kiekvienas sugeba pereiti. Šiais medžiais kaip tiltu būdavo galima pereiti į kitą krantą, tačiau toks persikėlimas nepatyrusiam žmogui būdavo pavojingas). *Jovaro žmogaus paskirtis – palengvinti nepatyrusiems keliauninkams persikėlimo į kitą krantą užduotį. Apsirengę tiltininko arba kunigo (Romos popiežius tituluotas Pontifex Maximus – Didžiuoju tiltų statytoju), piršlio (marčelgos) ar kito personažo drabužiais, jie padėdavo žmonėms išgyventi kritinius jų gyvenimo lūžius.*

**Kol gyva kalba, tol gyva ir tauta.** Norint geriau pažinti žmogų, reikia jį prakalbinti. Lygiai taip pat reikia elgtis ir su tauta. Žodis, kaip kultūros gėrybė, yra dvejopas elementas. Jis turi savo realųjį pagrindą, kuris yra ištariamas, girdimas, kuris yra matomas, užrašomas, ir dvasinį, neregimą, jutiminį turinį. Todėl žodžiai, tiksliau, jų dvasinė, „maštomoji“ pusė, ne tik ginčų ir nesuskalbėjimo priežastis – ji kartu yra ir neišsemiamos išminties gelmė. **Žodžiai yra tarytum kelio ženklai, kuriuose užkoduota kiekvienos tautos išmintis.** Kas jų nepažįsta, būna skaudžiai baudžiamas.

Viena pagrindinių mokytojo funkcijų – aiškinti jaunajai kartai šių ženklų prasmę, jų maštomąjį turinį. Šis turinys, kelio ženklų dvasia, glūdi tautosakoje – pasakose, mituose, dainose, šventėse, tradicijose ir papročiuose. Pažinti savo tautos dvasią ir jos dvasia ugdyti jaunimą – vienas reikšmingiausių Lietuvos mokytojų, dėstytojų, karininkų (kaip pedagogų) uždavinių.

Tautos dvasios (atsiskleidžiančios tautosakoje), jos neregimų ženklų turinio tyrimai iki šiol buvo atliekami per daug pasikliaujant kitų tautų istorikų darbais, per mažai pasitelkiant jos dvasią – kalbą, tarytum ji jau būtų mirusi. A. Kurtinaitis šiuo klausimu yra tokios nuomonės: „Miręs žmogus nekalba, ir, norint ką nors sužinoti, reikia nustatyti jo asmenybę.

Gyva žmogų mes kalbiname, ir jis viską papasakoja – nuo savo kūdikystės iki šios dienos. Taip ir gyva tauta. Kol gyva kalba, gyva tauta, nepriklausomai nuo to, ar ji keitė tikėjimą, santvarką ar kuri kitą savo gyvenimo parametą“ (Kurtinaitis A., 1993, p. 80 ).

## 1.2.2. Tautosakos ugdomoji galia

„Prakalbinti“ tautosaką, suvokti jos išminties gelmes, ugdomąją galią, slypinčią dvasinio palikimo dalyje (mituose ir pasakose, dainose ir sakmėse, tikėjimo turinyje ir apeigose, tradicijose ir papročiuose, mįslėse ir padavimuose), – labai svarbus visų jaunosios kartos ugdytojų uždavinys, nes ten glūdi tautos pedagoginės kultūros šaknys. Tik maitindamasis jų syvais, mokytojas galės atsispirti kosmopolitiniams gaivalams, ugdyti jaunąją kartą. Kita vertus, skyrus deramą vietą tautosakai, Lietuvos pedagogikoje neišvys izoliacionistinės tendencijos, nebus ignoruojamos kitų tautų tradicijos ir kultūra.

Tautosaka yra ne tik tautos, bet ir jos kūrybos bei kalbos istorija. Anot K. Pukelio, **lietuvio sąmonės ugdymo turinio šerdis yra dora, arba auklėjimas. Taigi tarp tautosakos ir pedagogikos yra glaudžiausias ryšys.**

Apie lietuvių tautosakos ugdomąją galią **Vytautas Umbrasas** rašė: „Būtina dar kartą pabrėžti doros kultūros sinkretizmą: doros, virsmo mokymas buvo perduodamas ne tik per tautosaką, tiltininkus, bet ir per pačią kalbą – virsmo ir doros sąvokos yra įbūtinto kalbos žodžio sandoroje. Virsmą atitinka priebalsių inversija, virsmas šaknyje (vadinamasis veidrodinis simetrijos dėsnis, santykis dieviška–žmogiška: *DieV-as/VeiD-as, MeiL-ė/LaiM-ė, DoR-a/RoD-a, TyR-as/Ryt-as*, bei šio santykio variantai: čia-anapus (*mīr-ti/rim-ti, gim-ti/mig-ti*); erdvė–plokštuma (*talp-us/plat-us*); vertikalu–horizontalu (*gyl-is/lyg-is*) ir t.t. Kad turime reikalo ne su gramatika, bet su sakralia esme, rodo tai, jog buitiniams žodžiams šie dėsniai, ypač pirmasis, negalioja“ (Umbrasas V., 1989, p.19).

Tautosakos, kaip ugdomojo veiksnio, poveikį pastebėjo ir **Vydūnas**. Jis rašė, kad lietuvių dainos ikūnija įvairiausių meilės jausmus ir patyrimą, žinomą žmonėms, kurių dvasinis gyvenimas yra turtingas. Jo nuomone, kaip tik jie yra itin skaidūs, iš jų sklinda ypatingas švelnumas. Tai ir yra tikrasis lietuvių dorumo liudytojas (1992).

### 1.2.3. Skaista – doros šaltinis

Galima drąsiai teigti, kad **lietuviui doros šaltinis – skaista**. Ji dorą daro gyvą ir veiklią. Pasak V. Umbraso, „skaista yra amžinas žydėjimas“ (1998, p. 19). Žodis „skaistumas“ atspindi antgamtinę, anapusinę, metafizinę žmogaus būseną jau šiame pasaulyje, todėl jis lietuvių pasaulėjautoje gaubiamas šventumo skraistės. Skaista (ir dora, kaip jos materialinė išraiška) kaip tik ir yra ta svarbiausioji sąsaja, jungianti senąjį baltų tikėjimą su krikščionybe. Tik skaisti meilė yra nemirtinga. **Skaistumas tūkstančius metų buvo lietuvių puoselėta vertybė.**

Skaistumo nereikėtų painioti su tyrumu, arba nekaltybe (skaistumas yra amžinas, nes jis – dvasinis fenomenas, nekaltybė – laikina kategorija, ji yra fizinis reiškinys). *Skaistumo įvaizdis lietuviams yra rūtų vainikėlis, tyrumas – rasa*. Šiaurus moteriškosios nedalios vėjas nukrečia, nupurto rasą nuo rūtų vainikėlio – tyrumas (fizinė nekaltybė) prarandama, o skaistybė išlieka. Moteris ir toliau raginama prižiūrėti savo *rūtų darželį*, kad jis nuolat žaliuotų. **Skaista, kaip dvasinis tyrumas, kaip doros pamatas, išlaikoma iki gyvenimo pabaigos**. Anot Vydūno, įsikūnydamas skaistumas lietuvių keičia net fiziškai: „Lietuvių ne vien kūno pavidalai, bet ir veidai turi grožės reikšmės. O tvirtinama, jog kylančios kultūros žymė esą veido pasidailinimas. Menkos kultūros žmonės tik teturi gražų kūną ir negražius veidus. Vienok tautai grimztant doriškai, pirmiau ir veidai prapuldo gražumą“ (1992, p. 83). Šiandien mes dar galime išvelgti, ypač stebėdami kai kurių lietuvių veidus, buvusio skaistumo grožį, dabar taip pat ir jo nykimo tendencijas dėl gyvenime paminamo skaistybės principo.

**Skaistumas (dorumu dvasia) visada buvo aukštos kultūros kriterijus**. Lietuvių dainose net apie meilės dalykus kalbama ne tiesiogiai, bet subtiliais simboliais, o tai būdinga tik aukšta dvasine kultūra pasižyminčiai tautai. Patys slėpiningiausi instinktai (aistros, geiduliai) dainose buvo apvaldyti ir įvilkti į gražų rūtų vainikėlio, vėtros, šiaurinio vėjelio bei kitų simbolių drabužį. Galime pastebėti, kad senajame baltų tikėjime, kaip ir krikščionybėje, jau formavosi Šv. Trejybės užuomazgos (dievaičiai Perkūnas, Patrimpas, Pikuolis), savas dievažmogis Vitolis – karžygio Romojaus (žmogaus) ir deivės Mildos sūnus.

**Skaistos kultūros patirtimi (kitaip negu tabu doros kultūra, kuri buvo grįsta draudimais) gali būti remiamasi stiprinant krikščioniškąją pasaulėžiūrą**, nes joje, pasak V. Umbraso, galima išvelgti būsimo Kristaus triumfo viltį (1989, p. 20). *Neteisūs yra tie, kurie bando supriešinti senąjį baltų tikėjimą ir atmesti krikščionybę*. A. Kurtinaitis pažymi: „Apie tokius siūlytojus ir atgaivintojus galime taikliai pasakyti, kad jie nepažįsta ne tik Dievo, ne tik senojo ir dabartinio tikėjimo, bet nė tautosakos, tautos kunigo ir istorijos. Pirmiausia istoriniai dokumentai, tautosaka ir tautos ženklai kalba, kad baltų tautos laukė šio naujo tikėjimo (krikščionybės)“ (1993, p. 23).

*Senasis baltų tikėjimas ir krikščionybė papildo vienas kitą: baltų tikėjimas sudvasina visą žmogų supantį pasaulį, o krikščionybė žengia toliau ir giliau – sudvasina patį žmogų, tartum užbaigdamas senojo baltų tikėjimo pradėtą darbą*. Juk natūralu, kad žmogus, garbindamas jį supančią gamtą kaip dvasingą subjektą, neišvengiamai turėjo darytis dvasingas ir pats. Krikščionybė šį žmogaus dvasingumo vyksmą įprasmino ir tuo kilstelėjo patį žmogų į aukštesnę būties pakopą.

Senasis baltų tikėjimas, nors ir turėjo panašumų, vis dėlto nebuvo tapatus daugeliui Vakarų Europos tautų (germanų, keltų, galų, romėnų ir pan.) ikikrikščioniškajam tikėjimui. Pastarosios tautos, daugelio tyrėjų nuomone, *atstovavo Logos'o kultūrai* (čia žmogaus kūrybinė energija labiau nukreipiama išoriniam pasauliui pažinti ir užvaldyti; šių tautų doros kultūra yra daugiau paviršutiniška, pateisinama tik dėl to, kad be jos negalima apvaldyti išorinio pasaulio, ji rėmėsi draudimo – tabu principu). *Senasis baltų tikėjimas iš esmės atstovavo Ethos'o kultūrai* (kur žmogaus kūrybinė energija daugiau nukreipta save pažinti, vyrauja sąžinės kategorija). *Ethos'o kultūros žmogui skaistumas reikalingas tam, kad išspręstų jo būties problemą*. Šis išorinis pasaulis tėra laikina stotelė jo būties kelyje, o žmogaus buvimas yra amžinas, tik virsmo, lūžio, taškuose keičiantis buvimo prasmę ir formą. Pasaulis suvokiamas per savęs pažinimą, taigi visas tikėjimas labiau antropologizuotas, žmogus traktuojamas kaip viso kosmoso jungtis. A. Macaina šiuo požiūriu labai teisingai pažymi, kad įvairūs kosmoso pradai, įvairios kosminės būties rūšys susiderina ir sukuria vieningą gyvenimą (1990, p. 34–35). Kitai tariant, senajame baltų tikėjime jau buvo tai, ką filosofai įvardija kaip *minor mundus* (lot. mažasis pasaulis). **Dora remiasi skaistos kultūra, t.y. paties žmogaus sąmoningumu – sąžine.**

Žmogus vengia nusidėti ne todėl, kad bijo, ne todėl, kad kažkas gali pamatyti ir už tai nubausti, bet dėl to, kad bet kokie **dieviškųjų tiesų pažeidimai yra nuodėmė**. Senajame baltų tikėjime, kaip ir krikščionybėje, kiekviena nuodėmė yra *inclinatio ad nihilum* (lot. palinkimas į nebūtį). Kad ir labai keista, tačiau žodžio „nuodėmė“ etimologija nurodo du žodžius – „nuodas“ ir „dėmė“. Žinome, kad apie nuodėmę sakoma, jog ji yra saldi kaip nuodai. Tie nuodai, nors ir saldūs, žmogaus sieloje palieka dėmę. Kuo daugiau dėmių žmogaus sieloje, tuo ji mažiau gyvybinga, tuo žmogus arčiau nebūties (mirties). Baltų žmogus tai puikiausiai suvokia ir būtent dėl tos priežasties jis pats, niekieno iš šalies neskatinamas ir negąsdinamas (priešingai negu tabu paremta doros kultūra), nuodėmės vengia sąmoningai. *Nuodėmė žudo tą nuodėmę darantįjį, o dora saugo žmogaus gyvastį. Skaista kaip tik yra ta dvasia, kuri puoselėja ir gairvina dorą.*

**Doros kultūra ir senasis baltų tikėjimas.** Jis artimesnis krikščionybei negu tabu doros kultūra, kuri buvo būdinga kitoms indoeuropiečių gentims. *Logos'o ir Ethos'o kultūros yra to paties žmogaus dvi pusės. Tačiau tautinę individualybę lemiantys veiksniai (gamta, aplinka, istorinis likimas) išryškina konkrečios tautos žmogaus vieną ir kitą pusę.* Šias dvi puses vaizdžiai apibūdino I. Kantas: „Du dalykai pripildo sielą vis naujo ir vis stiprėjančio susižavėjimo bei giliausio pagarbumo, kuo dažniau ir ilgiau apie juos susimąstome, – žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje. Nei vieno, nei antro man nereikia ieškoti... Pirmasis prasideda nuo tos vietos, kurią aš užimu išoriniame jutimais suvokiame pasaulyje, ir sąsaja, kuriai aš priklausau, išplečia į neapžvelgiamą toli su pasauliais virš pasaulių ir sistemų sistemomis... Antrasis prasideda nuo mano regimojo Aš, manosios asmenybės, ir atvaizduoja mane pasaulyje, kuris iš tiesų begalinis, bet apčiuopiamas intelektu... Pirmasis, nesuskaičiuojamos pasaulių daugybės renginys, tarsi sunaikina mano svarbumą kaip gyvūniško padaro, kuris vėl turi planetai (tik taškai Visatoje) gražinti materiją, iš kurios jis atsirado, po to, kai šiai materijai trumpą laiką (nežinia koku būdu) buvo suteikta gyvybinė jėga. Antrasis, priešingai, be galo iškelia mano vertę kaip protaujančio subjekto per mano asmenybę, kurioje moralės dėsnis mane atitveria nuo gyvūniškumo ir netgi nuo viso jutimais suvokiamo pasaulio nepriklausomo gyvenimo“ (1980, p.53).

*Senoji baltų kultūra neabejotinai buvo moralės dėsnio reiškėja.* Tai – klasikinė vidinės krypties Ethos'o kultūra, orientuota į vidinę žmogaus visatą, jos būtį (ontos) ir priešinga Logos'o kultūrai, orientuotai į išorinio pasaulio pažinimą (gnosis), į žvaigždėto dangaus begalybę. Tačiau abi šios kultūros, V. Umbraso nuomone, kad ir priešingų kryptių, vis dėlto turi susikirtimo tašką. Tai – Kristus, Visatos ir istorijos prasmė (1989). Šie pastebėjimai leidžia teigti, kad senoji baltų kultūra pasižymėjo stipria ugdomąja galia ir buvo veiksminga.

### 1.3. Senoji baltų gyvenimo filosofija

#### 1.3.1. Doros samprata ir kalendorinės šventės

Senasis baltų tikėjimas turėjo savo filosofiją ir ja rėmėsi. Kas sudarė jos pagrindą? Rėdos ratas, arba virsmo dėsnis. Jo šerdis buvo skaista – dorumo dvasia. **Indoeuropietiškosios kosminės darnos samprata lietuvių tautinėje sąmonėje išryškėja per mūsų protėvių šventas kalendorines šventes, jų metinį ciklą.** Atidžiai panagrinę lietuvių kalendorinių švenčių margumyną galime išskirti tris jų sutankėjimo sritis – **gavėnią, Rasas ir Ilges** (arba Vėlines).

**Gavėnia.** Pavasarį augmenija atgimsta, pabunda iš gilaus žiemos miego (*mig-ti/gim-ti*).

Prasideda vegetacinis tarpsnis – *gavėnia*. *Tai prieš Velykas būnantis pasninko ir atgailos laikotarpis ir vilties (Velykų) įsikūnijimo pradžios šventė.* Žodis „gavėnia“ kildinamas iš žodžių „gaivėti“, „gyvėti“, „atgyti“, „gimti“. Gavėnia yra riba, kurią peržengus, iš Maros įžengiama į Gajos pasaulį. Gavėnios pradžia – Užgavėnės buvo švenčiamos pavasario ekvinoxijos laiku, sausio 25 dieną, kuri pagal Mėnulio kalendorių skelbė Naujųjų metų pradžią (Užgavėnės dėl krikščionybės įtakos tapo kilnojamąja švente).

**Rasos šventė.** Vasarop vis aukščiau kylanti saulė brandina augmeniją, ir birželio pabaigoje pasiekiamas kupos (rasos) taškas. Tai lūžio augalo gyvenime taškas, būseną „nokti–nykti“. Augalas tiek subręsta, kad gali auginti naują gyvybę. Rasoja rugiai. Tai **Rasos** (Kupolinės, arba Joni-

nės) šventė, taip pat ir kosminės dramos kulminacija. Tuomet dienos yra ilgiausios, o naktys – trumpiausios.

*Rasa senosios mūsų kultūros vienas iš ženklų – esminė gyvybės apraiška.* Kuo didesnė rasa buvo šventės rytmetį, tuo geresnio derliaus tikėtasi. Žolynai tuo metu turi daugiausia gyvybinės jėgos, vaistažolės – gydomųjų savybių. Švenčių išvakarėse merginos eina rinkti žolynų – kupoliuoti. Kupolėmis vadintos ramunės, jonažolės, mėlynai ir geltonai žydintys žolynai. Kupolė – šakota kartis, įkasta šventvietės viduryje. Medžio viršūnė – trišakė. Tai tarsi stebuklingas augalas su trimis šakomis, kurių viena žydi kaip Saulė, antra – kaip Mėnulis, trečia – kaip žvaigždė. Prūsijos lietuviai gėlėmis apvainikuodavo ilgą kartį – kupolę, kurią puošdavo kaspinais. Kupolį pastatydavo kaimo gale, netoli rugių, o namus apkaišydavo dilgėlių ir šermukšnių šakelėmis, nubaidančiomis raganas.

**Ilgės** (Vėlinės). Saulės spinduliai vis mažiau šildys žemę. Pradės trumpėti dienos ir ilgėti naktys, kol ateis Ilgės. Augalas, davęs naują gyvybę, palinksta į Maros pusę, o čia viešpatauja amžinoji rimitis (*rim-ti/mir-ti*). Tai – mirusiųjų pagerbimo šventė, prie kurios teko prisitaikyti ir Romos katalikų bažnyčiai.

**Vėlinės** – šventė, kur ne tik gyvieji yra veikioji pusė. Juk iš tikrųjų gyvųjų ir mirusiųjų bendrijos sudaro tarsi galingą dviejų polių vienybę. Vieni – čia, kiti – ten. Bet siejami meilės ir abipusių gestų. Pasak tautosakos, vėlėms atkakus į žmonių gyvenamąsias vietas, pradeda kilti vėjas. Todėl beveik visada Vėlinės yra vėjuotos. Gamta šiomis dienomis vienijasi su mumis, siųsdama savo linkėjimus vėlėms, siųsdama vėją.

Viena iš svarbiausių šventės dalių – vaisės. Jose, buvo manoma, dalyvauja mirusieji. Maistas šiuo atveju susijęs su auka, su derliumi. Šeimoje, aplankius kapus, visi rinkdavosi vakarienės. Kaip ir visos šventės, jos prasidėdavo prausimusi. Prie baltai užtiesto stalo žmonės sėsdavo apsirengę tvarkingais drabužiais. Per Vėlines valgydavo įvairius valgius, bet būtinai turėjo būti duonos, jukos, kruopinių vėdarų. Vėlinių vaisių metu ant stalo uždegdavo žvakes. Vėlėms vaisės buvo paduodamos per ugnį arba pilamos ant žemės. Lydos krašte vaisėms paruošdavo dvylika patiekalų. Per Vėlines buvo pagerbiama vėlių motina – deivė Veliuona.

Maros pasaulyje palieję būties šešėliai ilgisi buvusios saulės šviesos ir Gajos atgavos. Tamsa vis tirštėja, pasaulis smenga pragarmėn, kol di-



dysis Rėdos ratas pasiekia žemiausią, visiško gamtos išsekimo ir nuovargio tašką. Tai – **Kalėdos, Maros triumfo metas**. *Bet ši būseną yra ir Vilties skleidimosi pradžia*. Krikščionybėje – tai Kūdikėlio Jėzaus, pasaulio Išganytojo, gimimo metas. **Kūčių vakarą įvyksta didysis lūžis: Rėdos ratas pasisuka aukštyn – į šviesą, į Viltį**. Vėl bunda gamta, vėl gavėnia, vėl viskas iš pradžių. Amžinasis gyvybės ir mirties ratas sukasi toliau.

### 1.3.2. Žmogaus nemarumas – gyvybės ir mirties rate

O kas darosi su žmogaus būtimi sukantis šiam gyvybės ir mirties ratui? Ar žmogus yra tik gamtos dalis, tik materija, o gal kažkas daugiau? Jeigu taip, ar jis gali ištrūkti iš amžinojo rato, paklūstančio *nokti-nykti* dėsniai, nelaisvės? Rasos taške žmogus akis į akį susikaudavo su blogiu ir kartais šią kovą laimėdavo. Tuomet pražysdavo paparčio žiedas ir žmogus, jį radęs, igydavo išvalgą – vieną iš dieviškumo matų. Iš čia ir baltiškiosios būties liūdesys, taip pat ir vilties ilgesys.

Senasis baltų tikėjimas organiškai įsilieja į krikščionybę. **Todėl senoji baltų kultūra, kaip materialio senojo baltų tikėjimo atrama, ir ugdymas, kaip tos senosios baltų kultūros priežastis, gali padėti rutulioti visapusio ugdymo teoriją, atitinkančią lietuvių tautinę individualybę.**

## 1.4. Senoji baltų kultūra: virsmo dėsnis ir ugdymo ypatumai

### 1.4.1. Žmogaus gyvenimas – virsmų seka

Rėdos rato filosofijos reikšmė baltų žmogaus būties plotme atskleidžia kaip **gimimas** (krikštynos arba gimtuvės; atitikmuo gamtoje – gavėnia), **vestuvės** (Rasos, arba Rasties, šventė) ir **mirtis** (laidotuvės arba Ilgės). Šie trys taškai, vadinamieji **virsmo taškai**, yra patys svarbiausi žmogaus gyvenime. Jie lemia visą žmogaus būtį, apima visą jos regimąją skalę.

Pagal senąjį baltų tikėjimą žmogaus gyvenimas yra virsmų, kuriuos jungia ilgi ir palyginti stabilūs žmogaus gyvenimo laikotarpiai – kūdikys-

tė, seserystė (vaikystė), moterystė (branda), seka. Šie stabilūs laikotarpiai egzistencine ir etine (pedagogine) prasme žmogui nėra labai pavojingi.

*Tačiau virsmo taške žmogus akis į akį susiduria su chaosu (blogiu).* Čia jis lieka vienas, jam niekas negali padėti, jis pats turi pasirinkti gėrį ar blogį. Kad nedarna neišsiveržtų į bendruomenės būtį, stabiliaisiais gyvenimo laikotarpiais buvo imamasi atitinkamų pedagoginių veiksmų (rengiantis virsmui) ir specialių reglamentuojamųjų veiksmų (virsmo metu). Ypač žmogaus būtis būdavo visai reglamentuojama ir varžoma virsmo zonoje, nes net ir nuosekliai virsmui rengtas žmogus, virsmo metu susidūręs akis į akį su blogiu, gali jo teisingai neatlikti ir į bendruomenės būtį įnešti chaoso pradą („atkritėliai“ – atžindas; gegutė – moteris, ištekėjusi ne iš meilės, bet dėl kitų paskatų; vaiduoklis ir t.t.). **Teisingai atlikti virsmo aktą – esminis baltiškosios ugdymo praktikos tikslas. Virsmo teorijos esmė – išmokyti tiksliai įveikti virsmo taškus.**

Kad virsmas vyktų kaip galint sklandžiau, kiekvienas jų buvo palydimas tam tikrais ritualais. Tačiau visuose virsmo taškuose (gimtųjų, vestuvių, laidotuvių papročiuose) rasime **lango** – įėjimo į virsmo zoną, **suolo** – pasirengimo virsmui, **tilto** – jungties *čia–anapus* įvaizdžius. Visi jie apima pasirengimą virsmui, kulminaciją ir nuoseklus išėjimo iš virsmo zonos etapus.

**Vestuvės** – tai naujos gyvybės užuomazga. Vestuvės yra baltų kultūros vainikas, vaidinimas, vykdamas viso kaimo akivaizdoje. **Vestuvės turėjo didžiulę ugdomąją galią, jose dalyvaudavo ir ugdytojai, ir ugdytiniai.** Esminis baltų vestuvių bruožas, kitaip negu Logos'o tautų (jų vestuvės panėšėjo į puotą, įveikus pilies (merginos) gynybą ar pasiekus pergalę mūšyje), yra liūdesys. Kodėl? Atsakymą, regis, padėtų rasti baltų žmogaus ontologinis suvokimas, kad *vestuvės yra lūžio taškas (takoskyra tarp Gajos ir Maros), nokti–nykti* dėsnio kosminės dramos kulminacija. Liūdesys per vestuves yra lietuvių nenoras palikti gaivos, žydėjimo šalį, nes žydėti – tai suprasti, kad netrukus teks žiedėti, džiūti. Per baltų vestuves yra aiškiai jaučiamas prarasto rojus ilgesys, artėjimo į mirties, tamsos ir šalčio šalį baimė.

*Ištekėjus vyresniajai seseriai, jaunesnioji sodinama į marčių suolą. Tai įžangos į virsmo zoną, arba martavimą, pradžia.* **Martavimas** – ilgas merginos (vaikino) gyvenimo tarpsnis, prasidedantis lalavimo apeigomis ir pasi-

baigiantis moteriai pagimdžius kūdikį (vyriui – tapus tėvu). Lalavimo apeigų paskirtis – pagarsinti, kad mergina igijo marčios statusą. Martavimo paskirtis ne tik ekonominė, reglamentuojanti naujų šeimų kūrimo tradicinę tvarką (kol vyresnioji neišteka, jaunesnioji negali turėti marčios statuso), bet ir grynai etinė, ribojanti ir varžanti potencialų chaoso šaltinį bendruomenėje. **Martavimas – tai kūno brandos pradžia, geismų ugnies įsižiebimas, fizinės ir etinės brandos „žirklys“, dėl to ir pavojinga būseną, reikalaujanti griežtos tvarkos ir drausmės siekiant sukultūrinti siautėjančius jausmus.**

Pagarsinimo „pakėlimo“ į marčias (lalavimo) apeigose ryškus **lango** semantinis simbolis. Lалуotojus šeiminkas vaišindavo pro langą.

Per gimtuves kūma kūdikį išneša ne pro duris, kur dažniausia tyko piktoji dvasia, bet, išėjusi laukan, prieina prie lango, pro kurį jai paduodamas vaikas.

Per laidotuves vandenį, kuriuo buvo apiplautas mirusysis, galima išpilti tik pro langą, jokiū būdu ne pro duris. Ką simbolizuoja langas? **Langas čia atlieka linkio, gyvenimo lūžio funkciją.**

Tiek pat virsmo zonoje svarbus **suolo** vaidmuo. Pagrindinis „krūvis“ jam tenka tarpiniu iki virsmo – tada jis atlieka nokinimo arba salinimo (salyklas alui yra salinamas) funkciją – parengia žmogų virsmui. Tai gi žodis „suolas“ tarsi būtų kilęs iš jo paskirtų nusakančių sąvokų – „salti“, „apsalti“, „nurimti“, „apmirti“.

Suolo, kaip ir lango, įvaizdis taip pat vaidina svarbų vaidmenį visų trijų virsmų metu. Per krikštynas kūmai sėda ant suolo (krikštasuoleje) pailsėti prieš ilgą kelionę (būsimą kūdikio gyvenimą).

Suteikiant merginai marčios statusą – keliant ją „į martavimo suolą“, siekiama apmarinti, apvalyti bundantį aistrų gaisrą bręstančiame kūne. *Per vestuves, gaubtuvų metu, jaunavedžiai sodinami ant jaunavedžių suolelio.*

*Per laidotuvesė pastatomas vėlių suolelis, ant kurio vėlės laukdavusios, kol baltu žirgu bus perkeltos į anapus, į dausas. Suolas čia turi salinimo, alpinimo funkciją, būtiną norint pasiekti rimtį, be kurios neįmanoma sėkmingai pasirengti ėjimui per tylos tiltą į anapus. **Sėdėjimas ant suolo – fizinio būvio forma, padedanti pasiekti reikiamą dvasinę būseną – rimtį ir sėkmingai atlikti virsmą.***

*Rimtis pasiekama per visuotinį skriaudų atleidimą, kai žmogus atsiprašo, susitaiko su tais, su kuriais turėjo etinių susidūrimų. Per vestuves jau nieji atsiprašo tėvų, senoliai, jausdami artėjančią mirtį, daro alų ir sukviečia artimuosius, atsiprašo kiekvieno, susitaiko. Išlikęs paprotys lankyti naujagimio motiną. Jis taip pat skirtas susitaikyti, naujam santykių etapui pradėti. Pasiekus vidinę rimtį atsiranda sąlygos besirengiančiajam atlikti virsmą pasitraukti į vienumą.*

**Virsmo esmė yra ta, kad jo metu žmogus lieka visiškai vienas blogio ir gėrio sandūroje. Čia žmogus turi apsispręsti, kam jis tarnaus – gėriui ar blogiui.** Apsisprendimas visuomet vyksta visiškoje vienvėje, nepriklausant nuo nieko. *Šią izoliaciją (vienatvę) per krikščionys simbolizuoja krikšto marškinėliai, per vestuves – gobtuvas, per laidotuves – balta drobulė. Salimas, rimtis, vienuma parengia žmogų virsmui.*

**Virsmas yra lūžio taškas, kai žmogus, jo gyvenimas įgauna naują prasmę.** Vienas tokių lūžio taškų yra vestuvės, aukščiausias žmogaus gyvybingumo taškas: jo gyvenimas iš Gajos taško ima linkti Maros pasaulio pusėn. Lūžis yra negrįžtamas, nesustabdomas.

(Visi lietuvių kalbos žodžiai, kurie reiškia vešlumą, brandą, turi savo dvynius – priešpriešas, paneigiančias gyvybingumo sukūpėjimą. Tai žodžių poros: *nokti–nykti, tarpti–tirpti, gavėti–geibti, kermėti (vešėti)–kirmyti, stypti–stipti, žydėti–žiedėti, vešėti–oysti, želti–žilti* ir t.t. Vienos ar dviejų raidžių pakeitimas žodžiui suteikia visiškai priešingą vystymosi kryptį. Lietuvių kalba lyg „įraidino“ Gajos–Maros lūžio tašką.)

Ar gali žmogus ištrūkti iš geležinių Rėdos rato nagų?

Senasis baltų tikėjimas *atsakymo siūlo ieškoti Rasties taške, paparčio žiedo žydėjime.* Rasties paslaptis yra skaista. **Skaistoje prasideda žydėjimas yra amžinas.** Tik skaistos žaizdre pražydusi meilė yra nemirtinga (dėl šios priežasties kaip tik pirmoji meilė dažniausiai „nerūdija“, nes yra tik dvasinė, dėl to – amžina).

**Vadinasi, skaista leidžia žmogui ištrūkti iš Rėdos rato nelaisvės.** *Šis laisvės ilgesys lietuvių savimone kaip tik ir orientavo į doros kulto kultūrą.* Žmogus, radęs paparčio žiedą, įgyja ne tik gėrio ir blogio išvalgos, bet ir tam tikrą nemirtingumo, amžinumo galimybę. Nors tokiame žmogui galioja fizinės mirties dėsnis, tačiau anapusine (transcendentine) prasme Maros (mirties) principas jau yra palaužtas.

**Virsmas** yra gana ilgas tarpsnis. Antai vestuvinis virsmas prasideda pasodinus merginą (vaikiną) į marčios suolą ir baigiasi jai pagimdžius kūdikį. Visą tą laiką mergina gyvena chaoso pavojaus akivaizdoje, todėl jos (jo) gyvenimo būdas reglamentuojamas įvairiomis apeigomis ir ritualais.

Vestuvinio virsmo metu šią gyvenimo reglamentavimo funkciją į savo rankas perima *marty*s (*marčelka*, *maršalka*, *vėliau tapęs prieštaringu piršlio personažu*). (Lietuvių pasakose šis personažas labai dažnai turi senuko, ištikimo tarno, šventojo pavidalą). Pagrindinė marčio funkcija – „išvaryti“ iš jaunųjų visas bjaurybes. **Šiandien šią funkciją reikėtų suvokti kaip pedagoginę veiklą, kuri buvo skirta jaunuoliams auklėti, kad jie nesuartėtų kūniškai, kol doriškai (dvasiškai) tam nesubrendę. Todėl *marty*s čia veikia kaip prabudusių jausmų ir geismų tramdytojas, jų kultūrintojas.**

Jis turėjo priklausyti garbingam tiltininkų, jovaro žmonių, virsmo žinovų, luomui, kurio užduotis buvo padėti jaunuoliams atlikti virsmą nokti-nykti zonoje (Rasties taške).

Kūdikiu gimus, šias funkcijas atlikdavo kūmai (krikštatėviai), per laidotuves – lydintieji.

Virsmas – tai akimirka, kai įvyksta perėjimas iš čia į anapus žengiant į nulinį tašką. Nuliniame taške būtina absoliuti tyła, egzistencinio „aš“ – sąžinės tyła. Norint pasiekti tokią būseną, reikia ilgai tam ruoštis – visapusiškai izoliuotis.

Lietuvių kalboje žodis „tiltas“, kaip ir „duona“, „suolas“, „langas“, turi ne tik buitinę, bet ir sakralinę reikšmę. Iš čia kildinamas ir tiltininkų (jovaro žmonių) luomas – žmonių, kurie virsmo zonoje padeda sėkmingai pereiti per tiltą iš vieno kranto į kitą. Todėl tiltininkai yra tiltų per virsmo zoną, per bedugnę (tarp čia ir anapus), statytojai ir vedliai per jį. Virsmui atlikti būtinas ryžtas, nes šis procesas turi būti negrįžtamas. Praeitį čia traukia ir vilioja, nes jį žmogui yra žinoma. Ateitis baugina ir graso, nes yra nežinoma ir nepatirta. Tačiau kelio atgal nėra, nes senasis gyvenimas ir visos jo formos, paklūstant Rėdos taisyklėms, turi būti atmetos.

Kad nebūtų kur sugrįžti, paskui save reikia sunaikinti tiltus. Per krikštynas, kai viskas jau paruošta, kūmai atsisėda ant suolo pailsėti prieš didelę kelionę (gyvenimą). Tėvas pavaišina kūmus alaus stikline, kurią išgėrę kūmai sudaužo į grindis. Jei stiklai dūžta į smulkius gabalėlius – laimin-

gai klostysis kūdikio gyvenimas, jei į didesnes šukes – sunkiai. Jei stiklinė nesudūžta – blogas ženklas, lemiantis kūdikiui visą gyvenimą vargti.

Indai daužomi išlydint marčią į vyro pusę. Pajauiniai sudaužo vežimą, kuriuo buvo atvežta nuotaka, jaunikis neša nuotaką per tiltą, tuo simbolizuodami atgalinio kelio sunaikinimą. Iš čia ir baltiškų vestuvių liūdesys, nes kelio atgal į tėvelio sodžiu, į saulėtą vaikystę nebėra.

Prūsijos Lietuvoje per laidotuves po vežimo ratais buvo metamas puodas su velionio prausynų vandeniu. Tokia yra pagrindinė posakio „Šukės laimę neša“ prasmė – virsmo negrižtamumas, senosios formos naikinimas, atsisveikinimas su praeitimi, tiltų su ja sudeginimas. Priešingu atveju atsiranda chaoso grėsmė – atkritimo, grįžimo į sena pavojus. Šitaip su tiltininkų – kūmų, marčio, laidotuvių personažų pagalba buvo įveikiama perėja iš vieno gyvenimo į kitą.

#### 1.4.2. Prausynos ir žadinimas – žmogaus ugdymas prasmingam gyvenimui

Tuoj po virsmo atliekamos prausynos. Prausiasi jaunieji, prausiamas mažas kūdikis, mazgojamas velionis. **Prausynos**, kaip palaiminimas naujai būčiai, skiriamos naujai buvimo prasmei sutvirtinti, nes ši būtis dar tokia trapi. Prausynoms skiriamas vanduo yra šventas, todėl į jį merkiama šermukšnio šakelė, metamas sidabro pinigas, nardinamas rėtis – taip vanduo priverčiamas tekėti, tampa gyvas. Po prausynų vanduo iškeliamas pro langą ir pilamas ant kryžtakio.

Prausynas keičia **žadinimas** – tolesnis laikotarpis po virsmo, išėjimas iš transo, apmirimo, apsalimo būsenos, kėlimasis naujai gyvenimo prasmei įgyvendinti. Per krikštynas prie kūdikio kiekvienam natūraliai kyla noras jį prakalbinti, prajuokinti, t.y. vaikas žadinamas naujam gyvenimui. Juk naujagimis yra tarsi miegantis (*gim-ti/mig-ti*), todėl jį reikia žadinti (gili tokio ugdymo prasmė – žmogus ugdomas tam tikrai gyvenimo užduočiai atlikti), budinti jo jausmus, pojūčius, mintis, aktualųjį vadinį „aš“ – sąžinę. Lygiai tokia pat yra per vestuves marčios juokinimo po prausynų prasmė.

**Laidotuvių** atveju žadinimas transformuojasi – viskuo skatinama kuo greičiau velionį *užmiršti*. Negalima mirusiojo per daug gailėtis, nes tai

gali trukdyti jam atlikti virsmą: galimas vienas iš atkritimo variantų – jis gali pavirsti vaiduokliu. Su velioniu buvo atsisveikinama ilgai, bet nuosekliai ir negrižtamai.

Kūdikio žadinimas, marčios juokinimas yra tolygūs. **Virsmo etapas artėja į pabaigą, mažėja chaoso pavojus.** Naujoji būtis įeina į savo vėžes. Virsmo linkis pereina į tiesiąją. Virsmo zonos pabaiga galima laikyti:

- gimimo – kūdikio atjunkymą;
- vedybų – kūdikio gimimą;
- laidotuvių – ketvirtą arba trečią savaitę po mirties (vadinamąsias *ketvirtynas* arba *tretynas*).

Taip baigiasi ypatinga žmogaus gyvenimo atkarpa – virsmas.

Virsmo fenomeno esmę rodo šie gyvenimo momentai:

- Baigiasi stabilus gyvenimo tarpsnis.
- Artėja virsmas, arba linkis (lūžis): vartai, langas, slenkstis.
- „Tylos šalis“, susikaupimas – ryžtas negrižti, atmetama, laužoma senoji forma.
- Kulminacija, arba tiltas, nulinis taškas, būsena tarp šiapus ir anapus.
- Buvimas anapus – prausynų vanduo atgaivina, palaimina naujai būčiai;
- Žadinimas – padeda atbusti, išeiti iš transo būsenos.
- „Pasirašoma taikos sutartis“ su naująja aplinka – dovanų dalybos per vestuves, naujagimio lankymas, atsisveikinimas su velioniu.
- Rekonstruojant baltų ugdymo teoriją tikslinga remtis senuoju baltų tikėjimu ir jį atitinkancia filosofija, pagrįsta virsmo fenomenu. Ja vadovaudamiesi mūsų protėviai tvarkė ugdymo praktiką.

## Literatūra

1. \*Baltų mitologijos žodynas (2001). Ukmergė: Valdo leidykla, 60 p.
2. \*Brazytė-Bindokienė D. (1989). Lietuvių papročiai ir tradicijos. Chicago: Pasaulio lietuvių bendruomenė, 363 p.
3. Buračas B. (1993). Lietuvos kaimo papročiai. Vilnius: Mintis, 526 p.
4. Čepienė I. (1995). Lietuvių etninės kultūros istorija. Kaunas: Šviesa, 204 p.
5. Dundulienė P. (1989). Pagonybė Lietuvoje: moteriškosios dievybės. Vilnius: Mintis, 166 p.

6. \*Dundulienė P. (2002). Senieji lietuvių šeimos papročiai. Kaunas: Spindulus, 283 p.
7. Gimbutienė M. (1985). Baltai priešistoriniais laikais: etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija. Vilnius: Mokslas, 191 p.
8. Greimas A. J. (1990). Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones. Vilnius: Mokslas, 525 p.
9. Gričius A. Vaikų auklėjimas senovėje // Gimtasis kraštas, Nr. 30, 1942.
10. \*Kerbelytė B. (1997). Liaudies pasakos prasmė. Vilnius: Presvika, 124 p.
11. \*Kurtinaitis A. (1993). Baltasis žodis. Alytus: Angelų sargų religinės bendruomenės leidykla, 133 p.
12. \*Pukelis K. (1995). Mokytojų rengimas ir tautos kultūra. Kaunas: Aušra, 198 p.
13. \*Pukelis K. (1998). Baltų tikėjimas ir mokytojų rengimas // Ugdymo teorijų raidos bruožai. Kaunas: LKKI, p. 30–51.
14. Toporov V. (2001). Baltų mitologijos ir ritualo tyrinėjimai. Vilnius: Aidai, 60 p.
15. \*Trinkūnas J. (2000). Baltų tikėjimas. Vilnius: Diemedis, 127 p.
16. \*Umbrasas V. Rėdos Ratas // Ramovė, I t., 1989, Rumšiškės.
17. Vyšniauskaitė A. Kas yra etninė kultūra // Liaudies kultūra, Nr. 2, 1997.
18. Žarskus A. (1990). Rėdos ratas: lietuvių kalendorinės šventės. Vilnius: Eksperimentinė technikos paminklų restauravimo įmonė, 22 p.



## 2. LIETUVOS MOKYKLOS IR PEDAGOGINĖS MINTIES RAIDA XIV–XX AMŽIUJE

„Kam turime būti dėkingi už tai, kad mums ne gėda pasakyti savo tautybę? Pirmiausia – tėvams ir protėviams, kurie ugdė mus iš kartos į kartą perduodami neinstitucinės pedagogikos principus. Darbštumas, dora, atsakomybės jausmas, gera širdis, pagarba tėvams, tvirta šeima, gebėjimas apginti ir išsaugoti savo gimtąjį kraštą, mokėjimas bendrauti su svetimaisiais – šios ir daugelis kitų savybių būdingos mūsų žmonėms. Prie jų ugdymo prisidėjo ir mokykla, bet tik tada, kai išaugo į tautinę“ (T. Bukauskienė).

### 2. 1. Lietuvos krikštas – pagrindas švietimui plėtoti

*Apie XI a. Vakarų Europoje feodalizmas pasiekė aukščiausią plėtros stadiją: feodalai ėmė ieškoti turtėjimo šaltinių kitur.*

*XII a. pabaigoje vokiečių pirkkliai, riteriai ir kunigai pradėjo lankytis Baltijos jūros pakrantėse netoli Dauguvos. Jie stengėsi pakrikštyti lyvius, estus ir užimti jų žemes. Iki 1209 metų vokiečių riteriai užkariavo lyvius ir latgalius. 1227 metais kalavijuočiai, kartu su danais, užvaldė estų žemes. Pagal lyvių vardą ordinas savo žemes pavadino Livonija. Taip lietuviams iškilo dveiejų Livonijos ordino – kryžiuočių ir kalavijuočių – grėsmė.*

*Tuo metu Lietuvą valdė 21 kunigaikštis. Kiekvienas iš jų pavieniui gynėsi nuo kryžiuočių. Todėl vyresnysis kunigaikštis Mindaugas privertė jėga paklusti ir nusilenkti jo valdžiai: jis suvienijo lietuvių žemes, taip sukurdamas Lietuvos valstybę. Kunigaikštis Mindaugas priėmė katalikybę ir 1253 metais buvo karū-*

nuotas Lietuvos karaliumi. Krikštas reiškė tarptautinį pripažinimą, valstybės integraciją į Europos politinę sistemą. Jis pasiekė, kad Lietuvos valstybė priklausytų nuo popiežiaus, o ne nuo Vokietijos imperatoriaus valios.

1291 metais kunigaikštis Butigeidis pradėjo Gediminaičių dinastiją (kuri baigėsi 1572 metais, mirus Žygimantui Augustui, kuris neturėjo įpėdinių). Valdant Gediminui, prijungus rusų žemes, išsiplėtė Lietuvos teritorija. Ji pradėta vadinti Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (LDK). Ordinas dažnai puldinėjo Lietuvą. Jis savo grobikiškus tikslus Vakarų Europos akyse vaizdavo kaip krikščionybės pagonių kraštuose skleidimą.

XIV a. antroje pusėje abipusiai interesai skatino Lietuvą suartėti su kaimynine Lenkija. Jogailai tapus Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi, 1385 metais abi valstybės pasirašė Krėvos uniją, sutartį, kuri sudarė sąlygas Lietuvos ir Lenkijos politiniam ir ekonominiam suartėjimui. Unija iš esmės pakeitė LDK raidą. Unijos tikslas – bendra kova su kryžiuočiais. Viena iš būtinų unijos sąlygų – katalikybės priėmimas. Tai galėjo užkirsti kelią kryžiuočių ekspansijai į pagonių kraštus. Todėl 1387 metais Lenkijos karalius Jogaila, lydintas lenkų dvasininkų, atvyko į Lietuvą įvesti krikščionybės. Krikštas reiškė oficialų Lietuvos atsiskyrimą nuo pagonybės. 1388 m. balandžio 17 d. Lietuvos krikštą patvirtino popiežius Urbonas VI. Kad krikščionybė plistų ir tvirtėtų, 1387 metais Jogaila Vilniaus mieste pastatė Šv. Trejybės katedrą, pavadintą garsaus Krokuvos vyskupo šv. Stanislovo vardu. Didysis altorius buvo pastatytas toje vietoje, kur prieš tai degė amžinoji ugnis.

Lenkų feodalai, pasinaudodami sutartimi, norėjo likviduoti Lietuvos suverenumą, paversti ją Lenkijos provincija. Tačiau Vytautą bajorai labai gerbė, todėl jis galėjo įgyvendinti savo užsienio politiką, kuri stiprino LDK savarankiškumą. 1410 metais Žalgirio (Griunvaldo) mūšyje jungtinės Lietuvos ir Lenkijos pajėgos sutriuškino Kryžiuočių ordiną. Gediminaičių dinastija sugebėjo apginti ir išsaugoti valstybę. Tačiau ordino valdžioje liko prūsų ir kai kurios kitos žemės, kuriose vėliau susikūrė Prūsijos valstybė.

1413 metais Vytautas ir Jogaila pakrikštijo ir paskutinius Europos pagonis – žemaičius. 1421 m. spalio 3 d. popiežius Martynas IV bulėje visus lietuvius pripažino katalikais.

Lietuvos valstybė suklestėjo Vytauto Didžiojo valdymo metais (1392–1430). Vytautas reformavo ir sumodernino valstybės vidaus tvarką ir priartino ją prie katalikiškosios Europos standartų. LDK teritorija driekėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros.

## 2.2. Pirmosios mokyklos XIV a. Lietuvoje

Vytautui atėjus į valdžią, dauguma lietuvių buvo beraščiai, nebuvo mokyklų. Vaikai buvo mokomi atidžiai stebėti suaugusiųjų veiklą ir kartoti jų veiksmus. Tėvai perduodavo įgūdžius vaikams, kurie savo ruožtu praturtindavo vyresniųjų sukauptas žinias. Nukariautuose kraštuose vokiečiai imdavo vaikus įkaitais ir mokydavo juos savo vienuolynuose. Po to daugelis lietuvių tapdavo abejingi savo kraštui ir tarnaudavo svetimiesiems.

XIV a. pabaigoje perėjus į brandžiojo feodalizmo etapą, taip pat susiformavus bajorų luomui, Bažnyčios ir valstybės valdymo struktūroms, atsirado aukštesnio lygio žinių, rašto poreikis. Vytautas ir kiti valdovai iš Vakarų Europos kvietėsi amatininkus, pirklus ir mokslininkus. Lietuvoje pradėjo plėtotis amatai, prekyba, pradėti rašyti metraščiai. Rašto kultūros plėtrai nemažą reikšmę turėjo raštinės. XIV a. pabaigoje įkurta *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinė, kurioje raštai buvo rašomi lotynų, vokiečių, baltarusių, totorių kalbomis*. Raštininkais – dijokais dirbo feodalai ir miestiečiai, lietuviai ir baltarusiai, kuriuos šio amato išmokė šių dalykų žinovai. Dijokai, kaip teisę ir valstybės reikalus išmanantys tarnautojai, buvo itin vertinami.

**Pirmoji mokykla Lietuvoje.** Lietuvoje stigo tikybos mokytojų, be to, ir tie patys dažniausiai buvo nemokantys lietuvių kalbos lenkai. Krikščionybei palengva plintant Lietuvoje, prie Vilniaus Šv. Trejybės katedros **1397 metais** vienuoliai pranciškonai įkūrė pirmąją mokyklą. *Ji pradėjo rengti bažnyčios patarnautojus, choristus, žemesniuosius dvasininkus. Čia buvo mokoma lotynų ir lenkų kalbomis.*

Mokyklas netrukus pradėta steigti ir kituose miestuose: Tauragėje, Jurbare, Varniuose. To ėmėsi ne tik vienuoliai, bet ir parapijų klebonai. **Parapinėse mokyklose** buvo mokoma tikybos, giedoti, skaičiuoti, rašyti. *Mokyta lotynų kalba.* Pagrindiniai vadovėliai – maldaknygė ir giesmynas. Ten, kur dirbo aukštesnės kvalifikacijos dvasininkai, vaikus mokė retoriškos ir dialektikos. Parapinėse mokyklose *lietuvių kalba* buvo mokoma tik ten, kur bažnyčia turėjo lietuviškai mokantį dvasininką, vargonininką, arba kai kuriose evangelikų reformatų mokyklose.

Po Krėvos unijos į Lietuvą pradėjo veržtis lenkų kalba.

**Lietuvių studijos užsienyje.** Baigę mokyklas mokiniai dažniausiai išskeliaudavo tęsti mokslų į Europos miestus. Populiariausias buvo Krokuvos universitetas, kur lietuviai studijavo teologiją, taip pat kolegija Čekijoje, įsteigta prie Prahos universiteto. Prahoje buvo nupirktas namas, kuriame mokėsi 12 jaunuolių iš Lietuvos: jie buvo rengiami kunigo pareigoms. Lietuviai studijavo ir Italijoje.

**Namų mokymas Lietuvos dvaruose.** Prieš išvykdami studijuoti, bajorai rašto išmokdavo ir pagrindinių žinių įgydavo tėvų namuose. Vyksiantys į užsienį ypač gerai išmokdavo lotynų kalbą. Mokytojai – *preceptoriai* (lot. *preceptio* – pažinimas), žemvaldžio vaikų auklėtojai, atvykdavo į mokinio namus ir apsigyvendavo (ši tradicija gyvavo per visą feodalinį laikotarpį). Lietuvos dvaruose dirbo nemažai žymių lotynistų, profesorių: prieš atvykdamas į Lietuvą, Simonas Sominijus (Sominius) profesoriavo Ženevos universitete, Johanas Hasleris (Hasler) – Heidelberge.

### 2.3. Reformacijos idėjų plitimas Lietuvoje ir kontrreformacinis judėjimas (XV–XVIII a.)

*XV a. pabaigoje prasidėję nuolatiniai karai su stiprėjančia Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste dėl Lietuvos slaviškųjų žemių vertė lietuvius ginčiuose su Lenkija ieškoti kompromiso. Didėjant grėsmei iš Rusijos, LDK ir Lenkijos Karalystė 1569 metais sudarė Liublino uniją. Europoje susikūrė nauja bajoriškos demokracijos valstybė – Žečpospolita (Abiejų Tautų Respublika).*

*Sudarius sąjungą su lenkais, beveik 225 m. lietuvybė buvo niekinama: lietuvius stengtasi paversti užguitų baudžiauninkų tauta. Unija sudarė palankias sąlygas lenkų šlėktų ekspansijai, t.y. veržtis į lietuvių žemes. Pirmiausia jie pagreitino lietuvių bajorų, siekiančių tokių pat laisvių, kokias turėjo lenkų bajorai, nutautėjimą. Lenkų kalba ir kultūra įsigalėjo dvaruose ir bažnyčiose, sulenkėjo ne tik didikai, bet ir didžioji dalis šviesuomenės – mokslo žmonės. Nepaisant Lenkijos unitarinių siekių, lietuviai išlaikė valstybingumą: turėjo savo teritoriją, herbą, vyriausybę, kariuomenę, išdą, vadovavosi Lietuvos Statutu.*

*Mirus Žygimantui Augustui, sostą paveldėjo jo sesuo Ona: ji ištekojo už Stepono Batoro, Vengrijos vaivados. Jo valdymo metais Abiejų Tautų Respublikoje ypač sustiprėjo Katalikų bažnyčia ir buvo remiamas Jėzuitų ordinas. Vėliau Respubliką valdė Vazų (Švedija) dinastija, M. Kaributas Višnioveckis, Saksų*

dinastija. S. A. Poniatovskis – paskutinis Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (valdė 1764–1798 metais).

Bajorų demokratija grįstoje Abiejų Tautų Respublikoje nesusiformavo stipri valdžia. Monarchai įtraukė Respubliką į nereikalingus, kraštą niokojančius karus su Rusija, Švedija ir kitomis valstybėmis. Dėl kaimyninių valstybių agresijos ir bajorų savivalės šalies viduje jungtinė Lietuvos ir Lenkijos valstybė žlugo. Rusija, Austrija ir Prūsija 1772, 1793 ir 1795 metais pasidalijo Abiejų Tautų Respublikos žemes, o 1797-aisiais panaikino ir jos valstybingumo likučius: pilietybę, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės pavadinimus. Ilgainiui visos buvusios LDK žemės atiteko Rusijos imperijai. Tais metais ir toliau vyko lenkinimas, bet prie jo dar prisidėjo ir rusinimas, trukęs daugiau kaip šimtmetį.

**XIV a. pab.–XV a. Lietuvos jaunuomenės studijos užsienyje.** Lietuvos didikų vaikai vyko tęsti mokslų į Vokietijos universitetus ir iš ten parsiveždavo reformatų idėjų. Į Lietuvą reformacija žengė iš Europos, daugiausia iš Vokietijos. Reformatų idėjos buvo patrauklios, todėl daug Lietuvos bajorų, kunigų ir miestiečių, atsisakę katalikų tikybos, dėjosi prie reformatų. Reformatų vadas buvo Radvila Juodasis, kuriam itin rūpėjo Lietuvoje platinti kalvinistų tikėjimą. Radvila Juodasis stengėsi įtraukti ir valstiečius, lengvindamas jiems baudžiąvą. Reformacija greitai paplito visoje Lietuvoje.

**Pirmoji lietuviška knyga.** Kunigaikštis Albrechtas I, priėmęs liuteronų tikėjimą, stengėsi jį plėsti ne tik Prūsijoje, bet ir Lietuvoje. Karaliaučiaus universitete jis įkūrė *konviktą* (mokyklą su bendrabučiu) 8 lietuviams, kurie rengėsi tapti kunigais arba mokytojais. Albrechto rūpesčiu buvo pradėtos spausdinti lietuviškos knygos. **1549 metais išleista pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo „Katekizmas“.**

**Kontreformacija ir jėzuitų kolegijos Lietuvoje. 1570 m. Lietuvoje buvo atidaryta pirmoji jėzuitų kolegija.** Joje vadovautasi tokio pat mokymo planu kaip ir kitose Europos kolegijose. Jėzuitų programose buvo adaptuotos humanistų idėjos. *Kolegiją sudarė penkios klasės: infima, gramatica, syntaxis, poetica, retorica.* Pirmose trijose klasėse mokė lotyniškai skaityti, suprasti tekstą ir susikalbėti. Vėliau mokiniai turėjo išmokti *laisvai lotyniškai kalbėti.* Jėzuitai buvo sukūrę veiksmingą kalbos mokymo meto-

diką. Studijuojantieji mokėsi ir istorijos, geografijos, graikų kalbos pradžiamenų. Tiems, kurie norėjo tapti kunigais, buvo papildomai dėstoma filosofija ir teologija.

Moksleiviai gyveno bendrabučiuose, prižiūrimi auklėtojų vienuolių. Kad bendrabučio gyvenimas per daug neįkyrėtų, jiems buvo sugalvojama pramogų ir žaidimų atvirame ore, dažnai rengiamos bažnytinės iškilmės, spektakliai, paįvairinantys mokinių kasdienybę.

Mokytojai moksleivių nemušdavo, tai darydavo *korektorius* (lot. *corrector* – pataisytojas) – samdytas pasaulietis. Plakdavo tik labai nusidėjus. Dažniausiai stengdavosi kitaip juos drausminti – veikdami mokinių ambicijas, todėl pagirdavo, papeikdavo, sodindavo į „asilo suolą“. Su viusomene jiems retai leisdavo susitikti, stebėdavo, ką moksleiviai kalba, kaip elgiasi.

Greitai panūdo mokytis ir paprastų bajorų sūnūs. Ūkininkai taip pat pasidavė šiai tendencijai, tačiau jų norą sustabdė įvesta baudžiava. 1496 metais išleistas įsakymas draudė vienturčiui ūkininko sūnui išvykti iš kaimo. Jei ūkininkas turėjo daugiau sūnų, tik vienam iš jų buvo leidžiama mokytis. Tam jis turėjo atnešti valdžios išduotą liudijimą (*licentia et litterae testimoniales*).

*Jėzuitai, atvykę į Vilnių vyskupo Valerijono Protasevičiaus kvietimu, greitai įsitvirtino Lietuvoje. Niekas nepajėgė su jais konkuruoti – beveik visos mokyklos atsidūrė jėzuitų rankose. Įsteigiamos kolegijos Kaune, Gardine, Ilukštoje, Mintaujoje. 1686 metais Lietuvoje buvo 39 kolegijos. Mokslas buvo nemokamas, čia mokė lotyniškai ir lenkiškai. Kolegijose lietuvių kalba galėjo būti vartojama žemiausioje – infimos klasėje, kur gimtąja kalba buvo aiškinamos taisyklės.*

**1579 metais** popiežius Grigalius XIII patvirtino privilegiją, pagal kurią Vilniaus kolegija perorganizuojama į universitetą (1579–1781). (Oficialus šios mokslo institucijos pavadinimas – **Vilniaus Jėzaus draugijos akademija ir universitetas** (lot. *Alma academia et universitas Vilnensis societatis Jezus*). Čia buvo Teologijos ir Filosofijos fakultetai. *Pirmasis rektorius – lenkų jėzuitas Petras Skarga*, dėstytojais daugiausia dirbo Romos jėzuitų kolegijas baigę anglai, airiai, italai ir lenkai.

Į universitetą buvo priimami visų tautybių ir visų krikščioniškų tikybų jaunuoliai, kurie galėjo mokytis tik Filosofijos fakultete. Norėdami

stoti į Teologijos fakultetą, jie turėjo priimti katalikų tikėjimą ir katalikų dvasininko šventinimus. Pasauliečių, kurie būtų baigę teologijos mokslus, tuo laiku nebuvo. Į Teologijos fakultetą dažnai stodavo didikų vaikai. Ir ne tik dėl to, kad domėjosi teologija, – tėvai jiems buvo numatę aukštas ir pelningas vyskupų, kapitulų narių, klebonų pareigas. Mokiniai turėdavo asmeninius pedagogus, baigusius Filosofijos fakultetą, kurie lydėdavo savo globotinius į paskaitas, jas užrašinėdavo, padėdavo rengtis egzaminams.

Vyskupui ir jėzuitams buvo svarbu, kad bajorų jaunimas nevyktų studijuoti į užsienio universitetus, ypač į protestantiškuosius. Todėl ir stengėsi Filosofijos fakulteto lygi palaikyti kaip užsienio universitetuose. Jame, be „laisvųjų menų“, dėstyta logika, dialektika, fizika, psichologija, matematika, astronomija, geometrija, geografija. Scholastika tuo metu buvo ištisa mokymo sistema, kuri rėmėsi iš anksto parengtų klausimų ir atsakymų įsiminimu.

Jėzuitai stengėsi didinti savo įtaką visuomenei. Neturtingiems studentams buvo įsteigtas bendrabutis: vyskupas V. Protasevičius nupirko mieste mūrinį namą ir jame įkurdino studentus. Šis bendrabutis globėjo garbei buvo pavadintas *Valerijono bursa* (lot. *bursa* – bendra pragyvenimo kasa).

Jėzuitai kreipdavosi į miestiečius, ragindami padėti neturtingiems studentams. Užsienio miestuose ir Vilniuje nieko nestebino studentas elgeta. Per didžiąsias bažnytines šventes studentai pavieniui ir grupėmis vykdavo sveikinti turtingųjų ir kilmingųjų. Kiemuose ir tarpuvartėse jie giedodavo giesmes, grodavo ir deklamuodavo. Už tokį asmens pagerbimą didikas dažniausiai nepašyktėdavo atsilyginti.

Akademijos profesoriai diktudavo paskaitas, nes bijojo, kad jų nepakaltintų e rezija. Dalykai buvo dėstomi ne visi iš karto, o vienas po kito. Dažnai buvo rengiami disputai. Moksleiviai, jiems rengdamiesi, turėdavo išsamiai susipažinti su eretikų idėjomis. Jie užsirašydavo paskaitas ir mokėsi iš užrašų. Akademijoje buvo griežta žinių kontrolė. Studentai laikydavo egzaminus, gindavo tezes, t. y. parodydavo, kad geba daryti mokslines išvadas, įrodyti teiginius.

Daug reikšmės studentai teikė iškilmėms, rengiamoms per didžiąsias religines šventes. Tada jie vaidindavo, dainuodavo, deklamuodavo,

grodavo studentų kapelos ir orkestrai. Šie renginiai taip pat propagavo religiją.

Stojančiųjų į Teologijos fakultetą sumažėjo **1582 metais, kai buvo įkurta Vilniaus kunigų seminarija**: viena – popiežiaus, vadinta alumnatu, kita – vyskupijos – diecezinė.

Jėzuitai jautė katalikiškų spaudinių trūkumą. Todėl **1599 metais jie išleido M. Daukšos „Postilę“, pirmąją lietuvišką knygą Lietuvos teritorijoje, vėliau – K. Sirvydo „Punktus sakymų“, pirmąją lietuvišką žodyną, A. Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istoriją“.**

*Jėzuitai itin rūpinosi mokytojų kvalifikacija.* Kiekvienas jėzuitų naujokas bent metus turėjo dirbti mokytoju. Pas rektoriaus paskirtą patyrusį mokytoją tris savaites lankydavosi būsimieji pedagogai ir mokydavosi dėstyto meno. Jėzuitai padėjo mokytojų seminarijų pagrindus ir parodė visuomenei, kad ugdymas nėra atsitiktinis dalykas.

**Pradinių mokyklų plėtra.** Skirtingai nuo jėzuitų, kuriems rūpėjo aukštesniosios mokyklos, parapijų katalikų kunigai sparčiai steigė pradines parapines mokyklas. XVI a. baigiantis beveik prie visų bažnyčių buvo įsteigtos pradinės mokyklos, kur dvasininkai, vargonininkai, seni kareiviai, mistrai (pranc. *mistral* – vadovaujantis) *mokė lotyniškai* skaityti, rašyti ir katekizmo.

XVII a. pirmoji pusė – mokyklų steigimo pakilimas: atsiranda *reformatų ir stačiatikių įkurtų pradinių mokyklų*. Tačiau po XVII a. maro dalis pradinių mokyklų sunyko. *Pradinės mokyklos pradėjo kurtis prie kai kurių dvarų*, kur mokėsi ir valstiečių vaikai. Kurį laiką jie galėjo siekti aukštesnio mokslo, tačiau 1733 metais Gardino seime feodalai uždraudė valstiečiams mokytis aukštesnėse mokyklose.

Švietimas jau nebebuvo jėzuitų monopolis: **pijorų vienuoliai** (ordinas buvo įkurtas 1617 metais Romoje) taip pat ėmė steigti mokyklas pasauliečiams. Nuo jėzuitų pijorai skyrėsi tuo, kad *kiekvienoje provincijoje taikė ne tą pačią, bet individualią, to krašto sąlygomis tinkamą mokymo programą*. Be to, šios mokyklos priimdavo į savo prieglaudą ir neturtingų šeimų vaikus.

Pijorų pradinėse mokyklose mokslas trukdavo trejus metus. *Kolegijas sudarė septynios klasės: 1) proforma ir parva infima, 2) infima major, 3) gramatikos, 4) sintaksės, 5) poetikos, 6) retorikos, 7) filosofijos*. Žymiausias pijorų mokyklos buvo Ukmergėje, Panevėžyje, Raseiniuose.



Kitų religijų vienuoliai taip pat steigė mokyklas. **Dominikonai** buvo įkūrę mokyklą Žemaičių Kalvarijoje, **pranciškonai**, Lietuvoje vadinami **bernardinais**, – Kretingoje, Telšiuose, Dotnuvoje, po keletą mokyklų turėjo **bazilijonai** ir **benediktinai**.

**Vidurinės mokyklos.** XVI a. protestantai, stačiatikiai pradėjo steigti vidurines mokyklas, kurios rengė universitetinėms studijoms. Tokioms studijoms rengdavo ir privačios mokyklos. Žinoma privati mokykla, kuri buvo įkurta Biliūnų dvare netoli Raseinių. Patekti mokytis į didikų Goštautų, Radvilų dvarus kiekvienas moksleivis laikė garbe.

Jėzuitai taip pat suskato gerinti savo mokyklų mokymo turinį, taip bandė prisitaikyti prie naujų laiko reikalavimų. Labiausiai jie pertvarkė 1751 metais Vilniuje įkurtą kilmingųjų kolegiją. Čia buvo dėstomos lotynų, prancūzų, vokiečių kalbos, filosofija, matematika, fizika, geografija, istorija. Tačiau šioje kolegijoje, kaip ir kitose, gamtos ir tikslieji mokslai vis negalėjo išsikovoti deramos vietos. *Aukštoji mokykla tebebuvo lotyniška.*

Sudėtingas buvo **amatininkų rengimas**. Amatininkai, cechų nariai, vadovavosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutu. Aukštos kvalifikacijos amatininkas turėjo išmanyti ne tik savo amatą, bet ir sugebėti mokinius išmokyti rašyti, skaičiuoti, piešti. Visko mokė vienas mokytojas – cecho meistras.

**Mokymas lietuvių kalba.** *XVI a. lietuvių kalba viešajame gyvenime buvo gana plačiai vartojama. Nors ji taip ir netapo oficialia dokumentų kalba, bet buvo vartojama teismuose. Bažnyčiose lietuviškai buvo sakomi pamokslai. Yra žinių apie lietuvių kalbos mokymąsi 1562–1567 metais privačiai pas miestiečius Kaune.* Tačiau vidurinėse mokyklose ji sunkiai skynėsi kelią. Ten vyraują bajorai kalbėjo lenkiškai, nes lietuvių kalba jiems atrodė tinkanti tik baudžiauninkams.

XVI a. raštingo žmogaus modelis – žmogus, mokantis Lietuvoje vartojamas rašto kalbas. Be lotynų, rusų kalbų, vartojamų valstybės raštinėje, itin sparčiai *plito lenkų kalba*. Po Liublino unijos ji tapo bajorijos rašto kalba.

*Lietuvių kalbą, kaip mokomąjį dalyką, Lietuvos reformatų mokyklose pradėta dėstyti XVIII a. pirmoje pusėje. Ji buvo reikalinga būsimiesiems dvasininkams.*

## 2.4. Edukacinė komisija ir švietimo reforma (XVIII a. pab.–XIX a.)

1773 metais popiežiaus bule Jėzuitų ordino veikla laikinai (iki 1814 metų) buvo sustabdyta, kartu baigėsi ir beveik 200 metų trukęs jėzuitiškas Lietuvos mokyklos laikotarpis. Jėzuitai nepaliko pedagogams skirtos literatūros. Ugdymo turinys ir sistema šiose mokyklose nesikeitė, nes mokytojai nebuvo skatinami savarankiškai dirbti.

Žečpospolitos Seimo 1773 metais įsteigta Lietuvos ir Lenkijos edukacinė komisija (Tautinė švietimo komisija) pradėjo kurti bendrą švietimo sistemą. Tai buvo tarsi Švietimo ministerijos prototipas. Ji perėmė jėzuitų turtą ir pradėjo švietimo sistemos reformą. *Švietimo organizavimas ir kontrolė perėjo į valstybės rankas*. Edukacinės komisijos mokyklų sistemos samprata buvo grindžiama visuotinio švietimo idėja.

Europoje Šviečiamajame amžiuje buvo pabrėžiama nacionalinės kalbos svarba. Todėl Edukacinė komisija išskėlė *nacionalinės mokyklos idėją*. Mokyklas reikėjo reformuoti, nes konfesinė mokyklos kryptis, mokymas lotynų kalba jau buvo anachronizmas. *Komisija išskėlė uždavinį – sumažinti neraštingumą*. XVIII a. pradžioje Lietuvos–Lenkijos valstybėje buvo daug neraštingų žmonių: apie 28 proc. turtingų bajorų, 40 proc. vidutinių, 92 proc. smulkiųjų bajorų, 44 proc. miestiečių. Tik pavieniai valstiečiai buvo raštingi.

Edukacinei komisijai Lietuvoje vadovavo Vilniaus vyskupas I. Mašalskis. Jis skatino kunigus *steigti parapines* (vėliau jos buvo pavadintos pradinėmis) mokyklas. Daugeliui kunigų ir valstiečiams ši idėja patiko. Vyskupo rūpesčiu 1775 metais Vilniuje buvo įkurta **Mokytojų seminarija**, kuri rengė pradinių mokyklų mokytojus ir vargonininkus. Šiuos mokytojus pradėjo rengti ir vidurinės mokyklos: ten jie įgydavo žinių, bet specialaus pasirengimo negaudavo.

*Pradinėse mokyklose buvo panaikinta lotynų kalba, mokoma lietuviškai*. 1777 metais Lietuvoje jau buvo per 300 mokyklų, kur mokėsi daugiau nei 5 tūkst. vaikų. Mokslas prasidėdavo per Mykolines (rugėjo 29 d.) ir trukdavo iki Jurginių (balandžio 23 d.). **Vilniaus akademija išleido pirmąjį elementorių lietuvių kalba „Mokslas skaitymo lenkiško rašto dėl mažų vaikų“**. Elementorių leido todėl, kad lietuviai įprastų lenkiškai skaityti. Tokio drąsaus žingsnio gimtosios kalbos link kai kurie pro-

lenkiškos orientacijos dvasininkai Masalskiui nedovanojo, ir jis privalėjo išeiti iš Komisijos.

Reforma taip pat apėmė vidurines ir aukštesniašias mokyklas, kuriose dažniausiai mokėsi feodalų, bajorų vaikai. Vilniaus akademiją pertvarkyti buvo pavesta buvusiam jėzuitui M. Počobutui. Pasikvietus konsultantais profesorius iš Vakarų Europos, **Vilniaus akademija buvo reorganizuota į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) vyriausiąją mokyklą (1781–1803)**. Ši mokykla privalėjo kontroliuoti žemesniųjų, apygardinių, mokyklų veiklą. Apygardinės mokyklos vizituodavo apskričių mokyklas, o pastarosios – parapines. Mokyklos vedėją ir jo padėjėją rinkdavo mokytojai. **1783 metais LDK vyriausioji mokykla (1797 m. pavadinama Vilniaus vyriausiąja mokykla) pradėjo rengti vidurinių mokyklų mokytojus**. Ji sudarė sąlygas dvasininkus keisti pasauliečiais mokytojais. (Iki tol vidurinių mokyklų mokytojus rengė vienuolių ordinai.)

Palyginti plačiai Lietuvos kaime buvo paplitusios **namų mokyklėlės**. XVIII a. pabaigoje jų buvo įkurta Jonišio, Kernavės, Žiežmarių, Karmėlavos parapijose. Čia mokydavo skaityti, rašyti lentelėse, kai kur – skaičiuoti.

Visų tipų mokyklose buvo taikomos *bausmės*: tinginių registracija, mokinių statymas koridoriuose į kampus su užrašais „Tinginys“, „Pikčiurna“. Kas nepasitaisydavo, tą nuplakdavo rykšte. Mokiniai buvo skirstomi į geresnius ir blogesnius. Geresnieji prie kepurių segėdavo mėlynus ir raudonus ženkliukus. Juos skirdavo dekurionais – šie tikrindavo mokinių pasirengimą pamokoms. Tokiai tvarkai esant, mokiniai šnipinėdavo ir skųsdavo draugus. Lietuviams teko daug nukentėti dėl gimtosios kalbos vartojimo.

**1783 metais mokyklų reforma buvo baigta ir sukurta valstybinė švietimo sistema, kurią sudarė:**

- **Privačios mokyklos (pensionai)**. *Berniukai ir mergaitės turėjo mokytis atskirose mokyklose*, kuriose buvo mokoma lenkų, vokiečių, prancūzų kalbų, aritmetikos, muzikos, šokių. Mokyklas dažniausiai išlaikydavo vienuoliai.

- **Pradinės mokyklos**. Jų tikslas – įveikti bendrąjį neraštingumą. Suvokta, kad valstiečiams išsilavinimas taip pat būtinas. Mokyta skaityti, rašyti, skaičiuoti.

- **Vidurinės mokyklos: apygardinės ir paapygardinės.**

Apygardinės mokyklos turėjo 7 metų programą, joje dirbo šeši mo-

kytojai. Lietuvoje buvo keturios apygardos: Lietuvos (apygardinė mokykla įkurta Gardine), Žemaičių (apygardinė mokykla Kražiuose), Naugarduko (apygardinė mokykla Naugarduke) ir Polesės (apygardinė mokykla Lietuvos Brastoje (Breste). Jos apėmė lietuvių ir baltarusių gyvenamąją teritoriją. Lietuvos ir Žemaičių apygardoms priklausė akademinės (jas išlaikė Edukacinė komisija), pijorų, dominikonų mokyklos.

**Paapygardinės mokyklos** dirbo pagal 6 metų programą. Buvo dėstoma lenkų, lotynų kalbos, aritmetika, fizika, istorija, teisė, rūpinamasi doroviniu auklėjimu.

Vidurinėse mokyklose dažniausia mokėsi dvarininkų, bajorų vaikai. Nepaisydami luominio antagonizmo mokėsi ir valstiečių vaikai.

- Daugeliui bajorų vaikų, ypač dukterims, **samdydavo gubernantes**, kurios mokė namuose. Nors mergaičių lavinimas nedaug pažengė į priekį, tačiau pradėta kelti mintis, jog būtina ugdyti mergaičių meilės tėvynei jausmą, mokyti savo krašto istorijos, kad jos galėtų tinkamai atlikti motinos pareigas. Vadinasi, atsirado nauja bajoraičių auklėjimo kryptis – visuomeninis ugdymas.

- **Aukštosios mokyklos: LDK vyriausioji mokykla, mokytojų seminarijos.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioje mokykloje tuo metu buvo du fakultetai, vadinami kolegijomis: Fizikos ir Moralės mokslų. Formavosi Medicinos fakultetas. Į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąją mokyklą *klausyti paskaitų ateidavo Vilniuje tarnaujantys Lietuvos kariuomenės karininkai. Jie lankydavo geometrijos, fizikos paskaitas.*

Vilniaus universitete dėstė tik jėzuitai ir pijorai, todėl Edukacinė komisija kai kuriuos iš jų atleido iš darbo. Tačiau dar daug senųjų dėstytojų buvo palikta. Dėstytojų neužteko, todėl medicinai, biologijai, mechanikai dėstyti buvo pakviesti pasauliečiai profesorai iš užsienio: filosofas J. G. Fersteris, botanikas Ž. E. Žiliberas, chirurgas J. Briotė ir kt.

- Paminėtina grafo A. Tyzenhauzo veikla, paskatinusi švietimo plėtrą. Gardine jis įkūrė **felčerių, baletų šokėjų, muzikantų, karių mokyklas**. Jos pretendavo į aukštesnę negu pradinės mokyklos lygį. Grafas įsteigė manufaktūrose dirbantiems vaikams **sekmadienio mokyklas**. Jų mokymo turinį buvo mėginama papildyti dalykais, kurie praverstų profesiniam vaikų ugdymui, pavyzdžiui, būsimosios audimo manufaktūrų darbininkės buvo mokomos piešti gėles, ornamentus.

## 2.5. Carinės Rusijos valdžioje: švietimo būklė Lietuvoje (XIX a. pab.–XX a. pr.)

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 metais Lietuva atiteko Rusijai ir buvo pavadinta Šiaurės Vakarų kraštu, o lietuvių gyvenamieji plotai perskirti į dvi dalis. Sūduvos kraštas atiteko Prūsijai (jis sudarė Augustavo vaivadijos dalį), o kitos žemės – Rusijai.

Lietuvių tauta nesusitaikė su savo valstybingumo praradimu: jau Napoleono karų metu mėginta atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. 1831 ir 1863 metais lietuviai kartu su lenkais ir kitomis pavergtomis tautomis sukilo. Sukilimai buvo numalšinti ir griebtasi represijų: Lietuvos valstybė suskirstyta gubernijomis. Lietuviai, baigę aukštuosius mokslus, neturėjo teisės dirbti valstybės institucijose Lietuvoje. Represiniais tautos ir jos dvasinės kultūros naikinimo metodais caro valdžia siekė asimiliuoti lietuvių tautą, ją surusinti. Katalikų bažnyčia buvo persekiojama.

XIX a. pabaigoje Lietuvoje kilo tautinio atgimimo sąjūdis, vienišes tautą kovai su carizmu. Į pirmąsias kovotojų gretas stėjo Lietuvos tautinė inteligentija.

Rusijos caras Pavlas I vytlėsi, kad katalikybė išnaikins laisvamanybę: užgniauš antifeodales nuotaikas ir stiprėjančią socialinę, kultūrinę, nacionalinę judėjimą. Todėl jis pasirūpino, kad Lietuvoje didėtų vyskupų ir kunigų skaičius, o 1800 metais grąžino vėl tęsiantiems savo veiklą jėzuitams visas jų įkurtas mokyklas, kartu ir Vilniaus vyriausiąją mokyklą. Vyriausiajai mokyklai suteikė plačius įgaliojimus – pavedė kontroliuoti aštuonių gubernijų mokyklas. Jomis rūpinosi mokyklų komitetas, vadovaujamas žymaus lenkų veikėjo J. Sniadeckio.

**Mokyklų tipai.** Pagal 1803 metų Vilniaus švietimo apygardos nuostatus Lietuvos mokyklų tipai liko beveik tie patys:

- **Parapinė (pradinė) mokykla.** Šio tipo mokyklos buvo dvejopos: *vienklasės parapinės*, kur buvo mokoma skaityti, rašyti, skaičiuoti, tikybos, o mokslas trukdavo 2–3 žiemas, ir *dviklasės parapinės* mokyklos, kur mokytis reikėjo 4–5 metus. Pastarųjų buvo nedaug. Jų programos atitiko pirmųjų vidurinės mokyklos klasių programas.

Atsirado *realinių pradinių* mokyklų, teikiančių elementarias žinias ir rengiančių valstiečių vaikus darbui žemės ūkyje (pvz., Joniškėlio mokykla,

kurią globojo universitetas). Prie kai kurių pradinių mokyklų buvo įkurtos klasės, kur mokyta įvairių amatų: staliaus, šaltkalvio, tekintojo. Vilniuje įsteigta neturtingų mergaičių „rankų darbų“ mokykla. Visose pradinėse mokyklose, išskyrus dviklases, kartu su berniukais mokėsi ir mergaitės. Mokyklų komitetas siekė, kad kiekviename miestelyje būtų paprinė mokykla. Kai kurios mokyklos turėjo savo pastatus, bet dauguma nuomojo valstiečio trobos galą, įsikurdavo parapijos špitolėje.

- **Apskritis (pavieto) mokykla ir gimnazija.** Jos atliko vidurinės mokyklos funkcijas. Mokyklų komitetas rūpinosi, kad kiekvienoje gubernijoje būtų 7-metė gimnazija, kiekvienoje apskrityje – 6-metė triklasė apskrities mokykla. Iš gimnazijos ir apskrities mokyklos buvo galima stoti į aukštąją mokyklą. Prie Vilniaus gimnazijos buvo įkurtos *matininkų* klasės.

Iki 1831 m. laikytasi Edukacinės komisijos mokymo organizavimo ir metodinių nurodymų. *Vidurinių mokyklų mokytojais daugiausia dirbo smulkieji bajorai, kartais – miestiečiai ir valstiečiai, baigę mokytojų seminarijas, universitetus bei karo mokyklas. Mokyklų direktoriais dažniausia tapdavo kariai.*

Gimnazijoje fizinių bausmių netaikydavo, bet buvo karcėris.

- Daug neturtingų mokinių, nebaigę gimnazijos, stodavo į **kunigų ir mokytojų seminarijas**. Lietuvoje buvo trys kunigų seminarijos – Vilniaus, Kauno ir Seinų – ir dvi pradinių mokyklų mokytojų seminarijos, įsikūrusios Veiveriuose ir Panevėžyje.

- **Aukštoji mokykla. Aukštosios mokyklos teises turėjo Vilniaus imperatoriškasis universitetas (1803–1832), Mokytojų seminarija** (renngusi mokytojus vidurinėms mokykloms) **ir Vyriausioji dvasinė seminarija**. Vilniaus imperatoriškasis universitetas, turėdamas autonomiją, stengėsi pritraukti geriausius Lietuvos ir užsienio mokslininkus. Priimant į darbą profesorius buvo rengiami konkursai. Lietuviai profesoriai vykdavo stažuotis į Europos mokslo centrus.

Universitetas plėtėsi. Šalia jo išaugo veterinarijos klinika, biblioteka. Be pagrindinių studijų dalykų, studentai *mokėsi naudoti ginklą, šokti, muzikos, tapybos, skulptūros meno, graikų kalbos.*

- **Profesinės ir specialiosios mokyklos priklausė universitetui.** Buvo įkurtos **akušerių, veterinarijos mokyklos**. 1890 metais pradėtos steigti **žemės ūkio ir namų ruošos mokyklos**. Ten studijuojantieji įgydavo elementarų ir specialų išsilavinimą.

• Susirūpinta aukštesnės kvalifikacijos specialistų rengimu: įkurtos **Vilniaus geležinkelių technikos, Vilniaus piešimo, muzikos mokyklos, muzikos mokykla Plungės dvare**, kur mokėsi ir M. K. Čiurlionis.

• Amžiaus viduryje Užnemunėje steigiamos **amatų mokyklos, sekmadienio mokyklos** besimokančiam amato jaunimui.

• **Kaimo mokyklėlės – bakalorijos** (Sūduvoje vadintos „*pakampių mokyklomis*). Niekas joms nesudarydavo mokymo programų ir nekontroliuodavo jų darbo. Tokios mokyklėlės buvo kuriamos valstiečių ir smulkiųjų bajorų iniciatyva, namų mokyklų, turinčių senas tradicijas, papročiu. *Bakaloriai* (iš lot. *baccalureaus* – laipsnis, kurį gaudavo Rusijos mokytojų institutų absolventai, dvasinių akademijų auklėtiniai), valstiečių ar smulkiųjų bajorų kilmės samdomi mokytojai, pasimokę žemesnėse vidurinės mokyklos klasėse ar dvasinėje seminarijoje, mokė vienos ar kelių šeimų vaikus. Kai kurios mokyklos, kaip antai, Kretingos paparinė mokykla, per gavėnią išsiųsdavo gabesnius mokinius į savo parapijos kaimus mokyti valstiečių skaityti žemaitiškai ir lenkiškai.

• **Žydų tautybės gyventojai**, kurių buvo gana gausu Lietuvoje, turėjo savas **konfesines mokyklas**.

• **Mergaičių švietimo sistemoje būta didelių spragų**. Lietuvoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, pradėta akcentuoti, koks svarbus vaidmuo auklėjant jaunimą tenka moteriai. Todėl buvo uždaromi privatūs pensionai ir steigiamos **vidurinės mokyklos**. 1860 metais Vilniuje ir Kaune jau buvo vidurinių mokyklų. **1870 metais įkuriami Aukštoji Marijos mergaičių mokykla**. Šios mokyklos (gimnazijos) paskutinė klasė buvo pedagoginė. Neturtingos mergaitės Vilniuje mokėsi **prieglaudoje ar privačiose amatų, namų ruošos, rankų darbų mokyklose**.

Caro Pavlo sūnus Aleksandras II (Александр) 1820 metais panaikino jėzuitų įgaliojimus ir atėmė iš jų mokyklas. Tačiau Vilniaus imperatoriškasis universitetas ir toliau vadovavo švietimui. 1823 metais rusų valdžia susekė universitete gyvavusias slaptas lietuvių studentų filaretų ir filomatų organizacijas. Jų tikslas buvo gaivinti visuomeninę veiklą, žadinti ir stiprinti tautinę dvasią. Prasidėjus 1830–1831 m. sukilimui, gimnazistai ir studentai ėmė masiškai traukti pas sukilėlius. Jie sudarė atskirą sukilėlių kariuomenės batalioną. Sukilimui pralaimėjus, daug studentų buvo apkaltinta, pasiūsta į kariuomenę, gimnazistai – pašalinti iš mokyklų. Tačiau ir toliau stiprėjo antibaudžiavinės nuotaikos, plito engiamų tautų solidarumo idėjos, todėl **1832**

**metais caro Nikolajaus I dekretu Vilniaus imperatoriškasis universitetas buvo uždarytas.** Vietoj kai kurių jo padalinių buvo įsteigta Vilniaus medicinos chirurgijos akademija ir Vilniaus dvasinė akademija. Po dešimties metų ji taip pat buvo uždaryta. Tuo metu Lietuvoje nebeliko nė vienos aukštosios mokyklos. Taigi Lietuvos kultūrai buvo suduotas itin skaudus smūgis.

**Mokyklų lenkinimas.** Lietuvoje sparčiai stiprėjo tendencija pirmenybę teikti lenkų kalbai (tai ypač buvo būdinga bajorams). Dviklasėse pradinėse ir vidurinėse mokyklose dėstyta tik lenkiškai. Valstybinėse mokyklose 3 lietuvių kalbos savaitinės pamokos tebuvo popieriuje. Iki 1831 metų vienosėse parapinėse mokyklose mokyta lietuviškai, kitose – lygiagrečiai ir lenkiškai arba vien lenkiškai. Išimtis padaryta tikybai – jos mokė lietuviškai ir lenkiškai. Užnemunėje švietimo institucijų administracija visai ignoravo lietuvių kalbą: jos mokyta tik „pakampių“ mokyklėlėse. Protestantų parapinėse mokyklose vietoj lenkų kalbos mokyta vokiečių.

**Tautinio atgimimo sąjūdžio pradžia.** Prievartinio lenkinimo ir rusinimo užslopinta lietuvių tautinė mintis ėmė busti iš ilgo snaudulio. XIX a. kilo kultūrinis sąjūdis, kuriame aktyviai dalyvavo žemaičių bajorai. Lietuvos švie suoliai S. Daukantas, S. Stanevičius ir kiti atgaivino tautines idėjas, ragino įsitraukti į visuomeninį darbą. Jie ėmė kelti gimtąją kalbą, trokšdami padaryti ją rašto kalba, skatindami lietuvius jos nesigėdyti. Todėl buvo parengta ir išleista daugiau nei dešimt lietuviškų elementorių. 1810 metais mokyklų komiteto narys V. Baužas lenkų kalba išleido knygelę „Apie lietuvių kalbą ir jos praeitį“. Lenkų tautai, mokslininkams jie patarė kurti lietuvių draugijas, kurios tyrinėtų Lietuvos istoriją, rinktų tautosaką, leistų lietuviškas knygas. Buvo giriama Prūsijos vyriausybė, kuri jau 1548 metais pradėjo leisti knygas lietuvių kalba, steigti lietuviškas mokyklas.

*Ypač dideli Žemaičių vyskupo M. Valančiaus nuopelnai.* Jo iniciatyva buvo sukurtas gana platus lietuviškų bažnytinių mokyklų tinklas, į šį darbą įtraukti kunigai. Mokyklos, vadinamos „valančinėmis“, rėmėsi sena *ba-kalorijų* ir namų mokyklų tradicija. M. Valančiaus ataskaitoje valdžiai nurodyta, jog Kauno gubernijoje 1853 metais buvo 197 parapinės mokyklos, kuriose mokėsi 5 910 mokinių. Žinant, kad ankstesniais metais gyvavo 15 valdžios įkurtų mokyklų, kuriose mokėsi 933 mokiniai, galima susidaryti vaizdą, kokį vaidmenį atliko „**valančinės**“ (Aleksna A., 1922). „Valančinėse“, be oficialiai leistų dalykų: tikybos, skaitymo lietuviškai, rusų



kalbos pradmenų, dažnai papildomai buvo mokoma lenkų kalbos, aritmetikos, o kai kur ir lotynų kalbos, geografijos.

M. Valančius rūpinosi ir suaugusiųjų švietimu, reikalavo su tuo susijusių statistinių duomenų (pvz., kiek parapijose yra mokačią skaityti), ragino mokyti neraštingus žmones. Liaudies švietimo plėtrai gerokai pasitarnavo blaivybės judėjimas.

**Po 1831 ir 1863 metų sukilimų buvo uždrausta lietuviška spauda, mokyti gimtąja kalba, pradėta visai varžyti visuomeninę ir kultūrinę veiklą. Vaikai privalėjo lankyti rusiškas mokyklas, kur jiems prievarta buvo skiepijami stačiatikių papročiai. Mokė mokytojai rusai.**

**Tautinės mokyklos sąjūdis.** Lietuvoje valstiečiai nenorėjo leisti vaikų į rusiškas mokyklas, todėl prasidėjo tautinės mokyklos sąjūdis, kuris buvo susijęs su nacionalinio išsivadavimo judėjimu. Tuo metu pradėjo kurtis slaptosios **daraktorių mokyklos**, kuriose vaikus mokė įvairaus amžiaus, profesijų ir išsilavinimo žmonės. *Turėti mokinių buvo visų inteligentų garbės reikalas ir pilietinė pareiga.* Daraktoriais kurį laiką dirbo ir žymūs rašytojai P. Višinskis, J. Biliūnas, G. Petkevičaitė-Bitė ir kt.

Mažojejoje Lietuvoje kultūrinis gyvenimas nebuvo taip varžomas. Tenėjo Prūsijos lietuviams skirti laikraščiai, atsirado šviesuolių, kurie visai Lietuvai leido laikraščius ir knygas, propaguojančias nepriklausomybės siekius. Iš Tilžės per Lietuvą nusitęsė knygnešių keliai. Knygnešių ir slaptųjų mokyklų daraktorių dėka lietuviybė stiprėjo. Valdžia draudė ir persekiojo slaptąsias mokyklas. Mokytojus ir vaikų tėvus baudavo pinigėmis bandomis, uždarydavo į kalėjimą arba išstremdavo. 1897 metų duomenimis, rusiškas mokyklas lankė apie 6 proc. vaikų, bet raštingų žmonių buvo apie 50 proc. Lietuviybė šventė pergale.

Lietuvos švietimui nemažą reikšmę turėjo 1867 metais įsikūrusi **Marijampolės gimnazija, kurioje buvo leidžiama dėstyti lietuviškai** (kaip Suvalkų, Seinų progimnazijose), nedraudžiama dirbti lietuviams mokytojams. Gimnaziją baigę žinomi kultūros veikėjai J. Jablonskis, V. Kudirka, S. Matulaitis. Ten dirbo žymūs pedagogai P. Araminas, P. Kriaučiūnas ir kt. Gimnaziją baigę jaunuoliai studijavo Peterburgo, Kijevo, Charokovo, Kazanės, Varšuvos universitetuose. Jie dažniausiai rinkdavosi teisininko, mediko profesijas. Daug studentų rūpinosi krašto kultūra, spauda, palaikė ryšius su tėviškėje likusiu jaunimu.

## 2.6. Švietimas nepriklausomoje Lietuvoje

Atkakli lietuvių kova dėl savo teisių ir laisvių, bręstanti revoliucija Rusijoje vertė caro valdžią daryti nuolaidų. 1904 m. gegužės 7 d. caro vyriausybė panaikino lietuviškos spaudos draudimą. Vykstant revoliucijai Rusijoje, 1905 metų pabaigoje buvo sušauktas Didysis Vilniaus Seimas, kuris iškėlė idėją – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. 1914 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas Europoje pakeitė jėgų santykį. Lietuva, okupuota vokiečių kariuomenės, pradėjo tartis su Vokietija dėl valstybingumo atkūrimo.

Lietuvių tauta, daugiau kaip 350 metų trypiama svetimųjų, virto smulkiųjų žemdirbių ir bernų tauta, todėl buvo išstumta iš sparčiai besiplėtojančių mokslo, pramonės ir prekybos sričių. Bet ji nemirė: pakilo, atsitiesė ir visam pasauliui pranešė apie nepriklausomos valstybės atkūrimą. 1917 metais buvo sukurta Lietuvos Taryba, kuri 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje paskelbė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą.

1919 metais Lietuvos Taryba A. Smetoną išrinko Lietuvos prezidentu. 1920 metais kraštą valdyti perdavė Steigiamajam seimui, o prezidento pareigas – Seimo pirmininkui A. Stulginskiui. Seimas priėmė Konstituciją, paskelbusią Lietuvos valstybę demokratine respublika, įvedė nacionalinę valiutą – litą, įvykdė žemės reformą. Kaunas tapo laikinąja sostine. 1921 m. rugsėjo 22 d. Tautų Sąjungos visuotiniame susirinkime Lietuva kaip lygiateisė narė buvo priimta į pasaulio valstybių bendriją.

1926 metais demokratinių rinkimų būdu į valdžią atėjus kairiosioms partijoms, buvo prarastas vidinis šalies politinis stabilumas. Tuo labiau nepatenkintos buvo dešiniojos partijos ir karininkija: jie skelbė, kad parlamentinė santvarka neatitinka Lietuvos politinio gyvenimo reikmių. 1926 m. gruodžio 17 d. buvo įvykdytas politinis perversmas. Valstybės valdymą perėmė A. Smetona, kuris vadovavo valstybei iki pat okupacijos.

Lietuva per du nepriklausomybės dešimtmečius pasiekė nemažai laimėjimų ekonomikos, kultūros ir švietimo srityse.

1939 m. rugpjūčio 23 d. nepriklausomos valstybės raida buvo nutraukta: nacių valdoma Vokietija ir Sovietų Sąjunga slaptu susitarimu (Molotovo–Ribentropo paktu) pasidalijo Rytų Europą. Pagal Lietuvai primestą 1939 m. spalio 10 d. su Sovietų Sąjunga sudarytą sutartį Lietuva atgavo sostinę

*Vilnių ir dalį 1920 m. jai priskirtos teritorijos, bet buvo priversta išileisti gausias sovietų įgulas.*

*1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvos Respubliką, liepos 21 d. vadinamasis Liaudies seimas priėmė Lietuvos paskelbimo sovietine respublika ir jos įstojimo į Sovietų Sąjungą deklaracijas. Taip buvo likviduotas Lietuvos valstybingumas.*

*1941 m. birželio 22 d. visoje Lietuvoje prasidėjo iš anksto prieš sovietų okupantus rengtas sukilimas. Sukilėliai paskelbė, kad atkuriamą Lietuvos Respubliką, sudarė Laikinąją vyriausybę, tačiau civilinė vokiečių valdžia rugpjūčio 13 d. šios vyriausybės veiklą nutraukė.*

*1944 metais Sovietų armija antrą kartą okupavo Lietuvą. Tūkstančiai Lietuvos patriotų, nenorėdami tarnauti okupantams, ryžosi stoti į žūtbūtinę kovą dėl Lietuvos valstybės atkūrimo. 1944–1953 metų pokario partizanų kovos – vienas tragiškiausių ir didvyriškiausių Lietuvos valstybės istorijos puslapių. Kovotojai dėl laisvės vienas po kito žuvo kovose. 1953 metais sovietų valdžia, pasitelkusi NKVD, armiją ir stribus, numalšino ginkluotą tautos pasipriešinimą. Žuvo daugiau kaip 20 tūkst. partizanų.*

*1940–1954 metais Sibiro lageriuose ir tremtyje žuvo apie 301 tūkst. Lietuvos gyventojų, buvo nužudyta daugiau kaip 200 tūkst. čia gyvenusių žydų. Gelbėdamiesi nuo pražūties į Vakarus pasitraukė apie 440 tūkst. žmonių. Per Antroją pasaulinį karą ir okupacijas Lietuva prarado daugiau nei 1 mln. gyventojų.*

*Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo ir kovų patirtis nebuvo prarasta ir pamiršta. Sovietų Sąjungoje prasidėjus „perestroikai“ (pertvarkai), patriotiškai nusiteikę Lietuvos inteligentai 1988 m. susibūrė į Lietuvos persitvarkymo sąjūdį. 1990 metais Sąjūdis laimėjo rinkimus į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. 1990 m. kovo 11 d. Atkuriamasis seimas pasirašė istorinį Lietuvos valstybės tęstinumo juridinį aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“, kuris skelbė, kad yra atkuriamas „1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas, nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“.*

**1918–1940 metais**, esant labai sudėtingai vidaus ir tarptautinei padėčiai, **kuriama tautinė mokykla, kaip bendrosios Lietuvos kultūros dalis**. Į Lietuvą iš Helsinkio buvo pakviestas profesorius Niemis, kad konsultuotų mokyklos kūrimo klausimais. Jis parengė „Medžia-

gą Lietuvos mokyklų reformai“. Darbe itin daug dėmesio skirta pradžios mokyklai.

Steigiamasis seimas **1920 metais išleido Pradžios mokyklos įstatymą, kuris įvedė privalomą pradžios mokslą**. Vadovaujantis įstatymu, kaimuose daugiausia steigiamos **3 skyrių, miestuose – 4 ir 5 skyrių, o nuo 1936 metų – 6 skyrių pradžios mokyklos**.

Įstatymas pradžios mokykloms suformulavo tikslus:

- teikti jaunimui pradžios mokslo žinias;
- ugdyti dvasios ir kūno pajėgas;
- mokyti mylėti, branginti Lietuvą ir jai aukotis.

Pradžios mokyklose buvo dėstoma tikyba, lietuvių kalba, aritmetika, tėvynės pažinimas, istorija, geografija, gamta, dailė, rankų darbai, muzika (ir mokoma dainuoti), kūno kultūra.

• **Vidurinę mokymo grandį sudarė progimnazijos** (mokslo trukmė – 4 metai) **ir gimnazijos** (7, 8 metai). 1936 metais išleistame Vidurinių mokyklų įstatyme išplėtoti pradžios mokykloms keliami ugdymo tikslai.

• **Gimnazijose** buvo dėstoma 16 dalykų: tikyba, lietuvių kalba ir visuotinė literatūra, pirmoji ir antroji užsienio kalbos, lotynų kalba, istorija, visuomenės mokslas, filosofijos pradmenys, geografija, matematika, gamtos mokslas, piešimas, kūno kultūra, karinis rengimas, darbeliai ir namų ruošą, muzika, mokoma dainuoti. Humanitariniai mokslai užėmė dvigubai daugiau laiko negu tikslieji mokslai.

Už mokslą progimnazijose ir gimnazijose reikėjo mokėti. Dalis mokinių mokėjo aukščiausią kainą – 150 Lt, kiti – 75 proc. bendros sumos. Apie 15 proc. labai gerai besimokančių neturtingų šeimų vaikų buvo atleidžiami nuo mokesčio. Visoms klasėms išleisti originalūs vadovėliai. Jie buvo brangūs, bet mokiniai juos saugodavo.

• Lietuvoje buvo ir gana įvairių profilių **specialiųjų aukštesniųjų, vidurinių ir žemesniųjų mokyklų: komercinių, žemės ūkio, miškininkystės, meno, muzikos, medicinos, buhalterijos, mašinarščio**. Į jas buvo priimami moksleiviai, baigę keturias ar šešias gimnazijos klases. Mokslas trukdavo 2–4 metus.

• Didelę reikšmę turėjo **amatų mokyklos**. Jas dažniausiai steigė privačios organizacijos.

- Buvo įkurta mokyklų **specialių poreikių** vaikams (akliesiems, kurtiesiems ir kt.).

- **1927 metais pradėti steigti privatūs darželiai.** Jais rūpinosi draugijos „Lietuvos vaikas“, „Caritas“ ir privatūs asmenys. 1940 m. kovo mėnesį veikė 195 darželiai: 148 lietuvių, 31 žydų, 4 vokiečių vaikams ir 12 mišrių.

- Lietuvos mokyklų struktūros viršūnėje – **aukštosios mokyklos.** Didžiausioji Lietuvos aukštoji mokykla buvo **Vytauto Didžiojo universitetas**, įkurtas 1930 m. Kaune (nuo 1922 m. vasario 16 d. egzistavusių Aukštųjų kursų pagrindu). Jį sudarė Humanitarinių mokslų, Teologijos ir filosofijos, Teisės, Matematikos ir gamtos, Medicinos ir Technikos fakultetai.

Universitete dirbo plačios erudicijos dėstytojų kolektyvas: profesoriai K. Būga, J. Jablonskis, A. Maceina, J. Eretas, V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga, S. Šalkauskis, J. Vabalas-Gudaitis ir kt.

Tuo laiku **Kaune** taip pat buvo nemažai **aukštųjų mokyklų: Kauno Meno mokykla** (1922), **Kauno Konservatorija** (1933), **Aukštieji kūno kultūros kursai** (1934), **Veterinarijos akademija** (1936), **Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla** (1938).

**Dotnuvoje** buvo įsteigta **Žemės ūkio akademija** (1924), o **Klaipėdoje** – **Prekybos institutas** (1934), **Pedagoginis institutas** (1935). Aukštosiose mokyklose 1939–1940 m. studijavo per 4200 studentų.

**Mokymas Klaipėdos ir Vilniaus krašte.** Klaipėdos krašte oficialiai buvo įteisinta dvikalbystė. Mokyklose vyravo Vokietijoje taikoma mokyimo sistema. Lietuviai įkūrė Klaipėdos krašto mokyklų draugiją, kuri 1938 m. išlaikė 47 privačias pradinės mokyklas, 3 gimnazijas. Lietuvių kalbos tose mokyklose mokyta kiek ir visoje Lietuvoje. 1939 metais Vokietijai užgrobęs Klaipėdos kraštą, lietuviškos mokyklos buvo uždarytos.

Lenkija buvo okupavusi Vilniaus kraštą du kartus – 1919–1920 m. ir 1920–1939 m., todėl jis buvo intensyviai lenkinamas. Lenkų kalba buvo paskelbta oficialia šio krašto kalba. 1919 m. rugsėjo 28 d. Lenkijos vyriausybė atkūrė Vilniaus universitetą ir pavadino jį Stepono Batoro vardu (1919–1939). Puoselėjantys lietuviybę lietuviai leido vaikus į privačias švietimo draugijų „Rytas“ ir „Kultūra“ mokyklas. (1927 m. lenkų statistikos duomenimis, čia buvo 150 lietuviškų pradžios mokyklų ir 2 gimnazijos). Lietuvių kalba buvo niekinama, lietuviai persekiojami, todėl 1938 metais Vilniaus krašte liko tik dvi lietuviškos pradinės mokyklos ir viena gimnazija.

Taigi 1918–1940 m. buvo sukurta visa Lietuvos mokyklų sistema, išleista nemažai originalių vadovėlių, parengta gerų mokytojų. Visus tuos komponentus siejo ugdymo tikslai, kurie rėmėsi tautos dvasia. Jais buvo siekiama ugdyti dorą ir visuomeniškumą. Švietimui ir mokslui valstybė skyrė 15 proc. visų lėšų.

Lietuvą įtraukus į Sovietų Sąjungos sudėtį, visa švietimo sistema funkcionavo įgyvendindama komunistinio auklėjimo uždavinius. Jaunimui buvo prievarta diegiama marksistinė ir ateistinė pasaulėžiūra, jis buvo rengiamas vadinamajai „komunizmo statybai“.

**1991 metais atkūrus nepriklausomybę, susirūpinta mokyklos reforma. Vėl iškelta tautinės mokyklos kūrimo idėja.** Pedagogų ir mokslininkų kūrybinės grupės parengė *Lietuvos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepciją* (1989), *Universaliąsias ugdymo programas* (1992). Kartu pertvarkomas ir mokymo turinys, siekiant, kad jis atitiktų demokratinėje valstybėje keliamus ugdymo reikalavimus, rengiami nauji vadovėliai, mokomosios priemonės. Reforma apėmė ikimokyklinio auklėjimo, papildomo ugdymo institucijas, specialiąsias ir aukštąsias mokyklas. Pastaruoju metu itin daug dėmesio mokykloje skiriama profiliuoto mokymo sistemai įgyvendinti, praktinėms pilietinio ir tautinio ugdymo problemoms spręsti.

## 2.7. Pedagoginės minties raida Lietuvoje

Pedagoginės minties plėtrą nepriklausomoje Lietuvoje liudija pedagogikos ir psichologijos klausimams skirtos spaudos gausa ir įvairovė. Šios knygos III skyriaus 4 dalyje, supažindindami su šiuolaikinėmis ugdymo teorijomis, aptarėme ir kai kuriuos Lietuvos pedagoginės minties raidos bruožus. Remdamiesi Teresės Burkauskienės tyrimais (1995) klasifikuosime pedagoginį palikimą. Pagal tai galėtų būti skiriamos atitinkamos pedagogikos kryptys: **prigimties ir aplinkos, eksperimentinė, „naujojo auklėjimo“, kultūros ir sociologinė.**

**Prigimties ir aplinkos** reikšmę akcentuojančios pedagoginės krypties atstovai skelbia, kad asmenybės raidą lemia aplinka. Lietuvių literatūroje ryški neigiamo miesto ir dvaro poveikio „nesugadintos“ prigimties kaimo žmogui tema. Tokių pavyzdžių apstu Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūryboje.



Marija Pečkauskaitė-  
Šatrijos Ragana

Pedagogių **Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės** darbai taip pat orientavosi į tuo laiku paplitusią vaiko prigimties reikšmę iškeliančią teoriją. Jų pedagoginės etikos credo – pažinti vaiką ir atsižvelgti į kiekvieno individualias ypatybes. Jei mokytojas vaiką mokė ir auklėjo atsižvelgdamas į prigimtį, tada šis yra parengtas saviugdai ir tolesniam gyvenimui. G. Petkevičaitės-Bitės nuomone, vaiko prigimtis tinkamai plėtojama ugdant jį gimtąja kalba.

Švietėjas **Jonas Šliūpas** atkreipė mokytojų dėmesį į vaikus, turinčius regos, klausos, nervų ir kitų sistemų sutrikimų (pavyzdžiui, su stuburo iškrypimu), su protine negale. Jis ragino individualizuoti jų mokymą.

**Eksperimentinė pedagogika.** Lietuvoje jau 1919 m. buvo mokslininkų, besigilinančių į eksperimentinės pedagogikos klausimus ir dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą šioje srityje atlikdavusių tyrimus. Manoma, jog eksperimentais, stebėjimais ir kitais tyrimais galima pažinti mokinį ir taip išvengti mokymo ir auklėjimo klaidų. Eksperimentinės pedagogikos pradininkas Lietuvoje **Jonas Vabalas-Gudaitis** skelbė, kad vienas pirmųjų mokyklos ir auklėjimo uždavinių – suprasti mokinio psichiką, nes „mokykla negali tarpti, kol mokytojai rūpinasi daugiau išorinėmis mokymo priemonėmis, o ne vidiniu savarankišku mokinių brendimu“ (1983, p. 32). Norintis sėkmingai dirbti pedagogas turi taikyti eksperimentą, todėl kiekvienam mokytojui pravartu mokėti naudotis pedagoginiam tyrimui skirtomis anketomis ir testais. Tik pažįstant mokinį galima jį sudominti ir įtraukti į aktyvią veiklą.

Domėdamasis mokinių gabumų, jų valios bei kitomis psichologinėmis problemomis, J. Vabalas-Gudaitis sukūrė eksperimentinės psichologijos laboratoriją, pats parengė testus mokinių darbingumui tirti. Ypač reikšminga jo sukurta pedagogikos ir etikos teorija, pagrįsta sąveikos principu. Jis ypatingą dėmesį skyrė auklėjamajam mokymo pobūdžiui.



Jonas Laužikas

Eksperimentinės pedagogikos ir psichologijos klausimais tarpukario Lietuvoje rašė **Alfonsas Gučas**. Jis – teorinio ir metodinio vaikų darželio modelio kūrėjas. Knygoje „Vaikų darželio pedagogika“ A. Gučas pateikė vaikų darželių ir ikimokyklinės pedagogikos apžvalgą, supažindino su ikimokyklinio ugdymo pasaulyje sistemomis.

**Jonas Laužikas**, psichologinės krypties pedagogikos šalininkas, didelius reikalavimus kėlė mokyklai ir mokytojui. Jis sakė, kad mokykloje jaunas žmogus turi jaustis augas ir atsiskleidžias. Mokykloje gyvenama dabartimi ir rengiamasi ateičiai.

- „**Naujojo auklėjimo**“ kryptis pedagogikoje pradėjo reikštis tarpukario laikotarpiu. Ją sudarė įvairios teorijos ir eksperimentinės mokyklos Amerikoje ir Europoje, kurias vienijo tradicinės mokyklos kritika. Šios krypties atstovai bandė organizuoti nenutrūkstamą mokymą, klasių sistemą pakeisti dirbtuvėmis ir mokymą derinti su vaikų interesais bei per meninę veiklą atsiskleidžiančiomis individualiomis galimybėmis. Tarpukario Lietuvoje daug dėmesio pedagoginėje spaudoje buvo skiriama „naujojo auklėjimo“ krypties, propaguojamos įvairiuose kraštuose, analizei. Buvo rašoma apie H. Parhuro „Daltono planą“, P. Pėtersono „Jėnos planą“, M. Montesori, F. Fiorsterio ir kitas teorijas.

Žymus psichologas ir pedagogas J. Laužikas, orientuodamasis į šią kryptį, parengė knygas „Mokinių savivalda“ ir „Aplinka ir žmogus“. Palankiai „naujosios mokyklos“ idėjas vertino **Esmaitis (Stasys Matjošaitis)**, **Mečislovas Mačernis**, **Juozas Geniušas**. Jie skatino atsakyti mechaniško darbo metodu ir netgi pradinėje mokykloje mokyti rašyti referatus, diskutuoti, rengti literatūros vakarus apylinkės gyventojams, šeštadienines pamokas mokinių kūrybai nagrinėti, deklamuoti ir inscenizuoti.



**Mečislovas Mačernis** pirmasis Lietuvoje sukūrė didaktikos sistemą pagal „aktyviosios mokyklos“ pavyzdį. Jis naujai apibrėžė didaktikos dalyką: didaktika yra ne tik mokymo ir lavinimo, bet ir mokymosi mokslas. Sekdamas „moderniosios pedagogikos“ pavyzdžiais, jis suformulavo probleminės pamokos I–IV klasėse struktūrą ir nurodė pamokos struktūrinius komponentus.

**Juozas Geniušas** nurodė tris pagrindinius didaktikos reikalavimus, keliamus kiekvienam mokytojui. Mokytojas turi žinoti ir suprasti: dėstomo dalyko esmę; dalyko dėstymo tikslus; būdus, kurie daro dėstomąją medžiagą įdomią ir vertingą. Jis pasisakė už mokinių aktyvinimą mokymo proceso metu. Siekdamas geresnių mokymo rezultatų, atkreipė dėmesį į atskirų mokomųjų dalykų ryšius.

**Antanas Šerkšnas** – mokyklos bendruomenės darbo organizavimo sistemos pagrindėjas. Jis pirmasis Lietuvoje sukūrė psichologinę ir pedagoginę bendruomenės veiklos ir mokymo organizavimo struktūrą.

- **Kultūros pedagogika** gilinosi į kolektyvo, grupės gyvenimą ir siekė parodyti, kaip perimamos kultūros vertybės, skelbė, kad šių per amžius sukurtų vertybių perėmimas yra asmenybės ugdymo pagrindas.

Ryškus lietuvių kultūros pedagogikos atstovas – **Vilhelmas Starosta-Vydūnas**, dramaturgas, filosofas ir pedagogas, teigė, kad, kurdamas kultūrą, žmogus tobulėja. Tobulėdamas jis pereina tris stadijas: žmogus – sau, žmogus – tautai ir žmogus – pasauliui. Vydūnas ieškojo būdų, kaip lietuvių tautai atsispirti nutautinimo pavojui (šiuo atveju germanizacijai), tobulėti ir tapti reikšmingesnei pasauliui. Vydūnas itin griežtai pasisakė prieš didžiausius kiekvienos asmenybės priešus – alkoholį ir lytinių palaidumą. Jo filosofija apėmė Indijos ir Vakarų filosofines tradicijas, čia buvo akcentuojamas moralumas, į kultūrą žvelgiama kaip į žmogaus saviraišką.



Esmaitis  
(Stasys Matijošaitis)

**Stasį Šalkauskį** taip pat galima laikyti kultūros pedagogikos kūrėjais. S. Šalkauskis, žinomas filosofas ir pedagogas, buvo Vytauto Didžiojo universiteto rektorius (1939–1940), vienas Lietuvos katalikų mokslo akademijos įkūrėjų. Svarbiausius ugdymo koncepcijos teiginius jis išdėstė savo knygoje „Visuomeninis auklėjimas“, „Bendrieji pedagogikos pagrindai“, „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, „Kultūros filosofijos metmenys“. Rūpindamasis, kad lietuvių tauta iškiltų tarp kitų pasaulio tautų, jis teigė: „Kiekvienas lietuvis privalo gerai įsisąmoninti, kad Lietuvos padėtyje tvirčiausias nepriklausomybės ginklas yra materialinė ir dvasinė kultūra ir intensyvus kultūrinis aktyvumas“ (1933, p. 331). Nedidelei lietuvių tautai tapti nacija yra tik vienas kelias – tobulinti visų lygių mokyklas.



Stasys Šalkauskis

**Antanas Maceina**, filosofas ir pedagogas, buvęs S. Šalkauskio studentas, savo ypatingą talentą panaudojo tirdamas filosofines pedagogikos, kultūros, socialinių santykių ir religijos problemas. Jis išplėtojo *tautinio auklėjimo teoriją*, kuriai skirtas didžiausias jo veikalas „Tautinis auklėjimas“. Anot A. Maceinos, tautinio auklėjimo sistemą sudaro trys dalys, atskleidžiančios tautinio, patriotinio ir nacionalinio auklėjimo esmę. Pirmoji atskleidžia tautinės individualybės sampratą, antroji parodo, kas lemia tautos narių tarpusavio santykius, trečioji įrodo, kad „nacionalinis auklėjimas pakelia tautą į aukštesnį laipsnį ir laimi jai vietą žmonijos kultūroje“ (1990, p. 324). Maceinos kultūros pedagogikos programa – ugdyti visą tautą, visus žmones, neprarasti nė vieno talento.

Taigi A. Maceina sukūrė savitą asmenybės ugdymo programą, teigusią, kad visuomenės gyvenimą galima pakeisti tobulinant krikščioniškąją asmenybę. Būtent tokia asmenybė gali lemti krašto kultūrą ir likimą.

**Juozo Gobio** humanitarinio ugdymo koncepcija gvildeno įvairius estetikos klausimus (meno esmė, kūrybos ir meno auklėjamoji reikšmė ir kt.). Jis pradėjo nagrinėti naują tuometės pedagogikos sritį – meno ir tautiškumo santykio problemą.

Estetinio auklėjimo esmę, svarbą ir uždavinius išsamiai analizavo **Zigmas Kuzmickis**. Jo darbuose nagrinėjama, kaip lavinami estetiniai mokinių jausmai, ugdomas gebėjimas lyginti pasitelkiant kalbą, literatūrą, teatrą. Buvo įsitikinęs, kad šiuo požiūriu itin svarbus mokytojo bruožas – kūrybiškumas.

• **Sociologinės krypties pedagogika.**

Šios krypties atstovai manė, kad kultūra ir švietimo reformos socialinių negerovių ne-

panaikins ir žmogaus ugdymo problemų neišspręs. Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, buvo pabrėžiamas visuomeninis žmogaus prigimties ir raidos pobūdis, daug dėmesio skiriama socialiniams klausimams, kurie siejami su mokymo proceso organizavimu ir jo rezultatais, spręsti. Buvo pedagogų (**Vincas Krėvė**, **Vincas Ruzgas**, Pedagogikos muziejaus Kaune įkūrėjas), kurie atkakliai teigė, kad švietimo problemas galima išspręsti tik pakeitus socialines visuomenės gyvenimo sąlygas. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje ši kairioji pedagogikos kryptis suaktyvėjo.

Nuo 1940 metų Lietuvos švietimo sistema buvo organizuojama pagal Sovietų Sąjungoje nustatytą modelį. Pedagogikos mokslas, kaip ir kiti socialiniai bei humanitariniai mokslai, buvo ideologizuotas ir politizuotas. Vis dėlto ir tuo metu buvo rengiami pedagogai, plėtojamas mokyklų tinklas, didėjo mokslo darbuotojų skaičius.

• **Edukologija šiandien.** Šiandien ugdymo srityje sėkmingai darbuojasi gerai Lietuvos pedagogams žinomi mokslininkai L. Jovaiša, J. Vaitkevičius, V. Rajeckas, B. Bitinas ir kt. Daugelyje knygų ir publikacijų jie nagrinėja mokymo ir auklėjimo tobulinimo procesą, ypatingą dėmesį skirdami filosofiniams, sociologiniams, psichologiniams šio proceso aspektams, ugdytojo ir ugdytinio sąveikai, dorovinio ugdymo ir kt. problemoms.



Antanas Maceina



Leonas Jovaiša

Prof. **Leonas Jovaiša**, ilgametis Vilniaus universiteto Pedagogikos katedros vedėjas, yra parengęs ir išleidęs per trisdešimt knygų ir daugiau kaip tris šimtus straipsnių. Atkūrus nepriklausomybę, jis tapo vienu produktyviausių autorių, kuriančių originalią Lietuvos pedagogiką. Per pastarąjį dešimtmetį L. Jovaiša parengė visose šalies aukštosiose mokyklose populiarius vadovėlius „Edukologijos pradmenys“, „Edukologijos įvadas“, „Hodegetika“. Jis vienas pirmųjų Lietuvoje nagrinėjo mokymosi motyvus ir sunkumus, atsakingos ir kūrybingos asmenybės ugdymo per pamoką, profesinio orientavimo problemas. Profesorius pirmasis šalyje parengė

psichologinių tyrimų vadovą „Psichologinė diagnostika“, analitinių straipsnių monografiją „Ugdymo mokslas ir praktika“. Jo iniciatyva nuo 1991 m. Lietuvoje leidžiamas žurnalas „Acta paedagogica Vilnensia“.

Prof. **Juozas Vaitkevičius**, dirbęs tame pačiame universitete kaip ir prof. L. Jovaiša ir po jo ėmęs vadovauti katedrai, savo darbe „Socialinės pedagogikos pagrindai“ apibendrina socialinio ugdymo teorijos principus ir taip paskatino įsteigti socialinio pedagogo pareigybę ir šios specializacijos pedagogus rengti Lietuvoje. Kituose savo darbuose („Mokinių žinių vystymosi problemos“, „Mokyklos ir aplinkos įtaka mokiniams“, „Istorinė (lyginamoji) didaktika“ mokslininkas sutelkė dėmesį į žinių sisteminimo problemas, mokomųjų dalykų ryšius, mokymo metodus ir didaktikos raidą.

Prof. **Vladas Rajeckas** pirmasis Lietuvoje pradėjo tirti aukštesniųjų klasių mokinių teigiamo požiūrio į mokymąsi ugdymo problemas. Įvairiais aspektais ištyręs mokinių požiūrį į humanitarinius dalykus ir mokymosi motyvus, jis padarė išvadą, kad tam turi įtakos mokomųjų dalykų tarpusavio ryšiai, jų ryšys su gyvenimu, mokinių patirtimi, efektyvūs mokymo metodai („Teigiamo požiūrio į mokymąsi ugdymas“, „Mokymo tobulinimo klausimai“, „Pamokos efektyvinimo keliai“, „Mokymo organizavimas“).

Prof. **Bronislavas Bitinas** tiria pedagogikos metodologijos („Ugdymo filosofija“) ir auklėjimo problemas („Auklėjimo teorijos ir metodikos klausimai“, „Auklėjimo procesas“), socialinės pedagogikos, ugdymo mikroaplinkoje klausimus.

Edukologinius tyrimus atlieka ir kiti aukštųjų mokyklų pedagogai: KTU Edukologijos instituto direktorė prof. Palmira Jucevičienė nagrinėja edukologijos mokslo koncepciją, modulinio mokymo klausimus, mokslininkai Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas tiria Lietuvos švietimo pertvarkos ir plėtotės problemas, Vilija Targamadzė – švietimo vadybos teoriją ir praktiką, Vytautas Bernotas paskelbė darbų apie tiriamojo metodo

taikymą mokymo proceso metu, Albertas Juška gilinasi į mokymosi motyvacijos aspektus, Kazimieras Poškus – į epizodinio nepažangumo priežastis. Kęstutį Miškinį domina pedagoginio meistriškumo, Tomą Stulpiną – nepažangumo įveikimo, Vytautą Jakavičių – jaunuomenės mokslinimo ir lavinimo problemos. Margarita Teresevičienė rašo mokymo aktyvinimo temomis, Liuda Šiaučiukėnienė analizuoja diferencijuoto mokymo, Virginija Bortkevičienė – ugdymo ikimokyklinėse įstaigose klausimus. Algirdas Ažubalis, Magdelena Karčiauskienė, Teresė Bukauskienė, Stasė Valatkienė, Ona Tijūnelienė tiria istorinės pedagogikos, o Vanda Aramavičiūtė, Stasė Dzenuškaitė, Elvyra Martišauskienė, Marija Barkauskaitė – dorovinio ugdymo problemas. Vytautas Šernas, Rimantas Laužackas, Rima Adamonienė, Sigitas Daukilas gilinasi į profesinės pedagogikos, Rimantas Želvys, Birutė Pociūtė – į konceptuales švietimo organizavimo klausimus, Zenonas Bajoriūnas, Viktoras Justickis, Gintautas Valickas, Pranas Dereškevičius, Rolandas Paulauskas, Nijolė Janulaitienė tiria paauglių delinkvencijos problemas, Irena Leliūgienė, Giedrė Kvieskienė, Danguolė Beresnevičienė, Nijolė Večkienė – socialinio darbo mikroaplinkos sąlygomis metodiką, Irena Zaleckienė – pilietinio ugdymo mokykloje, Eugenijus Nazelskis – norinčiųjų stoti į karo mokyklas profesinio orientavimo, narkomanijos prevencijos klausimus ir kt.



Palmira Jucevičienė

• Šiandien Lietuvos ugdymo institucijoms reikia modernaus, atitinkančio laiko reikalavimus edukologijos mokslo. Todėl edukologams būtina gerai išmanyti pasaulio kultūros vertybių sistemas ir mokėti jomis naudotis tobulinant ugdymo teoriją ir praktiką taip, kad būtų išsaugotas kultūrinis ir etnis individualumas.

## Literatūra

1. Ažubalis A., Kiseliovas A. (2002). Bendroji pradinės matematikos daktika. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis universitetas, 159 p.
2. \*Bukauskienė T. (1995). Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis. Vilnius: Leidybos centras, 56 p.
3. \*Jovaiša L. (2001). Didaktinės minties užuomazgos 1547–1940 metais // Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, p. 440–455.
4. \*Jovaiša L. (2001). Didaktinė mintis 1940–1990 metais // Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius: Agora, p. 456–476.
5. Karčiauskienė M. (1989). Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje. Kaunas: Šviesa, 181 p.
6. \*Kaubrys S. (2000). Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis. Vilnius: Baltijos kopija, 290 p.
7. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a. (1994). Vilnius, T. 1.
8. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918 – 1940 m. (1996). Vilnius, T.3.
9. Lietuvos mokyklai 600 metų: konferencijos medžiaga, 1977 m. balandžio 25–26 d. (1997). Vilnius: Pedagogikos institutas, T. I, 310 p.; T. II, 317 p.
10. Montvilaitė S. (2002). Ugdymo mokslo branda Lietuvoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Daktaro disertacijos santrauka. 1997. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 31 p.
11. \*Pupšys V. (1995). Lietuvos mokykla: Atgimimo metai. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 233p.
12. Račkauskas J. (1994). Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 241 p.
13. Tijūnelienė O. (1993). Pedagoginio bendravimo ir santykių problema Lietuvos pedagogų palikime (XX a. pradžia iki 1940 m.). Vilnius: Leidybos centras, 71 p.

### 3. KARINIS RENGIMAS LIETUVOS VALSTYBĖJE

#### 3.1. Karinio rengimo raida

*Karyba ikivalstybiniu laikotarpiu.* Kol nebuvo susikūrusi Lietuvos valstybė, lietuviai neturėjo ir nuolatinės kariuomenės. Ji būdavo telkiama pasklidus žiniai apie priešų įsiveržimą. Visi kariauti tinkami vyrai rinkdavosi su savo ginklais ir žirgais. Po žygio kariuomenė būdavo paleidžiama. Daugelis istorijos tyrėjų mano, kad visuose Baltijos kraštuose tuo metu kariuomenės struktūra, strategija ir taktika buvo panaši.

Baltai mokėjo apginti savo ir sunaikinti priešo pilis. XII a. lietuviai naudojo akmenų svaidykles, balistas, kuriomis „pasiųsdavo fakelą“, taip pat pasikasdavo po pilies sienomis ir sukeldavo jų griūtį. Pilims griauti naudotos specialios mašinos – taranai, o Kęstučio valdymo laikais – patrankos. Pilių saugumą lėmė ne tik įtvirtinimai, bet ir sunkiai prieinamos vietos, kur buvo pakloti slapti keliai – kūlgrindos. Lietuviai nuo seno garsėjo karo inžinerijos srityse, ypač tiltų per upes ir pelkes statybomis.

Lietuviai, kaip ir kitos tautos, gyvenamuosius būstus ir gynybinius įtvirtinimus statė ant aukščiausių apylinkės kalvų, prie upių, ežerų. Pilis statydavo visi apylinkės gyventojai. Lietuvoje buvo gausu miškų, todėl pilys dažniausiai buvo statomos iš medžio. Tik vėlesniais amžiais, ypač padidėjus griaunamajai ginklų galiai, jas statė iš akmenų, plytų. (Nuo XIV a. antrosios pusės daugelis iki tol buvusių medinių pilių Vilniaus, Kauno, Medininkų, Lydos, Krėvos, Trakų, Liškiavos ir kitos buvo perstatomos į mūrines.)

Piliakalniai, pilys ir kiti gynybiniai įrenginiai krašte buvo išdėstomi taip,

*kad vienas kitą papildytų ir sudarytų bendrą gynybos sistemą: priešams užpuolus, pilys vienos kitas informuodavo ir paremdavo. Žinių apie priešus perduodavo laužo dūmai, šaukliai.*

**Krašto gynimo tradicija susikūrus Lietuvos valstybei.** Kelis šimtmečius trukę karai su kryžiuočiais parodė, kad krašto gynybos organizavimo tvarka turėjo senas istorines šaknis ir buvo gana tobula. Kryžiuočiai kovėsi ne tik su Lietuvos bajorais, bet ir su ginkluota liaudimi.

Senieji lietuvių rašytiniai šaltiniai teigia, kad kiekvienas jaunas lietuvis pirmiausia buvo karys. Jis turėjo būti ištovermingas, gerai valdyti kovos žirgą, sugebėti naudotis ginklu, mokėti kovos rikiuotes. Į karo žygius lietuviai dažniausiai vykdavo raiti ir dideliais būriais. Jų ginklai buvo panašūs į visoje Europoje naudojamus ginklus: kardas, geležiniai šarvai krūtinei, taip pat šalmas galvai pridengti. Raiteliai turėjo pentinus, o arkliai buvo puošiami žalvariniais papuošalais. Vyrų kapuose randama ginklų, iš kurių matyti, kad lietuviams buvo pažįstami visų rūšių puolimui ir apsaugai skirti ginklai, naudoti kaimyniniuose kraštuose. Stengtasi perimti kiekvieną priešo patobulinimą, naujovę. Koks svarbus buvo žirgas Lietuvos kario gyvenime, matyti iš to, jog kariai buvo laidojami kartu su jų kovos žirgais. Tas paprotys išliko net iki XIV a. Yra kapų, kur su kariu randami palaidoti trys ar net aštuoni žirgai. Papuošalų gausa, žirgų skaičius ne tik gyvenime, bet ir po mirties skyrė kunigaikštį nuo bajoro, o pastarąjį nuo paprasto kario. Smulkūs ūkininkai, negalėdami įsigyti brangių ginklų, išeidavo kovoti apsiginklavę paprastomis medžio buožėmis, kirviais, mediniais iešmais geležiniais smaigaliais.

Užpuolus priešui, visi vyrai stodavo į kovą ginti savo šalies. Toks senas visuotinis krašto gynimo paprotys vadinamas vytimi.

XIII a. kovos rikiuotę sudarė trys karių, prisidengusių skydais, eilės. Žinoma sava mūsų organizavimo taktika: apgaulingas kariuomenės bėgimas, žygio krypties slėpimas, puolimas iš užnugario.

Žuvusiųjų deginimo paprotys, pamažu apėmęs beveik visas lietuvių gentis, buvo savotiška lietuvių ideologija, telkianti juos prieš bendrą priešą – kryžiuočius. Todėl neatsitiktinai tyrėjai jį laiko svarbiu lietuvių tautos formavimosi veiksmu.

**Riterių rengimas.** XIII–XVI a. lietuvių feodalai dar asmeniškai nevaldė valstiečių, jų ūkiai buvo menki. Valstybė neturėjo smogiamosios raitijos. Todėl Vytautas pradėjo kurti turtingų lietuvių, žemvaldžių,



sluoksni dalydamas jiems *veldamus*. Veldamai (Lietuvos valstiečių sluoksnis) atsirado, kai XIV a. pabaigoje Lietuvos didysis kunigaikštis dalies laukininkų jam duodamas duokles pradėjo perleisti bajorams už karo tarnybą. Tokiems laukininkams ilgainiui buvo panaikinta išėjimo iš veldamo teisė. Jie pateko bajorų valdžion ir tapo jų baudžiauninkais. Ši politika sudarė sąlygas atsirasti lietuviui riteriui, kuris turėjo didelę įtaką smulkiesiems bajorams.

XV a. pradžioje manyta, kad idealu feodalų luomo jaunuoliui mokymąsi užbaigti išventinimu į riterius (Vytauto dvare jauniems feodalams buvo rengiamos dvikovos, po to jie būdavo išventinami į riterius). Tam reikėjo nuo mažens įprasti prie sunkių šarvų, mokėti tramdyti grynavaislius žirgus, fechtuotis sunkiais ginklais (ietimis, kalavijais). Užteko būti paslaugiam „damoms“ ir išmanyti kai kuriuos prabangos dalykus, kad riteris pagarsėtų „geru elgesiu“. XV a. pradžioje feodalų elitas į raštą žvelgė iš aukšto – kaip į tarnų amatą (pvz., Jogaila buvo berastis). Feodalų vaikai dažnai buvo mokomi Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir užsienio valdovų rūmuose (Vytauto brolienas Mykolas Žygimantaitis mokėsi pas kryžiuočius), o XV a. pabaigoje– XVI a. pradžioje ir vietinių ponų dvaruose.

Dauguma feodalų neturėjo sąlygų rengti riterius. Jaunesnioji karta kariavimo įgūdžius praktiškai perimdavo iš vyresniosios (Lietuvos statutai leido 17–18 m. sūnui karo tarnyboje pavaduoti tėvą). Paplitus šaunamiesiems (paraku užtaisomiems) ginklams, bajorai išmoko juos valdyti, kai kurie iš jų šiek tiek suvokė, kaip užtaisomos ir nutaikomos patrankos.

Dar keliautojas Vulfstanas rašė, kad aisčiai, norėdami turėti ištvermingų raitelių, rengdavo žirgų lenktynes. M. Husovianas (Hussovianus) savo didaktinėje poemoje apie stumbrą pasakoja, kad Didžiojo kunigaikščio Vytauto valdomos Lietuvos laukai net mirgėję nuo karių: jie ir taikos metu mokėsi kovos meno. Besitreniruojantys raiti kariai mokėsi šaudyti į išmetamus taikinius, paukščius. Karo atvejui būdavo ruošiami ir žirgai. Kaip ir raiteliai, jie turėdavo priprasti prie karo žygių, sudėtingų oro sąlygų. Tokia buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) „lauko mokykla“. Kariams grūdinti Vytautas rengdavęs ir medžiokles, ypač pavojingos buvo stumbrų medžioklės. Būsimieji karo va-

dai – kunigaikščių sūnūs – nuo pat vaikystės lydėdavo savo tėvus ir vyresnius brolius į medžiokles ir dalyvaudavo karo žygiuose, taip įgydami patirties.

Dažnas karys tapdavo grožinės literatūros herojumi, o patys kūriniai – karo žygių aprašymais. J. Radvano „Radviliada“, L. Bojerio „Karolomachija“ – tai poemos, apdainuojančios lietuvių karių drąsą Livonijos karų metais. Tos poezijos prototipai – įtakingi didikai, karo vadai: Radvilos, Sapiegos, Valavičiai, Karolis Jonas Chodkevičius. Tokių kūrinių tikslas buvo žadinti Lietuvos jaunimo narsą rengiant jį būsimiems karo žygiams.

Lietuvos baroko poezijoje išsiskiria „Radviliada“. Šioje poemoje pažymimi Mikalojaus Radvilos Rudojo nuopelnai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

„Tartum aušrinė danguj prieš tą valandą ryto, kai saulės rato ugninio šviesa akiratį ryškiai nušviečia, puošia viršūnes kalnų spinduliais tarsi krokai geltonais, žemės visus plyšelius padabina spindėjimu savo, – šitaip šlovės spinduliais Radvila apsigaubė amžiams“ (Lazutka S. Lietuvos statutai 1529, 1566, 1588. – K., 1994, p.34).

### **Kariuomenės rengimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.**

1529 metų pirmajame Lietuvos Statute nurodyta kariuomenės telkimo tvarka. Jo II skyriuje „Apie žemės (valstybės) gynimą“ parašyta: „Kiekvienas privalo atlikti karo tarnybą. Kiekvienas kunigaikštis, ponas ar dvariškis, našlė, taip pat kiekvienas pilnametis ar nepilnametis žmogus, turįs nejudamąjį turtą, turi paruošti ir siųsti karo tarnybon tiek žmonių, kiek pagal žemės nutarimą bus pareikalauta. Jei kuris neturi nė vieno žmogaus, tai turi pats vykti“ (Liekis A., 2002, p. 75).

Šauktinių kariuomenės laikais valstybė palyginti mažai rūpinosi kariuomenės išlaikymu, nes patys šaukstiniai atvykdavo apsirūpinę viskuo, ko galėjo prireikti karo žygyje.

XIX a. vis didesnę reikšmę įgijo ne šaukstiniai, o samdomoji kariuomenė – profesionalai. Bajorai už surinktus mokesčius noriau samdė karius negu patys vyko į karą. Tačiau bajorų karo prievolė niekada nebuvo panaikinta: iškilus būtinybei, buvo skelbiami visuotiniai bajorų šaukimai. Jei kuris žemvaldys nebūtų atvykęs tarnauti, galėjo būti konfiskuoti jo dvarai.

Po 1569 metų unijos Lietuva tebeturėjo savo kariuomenę, savus vadus, nepakito ir jos struktūra. 1776 metais Varšuvos seime buvo nustatytos tokios LDK kariuomenės Generalinio štabo pareigybės: Generalinį štabą sudarė: didysis etmonas, lauko etmonas, lauko raštininkas, artilerijos generolas, didysis sargybinkas, lauko stovyklininkas, generolas leitenantas, 2 generolai majorai, 4 etmonų generaliniai adjutantai, kariuomenės teisėjas, kariuomenės raštininkas, kariuomenės regentai, generalinis auditorius. Kariuomenės išlaikymo našta vis labiau slėgė valstybės išdą.

1792 metais sujungus Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių vadovybes, Generaliniame štabe buvo nustatyti tokie etatai: 10 generolų leitenantų, 1 generolo prie karaliaus, 1 artilerijos generolo majoro, 22 generolų majorų, 14 generolų leitenantų adjutantų, 24 generolų majorų adjutantų ir nemažai kitų žemesnių laipsnių karininkų etatų.

**Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kareiviai** sudarė nevienalytę socialinę grupę. Prievarta į kariuomenę patekę neišsilavinę valstiečiai nebuvo stropūs kareiviai. Nemaža jų į kariuomenę stodavo ir savo noru. Pagrindinis kareivių motyvas buvo alga. Geriausi kareiviai būdavo skiriami puskarininkiais.

LDK kariuomenės rengimas vykdavo keliais lygiais:

- **individualus kario rengimas,**
- **rengimas padalinyje,**
- **rengimas dalinyje ir kariuomenės manevrų metu.**

Individualus kario rengimas kiekvienos rūšies kariuomenėje (kavalerijos, pėstininkų, artileristų, inžinierių) vyko skirtingai.

Sunkiausia buvo parengti kavaleristus. Pirmiausia juos reikėjo parengti kaip pėstininkus, vėliau mokyti laikytis balne ir joti tam tikru tempu. Paskui raitelis buvo mokomas padalinyje ar dalinyje.

Pėstininkams tekdavo daugiausia muštro, siekiant juos išmokyti žygiuoti, atakuoti, taikliai šaudyti.

Artileristams ir inžinieriams reikėjo daugiau teorinių žinių, todėl buvo įsteigta speciali mokykla. Inžinierių korpuso karininkai mokė matematikos, fortifikacijos, geografijos, topografijos ir, žinoma, rikiuotės.

Padalinyje, t. y. kuopoje, buvo mokoma svarbiausių rikiuotės elementų, kad galima būtų dalyvauti kariuomenės manevruose.

Sunkiausia buvo kareivio – rekrūto dalia (vok. rekrut – verbuoti, komplektuoti). Tai buvo asmuo, paimtas į Rusijos kariuomenę pagal rekrūtų prievolę, įvestą 1699–1705 metais. Baudžiauninkai, tapę rekrūtais, buvo atleidžiami nuo baudžiatvarkos. Tarnyba iš pradžių buvo iki gyvos galvos, vėliau – 25 metai. 1834–1872 metais ji buvo trumpinama iki 20, 12, 10, 7 metų. 1794-aisiais caras išleido pirmąjį įsakymą imti rekrūtus Lietuvoje, tačiau jau tais pačiais metais Lietuvos dvarininkams buvo leista rekrūtus pakeisti samdytais žmonėmis. 1801 metais caras leido pasienio su Vokietija zonos gyventojams išsipirkti nuo šios prievolės pinigais. Po 1820 metų Lietuvoje išgalėjo tokia tvarka: iš didesnių dvarų imdavo rekrūtus, iš mažesnių – išpirką pinigais. Per metus būdavo paimama 1300 rekrūtų, o karo metu ir daugiau. Daugiausia iš Lietuvos buvo paimta rekrūtų buržuazinių revoliucijų Europoje ir Krymo karo metu – apie 23 tūkst. vyrų.

### 3.2. Karininkų rengimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Nuo XVIII a., Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikų, Abiejų Tautų Respublikoje itin daug dėmesio buvo skiriama karininkų korpusui formuoti. Karininkai turėjo vykdyti generolų, o šie – valstybės vadovo valią.

Karininko pasirengimas priklausė nuo bendrojo ir karinio pasirengimo ir praktikos. Kylant karjeros laiptais, bendrasis išsilavinimas nebuvo lemiamas veiksnys. Kiekvienas karininkas privalėjo mokėti skaityti, rašyti ir (pageidautina) kurią nors užsienio kalbą. Aukštesni reikalavimai buvo keliami artileristų ir inžinierių korpusui, mažesni – kavaleristams.

Kaip žinome, pirmųjų karo mokyklų ištakų reikia ieškoti XVII–XVIII a. Vokietijos ir Prancūzijos riterių akademijose (žr. III. 2). **Pirmoji Abiejų Tautų Respublikoje išlaikoma karo mokykla – Varšuvos kadetų korpusas – buvo įkurta 1765 metais** karaliaus S. A. Poniatovskio rūpesčiu. Trečdalį lėšų Varšuvos kadetų korpusui skyrė Lietuvos iždas, nes čia buvo rengiami karininkai ir Lietuvai.

Kadetų korpuso viršininku buvo paskirtas vienas šviesiausių Respublikos žmonių – **Adomas Kazimieras Čartoriskis** (Czartoryski, 1734–1823). Jis parengė mokyklos nuostatus, dorovinį kodeksą ir pa-

rinko dėstytojus. Kuriant mokslo programas vadovavo korpuse dirbę anglų švietėjas Johnanas Lindas. Jas tobulino vėlesni mokyklos direktoriai ir dėstytojai.

Po trejų Kadetų korpuso veiklos metų paaiškėjo, kad reikia labiau asmenybę ugdančios įstaigos, kurioje mokytis būtų pradedama anksčiau, nei ima formotis charakteris. Todėl 1768–1773 metais mokykla reformuojama – ji tapo bendrojo lavinimo mokykla, kurios paskutinėse klasėse buvo mokomasi pagal karybos ar teisės specializaciją. Mokykloje buvo diegiami pažangiausi to meto mokymo metodai ir daug dėmesio skiriama visapusiškai asmenybės ugdymui, todėl daugelis kadetų vėliau pasižymėjo aktyvumu ne tik kariuomenės, bet ir valstybės bei visuomenės gyvenime. Kadetų korpusą baigė 111 iš Lietuvos atvykusių jaunuolių.

**1789 metais Kadetų korpusas buvo įsteigtas Vilniuje.** Pradžią jam davė Radomo konfederacijos metais Karolio Stanislovo Radvilos įkurta Nesvyžiaus artilerijos ir inžinerijos mokykla. Ji dar buvo vadinama „Vietinė riterių mokykla“. Čia mokėsi tik bajorai. Joje dėstė Pranciškus Ksaveras Froelichas, vėlesnis Gardino bataliono vadas, seržantas, vėliau artilerijos karininkas Jonas Au. Mokykloje mokėsi 14 kadetų ir 3 brigadininkai, nors buvo 48 vietos. *Kadetų korpuse buvo dėstomos lotynų, lenkų, prancūzų, vokiečių kalbos, literatūra, ekonomikos, moralės ir teisės pagrindai, istorija, geografija, fizika, aritmetika, analitika, piešimas, dailystis, mokoma šokių, gimnastikos.*

Varšuvos ir Vilniaus kadetų korpusų auklėtiniai gen. Tadas Kosciuszka (Kościszko), gen. Jokūbas Jasinskis – žinomi XIX a. pabaigoje vykusių sukilimų vadai.

1774 metais dėl finansinių sunkumų Vilniaus kadetų korpusas ėmė nykti, o 1776-aisiais mokykla buvo uždaryta. Jos likučius perėmė Lietuvos didysis iždininkas **Antanas Tyzenhauzas, kuris 1773 metais Gardine buvo įsteigęs privatų kadetų korpusą.**

**Gardino kadetų korpusas** buvo bendrojo lavinimo mokykla, kurioje mokėsi neturtingų Gardino ekonomijos bajorų sūnūs. Mokykloje mokėsi 20–30 mokinių (iš kurių Lietuvos kariuomenėje vėliau tarnavo 3 karininkai). Čia buvo mokoma geometrijos, algebros, aritmetikos, inžinerijos, piešimo, vokiečių, lenkų kalbų, geografijos, fechtavimo ir šokių. Vėliau Tyzenhauzas buvo atleistas iš pareigų. Mokykla gyvavo iki 1789 me-

tų. Tais metais ji buvo perkelta į Vilnių, tačiau turimų pinigų buvo maža, todėl korpusas skurdo. Jame mokėsi 24 kadetai. Direktoriaus mjr. Liudviko Viarovskio vadovaujama korpuse dirbo tik trys puskarininkiai. Mokyklai stigo mokslinio ir finansinio potencialo, o to Lietuva XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje užtikrinti negalėjo.

Kiti žymūs Lietuvos bajorai taip pat pradėjo steigti **privačias karo mokyklas**. Yra žinoma, kad tokias **karo mokyklas buvo įkūrę Bžostovskiai Pavlove, Radvilos Nesvyžiuje**.

1747 metais Nesvyžiuje įsteigta mokykla buvo nedidelė, joje mokėsi 12–13 kadetų. Mokyti juos buvo numatyta 6–7 metus. Ten mokė *prancūzų, vokiečių, lotynų, rusų kalbų, matematikos, architektūros ir fortifikacijos, teisės, istorijos, konstitucijos, kariuomenės statutų, šaudyti ir kitų dalykų*. Reikalauta griežtos drausmės. Kadetus 5 val. ryto keldavo trimitas, po to vykdavo šv. Mišios, o nuo 8 iki 19 val. – pamokos, buvo skaitomi laikraščiai.

1782 metais Vilniuje įsteigiama speciali **Karo inžinerijos mokykla**. Jai vadovavo plk. Jokūbas Jasinskis. Karo inžinerijos mokykloje dėstė Laurynas Stuoka-Gucevičius ir kai kurie Vilniaus universiteto profesoriai.

Yra žinių, kad Abiejų Tautų Respublikos biudžeto išlaikoma Konstantinopolyje veikė **Rytų kalbų mokykla**.

**Karininkams keliami reikalavimai.** Kai kurių šaltinių duomenimis, po Liublino unijos Lietuvos kariuomenėje tarnavo apie 1500 karininkų, tačiau kiek buvo baigusių karo mokyklas ir kiek nusipirkusių laipsnius, sunku nustatyti. Karininkais pagal įstatymą galėjo tapti tik vietiniai bajorai, o nekilmingi ir svetimšaliai į karininkų luomą patekti negalėjo. (Taip buvo atstumtas T. Kosciuška ir kt.) Svetimšalių kariuomenėje buvo nedaug, kai kurie iš jų turėjo Lietuvos ir Lenkijos pilietybę arba globėjus, kurių autoritetas saugojo nuo šių apribojimų. Lietuvos kariuomenė buvo veiksnys, buriantis Lietuvos karininkus ir bajorų luomą į vienalytį sluoksnį ir padedantis formuotis tautinei savimonei.

Labiausiai buvo vertinami įgiję išsilavinimą ir turintys praktikos karininkai. Tikros karinės patirties to meto Lietuvos kariuomenėje turėjo nedaugelis.

1788–1792 metais buvo sudaromi **karininkų tarnybos lapai** (lenkų k. *conduitlista*). Atestuojami karininkai buvo apibūdinami įvairiais požūriais 28 skiltyse. Pažvelkime į kai kurias iš jų.

1. Atestuojant bene svarbiausias rodiklis buvo **tarnybos kokybė**. Ją apibūdino kario savybės: uolumas, gebėjimai, kolektyviškumas.

2. *Gebėjimai vadovauti kariuomenei* ir muštruoti dažniausiai apibūdinami kaip vidutiniški, menki ar nedideli. Geriau buvo vertinami pedagoginiai sugebėjimai.

3. *Išsimokslinimo vertinimą* lėmė užsienio kalbų mokėjimas, sugebėjimai piešti, fortifikacijos, teisės, geografijos, geometrijos išmanymas.

4. Kavalerijos karininkams buvo svarbu mokėti *gerai joti ir prižiūrėti žirgus (turėti atitinkamų žinių)*.

5. Keletas punktų buvo skirti *blogiems įpročiams nurodyti*: čia minimas girtavimas, kortavimas, prasiskolinimas. Žinoma, kad dėl skolų nemalonių turėdavo daugiau nei 50 proc. karininkų (Rakutis V., 2002, p. 130–164).

Maža žinių apie *asmenines karininkų savybes*: dažniausiai jie apibūdinami kaip pastovūs, ramaus būdo, drąsūs kariai, kartais nurodoma, kad kai kuriems „trūksta nuovokos“, kad yra išsiblaškę.

Skirtingų daliųjų tarnybos lapuose nurodytos žinios pakankamai kontrastingos, tačiau dauguma karininkų vertinami teigiamai, nes, matyt, atitiko keliamus reikalavimus. Jiems rekomenduodavo suteikti aukštesnį laipsnį ar pareigas. Tai ypač svarbu buvo žemesniojo laipsnio karininkams, kurie dažnai turėdavo materialinių sunkumų.

Rengdamasis išleidimui į dimisiją, karininkas pats ieškodavo, kam perduoti laipsnį, nes jį karininkas pirkdavo. (Lietuvos kariuomenėje po Liublino unijos karinius laipsnius imta pardavinėti. Pavyzdžiui, būsimam Vilniaus universiteto profesoriui J. Leleveliui, dar gulinčiam lopšyje, tėvai jau buvo nupirkę pulkininko laipsnio pažymėjimą.)

Karininkui, parduodančiam laipsnį, reikėjo sumokėti dvejų metų atlyginimo dydžio sumą. Karininkas, negalintis nusipirkti laipsnio, galėdavo savo teisę perduoti kitam, žinoma, už atlygį. Perkami buvo ir kiti kariniai laipsniai, pavyzdžiui, gavus teigiamą atestacijos įvertinimą. Karinis laipsnis tapo savotišku turtu, reiškė tam tikrą padėtį, kuri buvo tarsi atlygis už ištarnautą laiką ir politinius nuopelnus (karininkai turėjo Senate vietas ir privalėjo dalyvauti Seimo darbe). Tokia laipsnių kėlimo sistema skatino protekcionizmą, taip pat ir giminaičių protegavimą. Būtent į tai reikia atsižvelgti vertinant karininkų korpuso pasirengimo kokybę. (Nuo 1783 metų buvo išleista keletas įsakymų, draudžiančių prekiauti laipsniais.)

### 3.3. Kariuomenė nepriklausomoje Lietuvoje: karių mokymas

*Lietuvos kariuomenės atkūrimas.* 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos posėdyje buvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas. Jį pasirašė 20 Lietuvos Tarybos narių. Pirmuoju Lietuvos vyriausybės vadovu buvo paskirtas prof. A. Voldemaras, kuriam buvo pavesta sudaryti Laikinąją vyriausybę. Kai vokiečiams pradėjo vis labiau nesisekti frontuose, lietuviai, pasinaudoję susiklosčiusia padėtimi, sustiprino kovą dėl realios Lietuvos nepriklausomybės. Spalio mėn. slapta nuo vokiečių Lietuvos Taryba įsteigė Apsaugos komisiją. Ji kūrė kariuomenės organizavimo planus, kvietė į Vilnių Lietuvos karininkus. Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į sritis, jose numatyta įkurti štabus. Srityse jie turėjo suburti apsaugos būrius.

Pirmieji 11 eilinių savanorių į Vilnių atvyko 1918 m. spalio 16 d. Jie buvo apgyvendinti Valstybės Tarybos namuose. Greitai buvo surinkta 40 karių. Vokiečiai leido formuoti pėstininkų pulką, tik neleido jo apginkluoti. Todėl šautuvus ir pistoletus lietuviai pirko slapta.

Antantės valstybės pagal sutartį įpareigojo Vokietiją ginti Baltijos valstybes nuo bolševikų. Tačiau bolševikų spaudžiama Vokietijos kariuomenė traukėsi. Reikėjo paspartinti Lietuvos kariuomenės kūrimo procesą.

1918 m. lapkričio 21 d. Vilniuje susirinkę Lietuvos karininkai surengė susitikimą su ministru pirmininku A. Voldemaru. Jie pareikalavo imtis skubių priemonių – kurti kariuomenę. Vyriausybės vadovas pritarė karininkams. 1918 m. lapkričio 23 d. buvo išleistas įsakymas Nr. 1:

„1. Steigiu Apsaugos tarybą iš šių asmenų: pulkininko S. Chaleckio, papulkininkio S. Nastopkos, daktaro V. Nagevičiaus.

2. Pulkininką J. Kubilių skiriu Apsaugos ministerijos štabo viršininku.

3. Pulkininką J. Galvydį-Bykauską skiriu vadu pirmojo pulko, steigiamo Vilniuje. Jam įsakau tuojau pat pradėti paruošiamąjį darbą ir pasirinkti sau reikalingus kadrus“.

Įsakymą pasirašė apsaugos ministras prof. A. Voldemaras ir štabo viršininkas plk. J. Kubilius.

**1918 m. lapkričio 23-ioji laikoma oficialia Lietuvos kariuomenės atkūrimo diena.**

Lapkričio 24 d. Vokietija oficialiai pritarė šiam įsakymui ir Lietuvos kariuomenei pažadėjo paramą. Tą pačią dieną krašto apsaugos viceministru buvo paskirtas gen. Kiprijonas Kondratavičius.



*Kariuomenės atkūrimo darbas paspartėjo, kuriami nauji savanorių pulkai. Ginkluoti jie buvo labai nevienodai, kariai neturėjo uniformų.*

*Lietuvos kariuomenė didėjo, sustiprėjo Nepriklausomybės kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Lietuvių tauta teisę būti laisva ir turėti nepriklausomą valstybę įrodė daugiau kaip dvejus metus trukusiuose mūšiuose, kuriuose žuvo ir nuo žaizdų mirė apie 2611 karininkų ir kareivių. Buvo sužeisti 1153 kariai, daugiau nei 200 jų tapo invalidais. Baigiantis kovoms su lenkais, kariuomenėje buvo per 40 tūkst. karių.*

*1920 m. pabaigoje baigėsi kovos dėl nepriklausomybės. Šių kovų metu susiformavo Lietuvos kariuomenė, sustiprėjo visos jos rūšys: pėstininkai, kavalerija, artilerija, aviacija.*

*Nuo 1921 metų prasidėjo naujas kovos dėl nepriklausomybės įtvirtinimo etapas – diplomatinis.*

*Jaunai valstybei reikėjo tobulinti Lietuvos kariuomenės organizacinę struktūrą, 1919 m. birželio 5 d. patvirtintą Krašto apsaugos ministerijos įsakymu Nr. 85. Tuo metu kariuomenėje tarnavo per 50 tūkst. karių. Buvo sugrįžta prie trijų apygardų divizijų organizavimo. Apygardoms vadovavo divizijų vadai, prie jų buvo sudarytos apygardų karo valdybos. Lietuvos kariuomenę sudarė 13 pėstininkų, 3 kavalerijos, 4 artilerijos pulkai, 3 atskirosios artilerijos grupės (divizionai), 7 atskirieji pėstininkų batalionai, inžinerijos batalionas, automobilių, geležinkelio, elektrotechnikos (ryšių) batalionai, šarvuotųjų rinktinė, pasienio apsaugos dalys, karo aviacijos dalinys (12 lėktuvų).*

*Nuo 1922 m. kariuomenė buvo pertvarkoma taikos sąlygomis. Visi sveiki jaunuoliai, sulaukę 21 metų, buvo šaukiami į kariuomenę atlikti karo prievolės.*

*Per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuva, supama priešišku kaimyninių valstybių, kariuomenei skyrė nemažą lėšų – apie ketvirtadalį Lietuvos biudžeto. 1940 metais Lietuvos kariuomenę sudarė 3 pėstininkų divizijos, 3 kavalerijos, 4 artilerijos pulkai, 1 ryšių, 2 inžinerijos batalionai, automobilių ir šarvuotųjų rinktinės, priešlėktuvinė apsauga, karo laivynas, karo aviacija. Kariuomenėje tarnavo 17 generolų, 1800 karininkų, per 30 000 puskarininkų ir kareivių. Kariuomenės sandėliuose buvo sukaupta ginklų ir apsaugos rezervas 120 400 karių, kurie galėjo vykdyti nenutrūkstamus kovos veiksmus apie dvi savaites.*

*Per visą nepriklausomybės laikotarpį (iki 1940 m.) Lietuvos kariuomenei vadovavo: gen. ltn. **Silvestras Žukauskas**, gen. ltn. **Pranas Liatukas**, gen. Jonas **Galvydis-Bykauskas**, plk. **Konstantinas Žukas**, gen. ltn. **Juozas Kraucevičius**, gen. ltn. **Juozas Stanaitis**, div. gen. **Stasys Raštikis**, div. gen. **Vincas Vitkauskas**.*

Šeši karininkai Lietuvos kariuomenės vado pareigas ėjo būdami Generalinio štabo viršininkais: gen. ltn. **Jurgis Kubilius**, gen. **Kiprijonas Kondratavičius**, gen. ltn. **Edvardas Adamkevičius**, gen. **Povilas Plechavičius**, gen. ltn. **Petras Kubiliūnas**, gen. ltn. **Jonas Jackus**.

1940 m. birželio 15 d. SSRS kariuomenė perėjo Lietuvos sieną. Greitai ėmėsi darbo Lietuvos kariuomenės likvidavimo komisijos. Lietuviai, kurie kūrė kariuomenę, savomis rankomis ją turėjo sunaikinti, perduoti Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos žinion. Prasidėjo karininkų areštai. Pirmaisiais sovietinės okupacijos metais vos ne kas antras lietuvis karininkas buvo suimtas, ištremtas į Sibirą ar sušaudytas kalėjimuose ir lageriuose. Daugiausia lietuvių karininkų buvo išžudyta Norilsko lageriuose.

Šiandien mums apmaudu, kad nepriklausomos Lietuvos kariuomenė nekilo į kovą su okupantais. Tačiau kariuomenės vykdė vyriausybių įsakymus.

**Karių švietimas ir mokymas.** 1918 m. spalio mėn. Apsaugos komisija pavedė karininkui J. Laurinaičiui sudaryti Literatūros komisiją, kuri turėjo rūpintis lietuviškumo puoselėjimu. Reikėjo lietuvių kalba išleisti kariuomenės statutus, terminų žodynus ir daug kitos literatūros karine tematika. Įsteigus Krašto apsaugos ministeriją, Literatūros komisija buvo pavadinta Literatūros skyriumi. Skyrius rengė ir leido įvairią literatūrą karine tematika, taip pat rūpinosi, kad daliniuose kariai būtų mokomi (1926 m. apie 27 proc. naujokų nemokėjo lietuviškai nei skaityti, nei rašyti). Todėl 1920 m. kovo 1 d. buvo išleistas kariuomenės vado įsakymas, paskelbęs **karių švietimo programą**. Ji apėmė *aritmetiką, geometriją, skaitymą, rašymą, krašto pažinimą, gamtos mokslus*. Visose kariuomenės dalyse kiekvieną dieną buvo skirta valanda kariam mokytis skaityti ir rašyti. Mokytis buvo privaloma visiems kareiviams.

Dažname dalinyje kareiviams ar karininkams buvo organizuojami **specialūs kursai**: sprogdintojų, ryšininkų ir kt. Nemažai (telegrafijos, radiotechnikos, topografijos, ginklų priežiūros) kursų organizuodavo ir Karo mokykla. Visa tai kėlė bendrąjį karių intelektualinį lygį.

1919 m. kovo 12 d. Kaune buvo įkurta **Karo aviacijos mokykla**. 1932 m. spalio 1 d. ji vėl buvo atkurta ir gyvavo iki Lietuvos okupacijos. Mokyklos viršininku buvo paskirtas plk. V. Reimontas. Mokykloje buvo karininkų ir puskarininkų skyriai. Ji rengė lakūnus, žvalgus, mechanikus ir oro šaulius. Mokyta *aviacijos teorijos, aviacijos strategijos ir taktikos, radio-*

*technikos, elektrotechnikos, ryšių, matematikos ir fizikos, medžiagų atsparumo ir technologijų, braižybos ir daugelio kitų dalykų. Į puskarininkių skyrių priimdavo 18–24 m. jaunuolius, turinčius 4 gimnazijos klasių išsilavinimą. Baigus mokyklą, reikėjo mokomojoje eskadrilėje įrodyti, kad sugebama skraidyti ar vykdyti žvalgybos užduotis. Tik tuomet galima buvo gauti piloto, oro žvalgo ar mechaniko diplomą.*

Kariuomenėje buvo organizuojami kursai ir steigiamos mokyklos karininkams, norintiems kelti kvalifikaciją ar įgyti karinę specialybę. **Inžinierių puskarininkių mokykla** buvo įsteigta 1920 m. pradžioje. Mokslas trukdavo 7,5 mėnesio. Inžinieriai buvo rengiami ir vėliau, bet ne konkrečios specializacijos, mat pionieriai turėjo mokėti atlikti įvairius darbus. Nuo 1926 m. šios specialybės puskarininkiai pradėti rengti mokomosiose kuopose.

Perkant ginkluotę užsienyje susidariusios išlaidos alino Lietuvos valstybę, todėl iškilo strateginis uždavinys – sukurti Lietuvos karo pramonę. 1935 metais inžinieriui plk. J. Vėbrai pavedama įkurti **Tyrimų laboratoriją karo mokslo tyrimo darbams atlikti**. Per kelerius metus buvo įrengta viena moderniausių Europoje laboratorijų.

Laboratorija parengė kariuomenei reikalingų kovos ir apsaugos priemonių gamybos technologijų (pirmiausia Linkaičių ginklų dirbtuvėms), pagamino dujokaukių, raketų, sprogstamųjų medžiagų, šautuvų ir kulkosvaidžių vamzdžių, cheminių medžiagų.

Linkaičių ginklų dirbtuvės dėl gamybos specifikos taip pat buvo unikalios. Jos buvo statomos atskirais mazgais, kad greičiau būtų galima pradėti reikalingiausių kariuomenei ginklų, šaudmenų gamybą ir atlikti remonto darbus. Čia nuo 1936 metų buvo organizuota pėstininkų ir artilerijos gamyba amunicijos (1941 metais Tyrimų laboratorija tapo ginkluoto sukilimo organizavimo centru, o plk. J. Vėbra – vienu iš sukilimo vadų).

Visi karininkai buvo susibūrę į visuomeninę organizaciją – Lietuvos karininkų ramovę. Jos tikslas buvo vienyti karininkus, stiprinti jų tautinius patriotinius jausmus. Karo kapelionai sukūrė atskirą kariuomenės žinybą, kuri vadinosi *Karo dvasiškija*.

Nuo 1929 m. *Lietuvos radijuje kasdien pradėti rengti kariuomenės pusvalandžiai*: buvo transliuojami vaidinimai apie karių gyvenimą, supažindinama su kariuomenės istorija, jos kasdienybe. Kauno įguloje įkuriamas karių teatras, Marijampolėje – orkestras. Meno saviveiklos būreliai spar-

čiai kūrėsi visuose daliniuose. 1927–1930 m. buvo sukurtas pirmasis lietuviškas filmas kariams „Mūsų kareivis“.

Prie kariuomenės kūrėsi ir *visuomeninės organizacijos*. Didžiausia pusiau karinė organizacija – Lietuvos šaulių sąjunga įkurta 1919 m. birželio 27 d. Buvo įsteigtas Lietuvos aeroklubas (LAK) (daug jaunuolių dalyvavo jo veikloje: klubo tikslas buvo skatinti lietuvius pamilti aviaciją ir sudaryti karo aviacijos ir kariuomenės rezervą), taip pat Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, Lietuvos atsargos karininkų sąjunga, Kariuomenės pirmūnų sąjunga, Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugija, Lietuvos karo invalidų sąjunga, Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) atsargos karininkų korporacija „Ramovė“. Korporacijos nariai skaitė paskaitas kariuomenės istorijos ir kitais tuo metu aktualiais klausimais, organizuodavo susitikimus su jaunuomene. Jų iniciatyva VDU buvo įsteigta Karinio auklėjimo katedra. Šios organizacijos ir draugijos formavo teigiamą tautiečių požiūrį į kariuomenę, ugdė jai pagarbą.

Nemažą auklėjamąjį darbą kariuomenėje nuveikė *Karo muziejus*, kurį 1921 m. įkūrė gen. Vladas Nagius-Nagevičius (nuo 1936 m. vadinamas Vytauto Didžiojo karo muziejumi). Jame buvo įsteigti penki skyriai: Istorinis, Nepriklausomybės, Žuvusiųjų, Kariuomenės dalių ir ištaigų, Šaulių sąjungos. 1934 m. lapkričio 23 d. muziejaus sodelyje buvo palaidoti Lietuvos nežinomo kareivio palaikai. Prie jo kapo ir šiandien dažnai padedama gėlių, kaip pagarbos ženklas visiems žuvusiems už Tėvynę.

### 3.4. Karininkų rengimas nepriklausomoje Lietuvoje: Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla

Prieškario Lietuvos (1918–1940) karo mokykla gimė Nepriklausomybės kovų ugnyje. Fronte labai stigo karininkų, todėl buvo nutarta Kaune steigti karo mokyklą. 1919 m. sausio 25 d. Karo mokyklos viršininku buvo paskirtas gen. **Jonas Galvydis-Bykauskas**. Jis carinėje Rusijoje vadovavo pulkui, turėjo nemažai šio darbo patirties. Jo nuomone, „be gerų karininkų negalima sudaryti geros kariuomenės. Tik prigimties gabumai, sujungti su sistemingu, ilgu, atkakliu, išstvermingu darbu, geriems viršininkams vadovaujant, gali duoti tikrą rikiuotės karininką. Jeigu kiekvienas pilietis yra savo tautos reikalų ir garbės gynėjas, tai karininkui šios



Gen. Jonas  
Galvydis-Bykauskas

pareigos yra visų didžiausios, ypač kilus karui, kai tautos likimas ir garbė įteikiama pirmiausiai į karininkų rankas“ (*Karys*, 1929, Nr. 14, p. 20).

Oficialus mokyklos atidarymas įvyko balandžio 1 d., tačiau Karo mokyklos šventė kiekvienais metais būdavo švenčiama sausio 25-ąją.

Kandidatų atranka buvo atliekama labai kruopščiai: būsimuosius kariūnus priimdavo be egzaminų, jei jie buvo baigę 4 gimnazijos arba jai tolygios mokyklos klases. Jie privalėjo būti sveiki ir vyresni kaip 17 metų. Kandidatai laikė stojamąjį lietuvių kalbos egzaminą, nes laikytasi nuostatos, kad „**lietuviškumas – kertinis Karo mokyklos akmuo**“ (brg. gen. Kazys Musteikis, 1939, p. 21).

Mokyklos uždavinys buvo parengti karininką – tautos dvasios reiškėją. Pirmieji kariūnai savanoriai mokėsi 4 mėnesius ir liepos mėn. išvyko į frontą. Labai pakiliai pirmųjų laidų karininkus sutiko Lietuvos visuomenė: ji džiaugėsi, kad Lietuvos kariuomenėje daugėja karininkų lietuvių. Daug pirmųjų laidų karininkų kovėsi ties Širvintomis, Giedraičių fronte.

Mokykla buvo įsikūrusi Donelaičio ir Gedimino gatvių sankryžoje esančiame pastate (Donelaičio g. 13). 1919 m. liepos 17 d. paskelbta, kad čia bus rengiami karininkai visoms kariuomenės rūšims. 1920 m. mokykla persikėlė į Vilnių, bet, okupavus miestą lenkams, vėl įsikūrė Kaune. Čia ji gyvavo iki 1922 m. gruodžio 6 d., o 1923 m. buvo perkelta į Aukštąją Panemunę. 1924 m. rugsėjo mėn. mokykloje buvo įsteigtas parengiamasis kursas. Jo klausytojai turėjo būti baigę 6 ar 8 klases.

Iš pradžių dėstytojai laikėsi Rusijos armijos praporščikų mokyklos 4 mėn. kurso programos, jaunuoliai buvo vadinami vokiškai – *junkeriais*. *Kariūnais* juos imta vadinti vėliau, pasiūlius žymiam kalbininkui Kazimierui Būgai. Mokykloje buvo dėstoma *tikyba, lietuvių kalba, Lietuvos karo istorija, topografija, kūno kultūra, taktika, kovos rūšys, fortifikacija, supažindinama su statutais, ginkluotės pagrindais*. *Be to, buvo mokoma dainuoti ir šokti.*

Rimstant kovoms fronte atsirado galimybė Karo mokykloje mokytis ilgiau: nuo 6, 10 iki 13 mėnesių. Baigusiems ją kariūnams suteikdavo skyrininko vardą ir siūsdavo atlikti trijų mėnesių praktikos daliniuose. Tik po to jiems būdavo suteikiamas karininko (iki 1919 m. rugsėjo 15 d. – *karužo*) laipsnis. Būdavo kariūnų, kuriems dėl nepažangumo karininko laipsnis nebuvo suteikiamas: jie baigdavo mokyklą turėdami puskarininkio laipsnį. Stropiai tarnaujant, gavus aukštesnių vadų rekomendacijas, puskarininkiams taip pat buvo galima suteikti karininko laipsnį. Vykstant Nepriklausomybės kovoms mokyklą baigė trys gausios laidos (I, II ir III), net 434 karininkai. Tai buvo puiki parama Lietuvos kariuomenei. Gausi buvo ir IV laida, pavadinta Stepono Dariaus vardu. 1926 m. mokyklą baigė Jonas Žemaitis (XI laida), būsimasis Lietuvos partizanų generolas ir vadas, Vieningosios laisvės kovos sąjūdžio organizacijos prezidento pirmininkas.

Kariūnai ir dėstytojai gerai žinojo Karo mokyklos šūkį: „**Karo mokykla – Tėvynės meilės mokykla!**“ (1939). Todėl itin kruopščiai buvo parenkami dėstytojai: topografiją dėstė inžinierius ir mokslininkas, vėliau tapęs krašto apsaugos ministru, brg. gen. Stasys Dirmantas, taktiką – mokyklos viršininkas gen. Jonas Galvydis-Bykauskas. Dainavimo mokė kompozitorius Stasys Šimkus, lietuvių kalbos – poetas Faustas Kirša.

Kruopšti kandidatų atranka davė teigiamų rezultatų: trys I laidos karininkai tapo generolais: brg. gen. Jonas Černius, gen. ltn. Vladas Karvelis, V. Žilys, trys II laidos karininkai – ministrais: A. Endziulaitis (vidaus reikalų), J. Masiliūnas (susisiekimo), S. Putvinskis (žemės ūkio), dar trys šios laidos karininkai – operos solistais: P. Oleka, I. Naugaris, S. Sodeika.

Mokytis teko labai intensyviai, o tai ne visi pajėgdavo. Tvarka buvo griežta, prisiminimuose daug kas ją vadino geležine. Už menkiausią nusizengimą arešto paras „dalijo“ be pasigailėjimo. Prieškario Karo mokyklos kariūnai ir karininkai pasižymėjo nepriekaištinga išvaizda, laikysena. Aukšti buvo fizinio parengimo ir kitų dalykų reikalavimai, todėl daug kariūnų „nubyrėdavo“. Karo mokyklos moto skelbė: „**Karininkas – jaunų žmonių mokytojas taikos metu ir vadas karo metu**“.

Taikos metu, 1921 metais, mokymo programa buvo pertvarkyta orientuojantis į 2 metų, o nuo 1935 m. – į 3 metų trukmės programą. **1929 m. pakeistas mokyklos pavadinimas: ji buvo pavadinta Pirmojo**

**Lietuvos Prezidento (P. L. P.) karo mokykla.** Tais metais prezidentas Antanas Smetona įteikė mokyklai vėliavą.

Mokykloje gimė gražios patriotinės tradicijos: suteikiant karininko laipsnį, Respublikos Prezidentas paliečia kardu kariūno petį tardamas: „Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk“. **Priesaikos ceremonijos pradėtos rengti prie Vytauto Didžiojo paminklo, atidengto 1932 m. Panemunėje.**

Reikėjo parengti karininkų rezervą karo metui, todėl nuo 1926 m. **buvo įsteigta aspirantų tarnyba, rengusi atsargos karininkus.** Čia galėjo mokytis 18–29 m. vyrai, kurie prieš tai turėjo būti baigę gimnazijas. Mokslas trukdavo 12–15 mėnesių.

Atsargos karininkų atrankai ir rengimui taip pat buvo keliami griežti reikalavimai. *Aspirantai mokėsi pėstininkų, artileristų, inžinerijos specialybių.* Jie vilkėjo specialią karinę uniformą. Baigusiems mokslą aspirantams suteikdavo jaunesniojo leitenanto laipsnį ir išleisdavo į atsargą. Kasmet aspirantūrą baigdavo 40–60 jaunuolių. Vėliau juos kviesdavo į kursus, kuriuos baigusieji dažniausiai įgydavo aukštesnį karinį laipsnį, iki kapitono imtinai.

Per Karo mokyklos darbo metus pasikeitė 10 viršininkų: gen. **Jonas Galvydis-Bykauskas** (1919–1920; 1922–1926), plk. **Pranas Tvaronas** (1920–1921), plk. **Pranas Kaunas** (1926–1928), plk. **Jonas Jurgaitis** (1928–1930), gen. **Jonas Jackus** (1930–1934), brg. gen. **Jonas Černius** (1934), plk. **A. Čepauskas** (1934), brg. gen. **Kazys Musteikis** (1934–1939), brg. gen. **Kazys Skučas** (1939), brg. gen. **Jonas Juodišius** (1939–1940).

Iki 1940 m. Karo mokykla išleido 21 kadrinių karininkų (*artilėrijos, aviacijos, raitininkų, inžinerių*) laidą, 15 aspirantų laidų.

1940 m. išleista XIX laida – paskutinė Karo mokyklos laida, mokiūsis Kaune, Aukštojoje Panemunėje. Iš 78 laidos karininkų 38 buvo pėstininkai, 20 – artileristų, 20 – aviatorių. Švenčionėlių poligone prie tradicinio laužo prezidento A. Smetonos vardinių proga birželio 13 d. įvyko paskutinis vakarinis patikrinimas, paskutinė va-



Brg. gen. Kazys Skučas

karinė malda, paskutinį kartą buvo sugiedotas Tautos himnas. Liepos 15 d. vietoj kardo buvo įteiktas tik karininko ženklas.

Nuo 1940 m. rugsėjo Karo mokykla buvo perkelta į Vilnių ir pavadinta sovietinės valdžios nurodymu Vilniaus pėstininkų karo mokykla. Čia buvo dėstoma rusų kalba, lietuviai dėstytojai keičiami rusais.

Sunkūs išbandymai laukė XXII ir XXIII laidų kariūnų, kuriems teko patirti mokyklos sovietizaciją. Kariūnų protestas buvo reiškiamas išraiškingu tylėjimu, kai Vilniaus įgulos daliniai per spalio šventes šaukė „ura“, atsisakymu valgyti „šventinius“ pusryčius, pagaliau apsisprendimu toliau nebesimokyti. Todėl 1940 m. lapkričio 22 d. įsakymas Nr. 64, dar rašytas lietuvių kalba, skelbė, kad XXIII laidos 48 kariūnai išleidžiami į atsargą (iš tikrųjų – išvejami), o 37 siunčiami atlikti karo prievolės į dalinius. Lietuvių vietą užėmė rusakalbiai kursantai. Netrukus mokyklos auklėtinius išblaškė Antrasis pasaulinis karas. Taip baigėsi P. L. P. karo mokyklos istorija.

Po karo Vilniaus pėstininkų karo mokykla buvo atkurta ir dirbo pagal reikalavimus, keliamus sovietinėms karo mokykloms.

### 3.5. Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla

Nevienodai pasirengę buvo Lietuvos kariuomenės karininkai. Vieni buvo baigę rusiškas karo mokyklas, kiti – sutrumpintą karo mokyklos kursą. Todėl iškilo būtinybė suvienodinti karininkų pasirengimo lygį.

1919 m. sausio 21 d. Kauno miesto ir apskrities komendantas pulkų vadams įsakė organizuoti karininkų teorinius mokymus. Todėl 1920 m. sausio 15 d. Kaune, Tolstojaus g. 2, įsteigiami laikinieji kursai, kuriuose buvo pionierių ir rikiuotės skyriai. Kursams vadovavo Lietuvos kariuomenėje tarnavęs anglų karininkas plk. lttn. D. Monchas Masonas (Mason), vėliau – plk. A. Uspenskis (Успенский). 1920 m. gegužę kursas baigė pirmoji karininkų laida. Po mėnesio prie Karo mokyklos buvo įsteigti 2 mėn. kursai. Kiekvienas pėstininkų pulkas turėjo pasiųsti į juos po 2 kuopų vadus, atsargos batalionas – 1 kuopos vadą, raitelių pulkas ir artilerijos dalis – po 2 karininkus. Kai laikinieji kursai pasibaigė, jie buvo išformuoti.

*Po metų, 1921 m. balandžio 13 d., buvo įsteigti Aukštieji karininkų kursai. Steigiamasis seimas 1922 m. spalio mėn. 3 d. priėmė Aukštųjų karininkų kursų statutą. Kursai 1923 m. liepos 15 d. Respublikos Prezidento įsakymu gavo naują*





Brg. gen. Stasys Dirmantas

*pavadinimą – Aukštieji karininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursai.*

Stigo karininkų, išmanančių karo techniką, todėl 1923 m. buvo įsteigti Aukštieji karo technikos karininkų kursai. Jie rengė kvalifikuotus pionierius, geležinkelių, ryšių, autotransporto specialistus. Mokslas truko 2–2,5 metų. Aukštieji technikos, taip pat Aviacijos kursai 1927 m. rugsėjo 15 d. buvo prijungti prie Aukštųjų karininkų kursų.

Pirmuoju Aukštųjų karininkų kursų viršininku buvo paskirtas gen. Maksimas Katche. Viršininkai keitėsi: kursams vadovavo gen. Leonas Radus-Zenkavičius, plk. Vladas Skorupskis, plk. Brunonas Štencelis, plk. Stasys Dirmantas (vėliau – brg. gen.).

*1930 metais Aukštieji karininkų kursai buvo pavadinti Vytauto Didžiojo aukštaisiais karininkų kursais.* Siekiant kelti kvalifikaciją, karininkai buvo siunčiami į kitų valstybių (Čekoslovakijos, Belgijos, Prancūzijos, Vokietijos) karo akademijas. Taip Lietuva stengėsi parengti visų to meto kariuomenei reikiamų specialybių karininkų. Tačiau šios karininkų studijos Lietuvai brangiai kainavo, todėl jų buvo atsisakyta.

*Susidarius tokiai situacijai, Aukštieji karininkų kursai 1931 metais gen. ltn. Petro Kubiliūno iniciatyva buvo pertvarkyti į Vytauto Didžiojo karininkų kursų Generalinio štabo skyrių. Šie kursai prilygo aukštojo mokslo institucijai.* Kaune, Miško gatvėje, netoli Krašto apsaugos ministerijos rūmų, kursams buvo skirtos patalpos. Ten rengė karininkus, kurie galėtų vadovauti dideliems kariniams daliniams ir tarnauti Generaliniame štabe. Kursų trukmė – 2,5 metų.

**1938 m. gruodžio 10 d. įstatymo Nr. 627 26 straipsnis skelbė, kad „Vytauto Didžiojo karininkų kursai lieka Vytauto Didžiojo aukštąja karo mokykla“.** Įstatyme buvo nurodytas šios aukštosios mokyklos tikslas – teikti karininkams karo mokslų žinias, tobulinti karo mokslą ir taisyti jį specifinėmis mūsų krašto sąlygomis. Mokykloje jau buvo pradėtos kurti naujos, Lietuvos sąlygomis tinkamos karinės doktrinos.

Į Aukštuosius karininkų kursus ir Karo mokyklą įstoti buvo sunku. Konkurso tvarka buvo priimami tikrosios karo tarnybos karininkai, ne vyresni kaip 35 metų. Kandidatai privalėjo turėti ne mažesnę kaip 5 metų tarnybos (iš kurių 3 metų daliniuose) stažą. Per paskutinius dvejus metus jie turėjo būti gerai atestuoti. Daug dėmesio buvo skiriama sveikatai. Po stojamųjų egzaminų išlaikiusiųjų kandidatų sąrašas buvo teikiamas kariuomenės vadui. Jo įsakymu sudarydavo klausytojų sąrašą.

Klausytojų grupėje mokėsi 20–30 karininkų. Kiekvienoje laidoje buvo skiriamas laidos vyresnysis. Tai buvo karininkas, turintis aukščiausią karinį laipsnį. Jo pareigos – atstovauti laidai sprendžiant bendrus klausytojų reikalus. Žemiausio laipsnio karininkas be atskiro paskyrimo būdavo laidos sekretorius-adjutantas.

Aukštosios karo mokyklos darbo programą ir planą (kuris prilygo kitų valstybių generalinių štabų akademijų programoms) tvirtindavo kariuomenės vadas. Mokymo programose ypatingas dėmesys buvo skiriamas *karo strategijai ir taktikai, karo istorijai, karo teisei, karo pedagogikos studijoms*. Buvo dėstomi ir kiti dalykai: *Tėvynės pažinimas, artilerija, karo inžinerija, higiena, politikos ir ūkio mokslai, karo administracija, kartografija ir geodezija, generalinio štabo tarnyba, užsienio kalba*. Klausytojai dalyvaudavo *pratybose, vykstančiose įvairiose šalies vietovėse įrengtuose poligonuose*. Jų veiksmus stebėdavo ir vertindavo pratybų vadovai, Generalinio štabo viršininkai, kariuomenės vadas. Klausytojai taip pat atlikdavo stažuotę įvairiuose kariuomenės daliniuose. Per tą laiką jie perprasdavo įvairių kariuomenės rūšių taktikos pagrindus, dalyvaudavo kavalerijos žygiuose, artilerijos šaudymo, aviacijos žvalgybos pratybose. Taip mokomi klausytojai buvo rengiami tarnauti įvairiose krašto apsaugos struktūrose. Jie turėjo sugebėti dirbti operatyvinį, mobilizacinį, kario pedagogo ir vado darbą. Jie taip pat įgydavo teisę tapti batalionų ir pulkų vadais, tarnauti Generalinio štabo korpuse ir segėti Generalinio štabo bei Aukštųjų karininkų kursų ženklą.

Aukštosios karo mokyklos lektoriai dažniausiai buvo neetatiniai darbuotojai – patyrę, aukštąjį mokslą baigę karininkai, tarnaujantys įvairiuose kariniuose daliniuose. Buvo ir civilių, dėstančių teisę, psichologiją, kūno kultūrą. Kai kuriuos dalykus dėstė Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai. Klausytojų žinios buvo vertinamos 10 balų sistema.



Div. gen. Stasys Raštikis

Per septynerius metus kursams ir mokyklai vadovavo trys viršininkai: gen. ltn. **Petras Kubiliūnas**, brg. gen. **Vladas Karvelis**, div. gen. **Stasys Raštikis**. Pastarasis itin rūpinosi mokyklos veikla ir ją laikė eksperimentine laboratorija, nes siekė kuo greičiau tobulinti Lietuvos kariuomenę.

Aukštuosius karininkų kursus ir Karo mokyklą baigė trys Generalinio štabo ir viena intendantų laida. Per trečiosios laidos išleistuves Lietuvos kariuomenės vadas brg. gen. Stasys Raštikis pasakė kalbą, pabrėždamas, kad Generalinio štabo karininkas turi gebėti dirbti mobilizacinį, operatyvinių, pedagogo ir vado darbą. Jis turi būti drausmingas, savarankiškas, darbštus, gebėti pri-

imti aiškius sprendimus, nebijoti nuovargio ir kitų nepatogumų, todėl Karo mokykloje svarbiausia – praktinis kario rengimas.

Kuriamos gražios mokyklos baigimo tradicijos. Absolventai išleisusių iškilnių metu padėdavo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo Kaune, po to Įgulos bažnyčioje vykdavo pamaldos ir iškilmingas aktas Karininkų ramovės salėje. Prezidentas absolventams įteikdavo diplomus.

Buvo surinkta ir ketvirtoji Generalinio štabo grupė, tačiau studijas nutraukė sovietinė okupacija. 1940 metais sovietiniai okupantai uždarė Vytauto Didžiojo aukštąją karo mokyklą, daug jos dėstytojų ir absolventų ištrėmė į Sibirą arba nužudė. Aukštoji karo mokykla, kaip ir P.L.P., buvo pertvarkyta ir tapo sovietine Vilniaus pėstininkų mokykla.

Aukštoji karo mokykla naują puslapį atvertė Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę. 1991 m. sausio 27 d. 72 klausytojai pradėjo mokytis kursuose Kaune. Į šiuos kursus buvo priimami Lietuvos piliečiai iki 30 m. amžiaus, turintys sovietinės kariuomenės atsargos karininkų laipsnius. 4 mėn. kursuose buvo rengiami karininkai kariuomenės, pasienio apsaugos ir įkalinimo įstaigų apsaugos daliniams. 1991 m. sausio–vasario mėn. kursų dalyviai buvo išvykę į Vilnių ginti Aukščiausiosios Tarybos.



Gen. mjr. Jonas  
Andriškevičius

Iš viso 1991 m. karininkų kursus baigė 194 karininkai, 1992 m. – 273 karininkai ir 140 liktinių. 1993 m. kovo 19 d. karininkų kursai buvo perorganizuoti į Krašto apsaugos puskarininkių mokyklą. Nuo 1998 m. vasario 2 d. ji vadinama Divizijos generolo Stasio Raštikio puskarininkių mokykla.

1992 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje pradėjo veiklą Krašto apsaugos mokykla. Dvejų metų aukštesniojo mokslo studijas baigė 126 kariūnai, pasirinkę motorizuotų šaulių ir pasieniečių specialybes. 1994 metais Krašto apsaugos mokyklos bazėje buvo įkurta Lietuvos karo akademija (LKA). Jos viršininku buvo paskirtas plk. Jonas Andriškevičius (vėliau – gen. mjr., Lietuvos kariuomenės vadas). Pirmoji Karo akademijos laida – 111 leitenantų –

išleista 1994 metais, absolventams buvo įteikti aukštojo mokslo diplomai. Nuo 1995 metų organizuojamos vadybos bakalauro studijos. 1997 metais šioje aukštojoje mokykloje įsteigti neakivaizdiniai klausytojų kursai.

1998 m. lapkričio 20 d. Lietuvos karo akademijai suteiktas Generolo Jono Žemaičio vardas. 2000 metais pirmąkart Lietuvos valstybės istorijoje į karo mokyklą buvo priimtos aštuonios merginos. Tais pačiais metais studijų planai buvo pertvarkyti: atsirado galimybė įgyti personalo, transporto vadybos ar tarptautinių santykių bakalauro specialybę.

2001 metais Karo akademijoje įkurtas Atrankos centras, kurio pagrindinė užduotis – atrinkti kandidatus studijuoti Akademijoje. Jis perėmė ir kūrybiškai pritaikė Lietuvos sąlygoms Didžiosios Britanijos Sandhurst'o karališkosios karo akademijos atrankos centro patirtį.

### 3.6. Karinis ugdymas nepriklausomos Lietuvos mokyklose

Nepriklausomoje Lietuvoje prieš Antrąjį pasaulinį karą vyravo nuostata: kaip krašto apsaugą vertins mokyklos, toks bus ir tautos požiūris. „Mokiniai turi būti kariškai auklėjami, nes Tėvynei ginti tauta turi būti

**kariškai išauklėta, kiekvienas pilietis turi būti geras karys“** (V. Vosylius, 1937, p. 624). Mokyklos, siekdamos parengti visapusiškai išsilavinusią pilietį, kartu rūpinosi ir kariniu ugdymu, nes tai – bendrojo pilietinio ugdymo dalis.

Karo mokslo draugijai pasiūlius, **1929 m. balandžio 6 d. švietimo ministro įsakymu Nr. 154 Lietuvos aukštesniosiose, vidurinėse ir amatų mokyklose bei mokytojų seminarijose buvo įvestas naujas mokomasis dalykas – karinis jaunuomenės parengimas.**

**Karinio rengimo pamokos mokyklose pradėjo vykti 1930–1931 mokslo metais.**

- Vidurinių mokyklų 4–8 klasėse kariniam rengimui buvo skiriama 1–2 val. per savaitę;
- aukštesniosiose mokyklose, pradedant 5 klase, – 1–2 val. per savaitę (5 kl. – 1 val., 6,7 kl. – 2 val., 8 kl. – 1 val.);
- Žemės ūkio ministerijos žinioje esančiose mokyklose – 1–2 val. per savaitę.

Karinio mokinių rengimo *instruktoriais (mokytojais) buvo skiriami tikrosios karo tarnybos ar atsargos karininkai*, kurie naudojosi visomis tos mokyklos mokytojų teisėmis ir už savo darbą gaudavo atlyginimą. Karinio rengimo kursuose dėstė Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo ir kiti patyrę daliniuose tarnaujantys karininkai.

Karo mokslams populiarinti, jų esmei atskleisti, prieš įvedant karinio rengimo pamokas, instruktoriai rengė ir mokyklose skaitė pranešimus tokiomis temomis:

- Kūno kultūros vaidmuo ir tautinis auklėjimas.
- Tautos ginklavimasis ir atsparumas, kai Tėvynei gresia pavojus.
- Kariuomenės tikslai ir uždaviniai karo ir taikos metu.
- Karo tarnyba kaip pilietinė pareiga.
- Moterų moralės vertė kariuomenės ir šaulių gyvenime.
- Lietuvos kariuomenės kovos dėl nepriklausomybės.

Karinio rengimo pamokose mokiniai buvo mokomi rikiuotės, kautynių veiksmų, šaudyti, susipažindavo su pėstininkų ginklais, karo fortifikacijos ypatumais, tarnybos ir drausmės statutais, dalyvaudavo lauko pratybose. 8 klasės gimnazistai ir specialiųjų mokyklų baigiamųjų klasių mokiniai buvo mokomi šaudyti kariuomenės padalinių ir šaulių būsti-

nių šaudyklose. Mokykloje bręsta jaunuomenės patriotiniai jausmai, pilietinė atsakomybė už savąją valstybę ir jos likimą – tai suprantama kaip dvasinis rengimas, o kariuomenėje vyksta taktinis ir techninis rengimas.

Kad mokiniai geriau suvoktų Tėvynės gynimo idėją, buvo rengiamos pažintinės išvykos į karinius dalinius, muziejus, istorines vietas, susitikimai su Nepriklausomybės kovų dalyviais.

Stiprinant *pradinių klasių* mokytojų patriotines nuostatas, 1929 m. rugpjūčio mėnesį šiems pedagogams Karo mokslų draugija pirmąkart surengė kursus. Juose buvo skaitomos paskaitos apie karinį tautos ir valstybės rengimą, karo istoriją, karinę pedagogiką, kariuomenės organizacijas, civilinę saugą. Vykdavo rikiuotės, pirmosios medicinos pagalbos, sportinio šaudymo pratybos. Po metų buvo surengti kursai *kūno kultūros mokytojams*, siekiant, kad jie geriau suprastų jaunimo karinio rengimo esmę ir svarbą, kad galėtų mokyti jaunuomenę kolektyviai veikti ir jai vadovauti. *Vėliau Karo mokyklos patalpose kursai mokytojams buvo rengiami reguliariai*. Buvo rekomenduojama tautos karinio rengimo idėjas integruoti į pradinių klasių, fizinio lavinimo ir kitų mokomųjų dalykų turinį. Taip pat buvo aiškinama, kad **karinio rengimo esmė – auklėjimas, bet ne mokslinimas, kad pagrindinis auklėjimo metodas – ne žodžiai, o pavyzdys**.

### 3.7. Karinės pedagogikos idėjų raiška

Lietuvių kalba kariams skirtos spaudos iki nepriklausomybės paskelbimo buvo labai maža. Iš LDK laikų yra išlikę tik keletas leidinių. Atrodo, M. Akelaitis 1863 m. leido lietuvišką „gazietą“ (laikraštį) „**Žinia apie Lenku wajna su Maskolejs**“. 1894 m. Plymute (JAV) buvo išleista „**Knygelė dėl lietuviszkų kareivių Lietuvoje**“. Manoma, kad ji buvo pirmasis kariams skirtas spaudinys, išleistas lietuvių kalba.

Po 1917 m. Vasario revoliucijos Rusijoje lietuviai kariai, tarnavę Rygoje, XII Rusijos armijoje, leido savaitraštį „**Laisvas žodis**“. Tai buvo pirmasis lietuviškas laikraštis kariams.

Literatūros komisija 1919 m. gegužės 22 d. Vilniuje organizavo savaitraščio „**Kariškių žodis**“ leidimą. Išleidus 40 numerių, savaitraštis buvo pertvarkytas. Taip gimė žurnalas „**Karys**“. Pirmasis numeris buvo išspausdintas 1920 m. spalio mėnesį (redaktorius kpt. J. M. Steponkus).

1923 m. lapkričio 15 d. Kauno įgulos karininkai įsteigė *Karo mokslų draugiją*. Jos tikslas buvo skatinti karo mokslų pažangą, skleisti karybos žinias kariuomenėje ir visuomenėje. Draugijos nariais galėjo būti tikrosios tarnybos atsargos karininkai, norintys dirbti karo mokslų srityje. Šios draugijos iniciatyva buvo leidžiamas „Mūsų žinynas“ ir „Kardas“ (Lietuvos karininkų žurnalas, ėjęs nuo 1925 m.). Nuo 1929 m. kas mėnesį pasirodydavo „Karo draugijos žinios“. Pirmasis draugijos pirmininkas buvo gen. Leonas Radus-Zenkavičius.

Kitų karinių institucijų ir visuomeninių organizacijų iniciatyva buvo leidžiama nemažai leidinių: „Trimitas“ (nuo 1921 m. Šaulių organizacijos leidžiamas žurnalas), „Šešėliai“ (vėliau – „Atspindžiai“, ėjo 1920–1923 m.), „Sparnai“ (vėliau – „Lietuvos sparnai“, leido Lietuvos aeroklubas), „Lietuvos karo invalidas“ (ėjo nuo 1928 m., leidėjas – Lietuvos karo invalidų sąjunga), „Kariūnas“ (nuo 1932 m. leido P. L. P. karo mokykla), „Karininkų metraštis“ (1932–1940), metraštis „Karo archyvas“ (leidžiamas nuo 1925 m.). Juose buvo spausdinama nemažai straipsnių karinės pedagogikos, psichologijos, etikos, kovinio rengimo ir auklėjimo klausimais. Nepriklausomybės metais savo periodinius leidinius turėjo beveik visi Lietuvos kariuomenės pulkai, net batalionai, žinoma, ir karinio pobūdžio organizacijos.

Apžvelkime svarbiausiųjų žurnalų straipsnius karinio ugdymo klausimais.

Plk. **Konstantinas Žukas** (1884–1962) ir kpt. **Vaclovas Biržiška** (1886–1964), Karo mokyklos ir Aukštųjų karininkų kursų lektoriai, karinės pedagogikos temomis rašytuose straipsniuose, kurie buvo išspausdinti „Mūsų žinyne“, išsamiai aptarė karių mokymo ir auklėjimo tikslus, formas, metodus, psichologijos, etikos žinių, įvairių metodų taikymo auklėjant karius klausimus. Plk. K. Žukas straipsnyje „Kariškosios pedagogikos bruožai“ analizavo pedagogikos tikslus ir uždavinius, pabrėždamas, kad kariai turi būti parengti taip, kad



Plk. Konstantinas Žukas



Kpt. Vaclovas Biržiška

galėtų Tėvynę nuo priešo ginti sąmoningai (*Mūsų žinynas*, 1926, Nr. 29, 30, 31, 32, 33). Kpt. V. Biržiška, nagrinėdamas karinės pedagogikos problemas, ypatingą dėmesį skyrė auklėjimui, teigdamas, kad „kariuomenės auklėjimo svarbiausias uždavinys eina iš to dabartinio kariuomenės vaidmens, kad ji yra tautos neatskiriama dalis“. Iš tautos išeinama į kariuomenę, o po to vėl sugrįžtama, todėl mokykloje ir kariuomenėje svarbu „prisirišimo prie savo krašto skiepijimas, pasitikėjimas savimi, savo tauta, kad ji galėtų išgyventi nepriklausoma“ (*Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 50). Auto-

rius teigė, kad kariuomenei valstybė iškėlė dar vieną tikslą – ugdyti nepriklausomybės jausmą, jos poreikį. Jis rašė, kad dažnas lietuvis taip yra apsirpatęs su priespauda, kad visuomenė susidarė nuostata, jog Lietuva kitaip gyvuoti negali ir nemoka. Todėl kariuomenėje reikia naudoti tas priemones, „kurios padėtų tą senąjį jausmą ištrinti ir iškiepytų ne formalų, bet gilaus įsitikinimo jausmą, kad esame ir būsim nepriklausomi, nežiūrint jokių galimų politikos akiračio atsimainymų“ (*Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 1, p. 52).

Karinio visuomenės auklėjimo problemos buvo aktualios karininkams **Vytautui Stanevičiui** ir **Baliui Vosyliui**, „Trimito“ redaktoriaus padėjėjui. V. Stanevičius straipsnyje „Šalintini trūkumai tautos kariškame paruošime“ analizuoja tautos karinio rengimo institucijų – šeimos, mokyklos ir įvairių organizacijų – funkcijas. Jis atkreipia karininkų dėmesį į tai, kad šeima yra mažytė tautos dalelė, kurioje gimsta, auga ir auklėjami būsimieji tautos sūnūs, jos gynėjai, todėl „kariškasis“ auklėjimas turi prasidėti drauge su patriotizmo ugdymu. Aptardamas karinio auklėjimo problemas, kylančias mokykloje, jis atkreipia mokyklų inspektorių dėmesį į tai, kad jų pilietinė pareiga yra ne tik tikrinti skaitymo, rašymo, skaičiavimo įgūdžius, bet ypatingą dėmesį skirti vaikų patriotiniam ir kariniam auklėjimui, kuris dažnai tau-



tai svarbesnis negu kiti dalykai. Autoriui rūpi ir tas jaunimas, kuris, baigęs pradžios mokyklas, dirba žemės ūkio ir kitus darbus. Jo nuomone, nemokyklinį jaunimą turėtų rengti organizacijos. Tėvynės laisvė, jos ateitis turėtų rūpėti ne tik šauliams, bet visiems lietuviams. Tėvynę ginti – visų pareiga: pavasarininkų, jaunalietuvių ir visų kitų jaunuolių, nepaisant išsimokslinimo ar tikybų skirtumų (*Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 10).

B. Vosylius straipsnyje „Karinis visuomenės auklėjimas“ apibrėžė pagrindines karinio auklėjimo sąvokas, nurodė karinio ugdymo tikslus, uždavinius, atskleidė jo reikšmę, analizavo karinio tautos auklėjimo sampratą. Šio straipsnio autoriaus mintys itin aktualios šiandienos Lietuvoje, nes visuomenė dar nepajėgia suvokti, kad geras kario fizinis pasirengimas nėra svarbiausias ugdymo tikslas, – reikia ugdyti ir jo intelektualines galias, kovos dvasią, patriotines vertybes (*Mūsų žinynas*, 1937, Nr.6).

Konceptualius mažųjų valstybių saugumo klausimus nagrinėjo Generalinio štabo mjr. **Vytautas Bulvičius** knygoje „Karinis valstybės rengimas“ (1994), straipsniuose, spausdintuose „Mūsų žinyne“. Jis rašė: „Karo istorija moko, kad pasitikėjimas valstybės galia valstybės karinį atsparumą keleriopai padidina, palyginus su normaliu daugelio tokio pat didumo valstybių karinio atsparumo vidurkiu. Ir priešingai – nepasitikėjimas savo valstybės kariniu saugumu, nepakankamas rūpinimasis ginkluotomis jėgomis karinį valstybės atsparumą gali padaryti keleriopai menkesnį negu normalusis vidurkis“ (*Mūsų žinynas*, 1938, Nr. 18, p.673). Autoriaus nuomone, dvasiniu požiūriu maža valstybė gali būti stipresnė už didžiąją, tačiau būtina sąlyga – planingas ir energingas moralinių jėgų ugdymas. Tokio auklėjimo pasekmė – drąsa ir pasiaukojimas, kurie gali karines ir dvasines galias itin padidinti. Ypač pražūtingai mažos valstybės piliečius veikia nepasitikėjimas savimi, kuri

skatina pesimistiški straipsniai.



Mjr. Vytautas Bulvičius

Plk. ltn. **Jonas Šepetys** „Mūsų žinyne“, „Karyje“, „Karde“ gvildeno kovotojo psichologinio pasirengimo problemas, vado ir kareivio psichologiją karo metu, pabrėžė kovos su baime ir dvasinių jėgų stiprinimo reikšmę.

Platus ltn. **Broniaus Juškio** (dirbusio Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriuje, Aukštojoje karo mokykloje) nagrinėjamų problemų spektras: jis gilinasi į kareivių, pradedančių tarnauti dalinyje, pažinimo metodikas, rekomendavo anketas, kurias galėtų naudoti karininkai naujokams pradėjus tarnybą (*Mūsų žinynas*, 1939, XIX t.). Autorius knygoje „Jaunuomenės karinis rengimas svetur“ (1938) supažindina su karinio rengimo sistemomis užsienyje: Suomijoje, Vokietijoje, Italijoje, Amerikoje, Japonijoje ir kitose šalyse. Jis rašė „Kariui“ ir „Naujienoms“.

Kpt. **Vaclovas Kuzmickas** tyrė puskarininkio veiklą dalinyje. Jis pažymėjo, kad karininkai negali pamiršti, jog kautynėse puskarininkis – vado padėjėjas. Todėl rengiant puskarininkius ir keliant jų kvalifikaciją labai svarbu, kad būtų siekiama ne tik suteikti kuo daugiau karo mokslų ir metodikos žinių, bet ir rūpintis, kad lavėtų jų pedagoginiai sugebėjimai. Puskarininkio tarnyba – tai mokytojo ir auklėtojo darbas. Todėl jam labai svarbu asmeniškai karius pažinti ir su jais palaikyti gerus santykius. „Puskarininkis turi žinoti, kad jis yra karys, o ne valdininkas ir jo tarnyba yra 24 val. per parą“ (*Mūsų žinynas*, 1939, Nr. 11, p. 27).

Mjr. **Petras Jakštas** nagrinėjo karinės propagandos problemas. Karinę propagandą jis suprato kaip naują ir veiksmingą psichologinio ginklo rūšį, kuriai daug dėmesio skiriama užsienio valstybių (Prancūzijos, Anglijos, JAV, Vokietijos) kariuomenėse (*Mūsų žinynas*, 1939, XIX t.).

„Mūsų žinyno“, „Kardo“, „Kario“ redakcijos kartais skelbdavo probleminius straipsnius, kviečiančius skaitytojus diskutuoti karių auklėjimo klausimais (*Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, 23). Generalinio štabo plk. **Vincas Kiršinas** (*Mūsų žinynas*, 1940, Nr. 5, 6) išdėstė savo nuomonę karininkų rengimo ir auklėjimo klausimais, ltn. **Jonas Šidlauskas** rašė apie dalinio vadų auklėjamojo darbo sistemos efektyvinimą ir kt.

Įvairiomis karinio ugdymo temomis kariams skirtoje spaudoje dažnai rašė prezidentas **Antanas Smetona**, div. gen. **Stasys Raštikis**, teisininkas mjr. **Petras Mačiulis**, „Kario“ redaktorius plk. ltn. **Juozas Balčiūnas**, „Kardo“

redaktorius vyr. ltn. **Petras Biržys** (žinomas Lietuvos radijuje Pupų dėdės vardu), plk. **Petras Tarasenka**.

Karinio patriotinio ugdymo idėjos buvo perteikiamos ir bendrojo lavinimo mokyklose per kai kurių dalykų pamokas. Pavyzdžiui, **Petras Naujokaitis** matematikos uždavinyne pateikė nemažai uždavinių karine tematika.

Lietuvos kariuomenės spaudos apžvalga rodo, kad nepriklausomybės metais sugebėta parengti ir išleisti tikrai nemažai laikraščių, žurnalų bei kitų Lietuvos kariuomenei svarbių leidinių.

Šiandien mums svarbu žinoti, kad pokario kovų metu taip pat buvo leidžiami laikraščiai – „**Laisvės varpas**“ (Kęstučio apygarda) ir „**Laisvės žvalgas**“ (Tauro apygarda).

Sovietinio režimo Lietuvoje metais žurnalus „Karys“, „Kardas“, „Trimitas“ rengė išėivijos lietuviai, jie buvo spausdinami Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje. Leidėjai tėvynainiams neleido pamiršti Nepriklausomybės kovų prasmės, žadino patriotizmą ir laisvo gyvenimo viltį.

Atkūrus nepriklausomybę, šie žurnalai vėl spausdami Lietuvoje. Reguliariai išėina „Karys“, „Trimitas“, „Kardas“, Krašto apsaugos ministerijos informacinis leidinys „**Krašto apsauga**“, „**Karo archyvas**“ (red. plk. ltn. dr. G. Surgailis). Krašto apsaugos savanorių pajėgos leidžia „**Savanorių**“, LDK Mindaugo mechanizuotasis pėstininkų batalionas – „**Mindaugietį**“, Karo akademijoje atkurtas „**Kariūnas**“.

Atkūrus Lietuvos kariuomenę, rengiami leidiniai karinės pedagogikos ir psichologijos tematika. Lietuvos savanorių pastangų dėka išleistas fotografuotas Vytauto Bulvičiaus darbas „Karinis valstybės rengimas“ (1994), taip pat Stasio Raštikio „Kovos dėl laisvės“ (1990, T. 1, 2, 3), autorių kolektyvo parengti „Lietuvos istorijos skaitiniai kariams“ (1993). Romualdas Grigas parengė knygą „Tautos savigyna“ (1993), Baltijos institutas išleido tarptautinių konferencijų „Neprievarta ir tolerancija kintančioje Europoje“ (1995) ir „Nacionalinis saugumas ir efektyvių sprendimų



Plk. Petras Tarasenka

paieška“ (2001) medžiagą. Išspausdinti pranešimai, skaityti Krašto apsaugos ministerijos ir Karo akademijos surengtuose seminaruose ir konferencijose: „Jaunimas ir pilietinė visuomenė“ (1997), „Karybos specialistų rengimo problemos“ (1997), „Karininkų rengimas ir profesinis tobulinimas“ (2001), „Teritorinė gynyba“ (2001), „Nacionalinio saugumo studijų perspektyvos Lietuvoje“ (2002) ir kt.

Šiandien Karo akademijos viršininkas plk. Algis Vaičeliūnas, viršininko pavaduotojai doc. dr. Pranas Jankauskas, plk. Arūnas Dudavičius, plk. lt. Aleksandras Kucharevas, Mokslo centro viršininkas plk. lt. dr. Gintautas Surgailis, Atrankos centro viršininkas mjr. Gediminas Macijauskas, Akademijos dėstytojai dr. Valdas Rakutis, dr. Elmantas Meilus, dr. Feliksas Žigaras, dr. Bronius Puzinavičius, doc. dr. Aleksejus Malovikas, dim. plk. Eugenijus Kisinas yra parengę nemažai mokomųjų knygų ir kitų metodinių leidinių karybos istorijos, karinio rengimo, bendrosios ir karo psichologijos, lyderio atrankos klausimais. Kpt. Rolanda Kazlauskaitė-Markelienė, prof. habil. dr. Algirdas Ažubalis, kpt. dr. Audronė Petrauskaitė, dr. Algirdas Kanauka, lektorė Aldona Mackevičienė, kpt. Arūnas Alonderis, dim. plk. lt. Algis Balaišis, Antanas Martinionis, Alina Žebrauskaitė studijuoja prieškarinio mokslininkų palikimą, organizuoja karių bendruomenės tyrimus ir apibendrina juos straipsniuose, kurie pasirodo pedagogams ir kariams skirtoje periodinėje ir mokslinėje spaudoje.

Nemažai Lietuvos kariams ir karininkams naudingų užsienio autorių vadovėlių ir kitų leidinių yra išversta į lietuvių kalbą, pavyzdžiui: šveicarų karybos specialisto, pedagogo R. Steigerio knyga „Humaniškasis vadovavimas“ (1998), R. Steigerio, U. Zwygarto „Karinė pedagogika“ (1999); danų didaktika „Karių ugdymo pagrindai“ (2002) ir kt.

Kūrybiškai dirba Lietuvos kariuomenės mokymo ir doktrinų valdybos vadas plk. Romas Žibas, plk. Algimantas Vyšniauskas, plk. lt. Olegas Naliotovas, mjr. Bronius Skrebė, mjr. Vilius Danys, Divizijos generolo Stasio Raštikio puskarininkių mokyklos, KASP Majoro Juozo Lukšos vadų mokymo centro, Generolo Adolfo Ramanausko karių profesinio tobulinimo centro ir kitų mokymo institucijų kariniai pedagogai: plk. Romas Kalinauskas, plk. Jurgis Norgėla, plk. lt. Virginijus Kirvaitis, plk. lt. Kęstutis Kuršelis, plk. lt. Rimas Zinkevičius, plk. lt. Romualdas Kunigonis, mjr. Vidas Eidukas, mjr. Audrius Marcinkevičius, kpt. Rai-

mondas Metlovas, kpt. lt. Vytautas Bardauskas, vyr. lt. Gintautas Jakštys, lt. Raimondas Klevinskas, dr. Mečislovas Bendaravičius, Vytautas Mankevičius, dr. Vytautas Jasulaitis, dr. Stasys Knezys ir kiti specialistai, organizuojantys kariams metodinius mokymus ir rengiantys pedagoginę mokomąją ir mokslinę medžiagą.

- Karinė edukologija šiandien glaudžiai susijusi su mokslu, politika, ekonomika, menu, dorove, religija, filosofija. Patirdama įvairiapusį kultūros dėmenų poveikį, kariuomenė, kaip tam tikra ugdymo institucija, savo ruožtu daro didelę įtaką ir visai krašto raidai.

## Literatūra

1. Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai / Parengė Puzinavičius B. (1999). I d., 304 p.; (2001) II d., 503 p. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė.
2. Janulaitienė N., Macijauskas G. (2000). Nauja atrankos į Lietuvos karo akademią sistema // Šiuolaikinės kultūrinės dvasinės plėtros problemos. Kaunas: Akademija, p. 371–375.
3. Jaunimas ir pilietinė visuomenė (1997). Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 59 p.
4. Smetona A. Karybos žodynas (1995). Vilnius: Karmino spaustuvė, 450 p.
5. Karininkas kaip auklėtojas, mokytojas, vadas (1928): Auklėjimo metodika. Kaunas: Kariuomenės Generalinis štabas, 145 p.
6. Karybos specialistų rengimo problemos (1997). Vilnius: Lietuvos karo akademija, 133 p.
7. \*Leščius V. (1998). Lietuvos kariuomenė 1918–1920. Vilnius: Leidybos centras, 546 p.
8. \*Liekis A. (2002). Lietuvių karyba ir ginkluotė (iki 1940 m.). Vilnius: Lietuvos mokslas, 1263 p.
9. \*Lietuvos kariuomenė (1938). Klaipėda: Ryto spaustuvė.
10. \*Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953 (2002). Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 407 p.
11. Vaičeliūnas A. Kam būsiamajam NATO karininkui magistro diplomą? // Business exhibitions. Lithuanien economic Review. 2001 May, p. 18-19.

12. Malovikas A. (2001). Karinių vienetų kasdieninės veiklos valdymo psichologiniai aspektai. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 297 p.
13. Mankevičius V., Daugirdas A. Pilietinis pasipriešinimas. Vilnius: Naujoji matrica, 187 p.
14. \*P.L.P. karo mokykla. 1919–1939 (1939). Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė.
15. Petrauskaitė A. (2000). Karininko garbė: sampratos problema. // Šiuolaikinės kultūrinės dvasinės plėtros problemos. Kaunas: Akademija, p. 188–190.
16. Kario kalendorius 1999 m. / Parengė Alonderis A. (1999). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė.
17. \*Rakutis V. (2002). LDK kariuomenė ketverių metų Seimo laikotarpiu (1788–1792). Vilnius: Vaga, 284 p.
18. \*Statkus V. (1986). Lietuvos ginkluotosios pajėgos. 1918–1940 m. Čikaga: Vydūno jaunimo fondas, 1040 p.
19. \*Surgailis G. (1998). Lietuvos kariuomenė. 1918–1998. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 146 p.
20. Tarasenko P. (1998). Kovotojo mokymas. Vilnius: Lietuvos karo akademija. 209 p.
21. \*VD aukštoji karo mokykla (1940). Kaunas: Kariuomenės generalinis štabas.
22. Vosylius B. Karinis visuomenės auklėjimas // Mūsų žinynas, Nr. 17, 1937, p. 673–682.
23. \*Žigaras F. Karininkų rengimas Lietuvoje 1918–1940 m. // Krašto apsauga, Nr. 12 (15), 2002 06 07–06 13.
24. Žigaras F. (2002). Baltijos šalys: saugumas ir gynyba (1990–2002). Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 345 p.

## BAIGIAMASIS ŽODIS

*Užvertėme paskutinį knygos lapą ir tikriausiai susimąstėme: kokia sena pedagoginių idėjų istorija! Ugdymo pradžia – tai žmogaus ir civilizacijos pradžia. Ugdymo šiandiena – dažnai senų idėjų transformavimas ir kūrybiškas jų taikymas ugdymo veikloje.*

*Žmonijos ugdymo patirtis – šaknys, kurios maitina pedagogikos ir edukologijos medį, nepriklausomoje demokratinėje valstybėje tiesiantį šakas aukštyn į humanistines idėjas ir vertybes. Šiandien seno ir naujo kovoje formuojasi ir bręsta karinės pedagogikos vaisius. Jis noksta ant medžio, kurio šaknys giliai suleistos į bendrosios pedagogikos ir edukologijos dirvą, karinės edukologijos mokslo šakos. Ta dirva – lietuvių tautos ir visos žmonijos ugdymo patirtis, kiekvienoje epochoje atgimstanti pažangiomis mokymo ir auklėjimo idėjomis, nuolat praturtinama naujais pedagogų darbais.*

*Šiandien Lietuvoje kuriant ir plėtojant karinės pedagogikos mokslą vadovaujama Lietuvos valstybės nacionalinio saugumo ir gynybos koncepcijomis, kurių pagrindas – visuotinė gynyba. Lietuvos karinės pedagogikos mokslas, remdamasis pilietinėmis patriotinėmis lietuvių karių ugdymo tradicijomis, perimdamas ir praktiškai išradingai taikydamas NATO, ES ir kitų demokratiščių šalių karių rengimo institucijų patirtį, sėkmingai įsitvirtina tarp kitų socialinių mokslų.*

*Lietuvos kariai, visi Lietuvos žmonės žino, kad nuo 1922 m. vasario 16 d. valstybinių švenčių proga Karo muziejaus bokšte buvo skambinama Laisvės varpu. Ant jo buvo užrašyta:*

*O skambink per amžius vaikams Lietuvos.*

*Tas Laisvės nevertas, kas negina jos.*

*Dėl mūsų Tėvynės, dėl jos žmonių prieš daugelį amžių ir dar visai neseniai reikėjo kovoti, aukotis. Ir šiandien, nelaukiant paragavimo, jai reikia atiduoti visas jėgas ir iš peties dirbti dėl valstybės Gerovės, Laisvės ir Taikos. Todėl visų mūsų, lietuvių, aukščiausias siekis tebus amžinai laisva Lietuva!*

## ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

### A

- Adamonienė R. 309  
Andrijauskas A. 146  
Alonderis A. 399, 342.  
Akvinietis T., šv. (Thomas Aquinus) 177-178, 233  
Aramavičiūtė V. 45, 55, 78. 309  
Araminas P. 297  
Aristotelis (Aristotelės) 161, 168  
Astra L. 78  
Augustinas, šv. (Santes Augustinus) 89, 170, 178  
Ažubalis A. 309, 310, 340

### B

- Bachofenas J. J. 139  
Bačėnienė E. 101  
Bajoriūnas Z. 238, 309  
Balčiūnas J. 338  
Bartuška V. 132  
Bendaravičius M. 341.  
Beresnevičienė D. 55, 309  
Bernotas V. 55, 309



Bežas H. (Berge) 254  
 Biržiška V. 15, 18, 26, 27, 34, 335, 336  
 Bitinas B. 39, 55, 58, 73, 78, 91, 94, 257, 309  
 Blonskis P. (Блонский) 239, 240, 248  
 Blumas B. (Bloom) 104  
 Bolnovas O. F. (Bollnow) 252  
 Böme G. 200, 232  
 Brauner Ch. 94  
 Brazytė-Bindokienė D. 279  
 Bukauskienė T. 281, 309, 310  
 Bulvičius V. 337  
 Buračas B. 279  
 Butkienė G. 129

## C

Celereras (Cellerer) 37  
 Chrizostomas, šv. (Santes Chrysosthomus) 177  
 Ciceronas M. T. (Cicero) 167  
 Craver S. M. 98

## Č

Čepienė I. 279  
 Černius J. 104, 105, 129, 325, 327  
 Čugė (Cuge) 148

## D

Daukilas S. 55, 309  
 Demokritas (Dēmokritos) 162  
 Dereškevičius P. 238  
 Diltėjus V. (Dilthey) 138  
 Diuji Dž. (Dewey) 236, 243  
 Diurkheimas E. (Durkheim) 89

Dystervegas A. (Diesterweg) 203-220  
Dovydaitis P. 257  
Dundulienė P. 226, 280  
Džonsonas D. (Johnson) 254

## **E**

Engelsas F. (Engels) 224 - 225  
Eriksonas E. (Erikson) 104, 114, 119, 121, 129  
Esmaitis (Matjošaitis S.) 164, 168, 203, 304

## **F**

Feltrė V. (Vittorino da Feltre) 182  
Ferjeras A. (Ferriere) 243  
Fersteris F. V. (Förster) 254, 255, 292  
Florianas H. (Florian) 17, 23, 24, 25, 34  
Frenė C. (Freinet) 248  
Freudas Z. (Freud) 104, 254

## **G**

Gaudigas H. (Gaudig) 251  
Geniušas J. 304, 305  
Giliganas C. (Gilligan) 113  
Gobis J. 307  
Gricius A. 280  
Gučas A. 103, 237, 304  
Gurevič A. 201  
Gutek G. L. 94, 257

## **H**

Havighurstas R. J. (Havighurst) 104  
Hėgelis G. V. (Hegel) 89, 209

Herbartas J. F. (Herbart) 211 - 235  
Hesenas S. (Hessen) 239, 245  
Holas G. S. (Hall) 251

## J

Jaeger W. 38, 56  
Jakavičius V. 47-59, 70-78, 309  
Jakštas P. 338  
Jakštas-Dambrauskas A. 257  
Jakštys G. 340  
Jankauskas P. 34, 340  
Janulaitienė N. 34, 35, 130, 309, 341  
Jazerskas Č. 209, 230, 238, 257, 308, 310  
Jovaiša L. 39, 44, 59, 62, 71, 82, 90, 101, 232, 257, 310  
Jucevičienė P. 32, 37, 40, 56, 251, 309  
Jungas H. (Jung) 17, 24, 31  
Juškis B. 47, 309

## K

Kalinauskas R. 340  
Kanauka A. 340,  
Kaningenas U. (Cunninghen) 234  
Kantas I. (Kant) 36, 209, 210, 232, 270  
Karčiauskienė M. 309, 310  
Kaubrys S. 310  
Kazlauskaitė-Markelienė R. 34, 340  
Kazotis M. (Kazotti) 234  
Kepalaitė A. 129  
Kerbelytė B. 34, 280  
Keršenšteineris G. (Kerschensteiner) 128, 246, 247, 248  
Kierkegoras S. (Kierkegaard) 94, 252  
Kiseliovas A. 310

- Kiselis D. (Kissel) 30  
Kisinas E. 34, 340  
Klausas V. (Klaus) 234  
Kohlbergas L. (Kohlberg) 111, 129  
Komenskis J. A. (Komenski, Comenius) 185, 188, 192, 200  
Komtas A. (Comte) 236  
Konantas Dž. (Connant) 234  
Konfucijus (Kun Fuczi) 149  
Klevinskas R. 340  
Krėvė V 307  
Kriaučiūnas P. 297  
Krupavičius M. 257  
Krupskaja N. (Крупская) 239  
Kučinskas V. 101  
Kučinskienė R 101.  
Kurtinaitis A. 265, 267, 269, 280  
Kuršelis K. 340  
Kuzmickas B. 78  
Kuzmickas V. 338  
Kuzmickas Z. 307  
Kvieskienė G. 58, 78, 238  
Kvintilianas (Quintilianus) 167, 168

## L

- Lajus V. A. (Lay) 249  
Lalo Š. (Lalo) 89  
Lamanauskas V. 78  
Lassahn R. 78  
Laužackas R. 309  
Laužikas J. 257, 304  
Lazauskienė M. 201  
Leliūgienė I. 101, 238, 309

Lepaitė D. 201  
Lepėškienė V. 45, 56  
Leščius V. 341  
Liekis A. 314, 341  
Lycas H. (Lietc) 243  
Locé H. (Lotze) 89  
Lochneris R. (Lochner) 234  
Lokas Dž. (Locke) 85, 185-193  
Lukšienė M. 73, 309

## M

Maceina A. 23, 73, 101, 139, 175, 201, 269, 306  
Macijauskas G. 301, 306  
Mačernis M. 304, 305  
Mačiulis P. 338  
Makarenka A. (Макаренко) 239, 240  
Maknienė I. 55  
Malovikas A. 340, 341  
Mankevičius V. 341, 342  
Maritenas Ž. (Maritain) 256  
Marksas K. (Marx) 224  
Maslou A. (Maslow) 252, 253  
Matulionis A. 101  
McLaughlin T. H. 94  
Meilus E. 340  
Mialeretas G. (Mialeret) 37, 38, 56  
Miškinis K. 232, 309  
Montesori M. (Montessori) 244, 245, 259  
Montvilaitė S. 310  
Moras T. (More) 183  
Moris E. (Morris) 254

**N**

- Naujokaitis P. 339  
Nazelskis E. 34, 309  
Nečiajevas A. (Нечаев) 234, 250  
Notarpas P. (Notarp) 237  
Norgėla J. 340  
Noddings N. 94.

**O**

- Ovenas R. (Ouen) 36, 221, 222  
Ozmon H. A. 94

**P**

- Paltarokas K 257.  
Palujanskienė A. 55, 129  
Parkherst E. (Parhurst) 245, 251  
Paulauskas R. 309  
Pečkauskaitė M.–Šatrijos Ragana 303  
Peris R. B. (Perry) 39  
Pestalocis J. H. (Pestalozzi) 203-208, 211, 232, 241  
Pėtersonas P. (Peterson) 304  
Petkevičaitė-Bitė G. 297, 303  
Petrauskaitė A. 340, 342  
Piaže J. (Piaget) 111  
Pikūnas J. 129  
Pinkevičius A. (Пинкевич) 240  
Pitersas R. S. (Piters) 234  
Pitagoras (Pythāgor) 157, 158  
Platonas (Platon) 89, 97, 158, 168  
Portneris D. (Portner) 30, 34  
Protagoras (Prōthagor) 157

Pukelis K. 263, 267, 280  
 Pupšys V. 201  
 Puzinavičius B. 340, 341  
 Petrauskaitė A. 340, 342

## R

Rablé F. (Rable) 182, 183  
 Račkauskas J. 310  
 Rajeckas V. 56, 73, 129, 307  
 Rakutis V. 309, 340, 342  
 Raštikis S. 321, 331, 338, 340  
 Redi C. (Redie) 243  
 Retzinger J. 101  
 Rodžersas K. (Rogers)  
 Royl W.  
 Ruso Ž. Ž. (Rousseu)  
 Ruzgas V. 307

## S

Sartras P. (Sartre) 252  
 Siuperis D. (Super) 252  
 Skrebė B. 340  
 Smetona A. 298, 328, 338, 341  
 Sokratas (Sōkrates) 158, 159, 168  
 Spenceris H. (Spencer) 242, 243  
 Stanevičius V. 296, 336  
 Starfeldt E. 101  
 Starosta-Vydūnas V. 305  
 Stefaninis M. (Stefanini) 234  
 Steigeris R. (Steiger) 16, 28, 35, 127, 129, 340  
 Suchomlinskis V. (Сухомлинский) 239, 241

Surgailis G. 340, 342  
Suslavičius H. 58, 79

## Š

Šackis S. (Шацкий) 239, 240  
Šalkauskis S. 16, 20, 35, 44, 73, 101, 234, 257  
Šelingas R. (Scheling) 89  
Šerkšnas A. 305  
Šernas V. 309  
Šiaučiukėnienė L. 79, 309  
Šliūpas J. 243, 303  
Šopenhaueris A. (Schopenhauer) 89  
Šteineris R. (Steiner) 103, 122, 130  
Šprangeris E. (Spranger) 238, 245  
Šternas V. (Stern) 245, 251

## T

Targamadžė V. 339, 342  
Tenorth H. E. 56, 309  
Thurnvaldas R. (Thurnvald) 139  
Tijūnelienė O. 309, 310  
Tininis V. 340  
Toinbis A. (Тоинби) 145  
Tolstojus L. (Толстой) 227, 229, 232, 328  
Trapas E. H. (Трапп) 36  
Trimakas K. 101, 130

## U

Umbrasas V. 267, 280  
Ušėckienė L. 232  
Ušinskis K. (Ушинский) 175, 227-232



**V**

- Vabalas-Gudaitis J. 234, 237, 246, 301, 303  
Vaitkevičius J. 73, 130, 168, 201, 232, 258  
Valančius M. 266, 296  
Valatkienė S. 246, 258  
Valkas L. (Walk) 135  
Vinters A. 35  
Vyšniauskaitė A. 280  
Voronkova L. 232  
Vosylius B. 232, 337, 342  
Vundtas V. (Wundt) 250  
Weniger E. 35

**Z**

- Zikingeris J. A. (Sikinger) 246  
Zwygartas U. (Zwygart) 16, 28, 35, 127, 340

**Ž**

- Žarskus A. 280.  
Želvys R. 56, 309  
Žibas R. 340  
Žigaras F. 340, 342  
Žilienė D. 124, 246  
Žukas K. 15, 35  
Žukauskienė R. 130

Nijolė Janulaitienė  
**KARINĖS PEDAGOGIKOS ĮVADAS**  
Mokomoji knyga

Atsakingasis redaktorius doc. dr. Aleksejus Malovikas

Stilistė Nijolė Andriušienė

Dailininkė Inga Dambrauskienė

Maketavo Gražina Bakanienė

2003 06 26. Tiražas 300 egz. 19,5 leidyb. apsk. l. Užsakymas Nr. GP-285.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,

Šilo g. 5 A, LT-2055 Vilnius

Maketavo ir spausdino Krašto apsaugos ministerijos

Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba,

Totorių g. 25/3, LT-2001 Vilnius